

MUNKÁLATOK.

KIADJA

A BUDAPESTI NÖVENDÉKPAPSÁG

MAGYAR

EGYHÁZIRODALMI ISKOLAJA.

HARMINCKILENCEDIK FOLYAM.

BUDAPEST, 1876.

MUNKÁSKÉRDÉS ÉS SOCIALISMUS.

IRTA

Dr. REISCHL KÁROLY VILMOS,

a müncheni egyetemen az erkölcsstan volt r. tanára.

TUDOMÁNYOS SZAKMUNKÁK NYOMÁN

ÁTDOLGOZTA

A BUDAPESTI KÖZPONTI NÖVENDEKPAKSÁG

MAGYAR EGYHÁZIRODALMI ISKOLÁJA,

BUDAPEST.

NYOMATOTT A „HUNYADI MÁTYÁS” INTÉZETBEN.

1876.

MÉLTÓSÁGOS ÉS FŐTISZTELENDŐ

SCHLAUCH LŐRINC

URNAK,

SZATMÁRI MEGYÉS PÜSPÖKNEK, EGYHÁZJOGTUDORNAK STB.

A HAZAI IRODALOM

LELKES PÁRTFOGÓJÁNAK

legmélyebb hódolatuk zálogául

A FORDÍTÓK.

A magyar egyházirodalmi iskola ez
évi rendes tagjai.

	Balogh Ignác	erdélyi	növendék.
	Bakó István	váci	"
	Bossányi József	nyitrai	"
	Chocholús Bálint	"	"
5.	Csepreghy Róbert	kassai	"
	Czihó János	nyitrai	"
	Davidek Adolf	"	"
	Dinya János	n. váradi l. sz.	"
	Dunay Alajos	"	"
10.	Fehér Gyula	egri	"
	Fischer Lajos	csanádi	"
	Fodor László	erdélyi	" *
	Giesswein Sándor	győri	"
	Gentiu János ¹⁾	n. váradi g. sz.	"
15.	Hajnal József	szatmári	" *
	Hoblik József	szepesi	"
	Jedinák Tivadar	esztergami	"
	Kalyávszky György	szepesi	"
	Kaminszky Géza	munkácsi	"
20.	Kánczy Lénárd	szatmári	"
	Koronics Kálmán	szombathelyi	"
	König Ágoston	esztergami	"
	Léránt Antal	veszprémi	"
	Munkácsy Mihály	munkácsi	"

¹⁾ Kilépett.

VIII

25.	Pákor Adorján . . .	csorna-premontrei növendék.	
	Paulovich József . . .	esztergami	"
	Peczkó Antal . . .	"	"
	Plöchl Antal . . .	"	"
	Posits Mihály . . .	székesfejérvári	"
30.	Puchovszky István . .	esztergami	"
	Romaisz Ferenc . . .	pécsi	"
	Ruttkay Gyula . . .	munkácsi	"
	Sárkány József . . .	egri	" *
	Schön Lajos . . .	kalocsai	"
35.	Sternáth Antal . . .	"	"
	Szanyi Ferenc . . .	veszprémi	"
	Tapolchányi Kálmán .	csanádi	"
	Tarovszky János . .	szatmári	"
	Totola Lajos . . .	veszprémi	" *
40.	Vallach Lajos . . .	esztergami	"
	Véner Pál . . .	rozsnyói	"
	Vojnár József . . .	"	"
	Vöröss Zsigmond . .	szombathelyi	"
	Zehetbauer Ottó . .	győri	"

A *-gal jelöltek évközben eltávoztak az intézetből.

Részvényes tagok.

(Miótán a részvényes tagok s az iskola közti viszonyra vonatkozólag több oldalról felvilágosításra kértünk fel, jónak láttuk ezen alapszabályszerű pontokat ide iktatni:

1. A részvényes tag az iskola céljainak előmozdítására évenként 2 frt. 10 kr! o. é. adományoz. 2. Viszonyásul az iskola: mindennemű első kiadású munkáiból — akár önmaga adja ki, akár más — egy-egy példánnyal kedveskedik. 3. Mindezen könyveket bérmentesen utánvéttel szállítja a részvényes tagnak székhelyére; minek hiánytalan teljesíthetése végett: 4. Kéri szíves pártfogót, hogy tartozkodási helyeik megtalálni változásáról pontosan tudósítani kegyeskedjenek. 5. A pártfogók becses névsorát az évenként megjelenő munkálatokba iktatja. 6. Az iskola szellemi és anyagi állásáról minden évben tudósítást küld. 7. Pártfogó tagjaiért évenként Boldog Asszony szeplőtelen fogantatása ünnepének hetében szt. misét szolgáltat. 8. A részvényes tag bármikor visszaléphet de ezt az iskolának tudára adni szeretetbeli kötelemének tartsa.)

Abday Esztre, tanár Győrött.

Andrássy Kálmán, nevelő Kétegyházán.

Apa Benedek, bencés hitszónok Győrött.

Ártim Mihály, lelkész Dubován.

5. Bacskády Ágost, lelkész Alsójattán.

- Balázsevecs Antal, segédlelkész Mohácson.
 Balázs Béla, segédlelkész Békés Endrődön.
 Balogh Ágost, lelkész Kocskócon.
 Balog Elek, lelkész Gyergyó-Ujfalun.
10. Barakovics Ferenc, lelkész Kolluthon.
 Barbély György, lelkész Tevelen.
 Bartossik Antal, növ. pap Budapesten.
 Bauer György, székesegyházi szónok Temesvárt.
 Bodossy Lajos, növ. pap Budapesten.
15. Bolemann Antal, sglelkész Tasnádon.
 Beck Alajos, kegyesrendi tanár Veszprémben.
 Begovcsevics Róbert, kanonok Egerben.
 Beidl Alajos, lelkész Védenyben.
 Beke Antal, kanonok Gyula Fehérvárt.
20. Beller József, apát s esperes Miskolcon.
 Bence István, lelkész Borúshádon.
 Bende Imre, apát, esp. lelkész Ujvidéken.
 Bene Sándor, sz. széki iktató Szamosujvárt.
 Bergmann József, tanulmányi felügyelő Bécsben.
25. Bernácsky Ferenc, nevelő Pozsonyban.
 Bihary Emmanuel, növ. pap Budapesten.
 Birkés Ákos, sglelkész Esztergomban.
 Biró Imre, sglelkész Tamásiban.
 Bobok József, hittudor és tanár Nyitrán.
30. Bognár Károly, lelkész Egyházás-Rádacán.
 Bohrer Julián, hittanár Zircen.
 Böhm János, tanár Egerben.
 Brázay János, lelkész Mező-Petriben.
 Breznay Béla, hittudor s tanulmányi felügyelő Budapesten.
35. Bugyis András, sz. széki ülnök s főesperes Ungvártt.
 Buza Sándor, sglelkész Ungvártt.
 Chorenyi József, lelkész Bolesson.
 Csajághi Károly, egyházjogtudor s lelkész Szászváron.
 Csathó Ferenc, lelkész Tövisen. (Erdély.)
40. Cselka Nándor sglelkész Budapesten.

- Csiky Gergely, hittudor s tanár Temesvárt.
 Csippék Sándor, hittudor s tanár Nyitrán.
 Csósz Imre, hittudor s gymn. igazgató Nyitrán.
 Czeizel Gábor, kanonok Nyitrán.
45. Czibulka Nándor, lelkiigazgató Budapesten.
 Czobor Béla, muzeumi őrségéd Budapesten.
 Dégen Titusz, sglelkész Budapesten.
 Dessewffy Sándor, áldozár Kassán.
 Devics József, lelkész Pápán.
50. Dolánszky Alajos, lelkész Felső Tárkányban.
 Dortsák József, sglelkész Tornán.
 Döller József, lelkész Zséren.
 Edelmann Mihály, lelkész Lovasberényben.
 Eigl József, lelkész Futtakon.
55. Engelsz Mátyás, szertárnok Temesvárt
 Erdélyi Elek, lelkész Kászonyban.
 Erneyi Kálmán, sglelkész Majtényben.
 Fapsó István, sglelkész Kis-Tapolcsányban.
 Farkas Sándor, hitelemző Esztergomban.
60. Fábián János, lelkész Alsó-Szemeréden.
 Fejérváry József, hittudor s tanár Veszprémben.
 Fekete Fidél, kapuc. áldozár s magyar hitszónok
 Bécsben.
 Ferency György, sglelkész Püspökiben.
 Folkusházy Sándor, lelkész Alsó-Dombován.
65. Fodor László, sglelkész Kézdi sz. Léleken.
 Fölker Mátyás, sglelkész Mohácson.
 Fraknoi Vilmos, muzeumi könyvtárnok B.-Pesten.
 Fuchsz Bonifác, hittudor s tanár Pannonhalmán.
 Fuchsz Emil, városligeti főkertész Budapesten.
70. Gajdossik György, sglelkész Makón.
 Gallubich Dénes, gym. hittanár Kaposvárt.
 Garay Alajos, lelkész Duna Szekcsőn.
 Gáspár Lajos, lelkész Dekopolén.
 Gáspárdi Rezső, sz. széki ülnök s gym. hitelemző
 Szatmárt.

XII

75. Gazdik Károly, tanár Rozsnyón.
 Gebauer Izór, gym. tanár Székes Fejérvárt.
 Gebé Demeter, püspöki iktató Ungvárt.
 B. Geramb Ferenc, esperes lelkész Bocskon.
 Gerbery Ede, növ. pap Budapesten.
80. Gogolák György, sglelkész Paprádon.
 Gődér István, hitelemző Rima Szombaton,
 Golda János, sglelkész Rozsnyón.
 Gormály József, segédlelkész Szepes-Olasziban.
 Graeffel János, gym. tanár Nagy Szombatban.
85. Grecu Dömötör, lelkész Rákovicán.
 Győri Béla, lelkész Sárbogárdon.
 Gyulaffy József, sglelkész, Hrustinban.
 Gyürky István, sglelkész Zsigárdon.
 Gyürky Sándor, sglelkész Szélaknán.
90. Hahnenkamp Sándor, szertárnok Győrött.
 Hajla Mátyás, sglelkész Bergen.
 Hajnal József, növ. pap Szatmárt.
 Hajts János, sglelkész Komáromban.
 Hanny Gábor, lelkész Faddon.
95. Hanzel Endre, sglelkész Sopornyan.
 Helcz János, gym. tanár Nagy Szombatban.
 Hepp János, lelkész Szabolcsban.
 Herald Antal, sglelkész Driethomán.
 Herald János, sglelkész Szereden.
100. Hidassy Kornél, miniszteri osztálytanácsos B.Pesten.
 Hoffer József, sglelkész Császáron.
 Holdházy János, kisebb papnev. igazgató Győrött.
 Horváth István, püspöki iktató Szombathelyt.
 Horváth József, sglelkész Hatvanban.
105. Horváth József, sglelkész Nágocson.
 Hosszu Ferenc, segédlelkész Gyergyó sz.-Miklóson.
 Hrabovszky István. képezdei tanár Szatmárt.
 Huiber János, sglelkész Győrött.
 Huszár Károly, esperes, lelkész Zsámbékon.
110. Ihász Gábor, sz. széki ülnök Egerben.

- Ikrényi József, lelkész Korosson.
 Ikrényi Mihály, sglelkész Nagy Szombatban.
 Ince János, lelkész Csik Mindszenten.
 Irgolics Antal, sglelkész Mrkopolyon.
115. Ivichich József, sglelkész Kaszszán.
 Jäger Ádám, lelkész Buziáson.
 Janicky Béla, növ. pap Budapesten.
 Jánnny Ferenc, sglelkész Vajtán.
 Janovich Győző, növ. pap Budapesten.
120. Jekkel János, segédlelkész Heves Bátorban.
 Jeszenák Lajos, hittanár Rozsnyón.
 Jeszenszky Alajos, sglelkész Divéken.
 Jung János, püspöki szertartó Vácott.
 Kamaszi Mátyás, cim. kanonok s lelkész Breznó-Bányán.
125. Kanda István, lelkész Kállóban.
 Káposztássy Imre, sglelkész Fülek-Püspökiben.
 Karácsonyi Sándor, sglelkész Udvardon.
 Karkalics Sándor, növ. pap Rozsnyón.
 Karsch Lollion, hittudor s tanár Nagy Váradon.
130. Katona György, lelkész Szalakuszon.
 Kazaly Imre, hittanár Vácott.
 Kauzli Dezső, növ. pap Budapesten.
 Kelemen László, hit- és bölcsészettudor, lelkész Kurdon.
- Kesztler Mátyás, sglelkész Adán.
135. Kirschhoffer Károly, sglelkész Ó-Budán.
 Kiszelák Sándor, sglelkész Püspök-Ladányban.
 Klempa Simon, prépost-lelkész, Budapest Teréz-városban.
 Kolbay Gergely, hitelemző Bártfán.
 Kollárcsik Endre, sglelkész Gölnicben.
140. Kompanek József, lelkész Nagy-Sztrícén.
 Kovács Lajos, lelkész Gyömörben.
 Kovács Simon, lelkiigazgató Gyula-Fehérvárt.
 Köhler Ferenc, tanulmányi felügyelő Pécssett.

XIV

- König Mór, kanonok Székesfejérvárt.
145. Körmendy József, karkáplán Veszprémben.
 Krajnik Mihály, lelkiigazgató Kassán.
 Krécsy Károly, növ. pap Budapesten.
 Krier József, növ. pap Budapesten.
 Kriegler József, apát, esp. és lelkész Tardoskedden.
150. Kudlik János, képezdei igazgató Esztergomban.
 Kún László, hittanár Temesvárt.
 Kuncz László, kanonok Székesfejérvárt.
 Kuniczky József, lelkész Felső-Vesztenicen.
 Kuppis Károly, lelkész Tápon.
155. Kurinszky Antal, nevelő Bécsben.
 Kvassay Károly, sglelkész Sopornán.
 Labach Berthold, tanár Pannonhalmán.
 Láng Antal, nevelő Székelyhidon.
 Láng Mihály, püspöki iktató Temesvárt.
160. Langa László, sglelkész B. Endrődön.
 Lassu Lajos, hittudor s lelkész Nagy-Súron.
 László István, sglelkész B. Sz. Andrásón.
 Lázár Miklos, címz. kanonok s lelkész Nagy Váradon
 Lechner János, hittudor s tanár Pécssett.
165. Lechniczky Pál, lelkész Guszmán.
 Leitner Sándor, sglelkész Pécssett.
 Lengyel András, lelkész Derzsben.
 Lonkay Antal, lapkiadó Budapesten.
 Maicz Antal, hittanár Szombathelyt.
170. Makáry István, lelkész Cegléden.
 Makra Péter, sglelkész Jász alsó szt. Györgyön.
 Malocsay Gáspár, lelkész Marikován.
 Markovics János, sglelkész Kovarcon.
 Marschall Lajos, lelkész Sárffön.
175. Martin József, sglelkész Rác-Mileticsen.
 Matejka Lajos, lelkész Vachártyán.
 Matina Mátyás, növ. pap Budapesten.
 Matoss János, sglelkész Madarason.
 Matyasovszky Kálmán, sglelkész Makláron.

180. Mayer Manó, lelkész Krompachon.
 Medgyesi József, lelkész Baghon.
 Medvecky Ede, lelkész Bodokőváron.
 Mendlik Ágost, lelkész Pécssett.
 Mészáros László, sglelkész Dubnicon.
185. Meszlényi Károly, lelkész Velencén.
 Mesterházy Imre, kapuc. sglelkész Tatán,
 Michalek János, növ. pap Budapesten.
 Mikita Sándor, növ. pap Budapesten.
 Miksó István, hittudor s lelkész Szomoron.
190. Miltényi Gyula, hittanár Vácott.
 Móca Imre, sglelkész Majsán.
 Molnár Antal, árvaházi tanfelügyelő Pozsegán.
 Molnár János, lelkész Kecelen.
 Moravszky János, lelkész Uj Kécskén.
195. Mráz Antal, sz. széki aljegyző Eperjesen.
 Nécsey Endre, lelkész Szkacsánban.
 Nedvárdy Ágost. áldozár Fraknovárallján.
 Nemes József, lelkész Sajó Szögeden.
 Németh József, sglelkész Csornán.
200. Ocsovszky Kázmér, hittanár Győr sz. Mártonban.
 Oltványi Gáspár, helyetteslelkész Földeákon.
 Opatrill (Gond) Ignác, gym, tanár. Nyitrán.
 Palkovics Győző, sglelkész Vadkerten.
 Palotay László, lelkész Várad Olasziban.
205. Pap Samu, végzett növ. pap Érkávason.
 Pavelics János, tanulmányi felügyelő Zenggben.
 Pavisich Mátyás, sglelkész Nagy Baromban,
 Pelcer Lipot, karkáplán Esztergomban.
 Pellet József papneveldei aligazgató Budapesten.
210. Péller Pál hittanár Veszprémben.
 Pflieger Mihály, gym. tanár Nagy Szombatban.
 Pintye János sglelkész Nagy-Bányán.
 Pisztl Károly, helyettes lelkész Radosnán.
 Platz Bonifác, hittudor és tanár Zircen.
215. Pokorny Frigyes, jószágigazgató Pannonhalmán.

- Polgár Dènes, tanár Keszthelyen.
 Poliakovics János, lelkész Bozókön.
 Pollák János, kanonok Pécssett.
 Pollák István, növ. pap Budapesten.
220. Pongrácz Ferenc, lelkész Izsán.
 Poor Sándor, lelkész Kilitiben.
 Pór Antal, esztergammegyei áldozár, jelenleg or-
 szágyűlési képviselő.
 Pozsgay József, sglelkész Dolnji Miholjácon.
 Prantner Ferenc, karkáplán Pécssett,
225. Prúzsinszky Henrik, lelkész Török Koppányban.
 Rácz Endre, gym. tanár Sopronyban.
 Rácz Pál esp. lelkész, Csomaközön.
 Radnay Farkas, püspöki titoknok Nagy Váradon.
 Rajeczky Mátyás, gym. tanár Székesfejérvárott.
230. Rajniss Gyula, hittanár Zirczen.
 Rajner Lajos, sz. széki jegyző Esztergomban.
 Rapaics Raimund, hittanár Egerben.
 Rápolthy Ferenc, gym. tanár Maros Vásárhelyt.
 Rédey Gyula, hittudor, sz. széki jegyző Veszprémbe.
235. Réffy Endre, lelkész Csornán.
 Rehák István, lelkész Illaván.
 Répássy Alajos, sglelkész Putnokon.
 Réta Gyula, hittudor s lelkész Tisza-Püspökiben.
 Rezeiu Sylvius, növ. pap Budapesten.
240. Rónay István, sz. széki jegyző Kalocsán.
 Rónay Sándor, lelkész Mohácson.
 Rosznáky Károly, lelkész Nagy-Surányban.
 Rózsahegyi Gyula, sglelkész Turán.
 Ruff Győző, sglelkész Csépan.
245. Ruzsicska Kálmán, végzett kassamegyei növ. pap,
 jelenleg nevelő Budapesten.
 Salgó János, lelkész Felső Túron.
 Schelleng Emil, sz. széki iktató Rozsnyón.
 Schmiedt József, növ. pap Kassán.
 Schütz Nándor, sz. széki jegyző Kassán.

250. Schwertsik Antal, gym. tanár Nyitrán.
 Sebessy Alajos, gym. tanár Keszthelyen.
 Séda Ernő, sglelkész Esztergomban.
 Seffer Ferenc, sglelkész Szajánban.
 Seidel Pál, hittudor s lelkész Pátkán.
255. Sidelszky Gyula, sglelkész Szinnán.
 Simonides Károly, növ. pap Bécsben.
 Sikorszky András, növ. pap Budapesten.
 Sipos István, lelkész Petrányban.
 Skarda József, sglelkész Sasváron.
260. Skrivanek Mór, lelkész Alsó-Dioson.
 Soós Mihály, tanár Keszthelyen.
 Spett Gyula, sz. széki jegyző Nagy-Váradon.
 Spuller Gyula, sglelkész Verebélyen.
 Steffel Ede, sglelkész Nyitrán.
265. Stegmüller Károly, hittudor s lelkész Nagy-Ölbön.
 Steinberger Ferenc, nőképezdei tanár Szatmárt.
 Steinhöfer Gyula, augustineumi áldozár Bécsben.
 Stierling Antal, sz. széki iktató Szombathelyen.
 Sujánszky Antal, papneveldei igazgató Bécsben.
270. Szabó Erdős, gym. tanár Győrött.
 Szabó György, lelkész Kilitiben.
 Szabó József, hitszónok Kaposvárt.
 Szabó Sylveszter, tanár Győrött.
 Szalay István, sglelkész Fertő-Sz.-Miklóson.
275. Szauter Antal, lelkész Görcsönyben.
 Szauter Lajos, lelkész Belusán.
 Szeifricz István, kanonok Pécssett.
 Szeitz Alajos, kegyesrendi tanár Temesvárt.
 Szekerák Kálmán, tanulmányi felügyelő Kassán.
280. Szele Gábor, kanonok Egerben.
 Szilányi Ferenc, sz. széki jegyző Esztergomban.
 Szluha László, nevelő Bécsben.
 Szmidá Győző, sglelkész Mező Tarkányban.
 Szmracsányi Lajos, sglelkész Kál Kápolnán.
285. Szmracsányi Pál, érseki szertárnok Egerben.

XVIII

- Szól Sándor, lelkész Pakson.
 Szombaty Sándor, lelkész Szatmárt.
 Sztavrovsky Gyula, áldozár Stellbachon.
 Szteszkál József, árvaházi aligazgató Zsolnán.
290. Szukits Vendel, sglelkész Merenyén.
 Szulik József, hitelemző Kalocsán.
 Tapolcai alesperesi kerület.
 Tárkányi Béla, kanonok stb. Budapesten.
 Teschler Antal, lelkész Csetneken.
295. Tomcsányi József, sglelkész Zentán.
 Tóth Alajos, lelkész Barbacson.
 Toronszky Ágost, áldozár Eperjesen.
 Tölgyi Gyula, nevelő Pozsonyban.
 Török Sándor, növ. pap. B.-pesten.
300. Trabalka Péter, lelkész Kajalon.
 Tretler Mátyás, nevelő Pozsonyban.
 Tulok József, tanulmányi felügyelő Szombathelyt.
 Turcsányi Béla, gym. tanár Rozsnyón.
 Tvrdy János, sglelkész Viszokán.
305. Udvardy János, lelkész Vásáros Dombón.
 Ujváry Ferenc, sglelkész Devecseren.
 Ulmer György, sglelkész Buda-Eörsön.
 Űrge Zsigmond, sglelkész Tardoskedden.
 Vadkerty Ferenc, sglelkész Vácott.
310. Vagner József, címz. kanonok s lelkész Nyitrán.
 Való Simon, tanulmányi felügyelő Budapesten.
 Varga Antal, növ. pap Budapesten.
 Várossy Gyula, augustineumi áldozár Bécsben.
 Veiland Jakad, sglelkész Bakóváron.
315. Veisz Ferenc, lelkész Bohonicen.
 Veiszháp Lajos, lelkész Helpán.
 Venczell Ferenc, kanonok Nyitrán.
 Vidoss László, lelkész Lentiben.
 Vincze Ambrus, tanár Egerben.
320. Virter Lajos, hittudor s kanonok Vácott.
 Vogl Márton, növ. pap Budapesten.

- Wagenhoffer Bódog gym. tanár Pécsett.
Weisz József, sglelkész Gyula-Fehérvárt.
Zajnay János apát-kanonok Nagy-Váradon.
325. Zalányi József, lelkész Mező-Péterden.
Zittl Róbert, hittanár Kalocsán.
Zlocky Theodor, lelkész Bukócon.
Zoltsák János, gym. tanár Ungvárt.
Zongor József, sglelkész Csáporban.
330. Zsendovics József, kanonok Egerben.
Zsigmond Ferenc, sglelkész Hatvanban.

Socialismus és munkáskérdés. — A papság socialis feladata.

A társadalmi élet terén e két szó: „socialismus“ és „munkáskérdés“ eléggé ismeretes épugy, mint az általok jelzett eszme. A tudományos világ, valamint a közélet már emberkort meghaladó idő óta használja e kifejezéseket: a rólok tárgyaló s általok létrejött irodalmi művek száma pedig majdnem végtelen. Mielőtt azonban ezen fogalmak közelebbi magyarázatába bocsátkoznánk, értekezésünk címében a két szó elhelyezése egyelőre azon kérdést veti föl, mily viszonyban állanak egymással, vajjon a „socialismus“ és a „munkáskérdés“ egyet jelentenek-e, vagy talán csak mint ok és okozat vonatkoznak egymásra?

Az első határozottan tagadjuk. Mert amit tulajdonképen a „socialismus“ alatt értünk, és ami ezen név alatt a tudomány terén szerepel, nem maga a „munkáskérdés“, és nem is egyedül csak az. Mindazonáltal a helyzetnek nemzetgazdasági talajon végbemenő alakulása folytán a „socialismus“ és a „munkáskérdés“ fogalmainak rokonsága ép oly világosan és biztosan érthető és származtatható le az okozat és ok közti összefüggésből, mint megfordítva.

Kapcsolatban az újabbkori iparműveltség, gyárüzlet és forgalom növekedtével, a mindinkább határozottabban érvényre törekvő szabadsági és egyenlőségi esz-

mék elterjedésével, a pénzaristocratia s a nyomorának öntudatára jutott munkás néposztály közötti antagonismus kifejlésével, és egyáltalán az összes ujkori köz- és magán állapotok megváltoztával: egy egész sora keletkezett a társadalmi bölcseleknek, kik a főnálló ipari és nemzetgazdasági rendet egyenesen hiányosnak és fél-szegnek hirdetik; az ember és a társadalom rendeltetésével ellentétben állónak nyilvánítják, s az összes kulturai, politikai és ipari állapotok gyökeres átalakításának szükségességét vitatják.¹⁾ A társadalmi prófétákkal szemben természetesen a modern helyzetnek szintén megvannak a maga védői.

Ebből folyólag a „socialismus“ első sorban össz-foglalata azon jelenleg létező elméleti és gyakorlati kísérleteknek, melyek célja a nemzetgazdaság mostoha viszonyaiból keletkezett inségen a társadalom bizonyos osztályainak javára segíteni. E meghatározásból most már világosan kitűnik, hogy épen a „munkáskérdés,“ vagyis a bérért mások számára dolgozó tömeg ferde állapota képezi azon dús forrást, melyből folytonosan új meg új rendszerek, gyakorlati socialis kísérletek és mozgalmak fakadnak azon célból, hogy ezen társadalmi kérdés mindenkire, de különösen a munka alatt görnyedő és mégis legsilányabban díjazott nagy osztályra nézve kielégítő megoldást nyerjen, vagyis a mai közinség valahára véget érjen.

De viszont a „munkáskérdés,“ korunk ezen joggal „égetőnek“-nek mondható kérdése, mely magában rejti a gyúanyagot a társadalom felrobbantására, — a „socialismus“ kifolyásának és eredményének tekinthető. Ez értelemben a socialismust, mint bizonyos állapotot, mozgalmat, sőt mivel az némi tekintetben — főleg korunkban — hatalom is, inkább egyetemlegesen fogjuk föl.

A modern „socialismus“ a társadalom betegsége.

¹⁾ Kautz Gyula: Nemzetgazdaság és pénzügytan, I. k 57. l.

Az ujabbkori kereskedelem és ipar fejlődésében oly tényezők az uralkodók, melyek ugyszólván szükségképen idézik elő a munkásosztály közelszegényedését — a pauperismust, — minek következtében sorvasztó betegség — aszkór — támadta meg a közélet szervezetét; innen a korszakot jellemző forrongás és lázas vágy annak legyőzésére és orvoslására, mi is — mint főnebb érintettük — már félelmes hatalommá nőtt ki magát; és ez a legtagabb értelemben vett „socialismus.“ A socialismus iskola, melynek megvannak tanítói, százezrek sőt milliók személyében készséges hallgatói; a „socialismus,“ mint számos érdekelt s mi több, fölötté rajongó hívőt szám-láló hit vagyis hitvallás, fáradhatlan buzgalommal veti a „munkáskérdést“ a tudomány és élet piacára. Munka és szórakozás közben, műhelyekben úgy mint csapszé-kekben, fáradhatatlan tevékenységgel toborzanak e kér-dés zászlai alá. Szónoklatok, könyvek, hir- és élcla-pok, sőt képek (illustratiók) is mind érzékenyebbé te-szik a nagy tömeget az osztályrészeül jutott valódi vagy nem ritkán csak képzelt jogtalanság és nyomor iránt; vezetőik kalandos ígéretei s példázgatásai vad elszánt-ságot öntenek beléjük, mely arra ösztönözzé őket, hogy nyomorult helyzetöknek egyszer mindenkorra véget ves-senek, történjék ez bár a legszentebb kötelékek szét-szakításának árán. Ez azon „socialismus,“ melynek zász-laja alá ezersen meg ezersen sorakoznak, feltétlenül (bár nem szükségképen) felajálva véröket és életöket; ez azon „socialismus,“ mely a túlvilági kiegyenlítésre utaló hitet, ennek megnyugvást hirdető tanait a papok talál-mányának gunyolja, s benne (Robert Owennel) a há-zasság és vagyon mellett ama szövetséges hatalmak harmadikát gyűlölve, melyek az embernek földi létét átokká változtatták, önmagát helyezi a positiv vallás magaslatára.

„Socialismus“ a műhelyek új evangeliumának neve.
— Ha tehát a szegényeket is boldogoknak hirdető ó-

evangeliumnak ismét készséges hallgatókat akarunk szerezni, akkor azt is socialistikus alakba kell öntenünk, mint azt Lamennais lángelméje is megkísérlé. — Hiszen „Isten országa“ és az „örök élet“ nem egyéb, mint az emberiség ujjászervezése a szabadság örök szent törvényeinek védnöksége alatt álló testvériség, közös boldogság és jogegyenlőség alapján.

Egy körülményre kívánunk még rámutatni, és ez az a meleg érdeklődés, sőt tényleges részvétel, melyet az egyházi férfiaknak e téren okvetlenül tanusítaniok, illetőleg kifejtetniök kell; bizonyítás helyett egyszerűen tényekre utalunk. Évek óta ugyanis theologusok, papok, sőt a német, belga, francia, olasz és angol püspökök is a socialis kérdés megoldásának tevékeny és buzgó előmozdítói. Eltekintve a legényegyletektől, melyek kivétel nélkül papok által vezetettve, a socialis nyomor elhárításán eredménydúsan munkálkodnak, a kath. klerus tagjai a munkás mozgalmakban még a vezérszerep egy nemét is magokra vállalták, és úgy elméletileg hirlapirodalmi téren, mint gyakorlati módon az egyesületek körében folytatott tevékeny munkásságuk által a cél elérésére, a munkásnép állapotának javítására kedvező eredménnyel működtek közre. — A német birodalom rajnamelléki és vestpháliai papsága tündöklő példa gyanánt ragyog az egész klerus előtt. Hogy azonban kivált ily süppedékes talajon s jelesül a sajtó útján nyújtandó tettleges vagy tanácsadói közreműködésünket siker koronázza, jóakaratusunkat alapos és sokoldalú ismeretekkel kell vértelnünk.

A vaktában szólás vagy cselekvés bárhol is szomorú és veszélyes eredményeket szülhet, de százszorosán veszedelmes és keserű gyümölcsöket teremhetne ez a jelen socialis mozgalmak mezején.

Mindenek előtt figyelembe kell venni az ingerlékeny hangulatot, mely mindkét részen uralkodik, ott t. i. a hol segítségre szorúlnak, és más részről ott, a hol azt ke-

resni és megnyerni lehetne. Nem önálló férfiú az, ki a pártok gyakran hazug és durva jelszavai után gondolkodás nélkül indulva esetlegesség vagy rokonszenve által vakon engedi magát vezéreltetni. A hangzatos szólamok jelenleg sok visszaélésnek szülőokai, mit — fájdalom — olykor magok a papok mozdítanak elő.

De a legerkölcstelenebb proletár lapok a jelszavakat saját hasznukra zsákmányolják ki, s mint az indián megmérgezi nyilait, ők is e „szárnyas szavakat“ a gazdagok és munkaadó emberek halálfenyegetésévé mérgezik. A pap szavának semmiféle vizsályt sem szabad a különböző állapotú és sorsú emberek közt szítani, és az itt-ott tapasztaltak után ítélve nagyon is indokolt eljárás, ha a klerus socialis és főleg munkásegyleti működése nemcsak az egyházi, hanem a világi hatóságok kiváló figyelmének és ellenőrködésének is tárgya.

A papnak senki sem tiltja meg, hogy a gazdagokat kötelmekre ne emlékeztesse s rá ne süsse a bűn bélyegét a keményszívűsége, mely a napszámos nyomorának serlegét színig tölti és a sz. írás szavai szerint: „A szegény szive vérével táplálkozik.“ De ügyesen kell kiszemelnie az alkalmas időt, módot s helyet az efféle feddő beszédek tartására. — A mi sz. helyen és időben hangoztatva mennydörgés gyanánt riasztja föl az alvó lelkiismeretet, ugyanaz a különben is fölízgatott, vérmes vagy már félmámoros munkásgyülekezethez intézve gyújtó szikrává válhatik, mely ha nem is lobban tüstént lángra, de számosak kebelében folyton lappangva éleszti a forradalmi szenvedélyeket s az összehalmazott gyűanyag fölrobbanását közel kilátásba helyezi.

Azért megtudni azt, mit tudni akarunk s szabatosan körvonalozni a tevékenységi teret, melyet hivatásunk elénk szab, — ez ha valahol, úgy tárgyunknál a társadalmi kérdés első és legfontosabb parancsa. — De ezen ismeret, mint minden egyéb tudás, csak megfeszített szorgalom árán szerezhető meg.

Nem tagadhatjuk meg azonban a következő ellenvetéstől figyelmünket és — cáfolatunkat. A valódi szegények segítése nyilvános intézetekben, továbbá az önkénytes, a szeretetből fakadó jótékonyság annyira kimeríti a papok áldozatkészségét, hogy éppen nem volna méltányos dolog, teendők halmazát még a munkás- és társadalmi kérdéssel is tetézni. — Videant Consules. — Az állam, a törvényhozó testületek, a nemzetgazdaság tanárai, a hírlapírók s az alsóbb néposztályból, vagy máshonnan kiemelkedett munkásvezetők feladata azt tárgyalni, megoldani, s ezt meg is teszik. — Különben is az iparosok nagyobb része oly faragatlan, annyira keresztény- és egyházellenes érzelmű, hogy a klerus iránt legkevésbé sem viseltetik bizalommal, s nagy ritkán és akkor sem szívesen hajt szavára.

Ezen ellenvetés valóban nagy horderővel bírna, ha a számos proletárirat és hírlap állításai szilárd alapon nyugodnának. — Mert szerintök a „munkás“- és „szenvedő“ osztályoknak nincs régibb és makacsabb ellenségek, mint a nemesség s dúsgazdag polgárság mellett éppen a papok, a kath. klerus. Azon vallás iránt, mely a szegények evangéliumát először hirdeté nyilvánosan, alvilági lánghoz hasonlóan kimondhatatlan ellenszenv vonul át a proletárokhoz intézett beszédek legtöbbjein, s pokoli gyűlölettel tölti el a fölvilágosodottabb munkáspártok nyilvános közlönyeit. Nincs itt helyén, egyenként elősorolni ezen szájalomra méltó tévedés okait. Ezek száma nagy és különféle: az ész tévedései s a sziv csalódásai, — a szerint, a mint a szenvedélyek vagy ámitások talajából sarjadzanak ki.

Mindazáltal bátorít és megnyugtató a tapasztalat. Mert mióta — bár aránylag nem sok helyen s nem is régtől fogva — mindkét hitbéli s valóban tiszta keresztény érzelmű egyének, közöttük több bátor és tudományos pap, a socialis kérdés mibenlétét tüzetes tanulmányaik és működésök tárgyává téve: a munkásnép

jó része nem maradt közönyös az evangéliumi szeretet szózata iránt, s ezért nem is utasítá vissza a segélyére tárt karokat, miután azok Istennek szentelve és Istentől fölkenve vannak.

Legyünk őszinték. Azon sujtó vád, hogy a szegény néposztály a színleg és aránylag gond és fáradtság nélkül élő egyháziaktól mindinkább elfordul, irántok bizalmatlan, — nem terheli csak az egyik oldalt; része van ebben — habár nem közvetlenül — a pap-ságnak is.

A kereszténység a szegények gyámolításában kezdetétől fogva mostanáig a föld és ég csodálatára méltó dolgokat teremtett. A ker. szeretet nyilvánulása ép oly sokoldalú, mint a mily kimeríthetlenek az isteni szeretet tárházából rendelkezésre álló eszközök. — Azonban az általános szegénység nem százezer, de millió férfi, nő, sőt gyöngye gyermek sorsa, kik jóllehet a nap és éj hosszú óráin keresztül szakadatlanul munkálkodnak, mégis alig van betevő falatjuk, betegség esetén már az első napon éheznek, fáznak s végsínséggel küzködnék, — „a nyomoruság c tömege“ a már majdnem kétezeréves kereszténységre nézve is új jelenség. Ez talány az egyház előtt is, melynek sikeres megoldásához nemcsak erőre és tapintatos eljárásra van szüksége, hanem az enyh és segély hatalmas eszközeivel is föl kell magát fegyvereznie. Ujabb időben a sz. atyáknak a munka lényege s becséről alkalmilag kifejezett nézeteit szorgalommal összeállították; tanulmányozták a középkori theologusokat, a scholastikusokat, kik közt aquinói sz. Tamás méltán tündöklék első helyen. Ez egyházi tudósok tanai hasznos oktatásokat adnak ugyan a földművelő- és kézművesnek a munkakötelezettségről és a munka áldásáról; vigaszt csepegtetnek a jobbágyok és rabszolgák szívébe; de ezen egyszerű viszonyok s a jelen bonyolódott gazdasági állapotok között oly óriási különbség létezik, mint a házi fonónő órsója s a gőzerő által

roppant gyorsasággal forgatott fonógép — mill-jenny — szörnyetege között, melylyel egyetlen munkás ugyanazon idő alatt 400 fonónőnek munkáját végzi.

Valljuk meg tehát, hogy oly feladat vár reánk, melyről a „Civitas Dei“ lángelméjű szerzője sem birt sejtelemmel, melyről Dante lángoló képzelme nem alkothatott képet magának.

S mégis a „Civitas Dei“ „Isten városa“ áldásának még e nagy, zajos, füst- és gőztől átjárt műhelyekre is szét kell áradnia; a géphez bilincselte és munkától el-lankadt emberek számára is föl kell virulnia az evangéliumi szabadság és béke hajnalának. Az emberbarát s lelkipásztor küldetése oly térre esik itt, mely a régi egyházi erkölcs- és lelkipásztorkodástan utmutatásaitól oly messze állott, előtte oly ismeretlen volt, mint Atlantis szigete, melyről Plato csak álmodozott, melyet az antik költészet megénekelt.

De az erkölcstannak a vagyonosak alamizsnakötelezettségére vonatkozó régibb szabályai épen nem elégségesek, sőt alkalmatlanok. Hisz a socialis kérdés megoldása korántsem olyanokra vonatkozik, kik valami elkerülhetlen szerencsétlenség miatt vigaszunkra szorulóknak; nem koldusokkal van dolgunk, kiket kielégít az alamizsna. Itt ezer és ezer munkaerő- és munkakedvvel megáldott férfiú áll előttünk, kik, mivel dolgoznak, megkövetelik magok és családjaik részére a mindennapi kenyeret. Nem alamizsnát kérnek ők, hanem tisztességes bért, nem könyörületet, részvétet, hanem méltányló elismerést és igazságot. Mivel pedig ebben — mint látni fogjuk — a legjobb szándék is szerfölött nehezen oldható talányra bukkan; s mivel a theologia régi foliánsai erre nézve épen semmi utbaigazítást sem nyújtanak: megbocsátható, ha a klerusnak nem volt képessége s bátorsága tanácscsal és tettel előre menni, s ha a munkásosztály e közben más vezéreket követve azon szomorú nézetre jutott, hogy midőn az ősrégi ke-

reszténységnek számukra — t. i. nyomoruk enyhítésére — sem érzéke, sem segélye, a papságnak nincs joga nekik parancsolni; felfogásuk szerint mit ér az, midőn egyházi javaik- s plébániáikon kényelmesen és gondtalanul élve, csak oly tanokat hirdetnek, melyeket sok esetben a gazdagok sem fogadnak el, de melyek azok helyzetében, kik nehéz veritékes munkákkal foglalkoznak, ha nem is sérelmesek és lealázók, mindenesetre hasznavehetlenek. — E kárhozatos hangulatnak nem szabad meggyőződésévé érlelődnie. — A papságnak tevékeny részt kell vennie a munkáskérdés megoldása nagy munkájában. — S az isteni gondviselés iránti bizalmunk remélnünk parancsolja, hogy a papság máris szép lendületet vett befolyása — ha későn is, de nem elkésve — megragadja a vezérszerepet.

A legközelebbi és egyedül erre vezető ut a kérdés és helyzet kellő ismerete. Már csak a gondolatra is, hogy a plébános vagy segédlelkész érdeklődéssel viseltetik a munkás sorsa iránt, a vigasz galambja s a lekötelezettség bizonyos érzete ver tanyát a szegény ember keblében.

Hisz megkeresztelt emberekkel van dolgunk, s itt is érvényesül a közmondás: „Az alma nem esik meszsze fájától.“ Ki az első lépést megteszi, az elé szívesen megyünk. De mindenesetre, hogy ezen első lépést is megtehessük, legalább tudnunk kell, mi módon és hová? A semmittevők és kényelemkeresők bizony nem fogják sikerrel megoldhatni a munkáskérdést.

Láttam egy fonógyárt, mely éjjel nappal 1500 napszámossal és napszámosnővel működött. Alig száz lépésnyire a gyártól meglehetősen népes kolostor állott, melynek tagjai lelkipásztorkodással foglalkoztak. Tudakozódtam ugyanott a gyár állapota, a bérvizonyok, a munkások és munkásnők egészsége, erkölcsössége, valóságossága felől. Senkisé nem tudott felvilágosítást adni, senkisé látogatta meg — mi különben könnyű szerrel

történhetett volna, — ezen gyár belsejét. A munkások nem jöttek a jó barátokhoz, viszont ők sem alkalmatlankodtak azoknál. Nem hiszem, hogy szabályukban a Kórán e közmondása tündökölnék: — „Ha a hegy nem jön Mohamedhez, akkor Mohamed megy a hegyhez.“

Ily módon a socialis kérdés természetesen nem lesz megfejtve, legalább a klerus által nem. Ha hódítani akarunk, támadnunk is kell, s ha a szántóföldről aratni kívánunk, a vetés munkájától nem szabad visszariadnunk. Hacsak nem akarjuk a munkáskérdést kizárólag a világiakra bízni, úgy a papságnak tanulmányait arra kell irányoznia, hogy komoly előkészület által világos tájékozást szerezvén magának, tanácsát s összevételenségét ennek megfelelőleg fölajálhassa. Reméljük s alantabb meg is fogunk győződni, hogy ezen részvét sokoldalú, sőt csodálatosan nagyszerű eredményeket vívhat ki, ha az egyház hatalma s fensége diadalmasan kibontakozva hitágazati küzdelmeiből, összes erejét a boldogító szeretet tényeibe ömlesztheti.

Nem önhittség avagy feltüzelt képzelem játéka az, mely a végleges győzelem reményével tölti el keblünket. Futólagos pillantás azon eszközökre, melyek helyes alkalmazása biztosítja a sikert, állításunk jogosultságának megdönthetlen érveit fedi föl előttünk; a felebaráti szeretet társadalmi követelményeinek hirdetése s alkalmazása; a fenálló és a még alakítandó véd- és segédegyletek, azon szellem által éltetve, mely a középkorban — természetesen más célból — alkotta hatalmas testületeit; a hittudomány bölcsészete s a socialtevékenységű papság tapasztalatai által befolyásolt törvényhozás; az uzsora s tőke szivtelensége ellen kath. jelszó s fegyelem alatt folytatott tapintatos harc; a munkások családi életének a magán s megyei lelkipásztorkodás anyai keze által eszközölt szabályozása; a zsinatok részvéte a társadalmi nehézségek megoldásában: mindez és sok más oly tekintélyes segélylyés hatalommá szilárdulhat

a munkáskérdés terén, hogy a keresztényellenes befolyás elé áttörhetlen gátot emelve, azt békésebb és keresztényesebb mederbe terelhetné.

A községben felburjánzott egyházellenes üzelmek láttára keserű és hangos panaszokra fakadni, — nem nagy fáradságba kerül, sőt sokakra nézve nagyon is indokolt magatartás. De — minden jogos panasz mellett — ne mellőzzük teljesen a kérdést, vajjon ott, hol annyira panaszkodnak az egyház iránti ellenszenvről, az egyház maga részéről megkísérlett-e már minden barátságos egyezkedést, melyre Krisztus szelleme- és küldetésében képes? Vajjon oly sokféleképen, egész teljében s őszintén fejtette-e ki anyai szeretetét, mely nemcsak hű s egészséges gyermekeit karolja át, hanem a szegényeket, eltévedteket és a gond-teher alatt roskadozókat is fölkeresi, vigasztalja és ápolja? — A ki most az egyház föladatát főleg abban látná, hogy „patkányokat üzzön ki lyukaikból,“ boszanthatná-e őt azok sziszegése és dühös harapása? Más részről ismét örökké igaz marad a közmondás: „Hálakönyet az arat, ki szeretetet vet.“

A jelenkornak ily szeretet alkotó s rendező beavatkozására nagy és elkerülhetlen szüksége van. A tömeges szegénység nem idylli, s egyáltalán nem költői. Nem fogjuk ezt enyhíthetni, ha a társadalmi osztályok közötti különbség szükségességét hangoztatjuk, vagy a szegény gazdagságát s a gazdag nyomorát Philemon s Baucis, vagy Nagy Sándor s Diogenes meséje szerint megénekeljük. Azt, hogy Krisztus szegényes életének magasztos tana, keresztutjának alázatos s kitaró követése e föld színéről el nem tűnik, és sohasem fogja elveszteni a szerencsétlenekkel szemben áldást s vigaszt hozó erejét; hogy Isten kegyelme a jövőben is a lelkek egész seregét fogja sz. hévre gyulasztani, hogy lelkesedve assisi sz. Ferenczel a „szegénységet“ az „ég leányá“-nak üdvözöljék s — mint a „megelégedés aráját“ — ön-

kényrt válaszszák élettársokúl — mindezt igen jól tudjuk. De a mi a ker. szellem magaslatán megértve hatalmat gyakorol a tisztúlt kedélyű hivek fölött, az oly tömeg lelki sebeire csepegtetve, melyet kinzó éhség, féktelen bosszuvágy és könnyen megmagyarázható irigység bösz lángjai gyötörnek, nem volna jótékony gyógybalszam, hanem tüzre öntött olaj. S a pusztá szavak, a ker. szeretet művei nélkül, lehetnének-e hatással azon tömeg kedélyére, melynek elkeseredése már-már tetőpontra lépve, a vallás által nyújtott vigaszt is messze löki magától? Hisz már számos műhelyben a legszigorúbb büntetés terhe alatt szerződésileg meg van tiltva az Isten és Üdvözítő sz. nevét káromlason kívül más-kép csak kiejteni.

Ne ringassuk magunkat biztató önámításban az ügyek e szomorú és veszélyes helyzetével szemben. A Gondviselés intő ujját látjuk fölemelve a közelmúlt évek viharos jeleneteiben, midőn a társadalmi kérdés elfekélyesedett heve a szerencsétlen Franciaországban játszotta le iszonyú drámáját, hogy fölrázva minket nyugodtnak képzelt álmunkból, értésünkre adja, mily elemek vállalkoznak a társadalmi kérdés erőszakos megoldására, ha továbbra is tétlenek maradunk. A katasztropha sokáig volt kitörőfélben. A vad árvizroham évek óta horzsolta szűk medrét, míg a háboru alatt az addig is nehezen védett gátokon áttört s rövid idő múlva Párizst a commune alakjában elárasztá, végveszélylyel fenyegetve a régi társadalmi életet. — A hadsereg vérbe fojtotta ugyan a beteg társadalom e vészes kitörését, de a források nem apadtak ki, és a vad rohamok nem szűnnek meg a történelem fölszínére törni.

Nem hiábavaló fáradság tehát megtudni e harc indokait, megismerni a vezéreket s bajtársakat. Az ész és ékesszólás fegyverei, az ég és pokol hatalmai vesznek részt ezen rémületes tusában, mely a birtokos osztályok fényes civilizációja s a műhelyek és utcák pro-

letárjai között foly, — azon harcban, melyet a Mars szolgálatába szegődött nyomor és szegénység az arany, föld, életjövedelem urai, következésképp a földi élvek kizárólagos birtokosai ellen vínak. Az első lépés után még nem szabad megállapodnunk. Miután a nyomorúság s veszély mélyébe tekintettünk, egész figyelmünket a szükséges óv- és gyógyszerek tapintatos megválasztása- és haladéktalan alkalmazására kell irányoznunk; nem szándékunk itt elméletek által viszályt és nehézségeket támasztani. A legközelebbi teendő, melynek teljesítése lépcsőül szolgál a köznyomor végleges megszüntetésére, abban központosúl, hogy a társadalmi osztályok között támadt örvényt legalább ideiglenesen áthidaljuk. Mert a békés átmenet, az ellentétek kiegyenlítése rázkodtatások nélkül s a munkásosztály sanyarú helyzetének fokozatos javulása csak ez uton remélhető.

Oly tárgynál — a mely fölött a mai iparos és kereskedelmi körökben az oceánon innen és túl, a kor és munka által megviselt Európában nemkülönben, mint a még (látszólagos) virágzásnak indult nyugati új világban annyi gazdag tapasztalat és roppant irodalom keletkezett, tekintettel a munka aránylag szűk keretére legfőbb az anyagnak jól átgondolt választéka. Azonban — maga a választék is elégséges. Mert a ki egyszer mélyebb pillantást vetett a főtüneményekre, jobban mondva a műipari élet legbonyolultabb kérdéseire, és figyelemre méltatta a megoldásukra tett komoly, de éppen azért aggályt keltő kísérleteket, annak a tényeknek egyáltalában nem különmemű halmaza előtt nem igen fog nehezére esni elfogulatlan ítéletét önállóan alkotni meg. Ezek után fejtegetéseink menetét körülbelül a következőleg körvonalozhatjuk. A socialismus és a munkáskérdés főnebb vázolt kölcsönös viszonya miatt a mennyiben az első tagjait a munkások vagyis a társadalom negyedik osztályából toborzza és neveli, értekezésünk legközelebbi tárgyát magának a munkának fejlődése, saját és

a munkások jelenlegi állapotáig fogja képezni. Magától értetik, hogy rövid magyarázatképen kifejtjük az utóbbinak okait, a mennyiben ezek a történetben vagy társadalomban gyökereznek. Az ősrégi társadalmi rend részben már végbe ment átalakulása és felbomlásának szomorú képe tárul itt fel előttünk.

A hol azonban romok vannak, melyekben épen nem kevés ember lakni és élni kénytelen, ott tatározásról és új építésről tüstént gondoskodni és a lehető leg hamarább hozzá fogni okvetlenül szükséges. Tömegesen állnak elő a tervkészítők, s ajnátkoznak a hivatlan és hivatott, szakértő és járatlan építésszek. Mialatt egyesek mindenki számára paradicsomot varázsolnak elő (a papíron) — ezek a mesterek az „Extinction du paupérisme értelmében“ — és az elszigetelteket ugymint az elnyomottakat egy általános munkás-köztársaságban, vagy a rendőrség előtt felette roszhirű „Internationale“-nak hatalmas, világhodító és egetostromló Babylonjába egyesíteni szeretnék, azalatt mások sokkal szerényebb követelések- és eredményekkel elégszenek meg, visszam emlékezve azon igazságra „hogy nem ritkán a legjobb intézmény alatta áll az egyszerűen jónak.“ A munkás-nép jótevői s vigasztalói első osztályának — az „uneasy classes“ osztálynak méltatására, mint őket az angol jellemzően nevezi, — szolgáljon századunk socialis eszméi legkitünőbb képviselőinek rövid ismertetése.

Mi ezen proletár próféták fölött, mint őket Bensen nevezi, Saint-Simontól egész Lasalle-ig őrszemlét tartunk, hogy mindegyikök bölcsességét ellesve, úgy fény- mint árnyoldalaikat tanulmányozhassuk.

Feladatunk azonban lényegileg gyakorlati; mert a hol hiányok mutatkoznak, ott igen hálátlan munka azok indokait s mérveit fürkészni, az inség és nyomor statistikájának birtokába jutnunk anélkül, hogy az alkalmas óv- és gyógyszerek iránt tájékozhatnók magunkat. Ily körülmények között természetesen jobb volna, egy

halk „Isten segéljen“-nel a szegény mellett elsurranni, mint öt nyomorának forrásai- és fokára vonatkozó kérdéseinkkel gyötörni. Segély után kell tehát kutatnunk és ezen komoly szándékkal magán és társadalmi téren vizsgálódnunk, hogy megtudhassuk, mi elérhető van már kéznél, mit lehetne még kigondolni s mire törekedni, hogy az elszegényedés rohamának gátat vessünk és a kirívó inséget, melynek tökéletes kiirtása ugyis nagyon valószínűtlen, legalább némileg enyhítsük. Főleg az annak említése, hogy törekvéseinkben csakis alkotmányos, az állam és közélet által megengedett törvényes tényezőkre és a keresztény szeretet teremtő hatalmára támaszkodhatunk.

Helyén lesz itt az általános elszegényedés különféle okainak tanulmányozása, különös tekintettel azok legyőzhetésére; ugyiszintén a munkajog, a gyári törvényhozás fontos és nehéz kérdéseinek, nemkülönben az egyesületi és részvevő rendszerek méltatása; alkalmunk leendő egyúttal az élelmezési s lakkérdéseket, továbbá a kézművesek, segédek, bér munkások s munkásnők javára emelt képző-, hitel- és segédegyletek életrevalóságát tudományos kutatás tárgyává tennünk.

I. RÉSZ.

A MUNKÁSKÉRDÉS LÉNYEGE S
VALÓDJA.

1. §. A munka. — A munkások társadalmi viszonyainak fejlődési mozzanatai. — A harmadik osztály kiválása a negyedikből.

Igen tragikus, komor vonás az, mely a népek hitregéin átvonul és ujabban a nyelvbuvárlat mélyeiből is napfényre jön, hogy a munka szükségessége egy eredetileg boldogabb állapot megszűntével okozatos összefüggésben van, és hogy azon szavak, melyek a különböző régi nyelvekben „munkát“ jelentenek, egyszersmind a „nyomor,“ szenvedés fogalmát rejtik magokban¹⁾. Az emberiség „arany koráról“ szóló legrégibb mondák, midőn annak boldogságát festik, sohasem mulasztják el némi nyomatékkal hozzáadni, mily fáradság nélküli életet folytattak e kor emberei: a föld örökös ünnepet ülő lakóinak az önföntartásukra szükséges élelmet munka nélkül bőven és dús mennyiségben szolgáltatta:

..... Ipsaque tellus
Omnia liberius, nullo poscente ferebat.²⁾

¹⁾ A német „Arbeit“ és „Armuth“ rokonszavak, mindkettő ugyanis „Ar“ (Ar-bami) „mozogni“ töből származik ellentétben a „nyugodni és pihenni“ féle jelentéssel; ezen ethymologiai alapon a középső felnémet nyelvben „Arbeit“ egyuttal harcot és fáradságot is jelent. Szintugy olvadnak egybe a latin „labor (labos)“ szóban a munka és fáradalom fogalmai, valamint a görögben „πρῶτος,“ sőt még a héberben is עֲמַל „munkával járó fáradságot“ és egyuttal bajt, fájdalmat is fejez ki. —

²⁾ Virg. Georg. I. 127. 128.

És vajjon, nem ugyanezen eszme, vagy sejtelen (megfordított) kifejezése-e, hogy az élet sirhatárán, a hosszabb vagy rövidebb napi munka után, melyen az elhunytak itt lent fáradság kellett, az elválás keserve azon remény fakasztotta kívánnattal ölelkeznek: „*requiescat in pace.*“ „Nyugodjék — a munka után — békeségben — a harc után! Amint Ádámnak eltestével ez mondatott: „Orcád verítékével eszed a kenyeret“ (Gen. III. 19.) élet-teher lett az embernek a munka. Csak oly megfeszítéssel viheti véghez, mely teljes akarat erejét igénybe veszi. Ellene zúdul a természet, úgy hogy mindig önküzdés föltételeztetik, ha az ember életének fentartására, emelése- és terjesztésére valamit tenni vágy. Ezen kényszer, a munka minden pillanatában önmagát hozni áldozatul, a büntetés összes ismerveit viseli magán.¹⁾

Hogy a mai társadalom és munkáskérdés fejtegetését ily módon a theologikus megjegyzések egy nemével kezdjük, arra nagyon is följogosítva érezzük magunkat. Ugyanis a mostani nemzetgazdasági állapotok szemléleténél, a munka nem úgy lép szemünk elé, mint az — fényoldalát vevén szemügyre — az embernek fensőbb hivatásához méltó, üdvös és élvezetes foglalkozása és Istentől nyert erejének teremő értékesítése.²⁾ Sőt mi több, a társadalmi kérdés éppen abban leli okát, hogy a modern társadalom a munkának viszonylag közös terhet oly mérvben és oly föltételek mellett hárította ezek

¹⁾ Périn. Ueber den Reichtum in der christ. Gesellschaft I. k. 158 l. — ²⁾ Isten képére lévén teremőve az ember teremője alkotó erejének kinyomatát viseli valódján. Nincs ugyan ereje valamely tárgyat a semmiből létre hozhatni, de megadatott neki ismereteinek terjesztetése és a tárgyak idomíthatása oly mérvben, hogy az eszményi világ szintugy, mint az anyagi tevékenységének nyomait mutassa. Működése számtalan nyilvánulatában a teremő művét folytatja, tökélyesbül és szüntelenül Istenhez emelkedik, fölemelvén magával egyszermind az egész anyag világot.

és ezrek vállalaira, hogy azok helyzete a „fehér rabszolgák” szomorú elnevezésével még nincsen eléggé jellemezve; hiszen az ipar piacán már nem is mint emberek, hanem mint „árucikkek” szerepelnek. Nem kell socialdemokratának lennünk, hogy ezen tényt elismerjük. Azon körülmény is, mely szerint sok vidéken, mint — hála Istennek — a földművelést nagyban s előnyösen űző hazánkban, a még másokhoz viszonyítva takarékos gyármunkások állapota nem oly lealacsonyító és nyomorteljes, mint a nagy iparországokban, csak állításunk mellett bizonyít. Mint mindenütt, úgy a társadalmi kérdéseknél is a dolog lényege nem a kivételekben, hanem a szabályokban rejlik, és ott, hol a kezdet még kedvezőbb ítéletre jogosít, nincsen egyszersmind az is megengedve, hogy a tovafejlődés aggodalmain az ismeretes biztatással: „Après nous le déluge” tudadjunk.

Ne ringassuk magunkat csalódásban, mert a munkáskérdés létezése úgy az ó- mint újvilágban tény. Az okok, melyekből kifejlődött, lényegökben ugyanazok, jól lehet az iparmunkások kényszerhelyzete nem mindenütt egyenlő és némely országokban, mint pl. Angol-, Belgia- és Franciaországban társadalmi veszélylyé mérgesedett el; másutt, mint nálunk, csak csirájában van meg és azért kevésbé veszélyes.

Ennek folytán itt é következő megoldandó kérdések merülnek fel: A munkásosztály jelen állapota mily módon és minő viszonyok kényszerbefolyása alatt támadt, mely előzmények teremtették azon „negyedik osztályt”, mely a mai társadalomban fenáll, ez ellen panaszt emel, igényeket támaszt, s ezek megvalósítását követelőleg sürgeti?

A munka, melyről értekezésünk folyamában kizárólag szó vagyon, az emberi erő kifejtés azon ága, mely a népgazdászat nyelvén közvetlen termelőnek (productiv) mondatik. Minden munka t. i. melynek célja és fogatja az, hogy a földből vagy az anyagból az ember

használatára olyasmit teremtsen elő, mi az előtt ezen mértékben vagy ezen alakban nem létezett, közvetlen termelőnek neveztetik; mert közvetlenül a földet, vagy a nyers anyagot használja eszközül. Ez a mezeti gazdaságban nyilvánul, valahányszor a földből oly természetmennyeket nyerünk, melyeket a föld magától létrehozni képtelen? Minden kézmű vagy ipar célja és eredménye továbbá az, hogy a rendelkezésére álló alkalmas anyagból olyasmit készítsen, mi az élet főtartására s a háztartás különböző szükségleteinek fedezésére részint nélkülözhetlen, részint hasznos és kellemes.

A termelő munka nagyban, különféle nyilvánulásai szerint, kézműipar, iparág, jelesül pedig, ha az emberi izmokon kívül mechanikus erők — gépek — is közreműködnek, gyár-ipar (mill) nevet visel.

Azon munka pedig, mely a termelő munkát csak közvetve mozditja elő, — ilyen a kereskedelem és tudomány — vagy annak gyümölcseit biztosítja, — közlekedés, jog és a közjólét gondozása — a nemzetgazdaszat műnyelvén közvetve termelő munkának neveztetik, a mennyiben a közvetlenül termelő foglalkozások könnyítésének és sükerének lényeges zálogát képezi.¹⁾ A közvetett termelő munka u. m. a tudós, hivatalnok, pap, orvos, ügyvéd, katona, valamint a kereskedő működése tárgyunkkal szerves összefüggésben nem lévén, értékezésünk folyamában nem jöhet tekintetbe.

Ezen, a közéletben „kiváltságos osztály“ gyanánt szereplő szellemi munkások állásuk és hivataluk után járó jövedelmeik s megállapított fizetéseikből vagy tiszt-

¹⁾ A közvetlenül és csak közvetve termelő munka között fenforgó különbség igen éles vonásokkal tükröződik vissza a szentírás azon elbeszéléséből, mely szerint a fogságból visszatért zsidók Zerubabel alatt templomuk helyreállításán fáradozva, egyik kezökben kardot tartottak az ellenség visszaverésére, míg a másikkal serényen folytatták az építést. A két munkanem egyesítéséből támadó visszárs állapot jellemző példája ez.

teletdíjakból fedezhetik szükségleteiket; csak a kereskedő nyereségére, mint változó jövedelemre vannak befolyással bizonyos külső, öntevékenységtől független viszonyok és föltételek.

Ellenben a földmivelő, kézműves és főkép a munkás éltének föntartása végett közvetlenül munkájára van utalva, „munkával keresi kenyerét.“ Ha az iparos munkája eredményét annak általa elfogyasztott részén kívül megfelelő áron maga árusíthatja el, úgy fáradtságának bérét — csonkítatlanul-e vágy csekély veszteséggel, erre most nem terjeszkedünk ki — maga kapja, vagyis a munka díja azé lesz, a ki elvégezte. Ha azonban másnak meghagyásából és anyagával dolgozik, úgy munkájának értékét sem nem tarthatja meg maga számára, sem nem adhatja el. Mert a műhely uráé, mint munkaadóé, ki legényeinek vagy munkásainak fáradozását nap-, hét-, vagy darabszámra kikötött fizetéssel váltja meg; ez a munkás keresménye, melylyel élete föntartására rendelkezhetik.

De a mai társadalmi osztályzatban épen az utóbbiak, a bér munkások, alkotják az ugynevezett „negyedik osztályt,“ melyből ismét a proletariatus, a nyomor ezen mérges kinövése, a népség „fölöslege,“ válik ki.

Mielőtt a „negyedik osztály“ nyomasztó helyzetének és ferde irányú tovafejlődésének érdemleges taglalásába bocsátkoznánk, nem lesz fölösleges az idézett elnevezés megfejtésére azon történeti tényezők kivonatos leírását ide mellékelnünk, melyeknek úgyszólván behatása alatt keletkezett, s melyekből, mint kútfőkől, világos fogalmat alkothatunk magunknak a munkásviszonyok szomorú alakulásáról.

Az ókor népeinél az ipari munka kizárólag nemtelenek vagyis rabszolgák által végeztetett. Tudjuk mily megvetőleg nyilatkozott e teendőkről Arisztoteles, Plato és Cicero.

„Nézetünk szerint az a jól szervezett álladalom,

— mondja Aristoteles — mely a társadalmi testületnek lehető legnagyobb boldogságot nyújt.¹⁾ De a boldogság elválaszthatatlan az erénytől. A jól szervezett államban a polgárok erényeinek nem csak viszonylagosan, hanem minden tekintetben, a szó legszorosabb értelmében, nagyoknak kell lenniök s ebből kifolyólag mindenestre tartózkodni is fognak a polgárok mindazon gépies foglalkozástól és üzérkedéstől, mely az erényességgel ellenkezik. Földmiveléssel se foglalkozzanak.²⁾ Veszélyes az, ha az ország ügyei a földmivelők, kézművesek és kereskedők kezébe kerülnek. Másrészt a tulajdonképeni társadalmat kizárólag a harcosok alkotják, csakis ezek vannak tehát jogosítva a nyilvános tanácskozásokban részt venni. Azon szervezet, melyet legjobbnak mondunk, a kézműveseket nem számítja a polgárok közé.³⁾

„Ha a többség észreveszi — mondja Plátó, — hogy valamely polgár az erény útjáról letér és üzérkedésre pazarolja idejét, megdorgálással és közmegvetéssel büntesse, míg ismét vissza nem tér az elhagyott utra.“⁴⁾ Plátó a kézművesekben csak oly teremtményeket lát, kik már természetöknél fogva szolgálai engedelmességgel tartoznak azok irányában, kiknek értelmi többségök hatalmat kölcsönzött fölöttük. „Honnan van az, kérdi, hogy a művészek és kézművesek állása bizonyos bélyeget hord magán. Vajjon nem onnan-e, mivel ezekben az ember három alkaltrésze⁵⁾ közül a legnemesebb oly gyengének bizonyúl, hogy a másik kettőt nem tarthatja féken, ső inkább ezek által tova ragadtatva csak kielégítésökre gondol. Ha most ilyen embereknek oly urat adunk, ki azon hatalomnak képviselője, mely a erényesek szívében viseli a jogart, nem kell-e akkor követelnünk, hogy vakon engedelmes-

¹⁾ Polit. lib. III. cap. 9. — ²⁾ Polit. lib. VII cap. 8. — V. ö. lib. III. cap. — ³⁾ Pol. lib. III. cap. 3. — ⁴⁾ Plato, de legib. St. 847, a. — ⁵⁾ Plátó háromféle u. m. eszes, érzéki s indulatos lelket különböztet meg az emberben. De republ. lib. IX. p. 571.

kedjenek annak, a ki az isteni hatalom jellegét magán viseli.¹⁾

Sokrates és Xenophon e tekintetben egy véleményben voltak Plátóval s Aristotelessel.²⁾ A bölcs Plutarch nem tagadhatta meg csodálkozását a spartaiak azon eljárása fölött, melynél fogva ezek minden iparos munkát a lakoniaiakra bízta, magoknak egyedül a hadügyet és politikát tartván fen. Lykurg egyik legszebb és legszerencsésebb intézkedése volt az — ugymond — melylyel a polgároknak a lehető legnagyobb muzsát szerezte meg, miután t. i. semmi szín alatt sem volt szabad bér munkával foglalkozni.³⁾

Cicero az u. n. kisiparosokról következőleg nyilatkozik:

„Jam de artificiis et quaestibus, qui liberales habendi qui sordidi sint, haec fere accepimus. Primum improbantur ii quaestus, qui in odia hominum incurrunt; ut portitorum, ut foeneratorum. Illiberales autem et sordidi quaestus mercenariorum omniumque, quorum operae, non quorum artes emuntur: est enim illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant; nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur; nec vero quidquam est turpius vanitate: opificesque omnes in sordida arte versantur; nec enim quidquam ingenuum potest habere officina: minimeque artes hae probandae, quae ministrae sunt voluptatum; cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius. Adde adhuc, si placet, unguentarios, saltatores, totumque ludum talarium . . . Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est.“⁴⁾

Mindazonáltal a rabszolga állópota, kivált, ha ura házában alkalmaztatott, bizonyos tekintetben gondtalan

¹⁾ De republ. lib. IX. St. 590. c. d. — ²⁾ Xenophon. Oecon, cap. 4. — ³⁾ Plutarch. Lycurg. cap. 24. — ⁴⁾ De officiis cap. XLI.

volt. Az úr rabszolgájának munkaerejével szabadon rendelkezhetett ugyan, de ő ápolta és táplálta őt azért, és a mennyiben azon ár, melyen a rabszolga vétetett, a kamatozó tőke egy nemét képezte, a tulajdonosnak arra is tekintettel kellett lennie, hogy annak korai kizsákmányolását és munkaerejének oktalan kimerítését megakadályozza. Későbbi időben a római törvényhozás az által, hogy a rabszolgáknak munkájukból részletes nyereséget biztosított, egyszersmind az ugynevezett rabszolgabirtok (peculium) megszerzését is megengedte s lehetővé tette, hogy a rabszolga megválthassa szabadságát. Sokkal szomorúbb volt a beteges, vagy elaggott rabszolga helyzete, ha keményszivű ura által házából kiutasítva, saját gyámoltalan sorsának vettetett maratalékkül.

Ezen tűrhetlen állapotnak véget vetett a kereszténység.¹⁾ Az egyház tana, szerzeteseinek példája visszaállította a munka eredeti méltóságát melyet az érzékség zsarnoksága lábbal tiport. Szemrehányás és büntetésnek látszik, ha így szól az Isten: arcod verítékével eszed a kenyeret. Valóságban figyelmeztetés ez, jobbulásunknak és a bűnsebekből való felgyógyulásnak eszköze.²⁾

Az evangelium szellemében a munka mindnyájunk erénye. Krisztus, hogy ezt megmutassa, szegény anyától akart születni, kinek jegyese egyszerű kézműves volt. S vajjon nem töltött-e 30 évet az ács műhelyében? Tanítványainak legnagyobb része szegényekből állott, a kik személyes erőmegfeszítés által szereztek meg mindennapi kenyerüket. És valamint sz. Pált az apostolko-

¹⁾ A munkának ily nemű méltánylását csak a kereszténység filantropikus tanainak általános elterjesztése óta találjuk, mint Lecky mondja: „végtére megmozdult a chaotikus társadalom felé a kereszténység szelleme, és bajait, melyek azt görcsösen átvonítják, nemcsak enyhítette, hanem újjá alakította azt teljesen új alapon.“ — ²⁾ S. Jo. Chrysostomi Homilia in illud: Salutate Priscillam et Aquillam I. 5.

dás munkájára a sz. Lélek hívta meg, úgy a sz. Lélek eszközölte azt is, hogy életszabálya a munka volt. Éjjel-nappal izzadott, és igazán mondhatta, hogy mindaz, a mire szüksége volt saját és követőinek fentartására, önszorgalmának szerzeménye.¹⁾

Minden egyházi rend hasznos munkával foglalkozott. Számos kánoni határozat — melyek Champagni szerint a III. vagy IV. századból valók — az alsó klerusnak testi munkát parancsol. „Mi magunk, úgy szólanak a püspökök, mi magunk, kik az evangelium hirdetésének szolgálatában állunk, az anyagi foglalkozásokat sem hanyagoljuk el; némelyek közülünk halászok, mások földművelők, senki sem tétlen.“

A papság körén kívül is jámbor foglalkozás volt a munka — mondja Champagni, — úgy tekintették azt mint az ima és rendes életnek társát. Sok szent, kik gazdagoknak születtek, Istenhez térésök után inkább valamely mesterség által veritékkel akarták megszerezni kenyerüket, mint az ősök vagyonából élni. Sz. Crispin és Crispinian nevét az egész világ ismeri. Milanó és Rómában műhelyek alakultak, melyekben a férfiak egy pap, az özvegyek és hajadonok pedig egy korosabb nő vezetése alatt bőjtöltek, dolgoztak és kezök munkája után éltek.²⁾

Mindazonáltal a szerzetes rendek talaja az, melyen a kereszténység virága legszebben kifejllett. „A zárdélet — mondja joggal egy újabb történetíró — azon pont, melyben a kereszténység szellemének teljes ereje összpontosul; ez képezi az evangeliumi vívmányok legcsodáltabb eszközét.“³⁾ A zárdák adták meg azon lökést, mely megváltoztatva a világot, azt újjá alakította.⁴⁾

¹⁾ *Ipsi scitis, quoniam ad ea, quae mihi opus erant, et his, quae mecum sunt, ministraverunt manus istae.* Act. XX. 34. — V. ö. Wallon tom. III. p. 401. — ²⁾ *De la Charité.* p. 283. — ³⁾ Mignet, *Mémoires de l'Académie des sciences morales*, tom. III. p. 701. — ⁴⁾ Périn, *Ueber den Reichthum* I. köt. 230. l.

A szerzetes élet lényeges szabálya a munka. A legszigorúbb erények hősei, a legkeményebb munkának hősei egyszersmind. A hol sz. Ágoston a keleti zárdák-ról beszél, így szól: „Itt senkinek sincs tulajdon vagyona, senki sincs szomszédjának terhére. A szerzetesek oly munkával foglalkoznak, mely számukra biztosítja a szükségést, és gondolatjaikat sem vonja el Istentől. Az áhitat gyakorlatai nem akadályozzák a munkát; lenfonnással foglalkoznak, ruhát készítenek s azt testvéreik közt élelmi szerrel cserélik föl.“¹⁾

Sz. Vazul szerint a kolostorélet magva az ima, a munka pedig ennek oly külső alakja, melyet semmiért sem szabad elhagyni. Ha a keleti zárdák e törvényhozóját kérdezzük, vajjon bőjt miatt félre kell-e tenni a munkát, ő így válaszol: „Egyetek, de ne mohón, hanem egyetek mint Krisztus munkásai.“²⁾ A munka ugyanazon sz. Vazul szerint: „nagybecsű istenitisztelet mely az embernek eget nyit.“³⁾

Napjaink egyik jeles történésze következőleg ecseteli az egyiptomi remeték életét: „Egy szentnek szavai szerint a puszták egymás mellé állított lakai méhkashos voltak hasonló; mindegyiköknél kezében volt a viasz: a munka, és a méz nyelvökön: a zsoltosmák éneke. A napot munka, és ima közt osztották meg; a munka földművelésre és egyéb mesterségre terjedt; különösen azon takarók fonásával foglalkoztak, melyek használata a déli tartományokban annyira elterjedt. A szerzetesek közt egész csapat varga, ács, szabó stb. létezett. A munka szakadatlan szigorú bőjt kíséretében kétszeresen kemény volt. És mégis minden ősrégi remete életszabályainak egyik főpontját képezte; szent

¹⁾ S. Augustinus, de moribus eccl. cathol. I. 31. — ²⁾ *Θάλασσαν, οὐχ ὡς καστρίμαργοι, ἀλλ' ὡς ἐργαται Θεοῦ.* Reg. brev. tract. CXXXIX. — ³⁾ *Μετὰ τὸ τῆς διακονίας ἔργον καὶ βασιλείας οὐρανῶν πρόξενον.* De renunt. saeculi. §. 9.

életök megragadó példája ellenállhatlan erővel vonzott mindenkit a munkához. E rendszer alól való kivételről senkisé sem szól, ilyet sohasem fognak fölfedezni. Az előjárók e fáradságos törekvésben is első k voltak. Amint egy alkalommal idősb Makár meglátogatta sz. Antalt, legott gyékényfonáshoz fogtak, mialatt lelki ügyekről beszéltek, és sz. Antal annyira épült vendégének buzgóságán, hogy elragadtatva felkiáltott: Mennyi erény kerül ki e kezekből! Minden zárda a munkának és szeretetnek nagy iskolája volt.¹⁾

Azonban a szerzetesek munkája nemcsak szellemi előmenetelre szorítkozott, hanem ezen fölül ösztönül szolgált a szegények alamizsnája számára bővebb forrás keresésére. „Nemcsak a test ápolásaért üdvös nekünk a munka — mondja sz. Vazul — hanem a felebaráti szeretet gyakorlásának tekintetéből is, ha Isten általunk akarja szegény testvéreinknek nyújtani azt, a mit szükségök követel.“²⁾

A keresztény világrendben azonban, bár az egyház a munkát szent kötelességül hirdette és szerzeteseiben fényes példák által mintegy megnemesítette, több évszázad folyt le, míg a jobbágyból (glebae adscripti) a középkor szabad kézművese és céhpolgára fejlődött ki. A földmivelés, valamint a köz- és házi gazdasághoz béke és háború idején szükséges eszközök elkészítése, a fegyvertár remekműveitől kezdve a legutolsó házibutorig, még mindig a nemtelenek köteleméhez tartozott; ellenben az urak (seigneurs), a falun lakó vidéki nemesek és városi törzspolgárok minden ipari foglalkozástól, tehát a szorosan vett polgári munkától, mint a mely állásukkal össze nem egyeztethető, tartózkodtak. De a jobbágyság anyagi s erkölcsi helyzetében az egyház főnebb érintet áldásos közreműködése folytán, már lé-

---

¹⁾ Montalembert, les Moines d' Occident, tom. I. p. 70. — ²⁾ Basilus, Reg. fus. tract. XXXVII, 1.

nyeges javulás észlelhető. A földmives, ha kised telkének jövedelméből a földesurat kielégítette, a fönmaradt részt saját hasznára fordíthatta. Azon körülmény, hogy a jobbágytelek apáról fiúra szállott, a családi élet önfeláldozásra serkentő örömeit is megnyitotta előtte és más előnyökkel kapcsolatban mintegy lépcsőül szolgált arra nézve, hogy az emberiség két (kiváltságos és jobbágy) osztálya közt támadt ürt a középosztály megteremtésével áthidalja, illetőleg kitöltse.

E törekvés koronáját a középkori nagy városok erőteljes, gazdag szabad polgári osztályának keletkezése képezé. Csak nehéz harcok után juthatott a kézművesi elem a lovagok és törzspolgárok (nemesség) mellett teljes szabadsága és polgári törvényjogai birtokába, de azután oly mély gyökeret vert a városi életben, hogy mind tulajdonképi „polgárság“ minden egyes város népességének legderekből, tulnyomó részét képezé és képviselé. Ezzel a szabad kézműipar függetlenítése a rögtől szilárd támpontot nyert; mert a tapasztalat utmutatása szerént a „személyi“ munka oly gazdag jövedelem forrásásával kínálkozott, hogy az „ingatlant“ jobbára nélkülözhetővé tette, a miért közönségesen „a polgári elem éléskamrájának“ neveztetett. Azon mellékkörülmény, hogy a kisebb városokban a kézműves régi időtől fogva mai napig egyszersmind kisebb mezei gazdálkodást is üz, semmit sem változtat főnebbi állításunkon, jóllehet ez a polgári családeletnek tetteleg sok könnyítést és kezeséget nyújt.

Emberi természetünkben gyökerezik, hogy azon alkotmányt, melytől egyéni és társadalmi jólétünk függ, szilárd alapra fektetve oly védvekkal támogassuk, hogy egyrészt a szétforgácsolástól megóvassék, másrészt élet és tápképessége biztosítassék. Ez azon józan eszme, mely a kézművesek céheit és céhek szerént való osztályozását létrehozta s az ebből folyó törvényes jog alapján a „munka tápláló tulajdonának illetéktelen kizsák-

mányolását“ megakadályozni nemcsak megkísérlette, de évszázadokon át meg is akadályozta. Nem tartjuk feladatkunknak a céhek előnyeítés hátrányait kimerítően tárgyalni. Az egyletek keletkezésök korszakában valódi jótéteményei voltak a munkás osztálynak, melynek szabad elhatározásából keletkeztek. Ezek által védtek magokat a városok az erőszakoskodás ellen, melynek a hűbérrendszer idejében gyakran áldozatul estek. Iparegyesületek alakítása és kölcsönös segélynyújtás által a kézművesek oly időben, — midőn a kereskedés még kevésbé kifejlődött, az élet még nyers, az igazságszolgáltatás még tökéletlen és elégtelen volt, erős korlátoakat emeltek a szabadsággal üzőtt visszaélés ellen, mely csak az erősnek használt volna a többiek okvetlen kárával. Az erőknék egyenjogú csoportosítása- és egymás mellé állításával végre eszköz nyújtatott a munka tökéletesítésére is, mely eszközöktől mindig meg vagyunk fosztva, ha csakis önmagunkra utaltan szétforgácsolva maradunk.¹⁾ A visszaélések és hiányokról Kudler-Récsy tüzetesen értekezik és következőkre utal a) Azon eszme, hogy a társadalom az egyesnek keresetét biztosítsa, félszeg, mert a társaságnak feladata csak az egyesek kereseterejét, keresetképessége szabad használatát biztosítani, megóttalmazni. Az iparüzőnek keletet, keresetet: ügyessége s árai jutányossága, nem pedig kényszerítő eszközök szerezhethetnek. A rosszúl és drágán dolgozó mesterember minden állami védlet mellett tönkre megy. b) Félszeg az iparágak egymástóli mesterséges elválasztása; mert nem mindenütt állhatnak meg minden külön foglalkozásra külön iparágak. c) Az állami védlet mindig sérti a nagy közönséget; mert kényszerítettik rossz portékát drága áron vásárolni, holott jó portékát olcsón is kaphatna, ha t. i. a céhkényszer nem létezik. d) Ha valóban az volna a törvényhozás hiva-

¹⁾ Périn i. m. I. k. 347. l.

tása, hogy az iparüzőknek jövedelmét biztosítsa, akkor parancsoló befolyást kellene gyakorolnia az iparkészítmények keresletére, a közönség izlésére s kívánságaira, mert a szükségletekben és divatban közbejövő változások által sok iparüző jövedelme épen úgy megrövidítették, mint más iparüzők versenyzése által. e) A remekcsinálásnál előforduló visszaélések legnagyobbjai azok voltak, hogy a fiatal mesterjelölt véresen megtagkargatott tőkécskéjétől ez alkalommal mindenféle cím és ürügy alatt, megfosztatott; a remekül feladott munka vagy olyan volt, a mely az üzletben elő sem fordul, vagy oly költséges, hogy vevője nem akadt s így a mester nyakán maradt; végre az, hogy nem ritkán oly föltétthez köttetett a mesterré avatás, mely a legnagyobb erkölcsi kényszert foglalta magában, p. o. hogy a mesterjelölt valami agg mesterözvegyet elvenni tartozzék stb.¹⁾

Hogy azonban a mai munkás vagy negyedik osztálynak a harmadik vagyis kézműves polgársághoz való viszonya annál világosabban tűnjék szemünk elé, szükséges, hogy a kis u. n. céh-ipar üzleti módját és visszhatását az avval foglalkozó egyénekre fővonásaikban megmegtékeintsük.

A mester személyes munka-ügyességével (remekmű) és személyes munkájával a kézművesek házában és műhelyében központ gyanánt szerepelt; ő volt az egésznek ura. Ki a mesterséget maga meg nem tanulta és ebben való teljes jártasságát remekmű által be nem bizonyította, nem nyithatott saját műhelyt s nem tarthatott legényeket és tanoncokat. Már ezáltal a céhképes kézművesek száma célszerű korlátok közé volt szorítva és a mi a társadalomra igen nagy fontosságú, a munkaadó és munkás közt tátongó örvény, melyet manap oly fájdalmasan szemlélünk, nem tűnt föl,

¹⁾ II. §. 98—112.

mert nem is létezett. A mester maga is dolgozott legényeivel, kik inkább mellé- mint alárendelt állásukban a szó nemesb jelentésében vett „segédei“ voltak, ám- bár nevök (pl. knecht, inas) újabbkori szótáraink nyomán ellenkező következtetésekre vezethetne.

A segédek és tanoncok a mesternek nemcsak munka-, hanem lak- és asztaltársai is voltak. A mester az „apa,“ neje pedig az „anya“ megtisztelő, bizalmas címét viselte. Mig manap a munkaadó, főleg a gyártulajdonos egészen más rang- és osztályhoz tartozik, mint munkásai; addig a segéd, — egészen eltekintve azon köteléktől, mely által vallás és egyház a „régí jó időkben“ a keresztény életközösség ezen elemeibe is testvériséget lehelt s azt megszentelte, — azelőtt mesterében és háziatyjában vezérét, azon tisztességes, biztosított állás példaképét tisztelte, melybe előbb utóbb ő is belépni szándékozott. Nem volt mester, ki egykoron segédjeihez és tanoncaihoz hasonlóan idegen műhelyben nem dolgozott volna, és ki önmaga is a daloló, de egyszersmind kolduló „vándor legény“ minden szenvedését és örömét, megaláztatását és reménycit önmagán nem tapasztalta és át nem élte volta! A segéd és tanonc élete mesterének házában mindenesetre függő, gyámság alatti, korlátolt, valamint mesterének jelleme és szeszélye szerint nem ritkán keserű és kemény volt. Igen természetes, hogy a munkásnak mint segédnek, az önálló háztartás és családi élet örömeiről le kellett mondania, vagy hogy szabatosabban szóljunk, a segéd a proletár háztartás ki- mondhatlan nyomoraitól meg volt kímélve. A helyett azonban lakás, kenyér és pénzben nem szenvedett hiányt. A céhegyesület kiváltkép elaggott tagjainak becses, kitüntető előjogokat biztosított; számtalan alapítványai annak is, kinek idősb korában sem volt alkalmá, vagy kedve családot alapítani, gyámoltalansága és aggsága napjaira kielégítő menedéket nyújtott.

Azon tény, hogy a polgári és iparos osztály kép-
Munkáskérdés és socialismus.

viselői majdnem kivétel nélkül ugyanezen osztály ivadéakai voltak, minthogy a segédek házasságra nem léphettek, fejtí meg, hogy a harmadik osztály évszázadokon át ép erőben fentarhatta magát anélkül, hogy a most oly rohamosan szaporodó szegény munkások és proletár családok negyedik osztályába süllyedt volna alá.¹⁾

Két körülményt kell még különösen hangsúlyoznunk, hogy a régi kézművesek és a mostani negyedik osztály összehasonlításánál helyes ítéletet alkothassunk magunknak.

A polgári műhelyek többnyire csakis megrendelésre dolgoztak és nagy ritkán gyűjtöttek készletet a netalán kínálkozó vevők számára. Csakis azon iparágaknál, melyek készítményeinek az előre nem látható szükség esetére mindig kéznél kell lenniök, minők az élelmi cikkek, kötelek, szegek, kefék, stb. egyesült a kereskedőbolt a műhelyekkel. Miután pedig a céhbéli mesterek száma mindig a megrendelések mutatkozó aránya- és a helyi vásárookra szorítkozott, az iparcikk kelete nem akadhatott meg s a vásárok sem árasztattak el annyira árúkkal, mint ez ma a korlátban verseny korában már nem ritka jelenség, melynek gyászos következménye az, hogy a különben vagyonos mesterember egyetlen éjen át véginségre jut és családjával, segédjeivel együtt

---

¹⁾ A munkáskérdés kellő átértésére érdekes az erre vonatkozó statistikát is némi figyelemre méltatni. A foglalkozások nemei az európai tartományokban az 1000-et meghaladják. Európa főországaiban a népesség nagyobb része mezei gazdasággal foglalkozik. Csak Angolország képez jelentékeny kivételt. Itt $21\frac{1}{2}\%$ a földmivelésre és 51% az iparra jut; Szászországban 25% a mezei gazdaság és 56% az iparműveletre; Bajorországban 30 lakosra 1 legény, 20-ra egy gyármunkás, 22-re egy napszámos és 8-ra eg. szolga számítatik. Mennyire fogy a kézművesek, és ezzel ellentétben, mily mérvben szaporodik a gyármunkások száma, a berlini statistikai adatok mutatják. Szerintök Berlinben 1846-ban a munkásszemélyzet 8.700 férfi és 5.500 nőből, ellenben 1858-ban már 18.500 férfiból és 14.500 nőből állott. Mindamellet még nem képezik a népesség többségét

csak a proletárok tömegét növeli. Ha a műhely készítményeinek kelete a megredelők leapadt száma miatt csökkent s így a mester jövedelme is kevesbedett, vagy bármely más okból a segéd nem kaphatott munkát, úgy nőtelen létére, a nép közmondása szerint tárva állott előtte „a széles világ“ s más helyen, más mesternél, többnyire könnyen találhatott alkalmazást. A legény vándoréletének eme viszonylagos gondtalansága a régi időben, mely a nő segéd és munka nélkül maradt gyári munkás aggodalma és szükségével drasztikus ellentétben áll, jelesül a német vándorlegény dalainak majd féktelesen vig, majd ismét ábrándos, mélabús hangjában van megörökítve.¹⁾ A történeti igazságnak adózunk, elismerve hogy a multban is nem ritkán hosszas surlódások támadtak mester és segéd között, valahányszor az utóbbiak jogaik és szabadalmaik kibővítését, bérök emelését érvényesíteni tettleg is megkísérelték; de ennek következménye gyéren fajult el végszükséggé, mert a segéd könnyű szerrel kapott munkát másutt is, holott egy-egy iparág munkásainak tömeges kivándorlása kiszámíthatlan hátrányára és szegényekre vált az egész községnek.

Azon arányban, melyben a segéd függetlenségre törekszik, a mester pedig saját kényelmét tartja szem előtt, mindinkább meglazulnak a korábbi családias viszony kötelékei: a legény nem étkezik többé mestere asztalánál, és nem tekintetik a család tagjául; ehhez járulnak a legények korai házasságai, melyek sarjadéka már minden kellékkel és hiánynyal fel van ruházva, hogy az eddig elfoglalt harmadik osztályból rohamosan

¹⁾ Lényire különböznek ettől a „proletár“ költészet ádáz dalai (Beck Károlytól) a „szegény emberről“; a hírhedt dal az „ingről“ (Song of the shirt); vagy a munka által megtört varrónő hattyúdala. Csak a parasztlázadás korának viharos és elkeseredett dalait lengi át hasonló gyűlölet, kétségbeesés és dühfenyegetés.

sülyedjen a közönséges munkások „negyedik osztályába.“ Hajdanta csak némely munkaágaknál (ácsok, kőművesek, kőfaragók, stb.) hol kevesen válhattak mesterekké, fordultak elő, de itt is csak szórványosan — eféle házasságok.

Végül a kézműipar elsajátításának a gyári munkafelosztáshoz való viszonyát kell megfontolnunk. Az iparágak elkülönzése, mint „munkafelosztás,“ meglehetősen merev volt ugyan, de az egyes műhelyeket nem érintette. A tanonc azon kötelezettséggel vétetett föl, hogy a saját mesterségéhez tartozó tulajdonképi iparcikkeket egészen, ezeknek nemcsak egyes nemét, alkatrészeit, hanem összes változásait a „remekmű“ tökélyeig pontosan megtanulja. A mester tehát maga is értette s belátása szerint maga kezelte, vezette üzletét; távolléte, megbetegedése s egyáltalán akadályoztatása esetén bármelyik derék legénye tökéletesen pótolhatta helyét. Ily módon a „kenyérkereset“ ezen oldalról is biztosítva volt, s a „kitanult legény,“ mihelyt alkalom kínálkozott, maga is képes volt, mint mester önálló üzletet alapítani és vezetni, sőt szakképzettsége lehetővé tette, hogy szükség esetén megrendelésre vagy eladásra segély nélkül is minden tekintetben bevégzett munkát állítson elő. Szintugy, ha mint legény valamely műhelyben munkát keresett, miután mesterségének minden ágához értett, minden üresedésben lévő helyet betölthetett és bármely alkatrész készítésére vállalkozhatott. Ezen előnyben nem részesülnek a gyármunkások, vagyis a „negyedik osztály emberei“ a nagy üzletben uralkodó munkafelosztás következtében. A munkás maga, hogy hasonlattal éljünk, itt nem egyéb szükséges „kis keréknél“ a fölügyeletére bízott gép szerkezetében.

Megengedjük, hogy azon ember, ki gyermekkorától fogva egész évtizedeken át valamely gyárnál nem tanult s nem tett egyebet, mint tűkbe lyukat furt, bársonyt hasított, papir- és arany lemezeket metszett,

abban megmérhetlen ügyességre tett szert; de nem képes valami más munkát végezni s ezen foglalkozása megszűntével koldussá lesz. Hogy mily végletegig fejlődött sok üzletben a legkisebb dolgokra is kiterjedő munkafelosztás, különösen a nagy iparnál, és mily káros befolyást gyakorol ez a munkáosztály testi és lelki életére, később fogjuk előadni.

Az eddig mondottak elégségesek azon irány jelzésére, melyen haladva a középosztály számban megfogyatkozva, de a közügyekre gyakorolt befolyás tekintetében megtörve, nemcsak tért engedett a negyedik osztálynak, hanem azt napról napra számos ujjonccal szaporítja. A középosztály ezen pusztulása okozza, hogy a társadalmi kérdés, a negyedik osztály türhetlen állapota és elégedetlensége folytán, visszatartóztathatlanul előtérbe nyomul és megoldását fenyegetőleg sürgeti. Ezzel alkalmunk nyílik a negyedik osztályt keletkezése, átlagos socialis helyzete és hangulata szerint jellemezni.

2. §. A negyedik osztály. — Eredete és elemei. — Nyomorának alapja és valódja.

Statistikai példák.

A munkás, különösen az iparral foglalkozó néposztály képezi közönségesen — még pedig az önmaga által is elfogadott elnevezés szerint a — „negyedik osztályt“ a mai társadalom szervezetében. A középkor végeig a nemesség és papság volt a két ősi és fényes kiváltságokkal felruházott osztály, a leggazdagabb földbirtokosok és a legelőkelőbb hivatalok viselője béke s háboru idején. A középkor középszakától fogva lassanként keletkeztek, emelkedtek és kezdtek megvalósulni egy új harmadik osztály igényei, melynek színét-javát a patriciusok- és kereskedőkön kívül a céhbeli városi polgárság képezte. Kenyér dolgában, vagy helyesebben szólva, legnagyobb anyagi jólétében a földbirtokokkal fölértő tényleges jogok által biztosítva, az iparüző polgárság már jóval előbb egy színvonalon állt a földbirtokos törzs- és őspolgárokkal, és most már ezekkel karöltve a törvényhozó- és közigazgatási testületekben és hatalomban való részesség után is törekedett. Hasonló érdekek s törekvések fűzték össze ezen „polgársággal“ a kis, szabad földbirtokosokat, és a számban s tekintélyben folyton gyarapodó tisztviselői kart, melynek tagjai központosított államkormányban, mint fizetett állami hivatalnokok a korábbi kormányzó nemesség és független táblabiróság helyét foglalták el.

Ezen ily polgári s hivatalnoki elemekből alakult osztály volt az, mely, támogatva az ügyvédség és irodalom férfiai által, 1789 előtt a francia forradalomban a két ősi osztályt, a született nemeséget s a papság kiváltságait erőszakosan és kiméletlenül eltörölte, és még a hozzája tartozó családok és egyének nagy részét a nyaktilón lemészárolta, vagy kartács és vízbefojtás által még borzasztóbb módon legyilkolta.

„Általános emberi jogok“-ról kürtölt tana- és „a szabadság, egyenlőség és testvériség“ csábszavaival a harmadik osztály megnyerte és felhasználta a néptömeg nyers erejét a két ősi osztály kiirtására.

A munkásosztály volt az, mely Párizsban megrohanta a Bastillet, és romba döntötte a királyságot; a köznép volt az, mely feldulta a nemesek várait, kirabolta és elhamvasztotta a kolostorokat és templomokat; ez szolgáltatta a poroszlókat, hóhérokat, és végre saját gyermekeiben az ifju köztársaság csatatérein elvérzett áldozatokat.

A harmadik osztály elérte a mi után törekedett, a hatalom, gazdagság, a polgári és katonai hivatalok kizárólagos birtoklását. Választói jogánál fogva a szavazatok túlnyomó többsége fölött rendelkezvén, döntő szerepet vitt a törvényhozó testületekben az ősi s újabb nemességnek gyöngé maradványaival szemben, mely a későbbi alkotmányok nyomán az országgyűlések és pair-ek házában ismét némi képviseletet nyert.

De ezen harmadik osztály, mely jelenleg magvát képezi az ugynevezett „liberalis“ (szabadelvű) pártnak, vívmányainak teljes birtokában legtávolabbról sem gondolt arra, hogy a 4-ik osztályt, mely zsámolyként emelkedése eszközeül szolgált, a közéletben magához föl emelje.

Sőt ellenkezőleg — így tör ki most ellene az európai socialdemokratia panasza — a törvényhozás fegyverével, mely kezében volt, s a pénztökével, melylyel

a kis ipart elnyomhatta, a harmadik osztály rabigába görnyesztette, kizsákmányolta a munkásokat, és az indirect (közvetett) adók rendszere által a közterhek nagyobb részét önmagáról leemelve a szegény népnek vállaira helyezte.

Az új, polgári rablólovagok kényuralma — így beszélnek a munkásközlönyök — nyomasztóbb, rosszabb, mint a hajdani hűbériség zsarnoksága. A pénznemesség távol minden természetes nagylelkűségtől, azon gazdagság nyújtotta élvekbe merül, melyeket számára a munkás verejtéke és nélkülözései szereznek, és azután a nyomor-nak engedi zsákmányul a beteg és öreg munkást; vagy legjobb esetben valamely jótékony egyesület vagy kórház könyörületére bizza. 1789-től 1848-ig a harmadik osztály e zsarnokai háborítlanul uralkodtak.

Az új társadalmi korszakkal (1848) azonban, — így ír névszerént a német Lassalle — beállott az időszak, melyben a negyedik osztály szabadulásának művét megkezdette, melyet most már folytatnia kell, hogy a pénz egyeduralmát megtörve a kasztrendszer utolsó maradványaival együtt megsemmisítse. A negyedik osztály teljes egyenjogosítását a kizárólagos uralmat bitorló harmadik osztálylyal nemcsak tervezi, de tényleg végre is fogja hajtani.

A jövő iránt támasztott ezen merész igények halatára mindenesetre fontos, hogy az azok érvényesítésére vállalkozott népréteg lényegét s elemeit, figyelmes kutatásunk tárgyává tegyük.

Neve „a negyedik“ osztály, mint már jeleztük, történelmi megfejtését a három ősi osztály egymásutánjában leli, melyek fölváltva intézték az európai népek sorsát: a nemesség, papság és polgárság, az u. n. középső osztály (kisbirtokosok, hivatalnokok és töképezesek.)

A negyedik osztály keletkezése, természetes kifejlődése és különválása, mint egyáltalán a többi osz-

tályoké, csakis tagjainak egynemű társadalmi állapotában és közös érdekében bírja indokát, mely érdekközösség által a harmadik osztály tagjai el vannak különözve minden, földi hivatás és sorsrangfokozatra nézve magasabban vagy alacsonyabban álló kortársaiktól.

Mily elemekből fejlődött és tömörült tehát ezen negyedik osztály lényeges alkatrészeinek zöme? Ezen kérdésre már nagyobbbrészt az előbbieken megfelleltünk.

A még egyidőre legalsóbb osztálynak alapelemét ugyanis azon egyének, férfiak és nők képezik, kik fekvő birtok, tőkepénz vagy valamely önálló kézműipar hiányában egyedül saját személyes munkaerejükkel, vagyis betüszérenti jelentésben, kezeikkel rendelkeznek életök föntartására.

Ezen munkaerejüket, hogy mindennapi kenyerek legyen, kénytelenek valamely munkaadónál értékesíteni, az az napszámért vagy munkadíjért bérbe adni. Innét ezen állapotuknak megfelelőleg „munkás osztálynak,” és szűkebb értelemben — mivel nagyobb részök a nagy iparban nyer foglalkozást „ipar- vagy gyármunkásoknak“ (working men, classes ouvrières) neveztetnek. A „proletár“ gyászos elnevezés mindnyájokra vonatkozik, és eléggé világosan jellemzi őket. Nem kell összezavarni ezekkel azon foglalkozásnélkülieket, kik vagy már a természettől képtelenek bármely hivatási tevékenységre, vagy önhibájok s akaratjuk folytán; az első osztályhoz tartoznak a kis gyermekek, aggastyánok, tébolyodottak, nyomorékok; a másodikhoz: a fegyencek csavargók és korhelyek; a harmadikhoz: a számtartóság, a tőkepénzesek, nyugdíjasok stb. Ez utóbbi osztály neve Franciaországban: „Professions libérales.“ A többiek anyagúl szolgálhatnak egy ötödik osztályhoz.¹⁾

¹⁾ V. ö. Oettingen Morálistatistika. 627. l.

Böhmer¹⁾ a középosztály pusztulását és a proletárság növekvését a „foglalkozási nemek statisztikai adataival“ „balhiedelemnek“ törekszik föltüntetni; de minő eredménnyel, az értekezésünk folyamából kiviláglik, kivált, ha kiindulópontúl a régi középosztályt választjuk. Most az a legközlebbi kérdés, minő elemekből van össze-téve a negyedik osztály, illetőleg mely elemek fölme-rülése folytán gyarapodik, míg a harmadik osztály ugyanazon arányban fogy?

Az elsőrendű tényező a falusi nép tömeges be-özönlése a nagy városokba és az ipar központjaiba. Különösen feltűnő és gyászos ezen jelenség Franciaor-számban és Angliában. Az előbbi országban 1851-től 1856-ig a földmivelő osztály 57%-ról 52%-ra sülyedt, ellenben az iparos osztály 27%-ról 32%-ra emelkedett.

Hasonló mérvben csökken az aratás eredménye, mely 1852—66 egymillió hectoliterrel szállott alá. Épen így 1853-ban 100 holdra még 40 lakost számítottak, el-lenben 1866-ban már csak 36-ot.

Angolországban 1831—41-ig a földművelő osztály 20%-kal fogyott, az iparos osztály ugyanazon időben 40%-kal szaporodott. — Németországban is évről évre nagyobb mérvet ölt ezen áramlat, mindinkább hangosabb pana-szok emelkednek a gazdasági cselédek hiánya miatt. A földművelő osztály ily csökkenésének okai részben er-kölcsiek, vagy helyesebben erkölcstelenek. „Sajnálom és szégyenlem magamat, mondja Kay Angolhonra vo-natkozólag, de legbensőbb meggyőződésemet vallom be, midőn azt mondom, hogy földművelő osztályunk sokkal erkölcstelenebb, alkalmatlanabb arra, hogysem önmagán segíthetne: a szegénység jobban elnyomorítá őket, mint Török-, Orosz- Olaszország felső vidékét s az osz-trák-magyar birodalom részét kivéve, Európa bármely

---

¹⁾ A socialismus és a munkáskérdés. 146. l.

más nemzetét.¹⁾ A kisbirtokosnak helyzete földjének hiányos munkálása és gazdasági teendői megakadása következtében felette nyomasztó lévén, eladja azt, ha szerencséjére még nem árverezték el, a nagy birtokosnak vagy tőkepénzesnek,²⁾ és vagyona maradványaival vagy a nélkül is a városba költözik át, hogy a legjobb esetben mint szerény magányzó és mellesleg uzsorás és alkusz szerepeljen, vagy ha nincs pénze, napszámot és gyári munkát vállaljon. A fiatal, nőtlen emberek azt hiszik, hogy könnyebb és biztosabb keresetre, önállóságra, s ezek alapján családi boldogságra tehetnek szert; a könyelműeket meg épen a városi élet féktelensége s gyönyörei után való vágy édesgeti és vonzza a mezők

---

¹⁾ Social condition of the people I. 359 l. — ²⁾ Angolországban Lavergne szerint 250.000 egyén között oszlik meg a földbirtok; 2000 kezében az összes terület s jövedelem egy harmada összpontosul; 50-én hercegi vagyon fölött rendelkeznek. A pair-ek évi jövedelme 250.000 frtra tehető. A talaj hátralevő $\frac{2}{3}$ a másodosztályú földbirtokosok tulajdona; minden egyesre körülbelül 80 hektár s 4000 frt. jut. Économie rurale de l'Angleterre 106. l. Nem csoda tehát, ha a földművelés is gyáripari jelleget ölt. A föld kiszarolásának új módja, mely a városi iparmunka szüleménye, elterjeszté a nyomort és gonoszságot. A főbérllő gazdag tőkepénzes, ki több ezer holdat zsákmányol ki, mely azelőtt ötven-hatvan bérelt jószágból is állott, hol családi boldogság és az ebből eredő életrevaló szokások virágoztak. Jelenleg a munkás nem más mint közönséges napszamos, ki holnapi kenyeréről sincs biztosítva, kit vagyoniához vagy földjéhez misem köt. Aratáskor a nyerkém (spekuláns gazda) szegődteti magához a hazátlan munkásokat, hogy nagyobb gazdasághoz haszon mellett árusítsa el. Hatvan-nyolevan család csereberéltetik össze-vissza saját kézi-munkájukért, úgy hogy már nem tudják, kinek dolgoznak. Ezen nyereszkezdések után húzott bér alig elégséges a legszükségesebbek beszerzésére, azért helyesen alkalmazható rá e közmondás: „Is hardly enough to keep body and soul together, alig annyi, hogy a lelket a testben megtartsa.“ Mac Culloch azt fedezte föl, hogy a földműves kerületekben kevés hús fogyasztatik. (Statistical account of the Brittsch empire, II. k. 515 l.) Azt észlelte, hogy húst majdnem kizárólag csak városban esznek, a középosztály azonban itt is csak keveset, míg az alsó osztálynál a hús teljesen ismeretlen ételmi cikk.

és erdők egészséges légköréből az ipari műhelyek egészségtelen és zajos helyiségeibe.

Élénken növekvő járulékat szolgáltatnak továbbá a városoknak és ezzel a „4 osztálynak“ a kis iparosok, kiknek ősi idő óta önállóan üzött mesterségük a nagyipar által menthetlenül tönkre jut. Mindenesetre vannak kisebb üzletek, melyeket a gyáripar nem pótol, és ép azért épen maradnak. A helyi kézművesek is még sikeresen versenyeznek a magasabb iparral a pillanatnyi szükségletek és hiányok fedezésében. Új iparágak és középosztályu hivatalok csak szórványosan támadnak. Pedig a kisiparos sem a munka minőségében, sem árában nem versenyezhet a nagyiparral. A tőkepénzes első kézből és nagy tömegben szerzi be anyagát s azért olcsóbban is jut hozzá.

A legújabb és legjobb gépek, mindennemű tökélyesbülés azokban vagy az üzlet vezetésében, a legügyesebb művezetők és munkások, a lehetőség felkeresni a legtöbb nyereséget ígérő piacot, mindez és sok más, a mi az egyes kézműveseknek teljesen elérhetlen marad, a „munkába fektetett pénznek“ rendelkezésére áll. Azonfölül még a kis iparos jóllétének maradványát is tönkre teszik a növekvő adók, kamatok, perköltések és a házbér. Bezárja műhelyét vagy maga, vagy a törvényhatóság, és így a „mesterember“ és a hajdani mesterember fia is, mint „munkás“ valamely tőkepénzes által emelt nagy műhelybe kerül; a polgárság egy taggal szegényebbé, a „proletárság“ egygyel gazdagabbá vált.

A negyedik osztályt saját kebelében is rohamosan és szaporán növelik a vagyontalan segédek családjai, mialatt a „munkásosztály“ mellett a proletárság egy más faja gomba módjára kezd szaporodni, a kenyértelen tudósoktól kezdve a kószáló irnokvadász- és inasig. A rendőrség által „veszélyes osztálynak“ (uneasy classes) bélyegzett legaljasabb réteghez, a hírhedt Bassermann-

féle alakokhoz ezek képezik az átmenetet. Mily tekintélyes, és a többi osztályra bizonyos körülmények között végzetszerű súlyt vehet a negyedik osztály a társadalmi állapotok mérlegére, azt legilletékesebben a következő statisztikai kimutatás derítheti föl.

A nagyobbára iparüző Angliában 23 millió lakos közül csak 9 foglalkozik földműveléssel, és e kilenc millióban, miután a szabad földbirtok nem több mint 36,000 család közt oszlik meg, a bérlők, szolgák, szolgálók és napszámosok stb. is befoglaltatnak. Ellenben 14 millió az iparban és kereskedésben talál alkalmazást.¹⁾

Kevéssel a háború előtt (1870) Franciaország nagyobbbrészt független kisbirtokosokból álló földművelő népének száma a cselédséggel együtt 25 millióra rugott. Kereskedéssel és iparral foglalkozott 6.600,000. Az összeírt szegényekből 20 lakosra jutott 1.

Körülbelül ily arányban van a földművelő és iparos osztály az osztrák-magyar birodalomban is. Ellenben Németalföldön a gyármunkások száma a földművelőkéét egy millióval haladja felül, s hét személyre következik egy „szegény.”

Poroszországban s általában a Németbirodalomban — természetesen az új birodalmi tartományokat Elzászt és Lotharingiát ide nem számítva, — úgy viszonylik a földművelés az iparhoz, mint 6 : 1, t. i. 40 millió lakosból közel 7 millió gyármunkás és napszámos; de az egyes tartományokban igen egyenlőtlen az arány. Míg Bajorországban száz közül alig 4, Nassauban csak 2 személy foglalkozik iparral, Szászországban minden nyolcadik ember van arra utalva, hogy kenyerét gyári és házi iparral keresse.

Még tanulságosabb tárgyunkra nézve az egyes nagy-, vagy kisiparos városok munkásainak statisztikája. 1851-ben, midőn London 1 1/2 millió lakost számlált,

¹⁾ Minden 6. lakos „szegény.”

a gyárakban alkalmazott személyzet 40,000 férfiuból, és 73,000 asszony- és leányból állott. Ezen számba csak az egyszerű, szaknévvel meg nem jelölhető munkások tartoznak; mert az egyes műhelyekben iparágak szerint dolgozó mesterlegények száma több ezeret képvisel, mint pl. 27,000 cipész, 20,000 szabó, 9,800 sütő, 45,000 mosónő, 25,000 szolga, 118,000 nőcseléd stb. Az egyházmegyék szerint összeirt szegények sokasága a 100,000-et meghaladja.

A Párizsban 1861-ben megcztett népszámlálás 1.800,000 lakos mellett 462.000 ugynevezett „Ouvrier“ azaz „iparmunkást“ mutat ki. Minthogy ezek legnagyobb része nő, tehát egy családra 3 személyt számítva — majdnem 1 millió lakos tartozik ezen osztályhoz. Ezen tényállás fejt meg, mért fordul elő Párizsban a halálesetek harmadrésze a kórházakban.

Ha a jelenkor munkásmozgalmainak sikerülne elégedetlenei seregeit terv szerint vezetni, kellően föl-szerelt és rendezett csapatokban összegyűjteni, és azután e sötét gyűlölet- és irigységgel telt, mesterségesen szított bosszúvágytól lelkesített tömeget a birtokos osztály ellen vivandó „létért való harcba“ terelni: a birtokos osztály a legiszonyúbb módon tapasztalhatná önmagán a költő szavainak igazságát: „A szolga előtt remegj, ha széttépi láncait; a szabad ember előtt ne félj soha.“

Már 1831 decemberében emelkedett egy látnoki szózat a sajtóban: „A barbárok, kik a társadalmat fenyegetik, nem a Kaukázusban és Tatárország sivatagjain laknak, hanem gyárvárosaink zúgaiban;“ és a jelenkor eseményei Franciaországban ezen sötét jóslatot teljesen igazolták, és megvalósították.

Ezen hatalmas munkásvilág tényleges állapotainak őszinte méltánylása ép oly fontos, mint — különösen pártfogói és barátaira nézve — nehéz feladat. Mert a kezek szerint, melyek e képet vázolják, igen különbözően

alakul az tartalom és színezés tekintetében. A munká-
adó s tőkepénzes a munkásélet árnyoldalait, melyeket
el nem tagadhat, örömet magának a „munkásosztá-
lynak“ rója föl bűnül.

„Nem a csekély bér, hanem az élvágy dönti ör-
vénybe a munkást, jó kereset mellett is. A munkások
nem szeretik a takarékossgot. Meggondolatlanul igen
korán alapítva háztartást és családot, mint nők emberek
is ugyanazt a független és a jövővel mitsem törődő élet-
módot folytatják, melyet legénykorukban megszoktak
volt. A munkás, ki jelen alkalmazásában keveseli bérét,
jobb kereset után nézhet. Mert hiszen szabadon rendel-
kezhetik személyéről, és nyitva áll előtte a munka piaca
s az ipar ép oly nagy, mint változatos mezeje.“ Így be-
szél a tőkepénz, mint nagyhatalom a munkásvilágban
és a fölött.

Azonban az ellenkező nézet mellett is hatalmas és
merész hangok szólalnak fel a számos munkásközlöny-
ben, oly érveket sorolva elő, melyekkel a méltányosság-
nak számolnia kell. „Az éhhalált jobbára csak elnapoló
nyomorult bérekkel szemben még megtakarítást is em-
legetni nem egyéb, mint lelketlen gúnyolódás.¹⁾ Az igaz,
hogy a munkás személyére nézve szabad, de éppen ezen
szabadság jellege képezi átkát; mert valójában nem
bizonyít egyebet, mint hogy a munkás önmagának és
sorsának átadva, jog, becsület és védelem nélkül áll a
világon.

Míg munkaképes, addig a tőkepénzesek a lehető
legkívánságosabb bérért minden felcélosság és egészségére
vagy életére való tekintet nélkül aknázzák ki erejét. A

¹⁾ „Annak — mondja igen szépen Dufau — kinek mára nincs
elegendő kenyere, ne beszéljünk a holnapról. Szeme előtt csak a jelen
lebeg; a jövő, még a legközelebbi is, nem létezik számára . . . . Ne-
vetséges attól megtakarításokat várni, a ki a szükségsekben is hiányt
szenvet.“ *Essai sur la science de la misère sociale.* 43 l. V. ö. Porter:
Progress of the nation, 459 l.

rabszolgakereskedő a rabszolgával, kit korán és meg-gondolatlanul agyon kinez, elveszti a magas vételárt. Mit vesz azonban a gyártulajdonos a nyomorékká tett vagy kimerült munkáson? Semmit mást, mint oly munkaerőt, melyet már másnap, miután sok az ajálkozó munkás, még olcsóbb bérért is pótolhat. Senki sem köteles a beteg és elaggott munkásnak gondját viselni, ő sem fordulhat joggal senkihez. Az az ő szabadsága, hogy mindenki feloldva érzi magát iránta teljesítendő kötelezettségei alól. És hogyan keressen a „szabad munkás“ szükség esetén jobb helyet s jobb keresetet? A nőtlen munkás sem takaríthat meg szűken kiszabott béréből annyit, hogy a költözködés és új munka után való keresés költségeit fedezhesse, s ha rögtön nem kap munkát, éhen ne haljon; de hogy tegye ezt a családapa, a ki nejével és gyermekeivel kénytelen vándorolni Isten tudja meddig és hova? Az ily lekötöttséggel egybevetve a hűbéres helyzete azon darab földön, mely őt táplálta, ha nem szabadabb, mégis boldogabb és gondtalanabb volt.“

A mint látható, e véd- és vádbeszédek meghallgatása után részünkről nem egyszerű „igen“ vagy „nem“ körül forog a kérdés, hanem az igazság kisebb vagy nagyobb fokának földerítése körül, miután mindkét rész mellett többé vagy kevésbé hathatós érvek harcolnak.

Történeti fejtegetésünkben elég világosan jeleztük azon tényezőket, melyek behatása alatt az ipar természetellenes sülyedéséből a polgári elem létoszlopává emelkedve, „aranytermő“ talaján századokon át virágzott. E kisbirtok és kézipar alig egy század óta ismét lassú, de folytonos hanyatlásnak indult, jelesül 40 év óta küzd a nagy ipar szakadatlanul emelkedő hatalmával régi jogainak és állásának végső maradványaiért.

Helyén lesz itt a kis üzletek és szegény műhelyek

ezen hatalmas versenytársának sajátságait főbb vonásaiban szemügyre vennünk.

A mostani nagyiparnak, ha nem is alapja-, de mindenesetre nyomaival már az ókor különböző üzletágai történetében találkozunk. Az újkori tudomány a kőkor műveltségi maradványaiban is a gyárintézmény világos nyomait vélte felföldözhetni, melyben a munkafelosztás törvénye uralkodott volna; így pl. a pressigny-i, diorieres-i stb. kőkori leletekből azt következtették, hogy a kovafegyverek készítése és csiszolása elkülönített műhelyekben ment végbe.

Mig a kézműipar az egyiptomiaknál szorosan örökös kasztok határai közé volt szorítva s az ipari jogszabályai által gondosan korlátozva, addig a rabszolgaság Rómában és Görögországban egyes kereseti ágak nagyobb mérvű üzését is lehetővé tette. A gyármunkások egyuttal rabszolgák is voltak. Demosthenesről tudjuk, hogy tulajdon fegyver- és szőnyeggyára volt. Itália gazdag föld- és rabszolgabirtokosai házaik és tanyáik gyakran igen sok főre menő személyzetét hasonló nagyobb iparral foglalkoztatták, nevezetesen a rabszolganőket szövással. A középkorban képződtek a német posztó- s gyapotszövők azon hatalmas testületei, melyek alkalmilag saját zászlójok alatt több száz fegyveressel vonultak harcba a püspökök vagy pedig a városok törzspolgárai ellen, hogy szabadságukat és kiváltságaikat kiküzdjék.¹⁾

Azonban a munka minősége és mennyisége, valamint a mester és legény közötti különbség e testületekben, melyek csakis tagjaik nagy száma folytán hasonlíthatók össze a nagyiparral, semmi módon sem lép-

¹⁾ Így az ágostai takácsok, kikről már a „hunok ütközetében“ tétetik említés; nevezetesen a rajnamelléki selyemszövők küzdelme a papok ellen (XIII és XIX. század); a brabanti „tisserand“-ok részvéte a Franciaország ellen folytatott háboruban. Kévesebb tiszteletben — sőt helyenként megvetésben is részesültek a lenszövők.

ték át azon határt, melyen belül a valódi polgári kézműipar virágzása általában lehetségesnek képzelhető.

A nagyiparnak, valamint „munkásproletárjainak“ története ott kezdődik, midőn a munkásosztályhoz nem számítható tökepenzes a nélkül, hogy a mesterség legcsekélyebb ismeretével is bírna, egyszerűen csak az üzletet és a hozzá szükséges gépeket veszi meg a gépek kezelésére bérelt vagy bérlendő „kezekkel“ együtt. „A mely mértékben, így szól Tocqueville, a munkamegosztás elve tökéletesen keresztülvitetik, ugyanazon mértékben a munkás is gyöngébb, korlátoltabb, függőbb lesz. Ha a művészet halad, a kézműves hátramarad. Minél jobban tűnik ki egy részről, hogy az iparág termékei annál tökéletesebbek és olcsóbbak, minél nagyobb terjedelmű az ipar és minél nagyobb a tőke, annál inkább előre tolaikodnak a gazdag és felvilágosult emberek, hogy iparágakat zsákmányolhassanak ki, melyek eddig tudatlan és szegény kézművesekre voltak bízva. A szükséges törekvések nagysága és a célzott eredmények végtelensége csábítja őket erre.

Mig így az ipartudomány a munkásosztályokat szünet nélkül lenyomja, annál inkább emeli a munkaadókat. Mig a munkás összes szellemerejét egyetlen egy tárgy ismeretére fordítja, addig a munkaadó naponta egy nagy egészre veti tekintetét, s szelleme oly mérvben tágu, melyben a másiké összeszorul. Nemso-kára az utóbbinak már másra nincs szüksége, mint pusztá phisikai erőre; az előbbinek ellenben észre van szüksége s csaknem lángésznek kell lennie, hogy kedvező sikerre jusson. Az egyik inkább s inkább egy ország uralkodójához hasonlít, a másik állathoz.

A munkatulajdonos és munkás tehát semmi-ben sem egyeznek meg, s napról napra inkább térnek el egymástól. Csak úgy vannak már összekötve, mint egy hosszú láncnak két végső szeme. Mindegyik oly helyet foglal el, mely számára van készítve, s me-

lyet el nem hagy. Az egyik folytonos, szoros és szükséges függésben a másiktól, s engedelmességre látszik születve lenni, mint a másik parancsolásra.“¹⁾

A „gyár“ ily nemű alapítása, birtoklása- és kezelésének legközelebbi súlyos következményei abban nyilvánulnak, hogy a kézműveseknek (Workman) adott díj épen nincsen arányban az általuk elvégzett munkával.

A munkatermelvény „teljes és tiszta jövedelmének“ tekinthető az eladási ár azon fölöslege, mely az összes kiállításai, főleg a feldolgozandó anyag és a munka által igénybe vett költségek levonása után — a műhely, vagy gyár birtokosa számára — megmarad. Tapasztalás bizonyítja, hogy átlag csakis a tőkepénzes, tehát a munkás-gazda huzza a kiállított áruk teljes jövedelmét, míg a munkásnak kiszabott bérével kell megelégednie, a mennyiben t. i. sokkal nagyobb a munkakeresők száma, hogysem mindannyi alkalmazást nyerhessen.

A bér, mely elméletben nem egyéb, mint az anyagi javak előállításában kifejtett szellemi s anyagi erőfeszítés és fáradtság jutalma, vagy időtartam, vagy pedig darabszám szerint módosul a munkásgazda és munkásközt.

A nagyipar teljes jövedelmének felszámítása ezen nemzetgazdaságilag elvitázhatlan tételen alapszik: Mennél nagyobb az iparágba fektetett és értékesített tőke, annál magasabbra nő és pedig legtöbbször mértani haladvány szerint a jövedelem.

Ha pl. valamely gyárüzletben 200,000 frtnyi tőke 6⁰/₀-ot kamatoz, akkor ugyanazon üzletben 400,000 frt legkevesebb 9⁰/₀-ot jövedelmez. Mert az üzletköltségek igen nagy része, mint a gépek kezelése, fűtése, a helyiségek berendezése, sőt a munkások bére, kétszer nagyobb üzletben, tehát ugyanannyiszor nagyobb termelés mellett, nem kerül szükségképen kétszer annyiba. Az érin-

¹⁾ Tocqueville, De la démocratie en Amérique II. r. XX. fej.

tett kiadások kedvező körülmények között aránylag jelentéktelenül növekednek, míg a nagyobb tőke megkét-szerezi, sőt háromszorozza a termelvényeket.¹⁾

Minél kedvezőbb eredménnyel működik tehát a tőke mennyiségéhez képest, annál kevésbbé van arra utalva, hogy a munkások érdekeit fokozatosan előmozdítsa. Elszigetelt, több műhelybe fektetett s értékesített kisebb tőkék aránylag, mint könnyű belátni, nagyobb munkásszemélyzetet kívánnak, mint egy, valamely nagyobb szerű intézetben működő nagy tőke. A 200 lóerejű gőzgép kezelése pl. bizonyosan nem vesz igénybe oly nagy személyzetet, annyi gépet, mint 10 kisebb, egyenként alkalmazott és külön helyiségekben működő 20 lóerejű gép. De minél több kéz takaríttatik meg és válik fölöslegessé, annál olcsóbban kénytelenek azok magokat elárúsítani, és a tömeges kínálat folytán sem a gyár nem emeli fölebb a bért, sem a munkások nincsenek azon helyzetben, hogy a dúsabban jövedelmező nagy tőkét megfelelően magasabb díjazásra kényszeríthessék.

A nagyipar épen most ecsetelt annyira előnyös helyzete a kisebb kézi vagy gépiparral szemben idézi elő, mint említettük, azon a munkásosztályra végzett teljes tényállást, hogy számos, ha mindjárt nem is a legtöbb iparnál, sokkal nagyobb a munkakeresők kínálata, mint kereslete. A „kezek“ piaca túlhalmozott, és ennek folytán az élő árú olcsó vagy legalább értéke nem emelkedik. Fontoljuk meg azonban, hogy „élő árukról“ beszélünk. Ezen munkaerő, mely oly olcsón kénytelen magát áruba bocsátani, akar s kénytelen is enni, valahol lakni, ruházkodni, sőt családdal birni és azt fentartani. Az említett életszükségletek azonban a pénz érté-

¹⁾ Innen fejthető meg, hogy minden nagy gyár ugyanazon üzletág kisebb gyárait rövid idő alatt tönkre teszi. Gondoljunk csak pl. a nagy sörfőzödékre. München a „sör édene“ 40 évvel ezelőtt 60 sörtőző gyárral rendelkezett, melyek mind jól jövedelmeztek; most majdnem háromszoros munka és nagy kivitel mellett alig létezik 16.

kének a nemzeti gazdagság növekedésével arányos sülyedésével gyorsan és nagy mérvben drágulnak, a munkásnak pedig, ki mindezeket fedezni kénytelen, sokszor ugyanazon, ha ugyan nem kevesebb bére van, mint elődjének 30—40 évvel ezelőtt. Épen nem csoda tehát, hogy a „munkás“ és „szegény ember“ elnevezés oly közel állanak egymáshoz.

Ugyanily eredményre vezet a következő elv, melyet a szabadelvű nemzetgazdászok közönségesen így fejez ki: A bér magassága a tőke nagyságával egyenes, a népesedéssel pedig megfordított viszonyban áll.

Mit mond ezen merelv és szomorú tétel?

Mert, hogy szomorú, kivált a munkásra nézve, az minden bizonyítás nélkül is világos.

Mert ha itt a tőke alatt, mint mindig, bármely ipar-vállalatra alkalmas vagyont kell értenünk, és ha bizonyos vidéken gyorsan egymás után sok ilyen vagyont fektetnek gyárakba, akkor természetes, hogy az illető üzlet kezdetével azon vidék népessége, melyből az új gyárak a munkás „kezeket“ kibérelhetik, rendszerént még nem oly nagy, hogy legcsekélyebb bérért munkát vállaljanak. A gyártulajdonosok tehát elejénte aránylag jobb bért fognak ajálni. Ha azonban azon vidék már eleve túlnépes, — az ipar pedig az ily tájakat keresi és szereti — vagy a népesség épen az új gyár folytán gyorsan és tetemesen szaporodott, akkor a munkadíj a sok, sőt igenis sok munkakereső kéz kínálata folytán szükségképen alábbszáll. Példák felsorolásától felmenthet minket a tény világos volta.

Most pedig közvetlenül azon fontos kérdés áll előttünk: honnan ered az, hogy gyárvárosokban és gyárkerületekben a munkakeresők oly könnyen és gyakran oly hamar felszaporodnak?

Találó felelet az éleseszű Bellor John nyilatkozata, melyet ezelőtt vagy kétszáz évvel tett: „A szegények munkája a gazdagok aranyaknája.“

A nagyipar legörömeztobb a szegénységet keresi föl. Talán jótékonysági hajlamból? Ellenkezőleg ezt egyedül saját érdekéből teszi. A szegényeknek feladata a gazdagságot biztosítani és gyarapítani. Köztudomás szerént az iparintézeteknek nincs szükségök termékeny vidékre, de nem is szeretik azt. A hol a földművelés még virágzik, s egy vagyonos, ép földművelő osztály saját telkén gazdálkodik,¹⁾ ott a gyárnok számára rendszerént nincs olcsó telek, és hasonlóan nem kap olcsó „kezeket.“ A gyáraknak ugyanis vízerőre, olcsó tüzelő anyagra és épületeihez meglehetősen könnyen szerezhető, terjedelmes helyiségekre, különösen azonban nyomorba sülyedt, nagyrészt vagyontalan, tehát koldussá lett népre van szükségök. Ellenben az ingoványos, erdős-völgyes tartományok és puszták tájak, melyek már a természettől kevésbbé jövedelmező talajjal birnak, gyakran századok óta nyomorban selylő nép által lakatnak, az ipartőke igazi édenei.

Azon nagyszerű, gyakran vár- vagy kolostoralakú épületek, melyek az érc-, óriás- és harchegységben s a Voges-ek völgyeiben, sőt még Skóthon és az ős Wales vad rengetegeiben is az utazó szemeit és csodálatát magokra vonják, kivált ha a távolság elfojtva a gépek zörejét, a magas kivilágított ablaksorok messze kira-

¹⁾ Ezen erkölcsi és anyagi előny következtében a földműves, a városi munkáshoz viszonyítva, tetemesen kisebb bér mellett tényleg sokkal nagyobb jólétnek örvend. Az emberi jólétre valóban hasznos szükségletek tulszárnyalják nálok a fényűzés szükségleteit, melyek a városi munkás erkölcsiségét s életét teszik kockára. E tekintetben összhangzók a bizonyítványok; mi e helyütt csak egyet hozunk fel, mely a belga munkásosztályok gazdasági költségvetéséből van merítve. „Föltéve, hogy a viszonyok egyenlők, jobb, egészségesebb és bőségesebb a földművesek élelme a városi munkásokénál. A földműves, jóllehet bére csekélyebb, mégis hetenként legalább egyszer vagy kétszer élvezhet húst, minthogy kevesebbek mesterkélty szükségletei, mert ő józanabb, rendszeretőbb; az iszákosság és kicsapongás előtte ugyszólván ismeretlen.“ Arrivabene, Budget d'une famille d'ouvrier de la commune de Gaesbeck, 25. l.

gyognak az éjbe; ezen épületek körülvéve óriási füstölő kémények- és tornyokkal a modern péznemes-ség várai, melyekben az aranykincs nem őriztetik ugyan, de meghódíttatik úgy a gépek vasa és acélja, mint sok száz „fogadott” s bizonyos érdemnyben alatt való munkás díjazott, vagy mondhatnók, robotos szolgálatá által.

A nagy ipar más kedvenc helyei továbbá azon országok, melyekben, mint Franciaországban, a rajnai tartományokban, Badenben stb. nincs többé osztatlan fekvőbirtok, és a földek korlátlan, végtelen eldarabolása végtére is okvetlenül az utcára és gyárakba üzi a vagyontalanok tömegét.¹⁾ Nem kevésbbé kedvezők a gyárak alapítására, ha egyébként nem nélkülözik teljesen a nagyobb ipar többi feltételeit, a túlnépes városok, vagy azok közvetlen szomszédsága. A városokba való özönlés mindinkább növekedik, részint erkölcsi (voltagekén és helyesebben erkölcstelen), részint társadalmi okokból. „A nagy városok” mondá a régi társadalmi ethikus Süßmilch „diszei ugyan az államnak, de egyuttal borzasztó veszélyes szörnyek.”

---

¹⁾ A talajnak folyton kisebbedő részekre vitt fölosztása s ennek következtében a földművelés elhanyagolása a mezőgazdasági munka le remtő erejét tetemesen csökkenti. A földművesre nézve a munkaerő fogatkozásának szükségképeni következménye : a jövedelmi források apadása vagy erőfeszítésének tulságos fokozása. Sík országunkban ezen okok miatt folyton növekedik a szegény földbirtokosok száma, kik a nyomorral vívott szakadatlan küzdelemben merülnek ki s legtöbbször az uzsorának és ingatlan jószágukra felvett adósságnak esnek áldozatul. A birtok korlátlan földarabolását jóváhagyó törvények a földművelő osztály nagy részét arra kényszerítik, hogy vagy elszántan hajtsa nyakát egy mindinkább súlyosbodó iga alá, minthogy a családtagok szaporodtával a birtok is feloszlik; vagy pedig, hogy jövőjét a gyermekek számának megszorítása által biztosítsa : az első esetben nemzedékről nemzedékre növekszik az anyagi baj ; az utóbbiban az ennél sokkal veszélyesebb erkölcsi, mely végtére is mindig tulszárnyalja amazt, nyomul előtérbe.

A munkakeresők tulságos száma igen leszállítja a bért; legalább a jobb munkadíj megnyerését nehezíti oly esetekben, midőn kevés oly munkás van, ki iparágánál fogva átlagos (idő- vagy darabszámhoz mért) s a szokás által meghatározott bérre számíthatna.

Azon ellenvetés, mintha a munkások magok is nagyban — ha nem is kizárólag — közreműködnének saját nyomoruk növelésére, bizonyos tekintetben épen nem látszik alaptalannak. Természetesen sokan, kik azt fölvetik, magok is tevékeny előmozdítói annak, miről a munkások érdekében látszólag oly odaadóan panaszkodnak. A munkásosztály korai házasságának gyászos következményeit értjük. A gyári munka által nyújtott keresetmód mindkét nemű fiatalságnak gyámjai és szüleivel szemben bizonyos korai függetlenséget szerez. Ifjak és leányok, kik még alig hagyták el az iskolát, kedvező körülmények között legalább is annyit keresnek, hogy élelmök, ruházatuk és szállásuk költségeit fedezhessék. Most már „önálló emberek“ és önsorsuk szabad intézői.¹⁾ Ismeretségek, nemsokára még gonoszabb bizalmasságok támadnak és fejlődnek ki a gyár helyiségeiben való együttlét, valamint azon körülmény folytán, hogy a gyárba menés és távozás nem ritkán éji órákban, társas csoportokban történik. A házasságkötés ily módon igen kívánatosná, ha ugyan nem épen szükségessé lesz; a „családi tüzhely“ boldogságáról alkotott ábrándkép a munkáspár különben igen lomha képzelmet is feltüzeli. És mi akadályozhatná őket e boldogság mielőbbi megalapításában? A törvények? Azok legújabb időben mindenütt kedveznek a nősülési hajlamoknak. A nyomor-

---

¹⁾ „Erős függetlenségi érzet; szilárd elhatározás, jólétét és haladását csak önmagának és senki másnak nem köszönni; zord és megvető visszautasítás a szeretet gyámolítása- és a fensőbbség utmutatásával szemben tölti el a munkás egész valóját s néha oly alakot ölt, mely fölött sirnunk kellene, ha oly felette drága elvek nem volnának megtámadva.“
Edimburg Review, 1851 április, 334 l.

teljes jövőnek gondolatát eltakarja előlük az ifjuság könnyelműsége. „Jobbra is fordulhat sorsuk, mint azt az intők és tapasztalat jósolják.“ Hát a gyártulajdonosok? Ezeknek eszök ágában sincs bér munkásaik korai összekelését bármely módon megnehezíteni. Ellenkezőleg. A gyártulajdonos érdeke azt javasolja, hogy minél több munkása házassági frigyét kössön. Az új család semmi kötelmeket sem róhat reá, hiszen a családatya ugyanazon bért kapja, mint a legény. Kenyérvessztés vagy szerencsétlenség esetén egyedül ő kénytelen viselni saját és övéinek nyomorát, még pedig méltán, mert előre láthatta.

A feleséges munkás sokkal jobban van lekötve a gyárhoz, mely neki kenyeret ad, és mindenben jobban függ kenyéradó urától, mint a nőtlen, mert ez, ha nem elégszik meg bérével, felmondhatja a szolgálatot, és más, jobb alkalmazás után nézhet. De a családatya ezt már nem teheti, vagy csak nagy áldozatok árán. Ő tehát, nehogy teljesen elveszítse kenyerét s „koldussá“ ne legyen, alkalmazkodik, enged, s még a legnyomasztóbb feltételek mellett is tovább dolgozik.

Ha a munkás családja néhány taggal megszapordott, úgy azt egyedül saját keresményével táplálni képtelen. Ennek folytán a nő is munkára van utalva a házon belül vagy kívül és miért ne keresse azt a gyárban? A gyermekeknek, mihelyt tehetik, szintén magoknak kell megkeresniök kenyeröket. Ily módon szaporodik a munkás kezek „élő árúja,“ és a gyártulajdonos mennyiségök növekedtével mindig olcsóbban veszi meg azokat; helyzetének ily előnye mellett, melyet épen a munkások idéztek elő, semmiesetre sem kell tekintetbe vennie komolyan a bér fölemelésére célzó követeléseket. Mert a nő férjével, a gyermekek atyjokkal kelnek „versenyre a munkában.“ Minden áhitozásra jobb munkabér után joggal így hangzik a felelet: „Ha ezen bérért nem akartok tovább dolgozni, van itt elég, ki örö-

mest dolgozik még csekélyebbért is.“ Számokkal van bebizonyítva, hogy a túlnépesedés folytán rövid idő alatt az atya s az anya, kik ugyanazon gyárban dolgoznak, nem keresnek többet, mint azelőtt az atya egymaga.¹⁾

A további következményeket, melyek a testileg és lelkiileg éretlen személyek házasságából a gyermekek testi és szellemi állapotára nézve a munkáscsaládokban elkerülhetlenül erednek és borzasztó mérvet öltenek, most nem akarjuk fejtegetni. Vegyük ahelyett komolyan és őszintén vizsgálat alá a „szabadelvű“ gazdaszat azon itéletét, hogy a munkások kötelessége előre nem látható szükség esetére s a jövő tekintetéből bérökből valamit megtakarítani. A munkások viszont, mint említők, azt felelik: „Mi legnagyobbbrészt csak éhbérért szolgálunk.“ Mivel a kivétel csak megerősíti a szabályt, azért a helyes felelet e kérdésre „mily viszonyban áll a közönséges gyári munkadíjazás az életfentartás elkerülhetlen követelményeivel?“ csak nyilvános, hiteles adatokból hozható ki.

Erre nézve a tények állása Észak-Nèmetországban fölötte tanulságos. Ezen nagy földterületen, mely az orosz és francia határok közt terjed el, a napi bér átlag nem több mint 25 Sgr. de igen gyakran jóval kevesebb 20 Sgrnál. A mezőgazdasági bérmunkás az alsó Rajná-nál átlag 7—8 Sgrt, a gyármunkás 10—15 Sgrt keres. E szerint, 300 dolgozó-napot véve, az összes évi keresmény 150—200 tallér, miből egy-egy hétre legfőlebb

¹⁾ A nagyipar vidékei igen sok korai házasságot mutatnak föl Mig Bajorországban (1860) 10,000 új házaspár közül csak 29 férfi és 353 nő volt 20 évesnél fiatalabb, hasonló szám mellett Angliában 241 férfi és 1220 nő, Franciaországban 1896 férfi és 245 nő. Nagybritannia kézműves kerületeiben a házasságok 15 éves gyerekek és 14 éves lányok közt gyakoriságuk miatt fel sem tűnnek. Mily gyorsan gyarapodik valamely gyár népessége számban- és nyomorban, erről elég bizonyosságot nyújtanak az aránylag gazdagabb vidékeken alapított nagyipari telepek első évei, mindjárt keletkezésök után.

3—4 tallér jut. Ezen jövedelemből kénytelen a munkás magát és családját (vegyünk 4 személyt) táplálni és ruházni; ebből kell a lakást, tüzelőfát, adót, tanpénzt, sőt az orvost és gyógyszert is fizetnie. S e mellett nem szabad keresetét a munka félbeszakításával kisebbitenie.

Dél-Németországban (s Bajorországban is) a közönséges bér munkás napi keresete a nagyiparnál 30 krtól 1 frtig emelkedik. A legnagyobb takarékoság mellett, és ha a család betegségtől megkímélve marad, Dél-Németországban ezen keresmény az élelem megszerzése mellett csak a legszükségesebbekre elég. Már a házbér fokozatos emelkedése is (a legszegényebb lakás legalább 50-80 frt) adósságcsinálásra, elzálogosításra, s egyuttal a tulajdonképi proletárságra kényszerít, mi helyt a kereset csekélyebb, vagy szerencsétlenségek által megszakíttatik. Statistikai kimutatások szerint Szilézia és a szász tartományokban legnyomasztóbbnak látszik a csekély munkadíjazás. Pontos számítások mutatják, hogy Szászországban az összes népesség, egy családra 6 személyt számítva, nem keres 200 tallérnál többet, s magoknál a szorgalmas kisiparosoknál a családanya hetenként nem fordíthat többet két tallérnál az egész család föntartására! A napszámos és gyármunkás rendes bére az életfentartásra naponként szükséges 10—20 Sgr-nyi kiadásön jóval alul marad; még a rendes munkaidőn túl is dolgoznak a mezőn vagy a gyárban, különösen pedig a házi gyárban, 6—8 Sgr-ért, csakhogy éhen ne veszzenek!

A francia iparterületekben a rendes munkadíj átlag $1\frac{1}{2}$ és 2 franc között ingadozik.

Egy család, melynek 3 tagja (atya, anya s egy gyermek) 300 munkanapot tölt el a gyárban, körülbelül 750 francot kereshet. Kedvező körülmények között e kereset megközelíti azon összeget, mely keleti és éjszaki Franciaországban az egyszerű háztartáshoz szükséges t. i. 700—800 francot. Csakhogy ez esetben a családnak

egy munkanapot sem szabad elmulasztania, s minden csak távolról is sürgősségtelen kiadástól óvakodnia kell.

Angliára nézve a napi kereset átlagos nagyságának meghatározására a legtöbb munkást foglalkoztató szövet- és vasgyárak, valamint a bányák munkadíja jogosan irányadó. Az előbbieknél a közönséges heti bér 10—20 schillingre, az utóbbiaknál valamivel többre, 25—40 schillingre rúg. A mezőgazdasági napszám átalán sohasem haladja meg hetenként a 18 schillinget. Azonban mit ér ily kereset a pénz azon csekély értékével szemben, mely Nagy-Britániában a mienkhez viszonyítva úgy áll, mint 6: 1.

Mily állapotokat idéz elő s tart fön a munkabér alacsonyysága, különösen mutatja Belgium és Angolország.

250 tallérnyi átlagos évi kereset mellett a belga családok nagyobb része, legalább tél idején, a segélyegyletek pénztárainak támogatására van utalva!

Az angol kormány az amerikai polgárháboru kitörése után (1867) egy orvosi bizottságot küldött Lancashire és Cheshire grófságokba, hogy az ott teljesen kereset nélkül maradt fonók és szövők nyomorait megvizsgálja. A bizottság jelentése annak idején egészen szakszerűen, azaz élettan-vegytanilag bebizonyítva kimutatta, hogy azon több ezer foglalkozás nélküli munkás táplálékának neme és mennyisége alig menti meg őket az éhhaláltól. Mennyivel borzasztóbban hangzik még azon egyidejűleg, de más oldalról jövő tudósítás, mely bebizonyítja, hogy a selyem- és kesztyűgyárak erősen dolgozó s ennél fogva jobban díjazott mindkét nembeli munkásai már évek óta semmi más táplálékkal nem bírtak, mint azon munka nélkül maradtak, a kiken a végső kimerültség — az éhhalál — kórtünetei jelentkeztek.

Eszerént Marx Károlyt, a hírhedt internationale fejt, nem egykönnyen lehet megcáfolni, midőn állítja,

hogy a munkás sokszor épúgy, mint a kezelésére bízott gép, voltaképen ingyen dolgozik.

Valamint a gép beolajoztatik, hogy folytonos mozgása által idő előtt el ne kopjék: ugy a munkás is csak annyi bért kap, hogy a munkaképessége föntartására szükséges élelmet megszerezhesse, de azon felül semmit. Ha azonban egy ily élő gép a rossz ápolás és erejének túlságos megfeszítése következtében idő előtt hasznavehetlenné vált, a gyártulajdonos mitsem vesz, mint az erőművi eszközök megromlásánál, hol a javítások és új megrendelések költségei nagy veszteséget okoznak. Az elaggott, beteges vagy nyomorékká vált munkás más által pótolható, ki ugyanazon vagy még kisebb bér mellett keres és vállal munkát. Rousseau állítása, melylyel „Emile“-jében a szegényeket vigasztalhatni hitte, hogy t. i. „a munka készpénz, s a serény munkás ép oly gazdag, mint az, kinek száz frtja van ládájában, de mitsem dolgozik:“ mindig csak álokoskodás volt, de a jelen viszonyok között kegyetlen gunyként hangzik.

Midőn tehát a munkás az ugynevezett éhbér mellett jól jövedelmező munkája után csak annyit kap, hogy szűken tovább tengethesse keserves életét, s ezzel szemben a tőke vonja magához az egész jövedelmet valóban azon figyelemre méltó jelenség fejlődik ki hogy tulajdonképi értelemben az alamizsna¹⁾ vagyis jó-

---

¹⁾ Mindenütt, hol a keresztény önmegtagadás fogyatkozása, karöltve a dölly és érzékiség romboló hatalmával a szeretetet terméketlenséggel sujtotta, ott a növekvő nyomor jalkiáltása folytán oly eszközről kellett gondoskodni, mely a jótékonyság önkénytes áldozatait törvény útján helyettesítse. Innét a törvényes alamizsna; oly név, mely tökéletesen megfelel fogalmának, miután e rendszerben a szeretet kötelességgé változott. Az állam elismeri, hogy a szegények életszükségeiről gondoskodni tartozik, ennél fogva e segílyt adó által, melyet közönségesen szegényadónak neveznek, teremti elő. Első tekintetre olyasmit pillantunk meg a szegények adójában, mi a kommunismussal határos; az nem egyéb, mint kommunismus kicsinyben véve. Vajjon tényleg nem kommunistikus törvény-e az, mely a gazdagok jövedelméből fedezi a szegé-

tékonyság közvetve a gyáraknak van hasznára és pedig az által, hogy ezen nyilvános vagy magán jótékonyság a munkás bérét, mely emberhez illő föntartására elégtelen, adakozások által kiegészíti s így munkaképességét nyomorúságos munkadíja mellett is föntartja, a gyárost pedig megmenti azon kellemetlenségtől, hogy munkásszemélyzetét gyakran változtatni, vagy abban hiányt szenvedni kényszerüljön. Ekkép a jótékonyság csakis a befektetett tőke jövedelmét nagyobbítja, a mennyiben a tulajdonképen erre háramló kötelezettséget a munkások irányában magára vállalja és jó szívvvel teljesíti.¹⁾

Fölötte fontos még annak eldöntése, vajjon a darabokért járó bér nagyobb hasznára van-e a munkásnak, mint az időhöz, esetleg naphoz kötött bér?

A darabbér, vagy az önálló munka díjazása, egy a munkatulajdonos és munkás közt kötött s a kiállított iparkészítmény neme-, minősége- s számára vonatkozó szerződés szerint módosul. Az iparos, átálán a vállalkozó, vagy a munkaadó helyiségeiben és gépeivel dolgozik, vagy pedig a munka, illetőleg az „anyag“ a gyáron kívül, a munkás lakán dolgoztatik fel. Lássuk tehát itt is mind a munkás, mind a munkatulajdonos előnyeit.

Első pillanatra a darabszámba dolgozó munkás állapota előnyösebbnek látszik az idő szerint díjazott munkás állapotánál. Amaz tetszése szerint hosszabbít-

---

nyek szükségleteit? Így tehát igaz az, hogy a szeretet alapján gyökeröző vagyonszövetség törvénye alól nem vonhatjuk ki magunkat anélkül, hogy a törvényes kényszerrel kersztülvitt vagyonszövetség uralmának ne essünk áldozatul.

¹⁾ Eme „pótlék“ a közalamizsna általi szabályozása Angolhonban az ugynevezett „Allovanee system“-et hozta létre, melynek előnyei ismét csak a gyárosok hasznára váltak. A gyáros annál biztosabban számított arra, hogy a közalamizsna nagyobb pótlékot fog adni. Előnyösebb volt az „Allotment“, vagy a községi földrészeknek a munkáscsaládok között való felosztása. Azonban itt is csak az ipartőke nyert, minthogy nem kellett a munkabért fölemelnie.

hatja meg munkanapját is így többet végezve, többet is kereshet. Ha akarja, egész éjen át is dolgozhatik s keresetét megkettőztetheti.

Megengedjük; de mily áldoztatok árán s mily eredménnyel? Ő készségesen feszíti meg minden erejét, főleg ha inség zaklatja, hogy rövid idő alatt is minél többet keressen. De eltekintve attól, hogy ilynemű túl-hajtott munkásság előbb-utóbb okvetlenül megboszulja magát az egészségen, még a várt nyereség is csakhamar lepad egyszerűen azon ismert törvény erejénél fogva, hogy: „minél nagyobb árukészlet készül és árusítatik el aránylag rövid időtartam alatt, annál alább kell szállania árának,” következésképen az újonnan kiadandó munkadarabot már csekélyebb díjért kell elvállalnia. A tapasztalás mutatja, hogy a munkaadók könnyen jöhetnek azon gondolatra, hogy bizonyos nagyobb forgalom esetére több munkát adjanak, mint a mennyi valóban elkelhet. A „holt ivad“ alatt és valamely esetleg beálló kedvezőtlen fordulat vagy a fogyasztás apadása folytán az árucikkek halmaza a raktárban marad. A darabszámra dolgozó munkás sokat és nagyon gyorsan készített el, most hetekig van munka nélkül a kész gyártmányok túlbősége miatt. Mily gyorsan fogy el ilyenkor az előbb jó kereset többlete.

A munkatulajdonosnak ellenben a darabbér nem csekély előnyt szerez. Mindenekelőtt teljesen föl van mentve a munkaidő pontos felhasználásának kellemetlen ellenőrzésétől. Ha nagyobb kelet kínálkozik, megbízásait szaporíthatja és sürgetheti anélkül, hogy a munkaidő-meghosszabbítását meg kellene fizetnie vagy bármely gátló gyártörvénybe ütköznék. A darabmunkánál továbbá sok kisebb kiadás, melyet különben a gyártutulajdonosnak kell fődöznie, a munkásra nehezedik. Fűtés, világítás, olaj, a gépek kisebb mérvű javítása a munkaadónak vagy épen nem számítható fel, vagy a munkás maga fordít arra költséget, hogy munkáját meg-

könnyebbitse, vagy a gyáriaknál jobb eszközök segítségével oly cikkeket állítson elő, melyek ügyességét minél jobban ajálják. Magától értetik, hogy a gyártulajdonos a jobb árut drágábban adja el, míg a darabbér a kikötött nagyságnál magasabbra nem emelkedik. Minél több munkás dolgozik darabbérért, annál jelentékenyebb összeg takarított meg a munkások hallgatag, apránként hozott áldozataiból, és mindez a munkaadó javára szolgál.

Innen magyarázható meg a kitartó s legújában majdnem valamennyi jelentékenyebb üzletág munkásai részéről legnagyobb erélylyel folytatott harc a darabbér ellen.

E harc jogosultsága néhány példából eléggé kitűnik. A párizsi szabók 1870-ben egy felöltöny készítéseért 14 franc darabdíjat fizettek. A kiadások, melyeket a munkásnak kell fődözni, 1—2 francra tehetők; tiszta bérül marad tehát 12 franc, holott egy uri felöltöny elkészítése 5 napi szorgalmas (12 órai) munkát vesz igénybe, úgy hogy a napi kereset nem több 2 frank 50 cent.-nál. A keztyűgyártás Franciaország egyik legnagyobb iparága.¹⁾ A kesztyűvarrónőknek 12 pár kesztyűért 3 franc 50 cent. fizetnek. Gyakorlott varrónő 12 óra alatt 4 pár finom varrású kesztyűt készít el, úgy hogy napi keresete egy francot s 20 cent. tesz. Ebből kell élelmezését, lakását fizetnie, ebből világítás és fűtésről gondoskodnia. Ha bármikép nem tisztán dolgozott, az elrontott kesztyűk visszadobatnak, s ő az anyagot a gyárosnak megtéríteni köteles, illetőleg ennek ára béréből egyszerűen levonatik. A virágkészítők darabbére itt-ott alig hatodrésze azon árnak, melyen a gyártulajdonos a virágokat eladja. Hasonló aránytalanság található a munkabér s tiszta haszon között sok egyéb iparágnál is.

---

¹⁾ Egyetlen egy departement-ben (de la Isère) 12,000 munkás és munkásnő van elfoglalva kesztyűkészítéssel. Grenoble képezi ezen ipar központját.

A kifejtett erőpazarlás és ennek jutalma között föllő és e halvány vonásokkal ecsetelt aránytalanság mellett sok más körülmény is hat oda, hogy a munkást alárendelt, függő helyzetére folyvást emlékeztesse, sőt a gyakori szélsőségek közepette elkeseredést, dühös boszúvágyat öntsön beléje.

Majdnem minden nevezetesebb gyárnak saját büntető törvényei vannak; ezen „Codex criminalis,” melynek szabályai jobbra a gyártulajdonos vagy igazgatója önkényének műve, a műhely ajtajára van kifüggesztve, vagy legtöbb helyen a munkakönyvecskék elején kinyomatva. A büntetés pénzbírságok alakjában nehezül azokra, kik elkéstek, vagy a munkát félbeszakították; minden az anyag-vagy gépekben okozott kár a munkadíj bizonyos részének levonása után pótoltatik. Emellett a munkás elbocsátása szóba se jöhet, miután ez ugyanis egészen a gyártulajdonos tetszésétől függ. E pénzbírságok többnyire igen nagyok. 5—10 percnyi elkésés rendszerént egy órába, sőt néha $\frac{1}{3}$ napba, egy órai mulasztás fél munkanapba számítatik, s ehhez mérten történik azután a bérből való levonás. Főltéve, sőt elismerve, hogy e nemű büntető törvények egyáltalán szükségesek, az osztó igazság melyik elmélete helyeselheti azt, hogy tisztán jogi ügyben a gyártulajdonos vagy annak ügyvivője vádló s bíró is legyen egy személyben? Mert ha egyiknek legigazságosabb mentségét is visszautasítja, a másik irányában pedig legnagyobb kiméletet tanúsít, erről számolni senkinek sem tartozik. Erre vonatkozólag nem egyszer közölnek a munkáslapok a személyek és helyek megnevezésével hitelesített tényeket, melyek valóban kereszténytelen szigorról és méltánytalanságról tanuskodnak.

A munkás laka gyakran igen távol esik a gyártól; ott pedig a munka kora reggel kezdődik, az út főleg télen rossz s mi több, sötétben veszélyes; mily könnyen történhetik, hogy egyik-másik munkás vagy munkásnő,

asszony vagy gyermek, nyaktörő sietsége dacára is elkésik; de azért minden kimélet nélkül bűnhődnek. Még azon körülmény sem igazolja mindig eme szigort, mely a különben is szegény munkás csekély bérének jogtalan csonkítására irányul, hogy e nemű bírságok a gyár kórodai vagy segélypénztáraiba helyeztetnek.

Érdekes, t. i. a munkáskérdés története tekintetében a hirhedt „truckrendszer,” mely különösen, jóllehet nem kizárólag, Angolországban örvendett nagy elterjedésnek, s mely mint a munkások elkeseredettségének s panaszainak elsőrendű forrása, már 1830 óta parlamenti végzések által lőn megtámadva, és lényegében megis semmisítve. Szó szerénti érteményben a truckrendszer alatt azon eljárást értjük, mely szerént egy gyárintézet munkásai béröket vagy épen nem, vagy csak igen csekély részben kapták; e helyett utalványt (bons, tichets) kénytelenítették elfogadni, s az abban kijelölt árúneműt a gyártulajdonos boltjaiból kivenni. Ezen állapot tűrhető volt, ha ilyen utalvány az élet- s háztartás szükségleteinek valamelyikére, minő: a kenyér, liszt, kávé, rizs, hús stb. volt kiállítva. Ámde miként számíthatja ki és határozhatja meg idegen önhatalmúlag azt, hogy egy embernek vagy családnak mire van leginkább szüksége?! Eltekintve az egyéni szabadságon ily, valóban nyers módon ejtett igazságtalanságtól, a munkaadó ezenkívül még mint kereskedő korlátlan szabadsággal birt árúinak becsét, s azok minőségét kénye vagy érdeke szerént megszabni, miután vásárlói kénytelenek voltak nála venni, mivel utalványaikat senkisé is váltotta volna be készpénzért.¹⁾ De ezen határnál még nem állapodtak

¹⁾ A parlament elé terjesztett adatokból kiderült, hogy ily „truck-boltok”-ban sokszor 20—40 % drágábban adatott minden, mint ugyanazon helység más kereskedőinél. Tények bizonyítják, hogy számos esetben a mester által üzemeltetett kereskedés tiszta bevétele a gyár jövedelmét is felülhaladta, s hogy ily módon száz meg száz munkás lőn bérének harmad, némelykor még nagyobb részétől is kifosztva. Lásd: Villermé,

meg. Az istentelen kapzsiság épen oly árúkra adott utalványokat, minőkre a munkásnak egyáltalában nem volt szüksége, s melyek viszonyait csak gúnyolni látszottak, így pl. ruhakelmékre, piperecikkekre, s ami több, templomi székekre (pesos), melyek Angolországban tudvalevőleg szintén bérbe szoktak adatni. Hogy a munkás magának kenyeret szerezhessen, kénytelen volt e bons-okat bármily áron is eladni.

Nemkevésbé megvetésre méltó módon zsákmányolták ki a munkás helyzetét az előlegező- vagy kölcsönrendszerrel üzőtt visszaélés által. A vigyázatlan, vagy szerencsétlen munkás könnyen azon szomorú helyzetbe jut, hogy már megevett kenyérért kell dolgoznia.

E kényszerhelyzetet a gyártulajdonosok, vagy önző pénztárnokaik lelketlen módon zsákmányolták ki azáltal, hogy előlegül s így némileg kölcsönbe adott bérért nagy százalékokat — egész 35%-nyi levonásokról birunk adatokkal — követeltek, s egyuttal előre le is foglaltak.

de l' État des Ouvriers II. 1381. E visszaélések Angolhonban igen régiek; már Anna királynő korától fogva folytonos rendszabályokkal kényszerült a parlament ellenök föllépni. V. ö. Nicholl, History of the English poor law, I. 382 l. Ha a gyártulajdonos nem üzi maga e nemtelen keresetet, akkor kereskedők telepednek le a gyár mellé, kik üzletöket és az uzsorát egyszerre üzik, s kik kölcsönvételek által a szerencsétlen munkást oly láncokkal kötik le, melyekből lehetetlen neki kibontakoznia. „Rendesen, így szól Lemire, e házak a gyártulajdonosokkal oly viszonyban állanak, hogy ezek a vesztes veszélye ellen minden kigondolható jótállást nyújtanak nekik. Ezen valószínű fizetésbiztosság mellett a kereskedő ötven százalékkal drágábban ad el mindent, mint azt a vagyonos osztályok veszik. Kedve szerént és minden félelem nélkül csal súlyos minőségben. Az éhség sürgető kényszere által hajtva kénytelen a szűkölködő munkás minden körülmény közt abban megnyugodni és még szerencsésnek is érzi magát, hogy ily áron azt szerezheti meg, mit sehol sem szerezhetne meg magának.“ Coup d' oeil sur l' Angleterre. Franciaországban a dolgok még nem fajultak el ennyire; a munkás e fosztogatása, vagy jobban mondva kizsákmányolása a munkátadó részéről még ritkább, a magasabb osztályok elkülönzése, részvétlensége az ipar alsóbb osztályai iránt kevésbé általános s nem oly mélyreható. Mindazonáltal e baj nem ismeretlen.

Minthogy a gyalázatos nyereségen a gyártulajdonos, ügyvivő és gépész egyaránt osztozkodtak, könnyen engedtek a kísértésnek, hogy a munkásokat alattomosan tervszerűleg pazarlásra csábítsák, hogy így őket a kölcsönrendszer vesztes hálóiába bonyolítva, kiszarolhassák.

Nagyon rossz hírben állott későbbi visszaélések miatt a kezdetben jótékonnak mutatkozó „Cottage-rendszer.“ Sok tekintetben előnyös, ha egy nagy „vállalat“ munkásai ahhoz lehető legközelebb laknak, s ha e mellett a lakbér fizetése terhétől felmentetnek. A lakkérdés tárgyalásánál alább alkalmunk leendő erről bővebben szólni. Elismerést érdemel, hogy Angolhon több nagyiparosai gyáraik körül egész munkásfalvakat építettek, kis házikókkal (cottage), melyekben a munkások oly feltétel mellett laktak, hogy lakbérök a gyártulajdonos által, ki egyuttal házi urok is volt, keresetökből kisebb részletekben levonatott. Nemsokára azonban mutatkozott e látszatos előnynek árnyoldala is. A munkaadók, kiknek mint házi uraknak egészen hatalmokban állott csak is oly egyéneket fogadni fel munkára, kik házaikban laktak, nyereségvágyból sok ily lakost szorítottak egyes cottage-aikba. A parlament elé terjesztett teljesen hiteles adatok bizonyíták, hogy az ily munkáskunyhók építésére fordított tőke 90—100%-t kamatozott. A dögvészes romlást, melyet ily „disznóólak“ miként Burke a parlamentben a „cottageokat“ egész nyíltan nevezte, szerencsétlen lakói lelki és testi épségére gyakoroltak, csak sejteni lehet inkább, mint megítélni.

A német ipar dicséretére válik, hogy az imént festett, a munkások kényszerhelyzete ellen intézett rendszeről átalán nem vádolható.

Angol-, Belga- s Franciaországban a tőke hatalma folytán a munkások irányában lábra kapott visszaélésnek eme nemeire a közvélemény már régen kimondotta halálos ítéletét; a törvényhozás azonban fájdalom, csak későn, jóllehet elég erélylyel támadta meg s irtotta ki. A

jobbak s keresztényileg gondolkozó nagybirtokosok s munkatulajdonosok nemes törekvései sokat lendítettek a munkások súlyos helyzetén azáltal, hogy az alsóbb osztályok társadalmi színvonalra emelésén fáradoztak.

Általán szent kötelessége minden népszónoknak s tanácsadónak, hogy a népet, midőn ez a nagyipar és tőke ellen emelt vádjával a nyilvánosság elé lép, egyszersmind arra tanítsa, miszerént higgadtan, és részrehajlatlanul ítélje meg mindazt, mi a valódi tényállás védelmére, illetőleg mentségére szolgál.

A sok halvélemény között legméltánytalanabb s legveszélyesebb az — pedig sok munkás osztja, — hogy állapotuk általános elismert szorultságának tulajdonképeni okai az egyes munkaadók, kik fősvénység- és szivtelenségből tagadják meg a jogosan követelt és várt segítyt.

Hogy sok, s talán legtöbb esetben a gazdagságból származó dölyf s hatalmi visszaélés súlyosbítja szükségtelenül s rendkívüli módon a szegény ember igáját, ellenben a jóindulat s méltányosság ugyanazt némileg könnyíteni képes, szívesen megengedjük, sőt tényekkel már be is bizonyítottuk. Általános szempontból azonban a társadalmi baj nagysága s terjedelme oly messze túlhaladja az egyesek jóakarátát, hogy általános, maradandó javulás ily módon csak dicséretes óhaj marad, mert a tényezők, melyek a jelen kényszerhelyzetet előidézték, az összes modern társadalom fejlődésével (a communismus azért la vieille société-nek nevezi) oly szerves kapcsolatban vannak, hogy semmiféle egyes, elszigetelt erő által, ha mindjárt még oly nagy jóakarattal lelkesítené is, szét nem bonthatók.

A mint a tényálladék mutatja, sok igaz rejlik azon liberalis szavakban, melyek az iparfejlődés kérlelhetlen, de egyuttal természetes törvényeit hangsúlyozzák. Minden egyes üzlet, mely nem szorítkozik kizárólag helyi szükségletek fűdőzésére, árúcikkeit s így tőkéit illető-

leg, a kereskedelmi összeköttetés-, és hasonnemű iparág versenyétől függ. Mennél nagyobb valamely üzlet, annál nagyobb mértékben függ a világpiactól s annál mélyebb s tartósabb lesz a hatás, melyet ennek szédelgései jövedelmeire, sőt tőkének épségére gyakorolnak. A nagyipari üzletnél a munkabérre, az anyag- vagy szállításra fordított kiadási többlet rövid idő alatt okozhatja bukását, ha kedvezőbb állású versenytársakkal áll szemben; minthogy a kereskedés különben hasonló föltételek mellett rendesen az olcsóbb árúnak ad előnyt.

Ezen egyetlen ok is sokszor elégséges, a legjobb akaratú gyártulajdonost elriasztani attól, hogy munkásainak bérét, kivált ha igen számosan vannak, jelentékenyen fölemelje. Mert míg csak találkoznak emberek, kik hasonló iparnemben máshol a régi, vagy még csekélyebb bér mellett is dolgoznak, egy csak fölemelt díjak mellett dolgozó gyár nem sokáig fogja a versenyt megbírni, minthogy méltányosan senkisémet követelheti, hogy az ipartőke csupán mások előnyeért magának ártson vagy tönkre jusson. Mindezekből kérlelhetlen következetességgel tűnik ki, hogy a társadalmi viszonyok gyökeres javulása, a nagyipar világforgalmához mérten csak nemzetközi szerződések s egyezmények útján érhető el.

Annál nagyobb hála s elismerés illeti azért azon munkaadókat, kik üzletök neme által is támogatva azon vannak, hogy munkásaiknak bérökön felül még a munkatiszta jövedelméből is juttassanak osztalékot. Mennyiben s miként foganatosítható ez, azt a maga helyén bővebben fogjuk előadni.

---

3. §. Gépek az iparban. Befolyásuk a negyedik osztályra és a munkások életmódjára.

A befolyásról, melyet a gépek az iparban föltalálásuk óta a munkás osztály jó és balsorsára egyaránt gyakoroltak, a nemzetgazdászok és az újabb kor s műveltség történészei a legbehatóbb vizsgálódások egész sorát nyújtják a nélkül, hogy a tárgyat kimeritenék.¹⁾

A természettől csodálatosan alkotott, első s lényeges „munkás“ az emberi kéz. Ez erejének emelése végett már kezdettől fogva keresett bizonyos „eszközöket“ s ezekkel élt is. Az eszköz sajátossága főképen abban fekszik, hogy mint ilyen közvetlenül az emberi kéztől igazgattatik, tehát mint helyesen mondják, kezeltetik, azért kézműszernek is neveztetik.

Milyen anyagból készült az eszköz, vajjon mint az ősidőben csont- és kovakőből-e, vagy a műveltség fejlettségével ércből, fából stb. az nem tartozik fejtegetésünk körébe. Véső, kés, kalapács, emeltyű, kapa, lapát és eke mindenesetre legrégibb szerszámai a munkálkodó emberiségnek.

A gép nemcsak összetett eszköz, hanem minden egyéb eszköztől lényegesen abban különbözik, hogy

---

¹⁾ V. ö. Roscher, *Ansichten der Volkswirtschaft aus dem geschichtlichen Standpunkt* 174. l. sk.; Villermé, *Mémoires de l'académie des sciences mor. et polit.* II, 2.

nem közvetlenül emberi kéztől, hanem e helyett állati vagy természettani erőktől nyeri mozgását. Az utóbbiak közül a víz, tűz és levegő már a legrégibb időkben is ismereteseke¹⁾ voltak; szarvasmarha-, ló-, tevéfogatok stb. az erőműtani fölfedezések történelmében, mint az emberi erő s cselekvés legkorábbi munkasegégei szerepelnek.

Az első hely mégis az erőműtan körében a gőzerőt illeti, az emberi ész ezen legújabb vívmányát.

Ez teremtetten meg a nagyipart, és tette teljes értelembe a tőkét a munka urává! Függetlenebb lévén minden más az embernek szolgáló természeti erőnél, nincsen, mint a vizerők, bizonyos helyhez kötve; az időszak változásaival dacol, biztos kormányzás- és tervszerű fokozásra képes, sőt, mint mozdony, műhely által sem korlátozható; a gőzgép jelen alakjában számra s becsre fölülhalad mindent, mit más erőműtani erők az emberi kéz mellett a legkülönbélebb iparágakban teljesítettek s teljesítenek. Azért a gőzerő még ott is helyettesítőül, sőt kiegészítőül szolgál, hol olcsóbb vizerő áll az üzlet rendelkezésére, mivel ennek szilárdságát vagy biztos tartósságát hasonlíthatatlanul felülmulja.

Miután a 16. század vége óta a kézművesség lassanként a gépek használata által háttérbe szorult, végre Valt s Arkwright fölfedezésével a kézmű és a házi ipar döntő jelentőségét kevés kivétellel teljesen elvesztette. Az emberi kéz a géppel soha sem képes versenyezni. A gőzgép az iparnak olyan erőt ad rendelkezésére, mely egy és ugyanazon pillanatban száz meg száz ember kézi munkáját helyettesíti.

Az erőműtan mindig nagyobb mérvű kimivelése által elértük azt, hogy ugyanazon gép a leghatalmasabb és legfinomabb műtétekre használható. A gőzkalapácsot, mely millió fontnyi súlylyal üt, oly gyön-

¹⁾ V. ö. E. Long *Egyptian antiqq.* II. 9.

gédre lehet átidomítani, hogy képes egy diót is szét-törni, anélkül hogy a magvat szétzúzná. Az acélolló, mely göznyomás segítségével a hüvelyknyi vastag vas-lemezt keresztülmetszi, épen oly pontosan s nyugodtan végzi föladatát egy darab lemezipapíron vagy vékony fatáblán.

Kezdetben általában azon nézet uralkodott, hogy a gépmunka termelvényei szilárdságra s tartósságra, ennél fogva valódi értékre is sokkal alantabb állnak az emberi kéz készítményénél.

Ezen nézet egészben és nagyban véve helytelen. A gépek általában több iparos cikket oly csinnal és megbízható tökélylyel állítanak elő, hogy ezzel az emberi kéz készítményei; miután különféle esetek s megszakításoktól, s névleg a munkálkodó személyek egészsége-, ereje- vagy ügyességétől függnek, előnyös hasonlításba nem helyezhetők.

Ezenkívül gépekkel oly cikkeket készíthetni, melyek a tökélyt illetőleg emberi kéztől épen nem, vagy csak aránytalan munka- és költségpazarlással volnának előállíthatók. Így p. o. fonal a legügyesebb női kéz által nem volt tovább finomítható az angol 18-as számú finomságnál; a gép 20-szorta nagyobb finomsággal fon egész a 350 számig. Valóban csodákat művelnek a finomságra nézve a vashengerművek, sodronyhúzó- és fűrészelőgépek, anélkül, hogy a cikk tartóssága hiányt szenvedne; e tekintetben emberi kéz nem szállhat velők versenyre.

A gyári termelvények tagadhatlan, jöllehet nem föltétlenül közös, előnyeihez hozzájárult még a gépek által készített áruk olcsósága, úgyannyira hogy sok hasznos cikk és piperetárgy, melyet azelőtt csak a gazdagok szerezhettek meg, most a kevésbbé gazdagok rendelkezésére is áll, sőt úgyszólván köztulajdonná vált. A gép azért szolgáltat oly bámulatos olcsó árút, mivel egyrészt munkája jelentékenyen kevesebb kiadásba ke-

rül, mintha helyette számos emberi kéz alkalmaztatnék, másrészt mivel emberi erőtől soha el nem érhető gyorsasággal, tömegesen, sőt bizonyos értelemben szünet nélkül dolgozik.¹⁾ Vásáraink dísz-, gomb-, paszomány- és tűárúikkal, a járatlanoktól kevésre méltatott „garasos“ és „kilenc krajcáros“ bódék a figyelmes nézőnek ha nem is vigasztaló, de nagyon tanulmányos képet nyújtanak a kis- és nagyiparról. Egy zománcos gomb pl. csak kevés fillérbe kerül s mégis minő sokoldalú s díszes munka!

Mennyivel drágább volna, ha emberi kéz által készíttetnék! de mily csekély díjt kaphatott a gépnél dolgozó munkás, és mily sokat kell a gépnek naponként készítenie, hogy anyag és munka néhány fillérrel legyen kifizethető!

A középkor utókorszakában selyemruhát hercegek alig vehettek. S most ki nem hord selyemruhát? Lehetséges lenne-e a divat gyakori változása szövet- s szabásban, ha a kézművet a gépek készítményei nem helyettesítenék.

A gépmű jótéteményein gazdagok és szegények egyaránt osztozkodnak. Kitűnik ez abból, hogy a gyártmányok vevőinek és fogyasztóinak száma mindég nagyobb lesz. A vevők többségét már nem a magasb sem a legmagasabb körök szolgáltatják.

A legfontosabb azonban e tárgynál azon kérdés, mily befolyást gyakorol ma is a gépipar a munkásvilág társadalmi állására. Erre nézve már a gépek keletkezésének története nyomatékos és tanulmányos. A munkások szomorúan és aggódva tekintettek az új versenytárs elé. Ösztönszerűen, ha szabad e kifejezéssel élnünk, egy ellenség közeledését látta ebben a kézműipar, kivel élethalál-

---

¹⁾ Ismeretes, mily roppant munkát végeznek óránként a gyorsajtók, hasonlóan a kárton-nyomó gépek, a vashengerművek és a most mindenütt elterjedt varrógép.

harcot kellend vivnia. A hatóságok is félelembe s zavarba estek. Danzigban az első szalagszövőszék föltalálója hálából találmányáért hatósági rendeletre vízbe fojtatott. (1590). Ezen időben találta fel See Villiam a harisnyaszövőgépet. Egy hatósági rendelet eltiltotta annak használatát. Hollandiában hasonló sorsra jutottak a szőlfűrészmalmok. A munkás nép több helyen összeesküvést szervezett a gépek s tulajdonosaik ellen; erőszak- és felforgatáshoz folyamodtak. A lyoni selyemszövők a Jacquard-tól föltalált s épített szövőszékeket egy véres fölkelésben szétdúlták. Minden adott jóakarató felvilágosítás s ellenkező tapasztalat gúnyjára a gépek elleni gyűlölet, kivált az alsóbb osztályokban, ha nem is általános, még manap sem szűnt meg. Emlékezetes az ugynevezett „Sudditák“ fölkelése, kik 1831-ben bejárva Anglia gyárkerületeit a gépeket, sőt a szántóeszközöket is elrontották. De győz a gép, és győznie kell nemcsak a tények hatalmával, hanem az erkölcsi világrend követelésénél fogva is. Mert a mi a gondviselés tervei szerint az emberi tudomány nemes törekvése s éleselműsége folytán részint lassanként, részint gyorsan mintegy varázsűtésre létesült, lehetetlen, hogy az emberiség átkára szolgálja, hanem jól használva, okvetlenül áldást hoz.

A szabadelvű államgazdászati a géprendszer áldásait szereti túlhajtni és csak róluk beszélni. Keresztényileg gondolkozva, a mennyiben itt tisztán emberi dologról van szó, nem fogja senki figyelmét elkerülni, hogy ezen „tárgy“ is kettős természetű, következésképp fény- s árnyoldalai vannak. —

Az emberi kéz, általán a physikai szerves erők egyszerű helyettesítője gyanánt véve, minden gép jótétemény, mert megkönnyíti vagy teljesen fölöslegessé teszi az ember munkáját. —

A gép működése gyakran csodálatra ragadja a nézőt, de sohasem idézi föl benne azon szánakozást, melyet a súlyos munka alatt görnyedő emberek vagy

túlcsigázott állatok szemléle'e nyujt. Az ember ügyességében, melylyel a természet erőit fokozatosan szolgáltatába hajtja, van valami „megváltói“ a földi munka nehéz átkából, melyet „arca veritékében“ végeznie kell. Az ókor óriási építményeit, az egyiptomi gúlákat, lob-rokat és pylonokat, Babylon s Ninive palotáit s falait ki csodálja a nélkül, hogy bõrzalommal ne gondoljon azon emberi erõpazarlásra, melyet az óriási kövek eme-lése s tova mozdítása igénybe vett! Ellenben mily nyu-godtan, mily játszian viszi most egész toronymagas-ságig a gyermekkéztõl vezetett gőzcsiga a legnagyobb négyszögû köveket!

A lihegõ evezõ-szolgák hosszú sora, kiket a római, görög, sőt minden középkori hajóhadnál alkalmaztak és a még XIV. Lajos idejében alkalmazott szerencsétlen gályarabok tömegei, kik által a francia hadihajók ten-geri csaták és hosszú utazások alkalmával hajtattak, eltűntek; helyöket a gőzhajó foglalta el, mely az oceán viharos hullámai között könnyedén tör magának utat, szeliden, mint egy hattyú repül tova folyóinkon, néha nagy teherrel megrakott csónakokat is észrevehető ne-hézség nélkül vonva maga után.

Továbbá, mily megbecsülhetlen jótétemény minden néposztályra, mulhatlan igényeik kielégítésére azon ter-mékeny gyorsaság, melylyel a gép dolgozik. Ki van számítva, miszerént Párizs lakosai, ha, mint Mózes ide-jében, csak kézi malmokkal örölnének, 50,000 molnárnõt foglalkoztatnának, hogy a világvárost kenyérrel lássák el.

Hasonlóan Cornwallis bányáinál legkevesebb 50,000 munkást kellene éjjel nappal alkalmazni a viznek, mely jelenleg gépek segélyével távolíttatik el, kiszivattyú-zására.

A gőzgépek áldásos működéseit, sokszor egész tar-tományok és országok érzik idõszaki inségek beálltával. A vízi malom megáll, ha a nyár heve patakjának vagy folyójának vizét kelleténél jobban leapasztá. Hiányoz-

ván a liszt, drágul a kenyér; ilyenkor a gőzmalom segít a bajon. Ha az oceánon innen rossz aratás volt, egy hajóraj rövid néhány nap alatt bőségben szállít gabonát Amerika- vagy Afrikából; hasonlót eszközölnek a vasutak, támogatva a távirászat csodájától. A gép legdühösebb ellensége is meg fogna térni, ha a könnyebbitést, előnyt s kényelmet egyszerre nélkülöznie kellene, melyeket ő, legyen még oly szegény is, öntudatlanul a gép munkájának köszönhet.

De ezen jó oldala mellett a gépnek vannak árnyoldalai is. Munkahiány vagyis kenyérveszteség volt az, a mitől a gép „vaskarjának“ nagyobb mérvű alkalmazásánál az „élő kéz“ első sorban félt. Bizonyos, hogy minden új találmány sok embert, ki az illető üzletnél dolgozik vagy alkalmazva van, munkája s így kenyerétől megfoszt. De ily megszakítás nagyon rövid tartamú. Az elvont kereset más forrásból ismét visszajön, természetesen új alakban. Az új gép gyártmányainak olcsósága által tömegesebb fogyasztást idéz elő. Nagyobb a készlet, tehát több a munka is, az előbbi kézimunkások gépmunkásokká lesznek, mivel a gépipar világpiac számára dolgozik. De a gép működéséhez nemcsak annak kezelése szükséges, hanem előbb elkészítése sokszoros kijavítása és nagy mennyiségű anyag.

Igy keletkeznek a gépművek körül új műhelyek, segédüzletek, eltekintve attól, hogy az anyag s a fűtőszerek szállítása és a készítmények elárusítása is sok embert foglalkoztat. A tapasztalás bebizonyította, hogy új gépiparüzlet mindig fölemelte a valamely vidéken foglalkozó munkások és hivatalnokok számát. Ki ne emlékeznék a félelemre, mely a vasútépítés kezdeténél a kocsisokat, fuvarosokat és vendéglősöket eltölté? Mindnyájan azt hittek, hogy éhhalál fenyegeti őket. Sok helység követséget küldött a kormányhoz, hogy megakadályozzák a vasutvonal környékekre való vezetését.

És most? A fuvarosok s kocsisok száma seholsem csökkent, sőt jobban vannak igénybe véve, mint azelőtt.

Sokkal aggasztóbb a gépipar egy más eredménye. Tagadhatlan, hogy általa a nemzetgazdagság t. i. az egy országban lévő pénzösszeg és pénzérték jelentékenyen nagyobbodik. Az angol nemzetgazdász Owen M. R. már az acheni congressus idejében (1818), tehát még a gőzgép általános használata előtt számokkal bizonyította be a congressushoz küldött emlékiratában, hogy Anglia gazdagsága a nagyipar által tizenkétszeresen emelkedett. De hozzácsatolta, hogy ép annyival súlyosbodott az alsó néposztály nyomora is, s a szegényadót épen annyival kellett fölemelni.¹⁾

Azon tény, hogy a nemzet gazdagsága a nagy- s gépipar által növekedik, csak azt bizonyítja, hogy a gépek a tőkét — nagytőkét — magokhoz vonják, folyóvá és gyümölcsözővé teszik. A gép által a nagyipar és ezzel a tőke is a munka országában uralkodóvá lesz.

Már maga a gép drága. Mennél nagyobb szolgálatot teljesít, annál magasabb, költségesebb beszerzési ára. Azért a szerény, kis ember meg nem veheti; csak a gazdag javára létezik, dolgozik és szerez.

A kézműves és a kisiparos, ha közelében gép működik, nem állhat fön. A nagy üzlet legyőzhetlen versenye következtében az önálló mester műhelye kiürül, még akkor is, ha iparágának valódi „mestere“ volt. A vaskar meglopja az élő kezet kenyerétől. A tőkepénzesnek ellenben csak pénzre van szüksége, melyen a gépet megveszi s berendezi. Neki egy terem pár száz munkás számára világítás és fűtéssel együtt aránylag nem kerül annyiba, mint egy kis mesternek, ki egy műhelyt 4—6 segéi számára akar berendezni. Igazgatókat, művezetőket és munkásokat szintén kaphat pénzért.

---

¹⁾ V. ö. Corbière „Volkswirtschaftslehre“ német kiadásában: II. k. 94 sk. I.

Ily körülmények közt az üzlettulajdonos egészen nélkülözheti üzlete ismeretét. Tőkéje által ő „a munka ura,” sőt a munkásokkal szemben korlátlan úr. A nagy pénzüsszegek lehetővé teszik a nyers anyag előnyös megvásárlását annál is inkább, mert nagyban s első kézből rendeli meg azt; s mivel a gépnek nincs szükségére annyi nyugalomra és szabad időre, mint a kézi eszközzel dolgozó embernek, folytonosan dolgozva és szerevezve, megvásárlási árát minden percben kamatoztatja. A kis kézműhely előbbi mesterei a gyárban kénytelenek foglalkozást keresni s kevésbbé biztosítva, mint előbbi segédek, „bérmunkásokká” lesznek. A volt „önálló mester” szerencséjének tarthatja, ha a gyári munkánál saját iparágának ismereteit s fortélyait érvényesítheti, mint pl. o. a nagy bőrkészítési s festési gyáraknál stb. ilyenkor jobban jutalmaztatik; roszabbra fordul azonban sorsa, ha az üzletben tisztán erőműtani szolgáltatot kell vállalnia, mert hisz ezen esetben a volt mester munkája egyenlő bármely az utcáról behozott csavargóéval. A polgári kis kézműveseknek ezen sülyedése a napszámos vagy proletár színvonaláig, sőt még ezen is alul, a gépipar nagyon szomorú eredményét tünteti elénk, s e gyászos körülményben rejlik a társadalmi nyomor jelentékeny oka.

A kereset, mely ezelőtt számos műhelyben szereztetett és épen annyi polgárcsalád között oszolva szét ezeknek tisztességes létet biztosított, most az egész világvásárról, mint több patak egy folyóba, a nagy iparosok pénztárába gyűl, hogy tőkéit busásan kamatoztassa s megsokszorozza.

Az üzlet növekedő uagysága azonban korántsem előnyös, sőt inkább hátrányos a munkásra nézve. A gépnek, e fáradhatlan munkásnak, a reá és üzletére fordított tőkét szünet nélkül és lehetőleg bőven kell értékesítenie.

Ebből pedig a gépmunka azon alaptörvénye foly,

hogy a mennyire józanon előreszámítható, minél nagyobb tömegben és készletre állítson ki cikkeket. De akár-mily pontosan vétetnek is számba a kelendőség eshe-tőségei, „a fölösleg“ és ennek következtében a piac el-árasztása, a raktárak megtöltése nagyon könnyen, sőt közönségesen be szokott következni. Minél nagyobb tö-meg jut a vásárra, annál inkább süllyed az ár. S mint-hogy a tőke „a munkások ura,“ és nem akarhat első sorban és legtöbbet veszíteni, azért a bérfokozatot bi-zonyára az árhoz s a munka aránylagos értékéhez mérve fogja megállapítani, tehát az árak csökkenéséből tá-madt veszteségét a munkadíj leszállításával visszasze-rezni. Míg az egyensúly a termelés és a kelendőség közt megközelítőleg helyre nem áll, a munkásnak egész napi munka s díj helyett, csak félnapi munkával kell beérnie.

Háború és iparválság idején, vagy új felföldözések, sőt talán divatok változása következtében (emlékezzünk csak a krinolinokra s az acélabroncs nagy kelendősé-gére!) sok gyár beszünteti munkáját. Nemcsak a csődbe jutott telep munkásai, hanem egész falvak maradnak ezáltal néhány nap alatt kereset s így kenyér nél-kül. Ily értelemben csakugyan létezik tömeges szegény-ség s a nyomor népe (les misérables.)¹⁾

S hogy a „dolgozó osztályok“ alacsony állásuk dacára, mindenestül a magas politika határozatlan utai-hoz és a világpiac minden még oly csekély változásá-hoz vannak fűzve, az lényegesen a gépipar eredménye.²⁾

¹⁾ „A gépek“ így nyilatkoztak rövid idő előtt az angol munkások „szolgáink helyett borzasztó versenytársaink lettek.“

²⁾ „Az 1857-ik év február havában a munkások iszonyú csoportja hullámzott az oxfordi utcában, minden pillanatban kiáltva az éhség hangján: Mindnyájan munka nélkül! mindnyájan éhen halunk! Lon-donban a napokban ezren s ezeren voltak foglalkozás nélkül. Smith-fieltnben 9000 asztalos, 8000 mázoló, 16 000 kőműves, 2000 szabó gyűlt össze s követelt — kenyeret. A Daly News így ír: „Tovább már nem

Mert a gépipar üzte ki műhelyéből a többnyire helyi szükségleteket fedező kisiparosokat; a vásárolt „kezek“ sorsát pedig szintén csak a tőke kamatjainak érdeke alapján intézi.¹⁾

lehet, nem szabad hallgátunk Megrettenve halljuk, hogy a nyomor előjátéka Lancasterban a gyárak bezárásával s a munka nélkül való munkások zugolódó s megrémült csoportjaiban már megkezdődött. Blackburnban hetek óta százanként bocsáttatnak el a munkások. A szegények pénztárából az utolsó gyűlés alkalmával 3,378 személy kért segílyt.“

A szegények száma tehát 1856-tól 60% növekedést mutat hetenként; tekintve a népesség számát (46,000) ez még nem volna oly rendkívüli nagy, de meg kell jegyeznünk, hogy csak kezdetén vagyunk a gonosz időknek. Derbyben a selyemmunkások már foglalkozás nélkül vannak s számukra aláírás útján már gyűjtés rendeztetett. Manchesterben 87 szövetgyárból, melyek 24,294 munkást foglalkodtatnak, ma már csak 30 van nyitva. Két selyemgyár bezáratott s ez által 2,750 munkás maradt kenyér nélkül. A különféle gyárakban, melyek száma 233, dolgozó munkások közül csak 17,000-nek van biztos munkája, 18 ezer csak időnként dolgozhatik csekély jutalomért s több mint 10,000 munka nélkül kóborol. S ezen számok még nem nyújthatnak teljes fogalmat a nyomorról, mely Manchesterben uralkodik. Londonból írták nem rég: „A munkások újra csoportosulnak a leglátogatottabb utcákon s a járókelők füleibe inkább állati, mint emberi hangon ordítognak. Sok helyen az éhség már rablásra készíti a munkásokat. A selyemdolgozók hetenként 4½ schillinget kapnak s 2½ schillinget fizetnek hetenként csak szállásért; 1824-től a munkadíj Angolhonban némely esetben háromnegyed, más esetekben két harmadrésszel csökkent. S még szerencsés az, a ki munkát talál!“ (Jánosi G. Népszerű feleletek 419 l. s a köv.)

¹⁾ Proudhon a gépipar káros hatásait szokott nyers modorában következő szavakba foglalta össze: „A (kézi) munka megszűnése, a díj leszállítása, túltermelés, az árúk összehalmozódása, a készítmények silányulása s hamisítása, a munkásnép elkorcsosodása, elsatnyulása, végre betegség s korai halál.“

4. §. Éjjeli munka. — Munkaterv. — A gép és a munkások egészsége. — Nők és gyermekek alkalmazása a gyárban. — A „munkanap.“

„Pihenés“! — Mennyi költészet rejlik e szóban és minő fontos lélektani s művelődéstörténeti mozzanatokot tár elénk! A helyes arány munka és nyugalom közt törvényeken alapszik, melyek mellőzését már maga a természet is megboszulja, bizonyosan és keményen megbünteti. Mig a munka lényegében kézműipar volt, addig Isten s a természet eme törvényeinek, a szükségesség futólagos és parancsoló kivételeit leszámítva, megfeleltetett. A munkanap fáradalmi véget értek, mihelyt a pihenés órája ütött, sőt még előbb is, ha a szombati vecsernyeharang az Úr napjára való előkészületre figyelmeztetett. —

A gép „vaskarja“ már egészen más viszonyban van az idővel, mint az emberi kéz. A gépnek, miután munkásától függ a befektetett tőke kamatjövedelme, tulajdonképen addig, a mig van mit dolgozni, nem is szabadna sohasem nyugodnia, kivéve némely elmulasztatlan javításra vagy hasonlókra szükséges szüneteket. — Minél nagyobb a gépezet és minél hatalmasabb mozgató erőt vesz igénybe, annál inkább igyekszik a gyártulajdonos, hogy tevékenységét a lehető legritkábban szakasztva meg, a befektetett tőkét sokszorozza.

A gép működése legkönnyebben szabályozható a vízerőműveknél, hol a szükséges készülékek kevés vagy épen semmi költséget sem okoznak; míg ellenkezőleg a gőzgép feszereje könyörtelen zsarnok. A mint a kazán tüze felszittatott, a víz forrni kezd, dolgozni kell, és pedig addig, míg csak a tűz ég. Mert a tűznek eloltása és újból való fölszítása, nemcsak jelentékeny idővesztésébe, hanem tüzelő anyag- tehát kiadásba is kerül.

Ehhez képest a gőzgépnek sajátága, hogy mozgásának gyorsasága és ereje mellett a nyugalomnak és a munka félbeszakasztásának is könyörtelen ellene. A gép nem szorúl pihenésre sem éjjel, sem vásár- s ünnepnapokon. Mint Vesta oltárának öröktüze lobog éjjel-nappal a gép belsejében is a nagyiparnak lángja; csak hogy sajnos, e láng oly kevésbé nevezhető szentnek, mint megszentelőnek.

Innen tulajdonképen a gőzgép az, mely által a munkások és munkásnők szerfölötti nagy tömegére nézve a munka igája, ha nem is anyagi, de erkölcsi tekintetben sokkal nehezebb, a testi és szellemi életre hátrányosabb lett. Ezen állításnak tagadhatlan szigora követeli, hogy helyességét megdönthetlen érvekkel okadatoljuk.

Először is senki sem fogja tagadni, hogy az előnyök, melyeket a gőzgép az ipar bárminő reá alkalmazható ágának szerez, névszerént az előállított tárgyak finomsága, tökélye és olcsósága — tulajdonképen a gyártulajdonos részén vannak, soha sem a munkásokén. — Épen a gőzgép az, mely az emberi erők tevékenységét a legcsekélyebb fokra szállítja le; s e mellett gépiessé s nagyobbbrészt egyoldalúvá teszi. Eltekintve attól, hogy a gőzgépek kezelése sok esetben a mozgás zaja, s nem ritkán dühöngő sebessége miatt szerfölött fárasztó, sőt veszélyes, a gőzgépipar által a kézi munka értéke azon egyszerű okból is csökken,

mert az elfoglaltság módja a gépnél többnyire igen csekély elismereteket követelvén, a munkát keresők versenye korlátlanul fokozódik. Azon előny, melylyel egyesek mások fölött physikai erő, jártasság és szakismeret, ügyesség, izlés és fölfogási tehetség tekintetében kitűnnek, mind elenyésszik e szörnyeteggel szemben. A gépnek csaknem semmiféle tanoncra nincs szüksége s nem ismer segédeket. Elegendő egy emberi kéz, mely kiegészítse, a mit az ércsavarok, kerekek vagy szegek magoktól nem képesek véghez vinni. Az asszonyok és gyermekek munkája a gyárakban valamint az újabban roppant mérveket öltött éjjeli munka is, a gőzerő szomorú vívmánya.

Mennyivel hátrányosabb az egészségre az éjjeli munka a nappalinál, még ha egyenlő időtartam- és megfeszítéssel történik is, orvosi észleletek által statistikailag ki van mutatva s okainál fogva a természettudományban járatlanok előtt sem titok.

A halandóság az iparosok vagy hivatalnokok azon, osztályában, mely túlnyomólag éjjeli szolgálatra van alkalmazva, sokkal nagyobb százalékat mutat föl, mint azoké, kik a napi munka után rendszeres nyugalmat élveznek. Nevezetesen az előbbieknél az aggkor törőtsége, és annak ismervei sokkal előbb állanak be, mint az utóbbiaknál. Továbbá még más körülmény is hozzájárul, a mi a gyáripari foglalkozást súlyossá és egészségtelenné teszi, s nem csak a test, hanem a lélek erejét is kimeríti. A gőzgép szerfölötti s oly könnyen fokozható tevékenysége nem csak lehetővé teszi, de tényleg is azt eredményezi, hogy a munkahelyiség túlárasztatik gépekkel és munkásokkal. Így pl. egy csak 6-szoros lóerővel dolgozó gőzgép 60—70 vasból készült szövőszéket képes mozgásba hozni, és pedig oly sebességgel, mely egy perc alatt 120—140-szer csusztatja ide-oda a szövőcsévéket. Képzeljük csak azon esetet, a mi a karton- és bársonyszövő gyárakban rendszeren előfordul,

midőn ily számos szövőszék egy helyen egyszerre működik, minden szövőszék egy munkástól kezeltetve (az ügyesebb kettőt is ellát), bizonyára már maga a zajnak és sietségnek, melylyel mindez történik, képzelete is visszariasztó. — S mégis ez állapot talán tűrhető volna ha a munka a szabadban történhetnék, melyben a földműves lélegzik, vagy ha a munkás tetszése avagy szükségérzete szerint csak legkisebb szünetet is tarthatna felüdülésére!

De a 8 órai éjjeli munkából egy perc sem szakítható pihenésre. A szövőszék dühöngő gyors működése úgyszólván pillanatnyi nyugalmat sem enged. A munkásnak figyelmét nem szabad róluk elfordítani, mivel minden szálra ügyelnie kell s az elszakadtat ismét minden késedelem nélkül összekötnie. A levegő, melyet a munkás beszí, a gép és lámpák olajos kipárolgásával terhelt, porral és nyers anyagok bűzével telített, továbbá az ily erősen elfoglaltak gyakori lélegzetvétele által megfertőztetett kórközeget. Mi csodálni való van tehát azon, ha a halvány arcszín, bűtől beesett, s mégis mintegy leskelődve feszült arcvonások igen könnyen elárulják a munkás foglalkozását, még akkor is, midőn ünnepi öltönyében a piacon, templomban, vagy pedig a vendéglőben jelenik meg.

S hozzá még a gépipar — eme és még más számtalan üzletágaiban — munkásait és munkásnőit, különösen az előkészületeknél, nedvességnek, megromlott szagnak, vagy pedig csaknem elviselhetlen hőségnek és más veszedelmes kigőzölgéseknek elviselésére kárhoztatja.¹⁾

¹⁾ A fonalak rétegezése a gépfonás számára oly termekben történik, melyek 46 sőt 50°C-ra vannak hevítve; a munkásnők oly fehérítő műhelyekben dolgoznak, melyek talaja talpaikat pörzsöli; hasonlóan a gyapjú- és a selyemszövetek kikészítése, a selyemszövetek újítása stb. 50°C. hőséget követel. Mily pusztítólag hat a csaknem forrómeleg víz, melyben a gubógombolyító nő dolgozik, ennek szemevilágára és lélegző szerveire!

Ha az ilynemű munka a jelzett nehézségek közt már nappal is több, mint elviselhető, mily fárasztónak veszélyesnek és az egészségre hátrányosnak bizonyul az éjjeli munka, figyelembe véve azon körülményt is, hogy egy személy nem ritkán 12—15 óra folyásig dolgozik egy téli éjjel keresztül! Ez megfejtí a talányt, miért száll a módosabb néposztályok életkorának közep-száma —33—35 év — a gyári munkásoknál 24—27 évre.

A mint a gőzerő szakadatlan működése eredményezé az éjjeli munka elterjedését, akként ennek tulajdonítható azon nagy haladás (!?) is, hogy a nagyipar a gépek felügyelete- és kezelésére férfiak helyett nőket és gyermekeket is alkalmazhat.

A nők kiragadtatása családok köréből, mely gyári foglalkozásuk leggyászosabb következménye; valamint a még gyakran zsengekorú gyermekek alkalmazása a gépek körül a társadalmi kérdés legfontosabb pontjainak egyike, miért is ez igazságos és szoros vizsgálatunkat igényli.

Azonban, hogy e vizsgálódásunk után helyes ítéltre juthassunk, különböző nézpontokat kell figyelembe vennünk a szerént t. i. a mint vagy a gyárban dolgozó férjezett nők, vagy a hajadonok képezik vizsgálódásaink tárgyát.

Fordítsuk tehát először is figyelmünket az első esetre. Bizonyára sem a szokás, sem a törvény nem követeli, hogy az asszony női és anyai kötelmeinek teljesítése után tétlenségre legyen utalva. Sőt ellenkezőleg az asszony nem csak anya és gazdasszony a családban, hanem ennek egyszersmind gondviselője és vezetője. Azért méltánytalan, sőt természetellenes álláspontra szorítja a vad és félbarbár a nőt, annak hivatását és szorgalmát, midőn azt a háztartás gondjain felül még földmíveléssel vagy más erőfeszítéssel összekötött munkával terheli. Mert a legmíveltebb népeknél a női eszmény szépsége, nemes-

sége akkor érte s éri el a főfokot, ha a nő és anya méltóságával, a szorgalmas és tapintatos családgondviselő és vezetőnek dicsősége párosul. Kivált a családanya egész művészetének és szorgalmának oda kell irányulnia, hogy övéi fehérruha- és ágyneműben szükségét ne szenvedjenek a régi közmondásként:

Maga szötte s készítette

A nép legszebb viselete.

Hogy a műértő s ügyes női kezek mily becses tárgyakkal ékesíték föl a középkori vártermeket s Isten dicsőségének s az isteni tisztelet fényének emeléséhez mennyivel járultak, erről fényes bizonyítékot szolgáltatnak azon műremekek, melyek számos műregészeti muzeumnak valódi kincseit képezik. Vagy fordítsuk figyelmünket az életre; hányszor tapasztaljuk, hogy a szükség beálltával mily sokszor erejét túlhaladó dolgokat képes végbevenni a nő családja fentartása érdekében? A kenyérkereső atya betegágyon fekszik vagy a halál ragadja el, s hátramarad egy számos tagból álló sokszor teljesen munkaképtelen gyermekcsoport; nincs senki, ki ápolást, segélyt nyujtana — s a csodákat művelő anyai szeretet nem hagyja éhen veszni. Kora reggeltől késő estig küzd, izzad, fárad, csakhogymunkájáról haza térve kenyeret kérő gyermekeinek ezzel szolgálhasson.

Igen természetes, hogy az előkelő vagyonos úrhölgy, kinek sem zongorája andalító hangja, sem az olvasás végett előtte heverő csiklandozó regény sem nyujt már szórakozást s kinek kávé-, theaestélyek vagy színház sem tudják unalmát elűzni s ő ezek után is újabb és újabb élvezetek után sovárogo: nem képes fel fogni az ily szegény nő helyzetét, s nem képes elgondolni, mily értéke van a szegény nő előtt azon időnek, melyet ő élvezeteinek közepett is unalommal tölt el; s egyszersmint hogy a gyenge női kezek, melyeknek talán eddig egyedüli foglalkozásuk a játék volt, mily

sokat tehetnek, ha a szeretet vagy az életszüksége do-logra kényszeríti.

Azonban a mily csodálatra méltó s áldásos a nő működése a családi tűzhely körül, a tapasztalás nyújtotta bizonyítvány szerint ép oly sajnálatra méltó az a társadalmi életben, mert ez által kiragadtatva a természet által számára kijelölt helyéről a gyári munka súlyos igája alá hajlik, mi csakhamar ledörgöli róla a családi élet s otthoniasság himporát, s gyermekei még „anyjok életében anyátlanok lesznek.”¹⁾

Azon nők száma, kiket a szükség kényszerít, hogy saját gyermekeik mindennapi kenyerét a gyárakban keressék meg, s kik csendes elzárkózott foglalkozásuk helyét a gyárak zajos helyiségeivel cserélik föl, aránylag igen nagy s napról napra ijesztőleg szaporodik. Statistikai adatok nyomán Angolországban (1861) 858.856 férjes nő közül legalább is minden negyedik gyári munkával kereste kenyerét részben magánosan, részben férje oldala mellett.

Szászországban és az alsó-rajnai német tartományokban a gyáraknál alkalmazott 14—24 éves nőszemélyek száma majdnem megközelíti a férfiakét. Franciaországban a kézimunkák készítésénél, ép' úgy, mint a tulajdonképeni gyárakban nagyszámú nőszemélyzetet látunk alkalmazva. A nőipar Svájcban a fekete erdőségben és Németalföldön termelményei által világhírű nevet szerzett, csakhogy szerencséjére a háziasság nyomait hordja magán. Valahányszor egy-egy műhely, — mint a munkás a gépipart találóan nevezi — Molochnak esik áldozatul, a házi nő számára is új veszély áll be, mert polgárból proletárrá alacsonyodott férjét a gyárba kénytelen követni, hacsak gyermekeit az éhhalál veszedelmének kitenni nem akarja.

---

¹⁾ V. ö. Jules Simon, *La femme ouvrière*, és Milne J. D., *industrial employment of Women in the middle and lower ranks*. London 1870.

A gyár pedig, tekintetbe véve a munka nemét, a nőket mindenkor tárt karokkal fogadja; mert míg a női munka bére alacsonyabb, addig mint ezt később tüzetesen kimutatjuk, az eredmény a férfi és nő munkáját illetőleg egy; hozzájárul még, hogy a gyártulajdonos vagy munkavezető hatalmát sokkal korlátlanabbúl éreztetheti a nőkkel, mint a férfiakkal, jóllehet már az utóbbiaknál is egész a kényuralomig terjeszkedik.

Mindenekelőtt vegyünk figyelembe azt a káros visszahatást, mit a házon kívüli női munka a háziasságra gyakorol.

Alig pitymallik, az asszony vagy talán anya odahagyja szegényes házikóját. Miféle reggelit készíthetett saját, férje és gyermekei számára? Talán semmit — vagy a mi még rosszabb, főzéshez ideje, tűzrevalója nem lévén, oszt szét kenyeret, s ehhez fűszerezőül ad . . . . . pálinkát. S ebből áll nem csak a maga, de gyermekeinek is — a legnagyobbtól a legkisebbig — reggelije.

A borzasztó következményekről, melyek a gyermekek gyenge idegzetének emez alkohol s nem ritkán szándékosan hozzávegyített opium általi megmérgezésekből származnak, az orvosok naplói és a sirások rovatai ijesztő példákkal szolgálnak.

Elhagyván az anya a házat, gyermekeit hazajöttéig vagy bezárva tartja tűz, meleg étel és ápolás nélkül, vagy legjobb esetben egy idősebb szomszédgyermek vagy öreg asszony felügyelete alá helyezi.

A könyörületes emberszeretet, látva a gyermekek e leírhatlan nyomorát, azon minden áron segíteni törekedett. S felállítá az ugynevezett „gyermekmenhelyeket“ (salles d'asile) hol a már járni képes kisdedek a legcsekélyebb díjért naponként szállást és tápot nyernek;¹⁾ s

---

¹⁾ A növekvő szükség szerint szaporodó gyermekmenhelyek számáról Bajorhonban a következő adatok fölvilágosítást adnak:

1834-ben 8 ilyenmő intézet volt 515 gyermekkel.

1851-ben már 91 6796 gyermekkel; ezek közt 2740 ingyenes.

midőn a hosszú munkanapokon a csecsemők is az anyai ápolás nélkülözésére lennének kárhóztatva, a betlehemi gyermek példájára s tiszteletére bölcsődék alakultak, hol az emberi szeretet s könyörület angyalai, a zárdaszüzek, egyedül Krisztusért anyai ápolásban részesítik a 14 naposnál idősebb kisdedeket.¹⁾ A jótékonyság e lélekemelő áldozata szükséges; de fájdalmas szükségesség ez! A bölcsődék által nyújtott ótalom, ha nem is pótolja egészen az anyai ápolás hiányát, mindazáltal nyújt annyi vigaszt az anyának, hogy nyugodtan végezheti napi munkáját, s nem kell folyvást attól tartani, hogy kicsinyeit otthon baj éri. Sőt még többet; az anya, kit a munka már kora reggel elszólit hazulról, csak késő este szoríthatja ismét elhagyott magzatát keblére s akkor is azon tudatban, hogy e gyöngye teremtésnek a bölcsőde hasonlíthatlanul többjót nyújtott, mint mennyit ő szorult helyzetéhez képest silány lakában adhatott volna.

A gyermek csinos ágyon, barátságos és jól szelöltetett szobában alszik. Ápolónői többnyire szüzek, kik erőt véve a föld gyönyörein szerelmén, szívöket, lelkeket s minden tehetségöket áldozatul hozták az emberiség iránti szeretetnek; kik éltök minden idejét, szívök egész szeretetét oda irányozzák, hogy e kicsinyek semmiféle hiányt vagy nélkülözést ne szenvedjenek; szüzek, kiket élő hitök, ebből származó s mindent átölelő szeretetök tanít és képesít arra, hogy gyakran makacs ápoltaikban annak szent személyiségét tiszteljék, ki ezek üdvéért is elvérzett a Golgota ormán a

1865-ben már 215, 13576 gyerm. 4138 fizetésnélküli.

1867-ben 287-re emelkedtek, Franciaországban pedig számuk több ezerre rug.

Mily dicséretreméltó ezek fényoldala — azonban növekvő számuk a családi életet tekintve miről tesz bizonyosságot?

¹⁾ Az első bölcsődét Marbeau nyitotta meg Párisban 1844; egy gyermekért napenként 1 sou, Németországban pedig 1—2 kr. fizettetik.

kereszt fáján, kinek a sz. keresztség által csodálatos teste tagjaivá lettek, s végre a ki mondotta: „A mit a legkisebbnek cselekedtek, nekem cselekedtéték“ és „Valaki egy gyermeket fölvesz az én nevemben, engem vesz föl.“

Azonban ki és mi kárpótolhatja az anyai és gyermeki szívet azon a maga nemében egyetlen szeretetforrás hiányaért, mely csupán a folytonos, benső, elválatlan családi együttlétnek lehet eredménye? Ily viszonyok között vagy nem is jelentkezhetik, vagy teljesen kiapad; mert már a bölcsőben megszakad az a szeretetteljes és semmivel össze nem hasonlítható gyöngéd kötelék, mely anyát és gyermeket összeköt, s a gyermek már mint csecsemő koldussá lett.

De félre ti sötétség rajzati! kevés vonással igyekezzünk a sötét képtől, a munkásnő állapotának rajzától megszabadulni. 14—15 órai izzasztó munkától testileg lelkileg kimerülve, gyakran már késő éji órákban hazatér az anya. Az est beáltával a bölcsőde s az ovoda bevégezték feladatukat. Az anya most a nagyobb gyermekeket, — hacsak magokra nem hagyta s így felügyelet nélkül el nem csavarogtak, vagy, mi szintén megtörténik, be nem zárattak — haza hozza az ovodából, a csecsemőt a bölcsődéből. Most azonban a helyett, hogy a nap fáradalmait kipihenve magának új erőt szerezne, kényteleníttetik a házi munkát elvégezni. A gyermekek meleg ételt kérnek, a ház körül észrevehető tisztátalanság és rendetlenség pedig szintén munkálkodását igényli. S vajjon a gyárban már teljesen kimerült gyöngé nőben akad-e még annyi lelki és testi erő, mennyi az anyai és családfői hivatás teljesítésére elégséges, ha mindjárt azt teljesíteni legjobb akarata volna is? Ha van, ez úgy sokszoros csodálatunkra méltó. S mi a legőszintébb tisztelettel adózunk azon nőknek, kik e kétszeres nehéz kötelmeik teljesítéséhez körömszakadtáig hűek. Magasztos hivatásuk s a keresz-

tény erény eme legremekebb példányai homályos és alacsony állásukban is sokkal inkább kimagasodnak, sokkal inkább dicséretre méltók, mint ezrei azon jobb sors által elkényesztetett uri hölgyeknek, kik a női hivatást s a valódi női méltóságot illetőleg a téves ön-ámitás legalacsonyabb fokán lézengnek.

Azonban a mily szép és megható látványt nyújt a főnebb rajzolt szorgalmas nő képe, ép oly förtelmes a durva kedélyű és a tunya nőé; milyen lesz ennek ily körülmények között háztartása, mily kinteljes gyermekeinek élete, azt ijesztő elgondolni is. Ecset nem képes e sötét részletek hű képének előállítására!¹⁾ Jaj azon gyermeknek, ki álmatlansága és nyughatatlansága által a munka, szükség és bűn folytán könnyörületlenné lett anyát éjjel háborgatni merészkedik!

El fog és el kell neki hallgatnia és pedig oly szerrek által, melyek életét örökös sinlődésre kárhoztatják, vagy pedig — szabadjon ezt szerencsés végnek nevezünk — egy jobb, zavartalan nyugalmat, a sirét készítik elő számára. A kit boldogtalan végzete a családi élet ily nyomorába pillantani kénytelenít, az elmondhatja a költővel:

„A mit a mélység ott len rejteget,
Elgondolni nem birja képzelet.“

„Szivszakgató a helyzet — így kiált fel Bönnet, bordeauxi érsek, a socialis élet e nyomoráról közét tett emlékiratában — melyben e kis ártatlan teremtések fetrengnek.“

Különben nem csupán ez a hátrány, mi a nő távollétéből a háztartásra háramlik. A férj, feleség és gyermekek, kivéve az éji órákat és egy pár szünnapot,

---

¹⁾ Midőn felső Sziléziában bizonyos szerzetes egy négyéves gyermekkel játszadozék s barátságosan karjain ringatta, fölkiáltott a keményszívű anya: Ő azt gyermekével soha sem cselekedte. Merz, Armut und Christenthum, 155. l.

alig találkoznak, elszakítva dolgozván a gyárban. Ily körülmények között a házasság megfelelhet-e fensőbb céljának, s nem kell-e inkább attól tartanunk, hogy az az állati érzékiség kielégítésének szolgáló viszonynál egyéb nem lesz?

A háztartás észt, izlést, akarat- és tetterőt követel. A szegény ember nejének egyedüli cselédje, mely fölött szabadon rendelkezhetik, két keze. S ha ő mindig, vagy legalább gyakran hon lehet, magányosan lassacs-kán bár, de mégis elvégezheti azt a számtalan apró teendőt, melyek, mint a ház tisztasága, a fehérnemű stb. épentartása, rá néznek, sőt ezek után leszámítva a gyermekápolás- és főzéshez szükségelt időt, még marad ideje házi iparra is. S ily esetben a család fentartásában fáradozó hazatérő férj számára készen áll a felüdítő s egészséges étel, s a tiszta fekhely, hol a nap fáradalmaait kipihenheti.

De nézzük, mit találunk a gyári munkásnőnél? Ez napjában 12—14 órát távol a csendes kunyhótól, a lár-más s nem ritkán tisztátalan gyárban tölt a felügyelő önkénye alatt. Környezete legjobb esetben nők, de többször durva, szennyes életű férfiak. A munkásnő első sor-ban nő. A mi kedélyét nem nemesíti, az már maga elég-séges annak eltompítása-, lealacsonyítása- és megron-tására. Vége van a napnak, elhagyja a gyárt; mi vár otthon reá? Gond és nyomor. Haza érkezik a férj is; de a konyha üres, a szoba fütetlen, szennyes, a gyermekek lármáznak, — magát itt semmiképen jól nem találva megfordul s utját a korcsma felé irányozza, hová nem csak felnőtt fia követik, hanem a sivár pusztaság, vad rendetlenség és tönkre jutott háztartás keserűséggel eltöltő látásától menekedni vágyó anya és leányai is. S a hol már ennyit ütött az óra, ott a családnak az állatiasság és bűn fertőjébe való temetésére meghuzták a lélekharangot.

A munkás mint említénk nő. A gyári munkák leg-

többszörre olyanok, hogy az izmosabb férfi szervezete könnyen elbánnhatik velök, de a sokkal gyöngébb nőre, annál inkább a leányra a legnagyobb fokban ártalmasak, sőt igen sok esetben azokat teljesen tönkre is teszik. De a gyöngye idegzetű s beteges nő még a gondolattól is rémülve, hogy a munkát és díjat elveszíti, minden erejének összeszedésével oda áll a géphez s dolgozik, míg erejének teljes kimerültével összerogy. Vegyük ehhez még a mindennapi kenyér és a házbér hiányából származó [aggályt, talán más kiadásoktól való félelmet pl. vagy egy gyermek beteg vagy a család más tagja nyomja az ágyat, továbbá az iszákos férj állatias bánásmódja keltette félelmet, egészsítségük még ki e borzalmas képet, hogy ha a nő áldott állapotban is van — mily gúnyos e kitétel itt — s akkor halvány fogalmunk talán lehet, talán megtaláljuk a kulcsot annak megfejtéséhez, mi oka ama bő aratásnak, melyet a halál évenként a munkás osztályban véghez visz; és leleplezve van előttünk szomorú oka annak az elkorcsosodás- és szenvedésnek, mit a munkásosztály nemzedékeiben látunk.¹⁾

Jellemző a tény állására azon a gyárakban itt-ott megengedett kedvezmény (?), melynélfogva a férjezett nők férjeiknél — munka bérök levonásával természetesen — egy órával előbb szabadulnak, hogy ez által a vacsora elkészítésére és gyermekeik rendbehozására időt nyerjenek.

Hátra van még, hogy a gyári nők bérfizetésének arányára a leglényegesebb pontokban halvány világot vessünk.

Mindenekelőtt e tekintetben az ipar főelvével kell tisztába jönnünk s ez, hogy a női munka kevesebbe kerül a gyártulajdonosnak, mint a férfiaké. Azonban nagyon csatlakoznánk, ha ez után azt hinnők, hogy e tény a női munka csekélyebb becsértéken alapszik. Mert még

¹⁾ Az 1863. angol bizottság szavai a gyermekmunka fölött.

az esetben is, ha darab szerént díjazott munkánál a férfiakkal egyenlő eredményt mutat föl a munkásnő, rendszeren kisebb fizetéssel kell beérnie; mert életfentartására kevesebb igényeltetik, s a bérfokozat nem a munka értéke, hanem a munkás életszükségletei szerént van készítve. „A munkánál — elmésen jegyzi meg egy nőtőnök a bécsi munkásnők nagy számú győlekezetén — mi a rossz, különben a szép nem vagyunk.“¹⁾

Átlag véve a munkásnő bére rendszeren egy harmada a férfi egyenlő foglalkozás és egyenlő eredmény mellett követelt bérének. A női munkák e rossz díjazása rendszeren a legkedvezőtlenebb visszahatással van férjeik munkájának értékére. Végzetteljes, szomorú kör ez, melybe a férj és feleség különös veszedelmökre ragadtatnak s bár ellenkező irányba indulnak meg, de megtéve a körutat találkoznak egy ponton s ez . . . . a nyomor pontja.

Ha az atya munkabére nem elégséges a család mindennapi kenyerének beszerzésére, az anyán van a sor, hogy napszám után nézzen s a hiányt pótolja: ilyenkor legtöbbsnyire a férje által látogatott gyár az, hol szerencsét próbál. Ez által ő a munka kínálatát szaporítja, sőt mivel mint nőnek csekélyebb bére van, ez által a gyártulajdonos oly viszonyok közé jut, miszerént nemcsak nem kényszerül a munkás bérét fölemelni, hanem azon arányban, melyben üzlete női kezeket is alkalmazhat, azt még csökkentheti is.

Midőn tehát a munkáskörökben ismételten hangsúlyozták a nők mindennemű gyármunkától való visszatartását, ezzel a legvégsőbb, de aligha sikeres eszközhez nyultak, hogy a munkásokat a gyártulajdonosok érdekeinek kedvező eme verseny ellen védelmezzék.

Mindazáltal eme hátrányok, melyek a női személy-

---

¹⁾ Az elnök szavai, egy 1870-ben a bécsi Zobelféle sörház kertjében tartott s mintegy 4000 munkásnő által látogatott „meetingen.“

zet növekvő szaporításából a gyárakban a munkások fizetési viszonyaira háromlanak, egészen elenyésznek, ha az erkölcsi veszteséggel összevetjük.

A fiatal leány gyárakba lépven, ezzel a legtöbb esetben búcsút vesz eddig féltékenyen őrzött kincsétől, az ártatlanságtól. Kiket talál itt? Idegen és legtöbbszörre az erkölcstelenség fertőjébe elmerült nembelieit, vagy, mi még gonoszabb, hasonszörű férfiakat.

Mit lát, mit hall minden léptén nyomon? — S ez még semmi. Azok, kiknek hivatásszerű kötelemök volna felügyelni, hogy a gyárak az erkölcstelenség, romlottság fészkeivé ne fajuljanak, magok a gyártulajdonosok, hivatalnokaik, ügynökeik és művezetőik zsákmányolják ki legszemtelenebbül azt a hatalmat, melyet nyomorult pénzök és tekintélyök ad kezökbe fehér rabnőik felett. A nép jajkiáltása e tekintetben oly szivreható s egyértelmű, milyen csak hosszú, szomorú tűrés után lehet. Legkétségbeejtőbb a törbeejtés akkor, ha névleges előnyökkel, vagy ellenszegülés esetében fenyegetéssel s erőszakkal jár karöltve. De eltekintve az erőszakolástól, már maga azon tény, hogy a fiatal lány munkálkodás, és ezért járó bére által emancipálja magát a szülői vagy felügyelői hatalom alól, s bizonyos korai függetlenségre tesz szert, már e tény a könnyelműség és tévedések labirintjába tág utat nyit. Nincs senki, ki szemmel tartaná a munkásnőt, s ha talán akadna is, ő maga volna az első, ki tiltakoznék az ilyesmi ellen.

Bánatos néma részvétünkkel forduljunk el a sötét képtől, hol a munka csekély bérét a bűn borzasztó díja egészíti ki.¹⁾ A vadházasságok elharapóznak, és hogy, ez iszonyú romlásnak eleje vétessék, a más mellékokok miatt is szárandó korai házasságokat valódi lelki és társadalmi jótéteményekül tekinthetjük. Csakis e néz-

---

¹⁾ Ily fajta munkásnők Franciaországban „les cinq quarts“ (ötnegyed napszámosok) névvel jelöltetnek.

pontból képezheti a közjótékony egyletek egyik feladatát a gyárban dolgozó leányok kiházásításának megkönnyebbítése.

Némely munkásnő elhagyatottságában oda jut, hogy a részegeskedés, pálinkaivás és más hasonnemű bűnökben igen gyakran a férfakkal versenyez. Ez elvetemültség az öregebb, jelesül azon munkásnőknél tapasztalható, kiket lefesthetlen sorsuk a legkeményebb és legfárasztóbb dolgokra kárhoztatott, milyenek a nagyiparban az elő- és mellékmunkák. A nedvesség, szeny és por takarta e helyiségekben, melyeknek hűsítő légvonata, vagy roppant hőfoka a legerősebb szervezetet is képes megrontani — a nőt külalakjára, még inkább kedélyállapotára, beszédére és modorára nézve oly nyers és minden szelidebb érzelemből kivetkőzött torzalakká aljasítják, melynek jelzésére a férfias asszony elnevezés még igen hizelgő és udvarias.¹⁾

De a gép csak azt veti meg, a mi munkaképtelen. Mennél visszataszítóbb külsejű a nő, mennél nyomorultabb a gyermekek által túlterhelt anya, mennél megvetettebb a társaságban a leány, annál inkább kap rajtok a gyár, mert annál olcsóbban szegődnek mindennapi kenyerek megkeresésére s ennek elvesztésétől való félelemből

¹⁾ Erre vonatkozólag valóban iszonyt és undort keltők az angol francia és belga közséntelegek munkásnőiről közölt leírások. A köszénbányák munkásainak nemi számviszonya 1869-ben is minden 12 férfiúra egy nőt mutat fel. E ruha helyett szennyel fedett nők, kik ebek módjára targoncák elé fogva az üregekben köszenet vonszolnak, 30 éves korukban az aggkor minden nyavalyájával vannak terhelve. Durvaságban vetélkedve férjeikkel szabad idejük legnagyobb részét csapszékben töltik. A családi kötelek teljesen föl vannak oldva. A női méltóság ezen hajmeresztő lealacsonyítása által indítva, a jobbjelzelműek törekvése oda irányul, hogy a nők törvény által tiltassanak el a földalatti bányamunkától, mire Belgiumban már most, Franci. országban a közel jövőben nyilik kilátás. V. ö. Le contemporain, Nouv. ser XVI. pag. 690 s a k.

annál inkább készek a szélsőségig menni akár az erőmegfeszítésben, akár a meggyaláztatásban.

Ámde a tőke és a gép iszonyú pénzsomja koránt-sincs még kielégítve a férfimunkának olcsóbb női munka által eszközölt kizárásával, neki még olcsóbb munka kellett, s kinyújtá kezét a gyermekek után. A gép, melynek kezelésére csekély erő s a közönségesnél ritkán nagyobb fokú tevékenység elégséges, lehetővé teszi, hogy a gyermekek idejekorán segílyt nyujtanak atyjoknak a kenyér beszerzésében, mi azonban valóságban nem egyéb, mint verseny bérök csökkentésére az ipartőke előnyével.

Az ókori rabszolgaság sem jutott annyira, hogy az ifjú erőt se kimélje. S tulajdonképen mire is használta volna a gyöngé kezeket? A kézműipar csak az iskolából kinőtt gyermeket fogadja tanoncúl és ekkor az ily gyermek mesterében gyámot, ennek családjában új ott-hont talál. Csak a gyáripár képes a kisdedek seregét gyárakba üzni és a még kiskoruakat önálló napszámossokká vagy napszámossnökké avatni. A mult század végén történt Angolországban, hogy a gyárosok azon panaszzsal járultak kormányukhoz, miszerént a főnálló bér- és kereskedelmi viszonyok között a külfölddel veteség nélkül nem versenyezhetnek. Ekkor fakadt a különben ünnepelt s nagynevű államférfiu Pitt Vilmos († 1806) ezen következményeikben oly végzetteljes szavakra: „Alkalmazzatok a gyermekeket.“ És ők követték az ajánlatot; fölvtették a hét éves, sőt még ezen alóli gyermekeket is; fölvtették a legterhesebb munkákra; fölvtették nyomorult fillérekért alig egy pár félóra által félbeszakított 12—15 órai, sőt még hosszabb munkanapra.

„Ezen rendszer eredményei, ugymond Ducpétiaux, irtóztatók voltak; de manap már nagyobbbrészt feledésbe merültek: Egyetlen tény kirívó világításba helyezi ezen eljárás erkölcstelenségét. Egy londoni plébánia

és egy lancashire-i gyáros közt történt megegyezés egyik zárszáva megállapítá, hogy ez utóbbi minden húsz gyermekre egy bányát fogadjon magához. A szigorú munka, az ez által szükségessé vált testi megfenyítés, a helyiség szűke, hol a tanoncok együtt valának, és piszkossága oly fokot értek el, hogy ezen gyalázatot maga a természet is megboszulni látszott; az ipargrőfságokban dögvészes lázak támadtak, melyek következtében a halálozások irtóztató nagy mérvet öltöttek.¹⁾

Midőn Peel Robert beterjesztette a tizenkét órára szóló törvényjavaslatot, a legtöbb gyárban a gyermekektől követelt munka következőkből állott: „A munkaidő tartama, a szombatot és az ebédre szánt egy órát kivéve, naponként 13—16 órára terjedt. Azoknak, kik ezen munkának alá voltak vetve, nagy száma kilenc, nyolc, hét és hat éves, és a mint az e miatt rendezett vizsgálatból kiderült, hat, sőt öt éven alóli gyermek volt. Mig a gép mozgásban, ezen gyermekek munkában voltak, és az egész idő alatt nem vala nekik megengedve leülni, vagy a gyárt elhagyni. Este hiában panaszkodtak fáradtságuk és tagjaikbani fájdalmuk fölött; felügyelőik, sőt még magok szülei is többnyire tisztgálással feleltek nekik mintha előkések képesek volnának pótolni az erők hiányát. Lábszáraik összeroskadtak; de a nyereség utáni vágy találékony: hogy őket egyenesen föntartsák, vaslemezből készült csizmákba bujtatták.²⁾

A hatóság közbelépése gátot vetett annak, mi ezen visszaélésekben legutálatosabb; mindazonáltal a baj olyan volt, hogy az 1832. kiküldött vizsgáló biztosok, midőn az emelt panaszok némely nagytításait tulajdon-

¹⁾ De la Condition physique et morale des jeunes ouvriers, I. köt. 5. sk. I. V. ö. Périn, le travail des enfants employés dans les manufactures etc. Paris 1860. — ²⁾ U. o. I. köt. 5 sk. I. v. ö. Marx K. Das Kapital I. K. 212 l. Jules Simon. L'ouvrier de huit ans. Paris, 1867.

képi értékekre szállították, ekkép nyilatkoztak: A tartós munkának eredményei a gyermekeknél többnyire 1) testi elgyengülés; 2) sokszor gyógyíthatlan betegségek; 3) a nevelés tényezőinek elhanyagolása, vagy meddősége.

Kevésbé kiterjedt és nem oly nagy mérvű a baj Franciaországban; egyuttal a legtekintélyesebb férfiak, különösen pedig Villermé, ki az iparosok az 1848. törvény előtti állapotát különösen a gyermekmunkát illetőleg behatóan tanulmányozta, ezt mint a társadalom legveszélyesebb sebet jelezi.¹⁾ Modeste, ki Franciaország e nyomorának okait kutatta, erről igen komor képet állít elénk. Kétségkívül, ugymond, nálunk nincs olyasmi, mit Londonban gyermekvásárnak neveznek, nincs, mit az angol bányászat siránkozásra méltó történetéhez lehetne hasonlítani. És mégis nagyon aggasztó a dolgok állása. Az iparnál láttuk, hogy szegény hétéves leánykák a tél közepén erőszakosan felfelve álmaikból s a hidegtől megdermedve anyáik által vitettek a gyárakba. Fájdalommal kell mondani, hogy az iparnál találjuk azon műhelyeket, hol annyi fiatal leány sinlődik, a nélkülözések és munka következtében az angol betegség²⁾ által megszállva és eltorzítva.

A kor, mely a testi erő és szervezet zavartalan fejlődésének ideje; azon „boldog évek,” melyek játszi örömnapjait felejthetlen emlékként őrzi meg a gyermek szívében; az idő, midőn mindenfelől nagy és fönséges tárgyaktól látja magát környezve a természetben, mely a gyermeket a szép, jó s igaz első okfejére, a Teremtőre figyelmezteti, mely tehát legalkalmasabb a család, egyház és iskola együttes működésének legszebb és leg-

---

¹⁾ A számos adaton kívül, mit Villermé művének különböző részében közöl, l. különösen a II. köt. IV. fejezetét.

²⁾ Az u. n. angolbetegség — Rachitis — időszerénti (chronicus) baj, mely különösen gyermekeknél a hátgerinc s más végtagok meggyöngyösödése által jelentkezik.

jobb következményekkel kecsegtető kifejtésére, — egy szóval a gyermekkor áldozatja lett egy részből a nyervágnak, más részből a szegénységnek. S fájdalom fogja el szívünket azon egymás mellett sűrűen emelkedő sírhalmok láttára, melyeket szerencsétlen áldozatainak a gép molochja ázott; láttára ama kiaszott arcoknak, melyek rózsapírját a gyár szennyos levegője vette el, s a jövő nemzedék erejét illetőleg reménytelenné tette.

Ezek előrebocsátása után nem lesz fölösleges kimutatnunk, mi módon iparkodtak — jóllehet elég későn — a nagyiparú országok törvényhozó testületei a fiatal erőnek illető kizsákmányolását és kimerítését meggátolni. De lezajlott egy, utána a második emberkor is, és ezen új „égbekiáltó bűn“ még folyvást uralkodott mindenfelé. Ha valakinek eszébe jutna kérdezni: de mikép is juthatott ily könnyű szerrel a gyáros a gyermeki munkához? a felelet rövid, de sokat kifejező, mely kíváncsiságát kielégítendi és e két szóba foglalható össze: „A szükség és birvágy.“

A Spitalfeld és Bethnal-Green közt vezető országúton minden hétfőn és kedden hat és hét óra közt gyermekvásár tartatik.

Minő vásár ez? „Ez — ugymond Faucher — oly nyílt tér, hol hét évtől kezdve mindkét nembeli gyermekek összejönnek, hogy akárki által, ki szolgáltatukat érvényesítheti, hét- vagy hónapszámra felfogadtassanak. Ha rosszúl megy a kereskedés, körülbelül háromszáz ily kis munkást találunk; ha az üzletek ismét jobban folynak, akkor legfőlebb ötvenet-hatvanat látni egyszerre . . . Ha Hicken elbeszélését olvassuk, nem lehet magunkat kínos érzetek ellen megvédenünk, sőt bosszúság és borzadalom száll meg. Vajjon van-e valami gyalázatosabb ily viszonyoknál? Egy atya, egy anya vásárra viszi gyermekét, s mint valami eladandó cikket kikiáltja, az áthaladók szemléléseinek kitéve testileg lelkileg meg-

vizsgáltatja. Oly korban, midőn az erők alig vannak a fejlődés első fokán, kizsákmányolják, a legtöbbet ígérőnek adják át, nem tekintve semmit, jó példaadás és bánásmód kezessége nélkül szolgáltatják az erkölcsstelen ur kezébe úgy, mint a rendszeretőbe.

Ha lovon vagy számaron akarnának túladni, ezt bizonyosan jobban fontolóra vennék.“

„Ha a szerződés megtörtént, a bérlő tetszése szerint vagy munkást, vagy küldöncöt, vagy szolgát farag a gyermekekből; 14 egész 15 óra tartamig kizárólag övé a gyermek, mert a szülők e szerencsétlen lény számára a szolgáltatnál egyébről nem alkudtak.

Minden óhajuk szerint történik, ha fiok vagy lányok a hét végén egy vagy két schillinget hoz haza számukra . . .

Tudtommal minden európai város közt ilyesmi csak Londonban lehetséges, mert hogy ilyesmi történjék, egy adag gonoszságnak hasonló adag szabadelvűséggel kell találkoznia.“¹⁾

A szülők a szükség nyomása alatt vagy a birvágy által elvakítva feledik, hogy míg gyermekeiket a gyárba küldik, azalatt a munkakinálat sokszorosításával a tőke előnyére saját kezeik ellen nyitnak versenyt, és hogy a gyermekek csekély keresete által atyjok bére nem emelkedik, hanem inkább alászáll. Az összehasonlítások számokban mutatták ki, hogy ahol az atya, anya és gyermekeik együtt járnak a gyárba, alig észrevehetőleg keresnek többet, mint azelőtt az atya egyedül.

Ducpétiaux hírneves művében a munkásosztályt három csoportra osztja föl. Az első magában foglalja a nyomorban sínlődő szegényeket, kik a nyilvános jótékonyág segélyére szorulnak; a második a kevésbbé vagyonos, de a nyilvános segélyre igényt nem tartó munkásokat; a harmadik a jó módú s teljesen függet-

¹⁾ Studien über England 13 l.

len munkás családokat. A két első csoport keretébe a legtöbb munkás család tartozik. Sorsuk a szegénység és nyomor vagy legalább igen nagy szorultság. Csupán a harmadik csoport, mely számra nézve a legcsekélyebb, örvend némi jólétnek. A két első csoportnál igen nagy hiány (deficit) mutatkozik, hogyha a valódi bevételeket összehasonlítjuk a kiadásokkal, melyek pedig csakis a legnélkülözhetlenebbekre szorítkoznak.

A tartománybizottság keleti Flandriának Caprijcke nevű községében, melynek lakosai a második csoporthoz tartoznak, megállapítván statisztikai célból a munkáscsalád költségvetését (budget), következőleg zárja be jelentését: „Miután ezen ügyben a lehető legnagyobb gondossággal jártunk el, nem állhatjuk meg, hogy ne utaljunk azon szomorú eredményekre, melyeket ebbeli eljárásunk felmutat. Egy munkás és annak neje mindketten megkívántató erős testalkatúak, szorgalmasak, értelmesek, jóviseletűek és nincsenek nagy igényeik (mert mindezek föltétlenül megkívántatnak, hogy a folytonos elfoglaltság ritka előnyét kiérmeljék); van egy tizenhat éves leányuk, ki éppen annyit keres, mint anyja; van azonkívül egy más tizenkét éves leányuk, ki egy harmad annyit szerez, mint nővére; csak két kiskorú gyermekök van, nem engednek meg magoknak semmi fölöslegest; nem zaklatja őket semmi betegség, semmi baj, mentek azon kiadásoktól is, melyeket minden születés- és minden haláleset okoz: és e szegény család életfentartási szükséglete, mely pedig az élelmi szerek középára szerint van megállapítva, mégis oly deficitet mutat fel, mely a ruha- és lakásért kiadandó összeget teszi ki. És egy ily szegény család sorsát lakosságunk tizenkilenc huszadrésze még irigy szemmel nézi.“¹⁾

A kutatások, melyek a munkás családok ügyében

¹⁾ Ducpétiaux, Budgets économiques des classes ouvrières 52 l.

Brabant-, Hennegau- és Lüttichben tétettek, kétségtelenül kevésbé szomorító, de mégsem egészen megnyugtató eredményeket mutatnak föl. Mindenütt azt tapasztaljuk, hogy a nagy tömegnek szegénység a sorsa. Ugyanezen eredmény világosan tűnik ki a földművelő népséget illetőleg gr. Arrivabene és Selys-Longchamp észleleteikből. A munkabér az iparúzó lakosságnál a két kedvezőbb körülményű tartományban t. i. Lüttich- és Hennegauban, valamivel nagyobb, de egészben véve e mellett is nagyon szorult állapotban vannak a lakosok.

Hasonnemű következményre vezet a munkanapnak erőszakos vagy önkényes meghosszabbítása. A munkanap szabályszerű tartamának meghatározása képezi a jelenlegi munkásmozgalom egyik főcélját. A socialis kérdés égető valójának kellő világításba helyezésére szükséges e pontot is közelebbi megtekintésre méltatni.

A régi kézműipar munkaideje egészen más jellegű, mert sokkal kíméletesebb és az emberhez méltóbb volt, mint a gyáré. A napnak munkára fordítandó része az egyes kézműveknél hagyomány nyomán szabályoztatott. A munka tartama rendszerént a 12 órát nem haladta meg (reggeli 6-tól esti 6-ig) és ebéd, reggeli s ozsonna által volt megszakítva. Kivételek könnyen történtek, a mint t. i. a munka halmozódott vagy fogyott. A ki kézi eszközzel dolgozik, annak ugysis hatalmában áll tetszése szerént a munkát gyorsabban, kényelmesebben végezni, vagy épenséggel abban is hagyni a nélkül, hogy a napi munkában észrevehetőbb hézag támadna.

Egészen másképen van ez a gépiparnál. A gép tőke egyszersmind. Mennél gyorsabban és kitartóbban működik a gép, annál dúsabban jövedelmez. Minden megszakítás egyenlő a veszteséggel. Az emberi kéz, mely kormányozza, és a szem, mely mozgására felügyel, a mozgó-erő félelmetes hatalma által mindaddig, míg a gép működik, le van bilincselve. Pillanatnyi figyel-

metlenség a munkát vagy magát a gépet károsíthatja meg, sőt a munkást is minden társával együtt végveszélybe döntheti. Több gép aránytalanul nagyobb mennyiségű fűtőanyagot igényel, ha a tűz kialvása után azt újból kell meggyújtani. Ezen és hasonló anyagi érdekek azok, melyekből a gyárosok a munkaidő meghosszabbítására, még inkább pedig a munkának éjjel-nappal szakadatlan folytatására törekedtek.

Nyervágy és szivtelenség emberi erőt meghaladó áldozatot követelt és csikart ki. A francia, svájci és észak-németországi gyáripárban 15 óráig dolgoznak. A szászországi ostor- és szíjgyárak még a déli órákban sem szünetelnek; a gép körül levő férfi nyakába akasztja az ételes fazekat. A londoni csipkegyárakban 9 éves gyermekek reggeli 2 órától esti 10-ig dolgoztak! És minő eszközökkel tarták a kis szundikálókat ébren . . . . Egy zürichi új napirend határozata szerint az éji munkások esti 7 órakor kelnek és másnap délelőtti 10 óráig dolgoznak. Sőt magában a rendi-szüzek vezetése alatt álló ipárban („internatok,” vagy „patronatok”) is reggeli 5 $\frac{1}{4}$ -től esti 8 $\frac{1}{4}$ -ig dolgoznak a fiatal leányok, leszámítva 50 percet reggelire, és egy órát ebédre s nyugalomra.

Mily követelések ezek a testi erőktől ily hosszú munka alatt? Arról sem szabad megfeledkeznünk, a gépek mily zöreijében és mily romlott levegőben kell ezen órákat feszült munkával kitölteni. Lélekemelő felüdülés és önképzés lehetőségéről ily körülmények közt szó sem lehet. A családi élet legutolsó maradványa is tönkre van téve, a hol az atya, anya és gyermekek 16—18 órán át egymástól elszakadva a gyárban fáradoznak és aztán mindegyikök más-más időben tér haza, hogy mint egy elcsigázott barom lerogyhasson hitvány fekhelyére, és rövid pihenés után ismét a régi, vigasz nélküli nyomorra ébredjen.

Tegyük fel, hogy sok esetben hasonlíthatlanul jobb

a munkások helyzete; a képek azonban, melyek halvány vázlatát adni megkísérlettük, nem a túlzó képzelem szüleményei, hanem a valóságból merítvék; sőt néha — jóllehet kivételesen — még ijesztőbbek, hogyszem a tapasztalatlan képzelem azokat kellően megközelíteni képes volna.

II. RÉSZ.

A NEMZETGAZDÁSZAT, COMMUNISMUS ÉS SOCIALISMUS ELMÉLETEI.

5. §. Nemzetgazdászati rendszerek ok-
szerű összefüggésben a társadalmi
kérdéssel. — Colbert és a kereskedelmi
rendszer. — Quesnay physiokratismusa.
— Smith Ádám.

Ugy hiszszük, hogy a kérdésre, „vajjon és minő
terjedelemben létezik valóságos társadalmi nyomor,” az
első részben fölhozott tények által nagyon is okadatolt
„igen”-nel megfeleltünk. Ezzel azonban közvetlenül egy
új feladat nehezedik vállainkra: mennyire gyakoroltak
tudományos elméletek és kereskedelmi (nemzetgazdászati)
rendszerek befolyást ez állapotok létesítése-,
megszilárdítása- és fentartására, melyeket a legújabb
kor is tudományos erők mozgásba tételével, s egyuttal
gyakorlati erőmegfeszítéssel legyőzni iparkodik? Mert
épen a „társadalmi kérdésnél” teljesebben be találóan
igaz és terjedelmes értelemben Jób szavai: „A világon
semmisem keletkezik ok nélkül és a szenvedés nem nő
ki a földből.” De azon gyógyszereket is, melyeket va-
lamily sinlés ellen keresnek, csak az ítélheti meg va-
lódi értékök vagy értéktelenségök szerint helyesen, ki
az általok kiirtandó bajnak okaival minden oldalról és
tökéletesen tisztában van. A mit manap „socialistikus”
és „communistikus” irodalom gyanánt ismerünk, nem-
különben az abból legalább részben származó s általa

táplált törekvések, mindezs a gyakran oly csodálatos és különben teljesen megfoghatlan álmadozás és sürgés világosabbá s érthetőbbé lesz, hogyha előbb ama bizonyos nemzetgazdászati elméleteket, melyek segélyével az ipar és a tőke jelenlegi állásuk- s hatalmukhoz jutottak, kellő napfényre hozzuk. — Az így kimondott cél elérésére azonban elégséges a nemzetgazdászati főelveket kiválogatni ama rendszerekből, melyek a mult században egyidejűleg a gépipar létrejöttével Európa leghatalmasabb népeinek társadalmi és kereskedelmi politikáját intézve, a tőkepénz uralmát vagy megalapították, vagy legalább szilárdították és védelmezték.

A nemzetgazdászati és kereskedelem történelme e tekintetben befolyás- és tartósságra nézve az első rangot egyhangúlag Colbert kereskedelmi politikájának, az ugynevezett „mercantil“ rendszernek ítéli oda. Ugyanezt a mai világban „ó-szabadelvűségnek“ is nevezik.

Colbert, XIV. Lajos hírneves pénzügyérének¹⁾ tevékenysége épen ama nagy következményű időre esett, midőn a XV. század végével előkészített átmenet a középkori természetgazdászattól a pénz egyeduralmához végzetteljesen gyors léptekkel teljes befejezése felé sietett. A nemes ércnek folytonos, tömeges beömlése a tengerentúli tartományokból értéktelenné tette az addig nyugaton található készpénzt, míg egyidejűleg a franciák, angolok és hollandok minden világrészre kiterjedő kereskedése, kiválólág a nevezett nemzeteknél, ingó tőkevagyon alakjában tömérdek gazdagságot juttatott az egyes családok és szerencsés üzérkedők birtokába. Ezzel egy új nemességnek alapja vettetett meg. Mert a születési és hűbéri nemesség mellett és föléje csakhamar a pénznemesség, a pénzuralom emelte ifjú, de büszke fejét.

¹⁾ V. ö. Ranke L. französische Geschichte stb. XII. k. 2. fej. (S. W. X. 176.)

Ugyanazon mérvben növekedett a készpénz fogyasztása is. A francia udvar — a tékozló és az eszközöket illetőleg kevésbé aggódó kényuralom mintaképe, — ez irányban a kisebb és legkisebb fejedelmek és uralkodócsaládok akkoriban százakra menő udvartartásaiknál, az egyháziakat sem véve ki, számos csodáló s buzgó követőkre talált. — A majdnem szünni nem akaró háboruk s az állandó hadsereg kiadásaihoz (a kisebb rendű udvarok legalább költséges testőröket s csatlósokat tartottak) járultak még a fényűzés minden nemével dobzódó, s így a szépművészeteket csakugyan mint eszközöket előmozdító s azok javára nem fukarkadó udvartartás szükségletei. De éppen főleg azért kellett a pénzügyi igazgatóságnak az állam pénztáráiba, melyek egyuttal az uralkodói voltak, lehetőleg sok és kiváltkép készpénzt behajtani, s e végből az országnak legvégsőig megfeszítendő s kimerítendő adóképessége mellett minden különben elérhető tetemes jövedelemforrást a nyilvános bevétel számára megnyitni.

Az éleselműleg tervezett pénzügyi rendszert, melyet a kereskedőileg nevelt Colbert 1668-tól fogva, mint Franciaország első minisztere, az akkortájban még korlátlan államhatalom minden eszközeivel keresztülvitt, azon főgondolat lengi át, hogy az országos pénzügyi háztartásnak lényeges feladata, az állam, vagyis helyesebben a (korlátlan) fejedelem közvetlen rendelkezésére minél több pénzt összegyűjteni. — Ebből folyt a második t. i. az egyes polgárok jövedelmét az országban lehetőleg visszatartani és ezáltal az államháztartás szükségleteinek fedezését biztosítani; s viszont a külföldről az adóképesség emelésére hasonlóképen pénzt és pedig készpénzt, bármely a népjoggal megegyeztethető módon a belföldre vonni.

A belföldi ipar az a főemeltű, mely az idegen pénz megszerzését lehetővé teszi, és pedig éppen azon mértékben, melyben a belföld saját iparterményeit ol-

csón kiállítani és a külföldön drágán értékesíteni képes. — Ez veti meg alapját azon szükségességnek, hogy az iparnak lehető legjobban megfeszített és sokoldalú tevékenysége mellett a munkabér alacsony fokon maradjon; a mi viszont a munkásosztály szűkölködő életmódja mellett is csak úgy lehetséges, ha a legnélkülözhetlenebb élelmiszerek drágulása állami uton akadályoztatik. E célból a pénzügyi törvényhozásnak úgy a gabona, mint a mezőgazdasági, bányászati termékek kivitelét be kellett tiltania, miután a belföldi ipar számára ezek szolgáltatják a nyers anyagot, u. m. a gyapjút, bőrt, ércet stb. A francia talajnak közvetlen terményeit magának Franciaországnak kellett elfogyasztania és földolgoznia. Ellenben a pénzügyi háztartásra nézve csak előnyösnek tűnhetett föl, ha aztán a Franciaországban termett nyers anyag ipari és gyári termelvény alakjában mint kereskedelmi árú külföldre került és ott amennyire csak lehetett, készpénzen és magas áron kelt el. Ezen uton jutott francia kezekbe és végtére az állam kincstárába az idegen nemzetek gazdagsága.¹⁾ E rendszert ama vámintézkedés koronázta, mely a külföldi iparkészítmények behozatalát, s így a francia pénznek külföldre való vitelét szigorú és pontos rendszabályok által kizárta. —

Az iparnak belföldi anyagok általi előmozdítása, de a legkitünőbb munkások- és szakértőknek idegen, a műipar által nevezetessé és gazdaggá lett tartományok- és városokból való becsalogatása képezte Franciaország beligazgatásának főügyét.²⁾ A mi az iparosok

¹⁾ V. ö. Quistiniani velencei követ tudósításainak kivonatát, Ranke . h. 178 l.

²⁾ Colbert velencei tükör- és üveg munkásokat Muranóból Párizsba vont át; posztószövők és harisnyakötők pedig Hollandiából jöttek be. A francia tanítványok rövid idő alatt nemcsak úgy dolgoztak, mint mestereik, hanem sokban fölül is múlták őket. V. ö. Colbert correspond administrat. III. 734. (Ranke, i. h. 177 l.)

egyesületei- és testületeiben, kivált a céhrendszeres kézművességnek jogai és szokásai közül a gyáriparra nézve hátrányos és veszedelmes volt, azt az állam annak megfelelőleg átalakította, korlátozta vagy megszüntette. —

És most Colbert állami és pénzügyi tanának minden további taglalását méltán mellőzhetjük, miután már az is, a mit fölhoztunk, tökéletesen elegendő arra, hogy az ugynevezett kereskedelmi rendszer társadalmi következményeit, melyek egész körünkig fölhatolnak, teljes horderejökben fölfoghassuk. —

Ha, mint főnebb említve volt, a nagy minister számítása, az iparkészítmények tömeges kivitele által Franciaországba tömérdek készpénzt terelni, kezdetben nem is dőlt dugába, mégis az ország ezen kereskedelmi munkásság útján befolyt gazdagságot elég drágán, a nemzeti jólétnek egy más téren szenvedett sajnos megfogyatkozása árán vásárolta meg.

A szigorú rendeletek, melyek szerént belföldi mezőgazdasági terményeket a határon túl vinni tilos volt, tehát a földtermények piacának egyedül a hazai szükségletek fedezésére való korlátozása, szükségképen nagyban csökkentette a földbirtok értékét, míg a majdnem elviselhetlen magas adók, melyektől a nemesség és a papság tömérdek földbirtoka ment volt, előkészítették a kevésbbé vagyonos földmivesek bukását. —

Nem is lett volna szükség az általános háboru hosszú éveire, hogy a francia falusi nép, mely Colbert igazgatása alatt amugyis nagyon túl volt terhelve, a tömeges szegénység bizonyos nemébe süllyedjen alá. — Mégis a proletárok tulajdonképeni és rettentő buján termő faiskolájává csakhamar maga a szorgosan ápolat ipar lön. —

Colbert azt hitte, hogy az iparnak nem szerezhet gyorsan elegendő munkásokat; még a tudományos pályára jelentkezők elé is számos akadályt gördített, csakhogy az ifjuság kézműhelyekbe, műtani vagy kereskedelmi foglalkozásokra szoruljon. A kényszermunka

szaporítására a rendőrség megtette a magáét; különösen pedig a munkásosztályokból származott fiatal emberek korai házassága tünt fel alkalmas eszköznek, a gyáraknak sok és olcsó „munkaerőt“ szerezni. Azon ifjak, kik még a 20-dik korév előtt megnősültek, előjogot nyertek öt évi adómentességre. Sőt az állam a legtöbb gyermekkel bíró kézműves családok számára jutalomdíjakat is tűzött ki.

Colbert elég sokáig élt és működött, hogy pénzügyi rendszere legaggályosabb következményeinek egy részét magérve lássa. Mert, míg a köznépnek félreismerhetlen és gyors elszegényedése a belátóbbakat szomorúság- és aggodalommal töltötte el, a későbbi évek azon ábrándot is kiméletlenül eloszlatták, hogy az idegen népek gazdagsága az ipar medrében szakadatlan aranyözönként Franciaországba fog ömleni. A szomszéd népek a tapasztaláson okulva és XV. Lajos erőszakos politikája által elkésérítve, visszatörlesztéseket kezdtek Franciaország ellen gyakorolni. Épen a legközelebbi nemzetek, az angolok és hollandok, magas vámadókkal terhelték meg a francia áruk bevitelét olyannyira, hogy a francia ipar, mely akadálytalan és legelterjedtebb keletre számított, nemsokára a hazai piacra szorult vissza, ami sok más csapással karöltve a kézműves kerületekben úgy, mint minden nagyobb városban a dolgozó lakosság közt nyomort és elégedetlenséget idézett elő. A híres államférfiu 1683-ban halt meg; hullája és sirja fölött a nép gyűlölete és átkozódásai dühöngtek.¹⁾

Colbert utódja Turgot a nagyipar érdekében teljesen beszüntette ugyan a céheket, azonban a keserű tapasztalat az államférfiakat már aggodalommal töltötte el, és a társadalom üdvét, valamint a francia nép mélyen

¹⁾ Az egész csöcselék, így ír Erzsébet Sarolta, Orleans hercegnője, 1683 szept. 29-én annyira fel volt ingerelve, hogy a holt testet szét akarta tépni, és a gyalog utat Mons. Colbert házától egész a templomig a király testőrei által megszállva kellett tartani. V. ö. Ranke i. m. XIII. 34.

sülyedt jólétének helyreállítását egészen ellenkező gondolkodási rendszertől remélték. —

Ily rendszer „physiokratismus“ név alatt iktattatott be a XVIII. század nemzetgazdászati történelmébe. Eredetét, és első gyakorlati kísérletét, melyet csakhamar a francia forradalom szakított félbe, Quesnay Ferencnek XIV. Lajos házi orvosának köszöni. Éles észlelő tehetségét (az udvarnál „gondolkodónak“ hitták) nem kerültek ki a francia köznép elszegényedésének okai s végetteltjes következményei.

„Szegény földművelők, szokta volt mondani, szegény királyságot képeznek, és szegény királyságnak szegény a királya is.“¹⁾ Quesnay nézete az „államról“ teljesen megfelelt hivatása szokásainak. Az állam előtte nem egyéb egy szervezetenél, melynek léte s életereje saját-szerű természet törvényeken alapszik. Hogy e szervezet életképességét föntartsa, a „physist“, a természetet jo-gaiba s uralmába kell visszaállítani.²⁾

A nemzetgazdaszat körén belül is, és épen itt különösen a közjó fenállására nézve életkérdés az, hogy minden a természeti alaptörvények s erők működésétől függjön és minden mesterséges beavatkozás azokba ártalmasnak tekintessék. A „physiokrata“ tehát minden erővel ama rendszer ellen küzdött, mely a gyors pénz-nyerésre számított, de az épen azért természetellenesen gyarapodott ipar előnyére a francia jobbágyságot tönkre-tette. Quesnay és a befolyásos tudósok s államférfiak nagy része, köztök maga Turgot és Mirabeau, most a

¹⁾ V. ö. Schäffle A. Kapitalismus und Socialismus. Tüb. 1870. 167. l.

²⁾ A fent mondottakban rejlik e szónak „physiokratia“ magyarázata, t. i. a természet uralma (le gouvernement de la nature) vagy mint Quesnay mondja, a nemzetgazdászati mozgalmak felszabadítása bármily mesterkelt szabályozási kísérletek kizárata által. —

Az 1691. év tavaszától fogva a céhjegok, mesterjegok, céhhiva-talok be lőnek szüntette, iparszabadság és szabadkölthözhetés kikiáltva, de a munkásoktól a szövetkezési jog megtagadva.

földbirtokban ismerték föl a közjó valódi életforrását, az ország főerejét a talajban, mely a lakosságot táplálja, midőn a reáfordított fáradságot terményeivel közvetlenül jutalmazza. A kézműipar és a kereskedelem csak akkor állanak valódi arányban a földműveléssel, ha a föld termékeinek értékét nagyobbítják. Az állam természetéből első követelmény gyanánt következik a földművelés előmozdítása és virágoztatása, mi bizonyára csak akkor lehetséges, ha a földbirtok felszabadul, vagyis az akkor még csorbítatlan hűbérterhek nyomása alól fölmentetik. Szintoly természetes a kereskedelem fölszabadítása, nevezetesen a mezőgazdasági forgalom oly kibővítése, hogy a földműveléssel foglalkozó nemzetek egymással szabadon versenyezzenek anélkül, hogy ebben védő vagy tiltó vámterületek által gátoltatnának. A kézműipar és pénzforgalom szabadsága, a céhek megsemmisítése s az uzoratórvény megszüntetése az egyéni szabadság kifejlődését lehetővé teszi és az egyén természetes jogosultságát is visszahódítja. —

Eszerént a „physiokratia“ nem egyéb, mint az előrehaladt „szabadelvűség“ rendszere, annak valamennyi erényei, de egyszersmind minden gyöngéivel fölruházva, úgy a föltételekben, mint azok következményeiben. Quésnay a dolgok valóját, jelesül az életföltételek különbségét egyesek- és egész nemzeteknél ép oly kevéssé veszi számba, mint legújabb szabadoncaink, midőn az egyéni erő és törekvés (állítólagos) felszabadítását „a társadalom szabadságának“ egyedüli eszménye gyanánt tüntetik föl. Ezen különbségek a gyengéeknek az erősebbek által bitorolt elnyomatását csak akkor nem hozzák elkerülhetlenül létre, ha az egyéni szabadság fölött a kiegyenlítő jog öröködik, hogy egyrészt az erőszakos visszaélést beszüntetni, másrészt azoknak segílyt nyújtani lehessen, kik azt önmagoktól tenni nem képesek. Mert amint a dolgok valóban állanak, a szegény ember az állam részéről önsor-

sára utalva, a „létért vívott küzdelemben“ elesik, és csak a kiváltságos osztályok lesznek a küzdő uraivá a tömeg nyomora árán, mely tömeg hatalmuknak, vagy mi e tekintetben majdnem egyértelmű, pénzöknek alá van vetve.

A nagy francia forradalom, mely húsz évvel Quesnay halála után legfőbb fokára hágott, a „physiokrata“ eszméinek nagy részét megvalósította s épen ez által, mint már említők, „a harmadik rend“ s az újkori kapitalismus uralmának megalkotójává lőn.¹⁾

A mit ez irányban a francia „liberalismus“ a forradalom előtt tudományosan előkészített és az első köztársaság alatt részben ténynyé emelt, az Európa többi tartományainak s iskoláinak is bátorításul és példányképül szolgált, hogy a látszólag oly fényesen megnyitott pályán elméletileg és gyakorlatilag tovább „haladjanak“ előre. —

Az angol szabadelvű nemzetgazdaszat iskolája, vagyis rendszere, joggal igényli magának azon dicsőséget, hogy a Franciaországban fölélesztett eszméket következetesen tovább fejlesztette és az iparvilágba, nem kevésbé az európai kabinetek politikájába oltotta, és ott sokáig uralkodókká tette. A nevezett iskola alapítójául Smith Ádámot, a bölcsészeti erkölcsstan egykori tanárát Glasgowban, tartják, kinek „a nemzetgazdaságról“ irt nevezetes műve épen egy századdal ezelőtt jelent meg első ízben. Azon időben, midőn Smith „ku-

¹⁾ Minthogy a francia forradalom a cérendszer fölőszlatása után fönmaradt két rendet (testületet), a nemességet és papságot m egsemmisítette, azt hitte, hogy az emberi jogok egyenlőségének varázsszavával a jólétnek forrását mindenki számára megnyitotta. „Minden polgár személyesen, jószága-, birtoka- és munkájával együtt szabad.“ De e mellett megfelekedzett arról, hogy mindenkit föl akarván szabadítani, egy hatalmat érintetlenül hagyott t. i. a vagyont a gazdagok „a nagypolgárok“ kezében. És e vagyon tőke volt, mely nem visel, mint az ősi földbirtok, terheket és kötelezettségeket. A hajdani gazdagság mellett nem annyira a jogok, mint inkább a vagyonosság egyenlőtlensége létezett.

tatásait“ közzé tette, Angolországban a tőke uralma a munka fölött csakugyan már a legnagyobb mérvben ki volt fejlődve. A mit neki s iskolájának sokáig érdemül tulajdonítottak, s amit manap a „socialismus“ mint nagy tévedést ostromol, az azon sikerrel koronázott törekvésben nyilvánul, hogy megkísérlette az üzlettőkének a dolgok változékony természete által szentesített, korlátlan és egyedüli jogosultságát a bér munkával szemben tudományosan kimutatni és mint a nemzeti jólét főforrását, a közvélemény előtt érvényre juttatni. A Smith és még következetesebben tanítványa Ricardo Dávid¹⁾ által védett elméletek, a mennyiben azok a kereskedelem és iparügy régi intézkedései ellen a bírálathoz fegyvereivel lankadás nélkül küzdöttek, megvalósításukhoz koruk forradalmi mozgalmaiban a legkészségebb eszközökre találtak. —

Ezen iskola legvégteteljesebb alaptanainak egyike „a népesedési kérdést“ illette.

Smith nézete szerint a nemzeti jövedelem az ugyanazon nemzethez tartozók közt oszlik meg, és pedig vagy mint „telekjövedelem“ (ingatlan birtokból), vagy mint „munkakereset és munkabér.“ Minél nagyobb tőkék fedtethetők és tehetők gyümölcsözőkké, különösen iparvállalatokban, annál nagyobb kamatot hoznak és ily módon közvetve önmaguktól gyarapítják „a nemzet gazdagságát.“ De a nagy üzlettőke a bér munkások számát és díját azon kelendőség foka szerint szabja meg, mely az illető iparkészítményekre a világ piacán vár. Ebből most már csakugyan azon helyes állítás következik, hogy a munkások szaporodása valamely országban egyik jele a növekvő nemzetgazdagságnak. Hogy e mellett az üz-

¹⁾ Ricardo Dávid született Londonban 1772. portugál zsidó családból, később kereszténynyé lett, s miután kereskedelem által meggazdagodott, nemzetgazdászati tanulmányokkal kezdett foglalkozni. Idevonatkozó iratai (1799—1819) helyet szereztek neki az angol alsóházban. Meghalt 1828, Londonban.

lettőke előnyére igénybe vett korlátlan szabad verseny a munkabért annál jobban csökkenti, minél gyorsabban szaporodik a munkakeresők száma, az nem kerülté ugyan ki a szabadelvű iskola éles elméjét, azonban e körülmény a liberalis taktika mesterfogásával egyszerűen az iparmozgalom természetes törvénye gyanánt lön föl-tüntetve s bebizonyítva; e szerént a tőkét nem érheti megrovás, ha nyereségét az erősebbnek joga alapján a szegénység rovására fokozza, mely egyedüli birtokát. a munkaerőt, a kínálat szaporodása miatt mindinkább olcsóbban és olcsóbban adogatja el a tőkének.

A szabadelvű nemzetgazdász, mely a munkaerőt csak természetes, sőt esetleges élő árúnak tekinti s a szerént bánik el vele, elvéhez hiven egyedül a tőkét ruházza föl azon joggal, hogy ezen kibérelt árút a lehető legelőnyösebben hasznára fordítsa, tehát addig és oly mérvben aknázza ki, a meddig és a mennyire csak lehetséges.

Hangsúlyozva van azonban a munkaadó és munkás közti szerződés szabadsága, s különösen erre alapítva ama körülmény, hogy az iparmozgalom egészen önálló és minden állami beavatkozástól ment legyen. Sőt mi több, bizonyos „munkajogot“ is emlegetnek, mely minden embernek elvitázhatlan tulajdona. De a szabadelvű iskola gondosan elhallgatja, hogy a szerződés állítólagos szabadsága túlnyomólag a tőkének kedvez, melynek tulajdonosa a munkás iránt a béren kívül semmire sincs kötelezve és a beteg vagy agg munkást kénye-kedve szerént elcsaphatja. A munkást illetőleg pedig a vélt „munkajog“ a legtöbb esetben munkakényszerré válik. Mert a szegénynek, hogy éhen ne haljon, dolgoznia kell, és minél nagyobb szükségben van, annál terhesebb föltételek alatt vállal munkát legnyomorútabb fizetésért is; így tehát fönnen hirdetett szabadsága nem egyéb, mint rabszolgai függés a tőke hatalma- s a tőkebirtokos jó vagy rossz akaratától.

Minthogy Smith és Ricardo iskolájának alaptanai szerint a munkás népesség a munkabér olcsóságára s így az ipar termékenységére hat kedvezőleg a nélkül, hogy az üzlettőkét terhelné, sőt inkább ennek nyereségét fokozza, azért mindenféle eszközökkel iparkodott az államművészet a népesség szaporodását előmozdítani és siéttetni; évtizedek multak el, mielőtt a vagyontalan, csakis keze munkájára utalt tömeg gyors növekedésében más valamit is láttak volna, mint a nemzeti vagyion és gazdagság fokozását. Az ábrándszerűleg tornyosuló tőkének alapjává a proletarismus, a nép végszegényedése lett, s ma is az.

---

6. §. „A túlnépesedés kérdése.“ — Malthus és elődei. — Orvoslási elmé- letek.

Egy emberkor sem kellett ahhoz, hogy az államtudomány, mely csak imént a nemzeti jólét tetőpontját a népesség szaporodásában kereste, egy másik kérdéssel álljon szemközt, t. i. hogyan lehetne a „túlnépesedés“ baját megakadályozni, vagy szabatosabban: minő uton volna elérhető a rendelkezés alatt álló élelmiszerek s fogyasztók túlszáma közt támadt aránytalanság mérséklése s kiegyenlítése?

A katolikus középkor, mint főnebb kimutattuk, tulajdonképeni „proletárságot“ nem ismert. Ezen kor „vándorlónépe“ és „koldusai,“ ámbár időnként és némely helyütt valóságos országos csapássá, itt-ott nyilvános veszedelemmé is fajultak, mégsem képezték külön osztályt s így nem is lehettek romboló kihatással az államélet szervezetére.

Mindazonáltal „a proletárságnak“ hosszú és szomorú története van. A klasszikus ókor államgazdászata azon kérdéssel foglalkozik, mikép kelljen a túlnépesedés veszélyének elejét venni, mely kivált a görög és szabad kisállamokban a földbirtok és polgári jogok rendkívüli egyenlőtlensége következtében, nem ritkán társadalmi veszélylyé nőtte ki magát, és csakis ily értelemben volt megtámadva. Orvoslása kényszerkiván-

dorlások által, vagyis a proletároknak a túlnépes városokból tengerentúli szigetekre és gyarmatokra való erőszakos áthelyezésével történt.

Innét származnak továbbá azon rendszabályok s elvek, melyek az emberi szabadságot s méltóságot legmélyebb alapjában megingatják. „A nők, írja Plátó, éltek 20-dik évétől 40-ig az államot gyermekekkel lássák el, a férfiak pedig, miután az első ifjui hév alább engedett, koruk 55-ik éveig. Ha esetleg valamely honpolgár arra vetemednék, hogy e meghatározott koron alul vagy fölül ezen nemzési tényen, melynek más célt nem szabad szem előtt tartani, mint a közjót, részt venne, azt egyszerűen a törvények ellen vétkesnek nyilvánítjuk és szent dologgal való visszaélés vádjával terheljük; mivel életet adott egy gyermeknek, kinek születése a sötétség és kicsapongás műve, kit a nyilvánosság hiánya miatt sem azon áldozatok, sem azon imák nem kísértek, melyeket az egész állam papjai és papnői minden házasságkötésnél az istenekhez irányoznak, kérve őket, hogy az erényes és a hazának hasznos polgárokból egy még erényesebb és hasznosabb ivadék sarjadjék . . . . Midőn az egyik vagy a másik nem már túlhaladta ama kort, melyben az államnak gyermekeket adhat, akkor szabad a férfiaknak más kedvökre való nőkkel közösséget kötni, és viszont a nők ugyanazon szabadsággal élhetnek a férfiakat illetőleg; ezeknek pedig azt ajáljuk különösen, miszerént lehető szorgosan gondoskodjanak arról, hogy az ily közösségben megfogant magzat ne jusson világra; az ily gyermekeket, ha elővigyázatukban netán csalódnának, tegyék ki, miután az állam sem vállalja el fölneveltetésök terhét.“¹⁾

Oly mélyen süllyed alá az isteni Plátó, mivel az élet viszontagságai útján kiküzdendő haladásról és az önfeláldozás hatalmáról, mint ez csakis a kereszténységből fakadhat, semmi tudomása sem volt.

¹⁾ De republica E. 461. A. B. C.

Aristoteles, ki a társadalmi kérdéseket illetőleg mesterének tévedéseit gyakran kiigazítja, ezen pontban nemcsak jóváhagyja, de sőt szemére hányja Plátónak, hogy rendeletei- s intézkedéseiben a népességre vonatkozólag nem ment el elég messzire, míg más részről a célon túl halad, midőn az állam javát biztosítandó, a magán birtokot megsemmisíti. „Legokosabb volna, ugymond, a népesség szaporodását és nem a birtokot korlátok közé szorítani, vagyis kijelölni a maximumot, melyen nem szabad átlépnie; ezen maximum meghatározásánál tekintettel kell lenni a gyermekek gyanítható halandósági arányára és a házasságok terméketlenségére. E tekintetben a véletlenre bízni magát, mint ez sok államban történik, nem jelentene egyebet, mint elkerülhetlen nyomort okozni Socrates államában.“¹⁾

Aristoteles tehát épugy mint Plátó, károsnak tartja a házasságok termékenységet s javasolt óveszközei tekintetében sem tér el tőle; a magelhajtásnak szembetűnő helye van politikájának szabályai közt. „Ami a gyermekek számát illeti, hogyha az erkölcsök a már megszületett gyermekek végleges kitevésétől visszaborzadnak, és némely házasságok a meghatározott népesedési számot veszélyeztető módon termékenyek, a magelhajtást kell alkalmazni, mégmielőtt a méh gyümölcse él és érez. Ezen eljárás bűnös vagy büntelen volta egyszerűen azon körülménytől függ, vajjon a mag birt-e már étellel és érzékenységgel, vagy nem.“²⁾

Mig Montesquieu „a törvények szelleme“ című művében egy válság közeledését a munkásvilágban csak sejti, illetőleg a pillanatnyi szükség (necessité momentanée) bekövetkezését egyes iparágaknál elkerülhetlennek tarja, néhány évtizeddel későbbben a belátóbb tudósok azon észleletre jöttek, hogy a népgazdaságnak Colbert óta egyengetett pályáján a munkásosztály nem-

¹⁾ Polit. II. III. 6, 7. — ²⁾ Polit. VII. XIV. 10.

csak kivételes, mulékony, hanem állandó és folytonos nélkülözéseknek áldozata, s így okvetlen a társadalmi nyomor örvényébe sodortatik. Az olasz camalduli Ortez éleselméjű birálatában kimutatta a francia és angol szabadelvű nemzetgazdászokat teljesen hamis, erkölcstelen alapjait, és a munkásosztály jövőjét orvosolhatlanul rontó következményeit.

Ricci és Franklin hasonló értelemben emelték föl intő szózataikat; ez utóbbinak az az érdeme, hogy jóval Darwin Károly előtt „a létért való harc“-ról szóló tant úgy tekintette a természetvilágban, mint az erős jogbitorlását a gyöngé ellenében, s azt az emberi társadalom terén lévő mozgalmakra alkalmazta. Itt is a létföltételekért vívott versenyküdelemben a magára hagyott gyöngé, habár számra nézve tulnyomó is, enged, míg egyenként harcol, az erősnek, és bukása által elősegíti győzője hatalmát és erejét.

A fönnevezettek és még néhány más elődre (Stevart James, Hercert, Wallace, Hume,) támaszkodva kezdte meg Malthus Robert kutatásait azon viszony földerítésére, mely az emberi nem termékenysége s a föld által nyújtott élelmiszerek összege között fönáll.¹⁾

A tapasztalatok, melyeket Malthus fönézetének statistikai indokolására értékesít, nagyobbára Angolország és Irhon társadalmi állapotaiból merítvék és azért nem is lehetnek irányadók más, a gyáripár tekintetében kevésbbé kifejlődött országok helyzetének megítélésében. „A népesedési elv“ érdekében tett „kutatásai“ a következő alaptételekbe csoportosíthatók össze:

Minden, bármily időben létező nép azon természetyszerű törekvést tanusítja, hogy nemzedékek szerint sokasodik, és pedig nem számtani (2, 4, 6, 8, 10 stb.),

¹⁾ Malthus R. (sz. 1766.) a cambridgei székesegyház karkáplánya volt († 1834.) Hires műve a népesedés elvéről (Essay on population) először 1798. jelent meg és ötödik kiadásaig (1817) majd minden európai nyelvre át volt íltetve.

hanem mértani arányban (2, 4, 8, 16, 32 stb.) Ha a szaporaság ezen törvénye háborítatlanul működhetik, minden népesség 25 év alatt okvetlenül megkétszereződik.

Az élelmiszerek azonban legkevésbé sem szaporodnak hasonló mértékben, s különben sem szaporíthatók egész a végtelenig. Malthus azt állította, hogy kimutathatja, miszerént az életfentartási szerek mennyisége legfőlebb számtani haladványban növekszik, olyannyira hogy kétszáz év alatt a táplálék az élelemkeresőkhöz már csak oly arányban állana, mint 9: 256.

Sok ember tehát épen fölös számmal születik, vagy, mint Malthus mondja: „Oly ember, ki akkor jön a világra, midőn ez már teljesen el van foglalva, ha családja öt fentartani, vagy a társadalom munkáját haszonnal érvényesíteni nem tudja, legcsekélyebb joggal sem bir valami élelmezést követelni, és tökéletesen fölösleges a világon.“ —

„A természet nagyszerű lakomájánál nincsen számára terítve.“ — „A természet öt ismét tova szólítja, s nem sok idő telik bele, e parancsszót gyakorlatilag is végrehajtja.“ Ezen aránytalanságot kellene tehát a bölcs nemzetgazdászatnak ellensúlyozni. Mivel az élelmiszerek nem oly gyorsan és határtalanul szaporodnak, azért a „túlnépesedést,“ az emberiség (mértani) szaporodását, kell megakadályozni.

A természet, mondja Malthus, saját módja szerint iparkodik azt elérni, számgyarapodásának akadályokat vagy pusztító hatalmakat állítva utjába. Az előbbiektől nyomólag erkölcsi okokból, önmegtagadás- s önmegtartóztatásból a házasságban és azon kívül stb. származnak; az utóbbiak vagy pusztító természeti erők, mint dögvész, háború és éhség, vagy a bűn hatalmai, melyek pusztító szenvedélyekben működnek; szóval, „a szerencsétlenség és bűn“ okozzák a népesedés előhaladásának gátjait.

Ily s hasonló föltevésekből a nemzetgazdászatra

nézve bizonyos szabályok mutatkoznak, melyek épen annak ellenkezőjét ajálják és követelik, mint amire a kereskedelmi rendszer törekedett. Mindenek előtt a népesség szaporodásának mesterséges előmozdítása a törvényhozás útján nemcsak fölöslegesnek, sőt veszélyesnek tűnik fel. A törvényhozásnak a házasságkötést súlyosabb föltételekhez kell kötni. Sőt minden egyes ember erkölcsileg kötelezettnek tartsa magát arra, hogy ne alapítson előbb családot, míg annak illő ellátását biztosítva nem látja. Hasonló okból s ugyanazon mérték szerint a már egybekelték kötelességöknek ismerjék gyermekeik számát az élelmezés jól kiszámítandó lehetőségén túl nem szaporítani.

Ugyanazon hidegvérű következtetéssel tárgyalja Malthus a szegénységi kérdést is.

Épen mint ama római „az éhhalál kinjai meghosszabbításának“ gúnyolta az alamizsnát, úgy ítélte el Malthus a szegények ápolását, a szegényeknek szánt filléreket, sőt magát a keresztény szeretetet is. Ő ezen segélyben csak könnyelműsége való serkentést, és a túlnépesedési bajnak közvetlen előmozdítását látta, holott ezt természetes forrásaiban kell elfojtani, vagy önmegsemmisülése céljából társadalmi balsorsa végzetteljes következményeinek átengedni. Szerinte a végrehajtást, melyet a természeti törvények alapján az élelem nélküli fölös néptömegben a nyomor maga teljesít, felfüggeszteni, inkább kegyetlenség, mint könyörület.

Eltekintve Malthus rendszerének s iskolájának szívtelen, s azért a legnagyobb mérvben kereszténytelen világnézetétől, be kell ismernünk, hogy nem egy állítását igazolta a keserű tapasztalás; azért célja korántsem vádolható erkölcstelenségről, bármennyire éri is e vád az általa javaslatba hozott eszközök lényeges részét.

E rendszernek a valódi tényállást sokban hiven rajzolt adatait legelőször is a tőkepénzesek használták

fel saját igazolásukra. „Világosan, mondták ők, ki van mutatva, hogy senki más, mint egyedül a munkás osztály önmaga oka saját nyomorának. A korai házassodás és a korlátlan gyermekszám munkakinálattal árasztotta el a piacot. Ez által az egyesek munkaereje elkerülhetlenül veszt becséből s a bérnek fokozata mindig alább száll. A személy és kereset lehetőségének ilyen szándékos lealacsonyítása mellett, miről lehet az ipar felelős és mit tehet annak meggátlására?”

Azonban az államtudomány nemcsak elvi megszívlelése, de részben gyakorlati kísérletei tárgyául is felkarolta ezen elméletet.

A meghonosítást és a házassági engedélyeket megnehezítették és kiváltképen az utóbbit a biztosított élelmezés kimutatásától, illetőleg a község vagy a munkaadók kezességétől tették függővé. Ily óvintézkedésekre határozták el magokat a népgazdászati tekintélyek nagy száma mellett az irányadó körök és törvényhozó testületek is, amint az Francia- s Németországban az akkori községi szervezetből, a városi, valamint a falusi szegényápolás módosításából kitűnik.

A munkásosztály és maga az erkölcsiség érdekében az új rendszer alapja, valamint annak követelményei ellen éles bírálat szólalt fel. Mindazonáltal csak az újabb statistika pontosabb adatai tették lehetségessé, hogy Malthus föltevéseinek alaptalansága és sok tanácsának alávalósága napvilágra jöhessen.¹⁾ Érintsük csak a főbb pontokat!

---

¹⁾ Azon tartományokban, hol az egyéni szabadság megvetését azon határig üzték, hogy a nélkülözőknek és munkásoknak addig, míg biztos álláshoz nem jutottak, a házassulást megtiltották, csakis ezt az egyet érték el: a törvénytelen születések száma szaporodott, a nélkül, hogy a népesség gyarapodásában bármily csökkenés mutatkozott volna. A munkásokra vonatkozólag Németország bizonyos vidékein, a hol efféle intézkedések állanak fön, mondja Leplay: Ezen intézkedéseknek nemcsak azon árnyoldaluk van, hogy az erkölcsiséget aláássák, de azonkívül

Mindenek előtt valótlan azon állítás, hogy a népesség egyáltalán a születések számaránya szerint szaporodik, miután erre nemcsak a születések, hanem a halálozások is döntő befolyással vannak. Egy legújabb vizsgáló leginkább az által iparkodik azt kimutatni, hogy a zsidó családokra utal. A zsidó házásoknak átlag véve nincs több gyermekök, mint a keresztényeknek. És mégis a zsidók szaporasága túlszárnyalja a keresztényekét. Ennek oka egyszerűen abban rejlik, hogy a születéseknek úgy a zsidó mint a keresztény családokban egyenlő száma mellett a zsidó szülők gyermekei közül kevesebb hal meg, tehát több éri el a magasabb kort. Ezen aránylag sokkal hosszabb élettartam okait nem nehéz megtalálni. Egyrésről a zsidó családok jelentékeny száma már ugyanis kedvező társadalmi körülmények közt él, mi gyermekeik gondos ápolását lehetségessé teszi, másrésről tudvalevőleg a zsidók nem épen nagy előszeretettel választanak magoknak oly foglalkozást, mely a testi erőt idejekorán kimeríti, vagy rendkívüli nélkülözések s veszélyekkel jár. Ellenben a szegény

semmikép sem érik el azon célt, a mely végett léteznek. Így pl. a J . . . ban fenálló egyesület munkásai, mindnyájan már a legkoraibb ifjúságban tiltott viszonyokat kötnek, melyek rendszerént a házasság megszabott időpontjának beálltával törvényesíttetnek. Les ouvriers européens XIII. monog.

Svájcban a berni kantonban hasonló rendszabályok a nyomort még fokozták, a helyett, hogy azt enyhítették volna, olyannyira, hogy ott minden kilencedik lakos „szegény.” L. Monnier Histoire de l'assistance, 551. l. Hasonlókép 561 és 562 U. a különböző német államok rendeleteiből a szegények házasságait illetőleg.

Roscher hasonló eredményeket mutat ki Mecklenburg-Schwerinre nézve. Mecklenburg-Schwerinben a törvénytelen szülések száma 1800-ban 1:16 viszonyban volt; 1851—1:45; 1850—55=1:48. 260 helyen 1851-ben a törvénytelen szülöttek több, mint egyharmadát, 209 helyen pedig több, mint felét képezték az összes születéseknek; de 79 helyen mindmégannyi törvénytelen volt! Ime mily gyönyörű eredményök volt a rendőri házasságnehezítő rendeleteknek. (Grundlagen der National-Oecon, §. 249. 3. r.)

keresztény családok körében azért hal meg aránylag sok gyermek, és a felnőtteknél is a munkások és szűkölködők osztályában azért száll az évek száma az átlagos élettartam középfoka alá, mert a megerőltetés mellett ugyszólván minden ápolás, nyugalom és különösen egészséges lakás hiányában sinlődnek. Miért is már a kamaldulrendű Ortez kimondotta volt azon tapasztalati tény, hogy a tápanyag szaporodásának kerete a népesedés gyarapodásának határvonala egyszersmind.¹⁾ Ily módon Malthus rendszerének főtámasza t. i. a tápanyag s a népesség növekvése közt fönálló visszás arány, halomra dől.

Malthus követői, hogy észrevételeiket a termékenység hatalma fölött, melylyel a szerves lények fel vannak ruházva — megvédhessék, különböző példákat hoznak fel. — Kiszámították, hogy egy kukoricaszem más kétezeret hoz elő; hogy egy mákfej több mint 30,000 szemet tartalmaz. Egy pontynak hatszázezer tojása van. Egy beléndek négy év alatt képes volna befedni a földet s két héring tiz év alatt megtöltené a tengert. De mit bizonyít ez a Malthusféle rendszer mellett? Mutatják-e ezen példák, hogy a növények és állatok csakugyan azon mértani arányban növekednek, a melyet ő alapúl vett? E példák a helyett, hogy használnának, inkább ártanak rendszerének; mert bizonyítják, hogy a szerves lények termékenysége és azok tényleges kifejlése közti súlygyen egyetemes, a gondviselés által meghatározott alapokon nyugszik, melyek a Malthusféle morális kényszerrel és az általa jelzett védő korlátokkal semmi viszonyban sem állanak²⁾.

¹⁾ Il n'est pas vrai que la population soit proportionnée aux mariages . . . la population se conserve, mais n'augmente pas.“ Ortez, reflexion sur le principe de la population. Ven. 1790.

²⁾ Corbière I. 104. l.

Azonban a második főtétel is, mely szerint a föld nem szolgáltat elegendő élelmi szert a szaporodó emberek számára, ellenmond a tényeknek. Eddig ugyanis a művelhető és jövedelmező talajnak alig van fele mezőgazdasági munka alatt, és maga a századok óta művelt és használt szántóföldi és kerti talaj a mezőgazdaság haladása által még jóval nagyobb hasznot képes hozni, egészen eltekintve azon kiegyenlítéstől, mely kifejlődött kereskedelem, s gyors közlekedés mellett a kevésbbé népes vidékek fölöslegének a népesebb vidékekre való átvitele által történik. Ha különben a multból a jövőre következtetünk, nincs miért aggályoskodnunk. Mert jóllehet a föld már hatezer év óta áll fön, még sincs minden részében benépesítve. „A régi világ benépesítését — mondja Ducpetiaux — meg lehetett volna tizszerezni, Amerikáét százszorozni a nélkül, hogy a belga népesedési arányt megközelítették volna. Az egyesült államoknak ötvenszer több lakossal kellene birniok a jelenleginél, hogy azt megközelíthessék; századokra volna pedig szükség, ha közép Európa népesedésének évi maradványával a föld lakatlan részét be akarnók népesíteni s művelés alá venni.“¹⁾

A tényállás itt egészen más. A munkásnak t. i. nemcsak földbirtoka, hanem pénze sincs, melyen az elegendő mennyiségben, sőt bőven termelt élelmiszereket megszerezhetné. A mit Malthus és iskolája a természet-törvénynek, mely kétségkívül változhatlan, ró fel bűnül, az tulajdonképen csak történelmi okok és fejlődések sajnálatra méltó következménye, ama társadalmi betegség, mely az idő folyamán emberek által, ha nem is egyesek önkénye folytán, vett ily kedvezőtlen fordulatot.

Azonban bármikép alakultak is a társadalmi vi-

¹⁾ Denkschrift über den Pauperismus in den flandernschen Provinzen. 225. l.

szonyok, Malthus módszere, mely szerint a szegényeknek, kik amaz állapotok alatt sinlődnék, létszámuk szaporításával önkényt föl kellene hagyniok, hogy nyomorukat inkább enyhítsék, mint fokozzák, — e módszer megérdemli, hogy egy más szempontból is fontolóra vegyük. Mit követel Malthus ez által? Nem kevesebbet, mint erőszakolt nötlenséget és a már megkötött házasságnál terméketlenségre számított önmegtartóztatást. Legyen tehát. A magasztos állás, melyet az önkénytes nötlenség és Istennek eljegyzett szüzesség a katholicismus eszméjéből kifolyólag bir, még különös igazolást is nyerne társadalmi jótékonyságának átalános elismerése által. Azonban ne feledjük, kitől s miért követel Malthus ily szigorú erényt és lemondást.

Kérdezzük először: mit gondolt Malthus ezen kényes tárgyról?

Mi két helyből hozhatunk ítéletet.

„Az akadályozó működések közt a házasságról való lemondás és a tisztaság az, a mit én erkölcsi kényszernek nevezek. A természetellenes szenvedélyekben való kicsapongás, a nászágymegszentségtelenítése összeköttetésben mindazon mesteri eszközökkel, a melyek arra használatnak, hogy ily bűnös és tiltott összeköttetések következményeit elrejtsek, akadályozó működések, melyek nyíltan a bűnök osztályába sorozandók.“¹⁾

„Vigasztalhatlan lennék — mondja ő egy alábbi helyen — ha valami olyast mondtam, a mi egyenesen, vagy nemegyenesen az erény szempontjából kedvezőtlen értelményben lenne értelmezhető. Még sem vagyok azon nézetben, hogy a hibák, a melyekről itt szó van, az erkölcsiség kérdéseiben önállólág (abstracte) tekintendők; de abban sem, hogy a legroszabbak volnának, a mik csak gondolhatók. Jóllehet sohasem, vagy szerfölött ritkán mentek minden káros következménytől, és ezen okból minden

¹⁾ Essay sur le principe de population I. 489. l.

erővel gátot kell nekik vetnünk ; de vannak más bűnök is, melyek hatásai még rosszabbak, és helyzetek, a melyeknek még több aggodalmat kell ébreszteniök. A végső szegénység még több kísértést von maga után. Így több mindkét nembeli egyén a házasság kötelékén kívül becsületes módon, tiszta és erényes életet élt. Nem hiszem, hogy sokan találkoznának, kik a nagy nyomor kemény megpróbáltatása közepett, vagy kellemetlenséggel teljes életökben gyöngéd érzelmökből mit sem vesztek, és kiknek jellemök fokról fokra ne süllyedt volna.¹⁾

A genfi Prévost-ok, kik művét angoltól franciára átültették, nem tudtak meggyőződni arról, hogy Malthus erkölcsi kényszerét minden az erkölcs által elítélt cselekvéstől szabadnak akarta tudni. „Ezen szót, (erkölcsi kényszer) mondják ők, általánosabb jelentésbe kell venni, és magában foglalja, amint látszik, a csupán okosságból való kényszert, vagyis a mely nem a szigorú tisztaságtól vezéreltetik, és a melyhez hibák tapadnak a nélkül, hogy önmagában hibás lenne.“

Garnier József, úgy látszik, e tekintetben Malthust védelmezi, jöllehet megengedi, hogy a közönségnek őt félre kellett értenie.

Ő mondja : „Ez — t. i. a Prévostok magyarázata — az értelménye annak, mit a közönség erkölcsi kényszer alatt ért. Ennek ezen értelmezését Malthusnak szemére lobbantották ; de semmi bizonyíték sincs arra, hogy a jeles író e szót úgy értette volna, mint a fordító urak megjegyzék.

Ép ellenkezőleg be kell látnunk, hogy ő mindig világosan hangsúlyozta az erkölcsi és erényes-kényszert. Egyébiránt még nincs bebizonyítva, hogy az önmegtartóztatás ezen korcsfaja, — a mely a physiologia törvé-

---

¹⁾ i. h. IV. könyv III. feje.

nyeinek figyelembe vételével a nyomortól megőriz, — erkölcstelen lenne.“¹⁾

Látjuk, mily a ker. tisztaságot sértő kételylyel zárja be Garnier védelmezését; különben e nemzetgazdász csak Dunoyer Károly visszhangja, ki idevonatkozólag következőleg nyilatkozik: „Megfoghatlan, mondja ő, hogy a cselekvés, mely által az emberek életre hivatnak, s mely minden emberi cselekvés közt kétségtelenül a leg-súlyosabb következményű, egyszersmind az, a melynek szabályozására legkisebb gondot vélt szükségesnek fordítani, vagy a melyet legrosszabbúl szabályzott az ember. Polgári cselekmény és szentség alakjával ruházták ugyan fel, mégis, ha a házasság meg van kötve, jónak látták a következményeket Isten akaratára bízni.

Az egyszerű szabály, a mit adtak, az: hogy vagy minden érintéstől őrizkedjenek, vagy semmit se mulasz szanak el, mi által a házasság termékenynyé válhatik. Mig a házastársak hihetik, hogy nem haszontalan ténnyé végeznek, a casuisták erkölcstana mítsem vet szemökre; az, hogy hibáznak, hogy egymással visszaélnek, hogy a távollevő és talán szerencsétlen harmadikra gondolni megfeledkeznek, kit életre hívni szándékoznak a nélkül, hogy azon sors által nyugtalaníttatnának, a mely arra várakozik: ez mind lényegtelen; a lényeges nem az, hogy a háromszoros tekintetben ártalmas cselekménytől magokat megtartóztassák; a lényeges az, hogy céltalan cselekményt véghez vinni őrizkedjenek. Ez a casuisták morálja, mely minden józan erkölcsöt, és minden józan emberi ésszt felforgat; mert a józan emberi ész és az erkölcstan bizonyára nem annyira azt követeli, hogy őrizkedjünk céltalan cselekményeket véghez vinni, mint inkább azt, hogy az ártalmas cselekményektől visszatartóztassuk magunkat.“²⁾

A morális kényszer szükségességének gyakori em-

¹⁾ Jegyzet az I. köny. 14. fejezetéhez.

²⁾ Garnier, Essai sur le principe de population 95. 1.

legetése által sikerült a malthusiánoknak. tanok részére több követőt nyerni. A házasságok száma megkevesbédett. S mi lett ennek eredménye? Legjobban megfelel erre Legoy, ki statistikai munkálatairól a tudósok előtt is ismeretes. „Nem titkolható el ama bosszantó tény — mondja ő — hogy az igen nagyon korai házasságok megkevesbítéséből származó előnyök a törvénytelen születtek folytonos szaporodásával szemben — elenyésznek.“¹⁾

Proudhon erőteljes iráyával, melyet olvasói benne mindig föllelnek, rásütötte a malthusianismusra a gyalázat bélyegét,

Az ember alig fejezhetné ki magát helyesebben, és a malthusianismus következményeit természetes undokságukban alig lehetne jobban kifejtteni. Jóllehet mindenki előtt ismeretes, mily ellenséges indulattal lép föl mindenkor a kereszténység ellen, ez azonban nem ok arra, hogy következtetéseit és érveit, valahányszor az igazság begyőzésében támogatnak, visszautasítsuk. — „Ha igaz — ugymond — hogy a physikaivá vált és a népesítés feladatát a maga módja szerint megfejtő erkölcsi kényszer a házasokra nézve hasznos, úgy a nemházasoknál is ugyanazon haszonnal jár. És épen ez a dolog erkölcsellenes oldala, melyet a nemzetgazdászok előre nem láttak. Minthogy a gyönyört a nemzés minden következménye nélkül csak magáért akarják és keresik, a házasság fölösleges intézmény, a fiatal felek élete magtalan kéjclgés, a család kihal s ezzel együtt enyészik a vagyon. A gazdasági kérdés megoldatlan marad és a társadalom barbárságba tér vissza. Malthus és a nemzetgazdászati erkölcs-tanítók a házasságot lehetetlenné, a nemzetgazdászati physikusok pedig szükségtelenné teszik; azok is, ezek is az élelmi hiányhoz még a szeretet-hiányt is csatolják és a társadalmi kötelék felbomlását eszközlik. És erre

¹⁾ Dictionnaire d'oeconomie politique

mondják: hogy ezzel elejét veszik a szegénységnek, ezt értik a nyomor elnyomása alatt! Oh mélyen látó morálisták! Alapos politikusok! Igazi emberbarátok!¹⁾

Ama malthusianokat, kik a gyermekszám szobanforgó megszorításánál az eszközöket visszautasítják, mi felett a szemérmetességnek valóban pirulnia kell, korántsem helyezük egy rangba azokkal, kik a legmegvetendőbb eszközöket tartják megengedhetőknak. Mindazáltal egyik úgy, mint a másik, oly példákat hoz fel ama kényszernek, melyet ajánlanak, igazolására, melyek jogosultságát egycsenesen kétségbe vonjuk.

Midőn ők a morális kényszert a vallásos önmegtartóztatással egy színvonalra emelik, ellenmondást vélnék találni amaz ócsárlás, melylyel több író azt megilleti, és a nőtlenség védelmezése közt, melyet sokan vallási sanyargatásból vesznek magokra. — Ők mellőzik a különbséget, mely egy pap vagy egy szerzetes és ama munkás viszonya közt fenáll, ki a világban él. Mit az egyik képes végrehajtani — mondják ők — az a másiknak is könnyű. Miért ne lehetne az akarát hatalma egy világinál ép oly erős, mint egy férfinál, ki az egyház által helyeselt kötelezettségek által lebilincselve van.

Mindazok, kik előtt az egyházi állásra — vagy pedig a zárdába való belépésre — megkívántató lelki hangulat ismeretes, az ilyen párhuzamba helyezésnek bizonyára semmi értéket sem fognak tulajdonítani. A különbség nemcsak nagy, de lényeges is. A cél, melyet magok elé tűznek; az önmegtartóztatás, melyet mindkettő gyakorol; az alapelvek, melyek kalauzúl szolgálnak; az eszközök, melyekkel élnek, hogy az erkölcsstan törvényeihez hívek maradjanak, semmi viszonyban sincsenek egymással és nem hozhatják ugyanazon eredményt létre.

¹⁾ Contradictions économiques, tom. II. p. 447. edit. de 1846. V. ö. Justice dans la Révolution et dans l'Église, I. 336 á 345.

Legközelebb semmi hasonlóság sincs a közt, ki a nőtleniséget szabadon választja, és a munkás közt, ki arra kényszerítve van. Az áldozár, kit misem kényszerít ezen magányosságra, megvizsgálja erőit, hogy kelőleg méltányolhassa, kérdezi önmagát: mily nagy hatalma önmaga felett, és minő bizalommal viseltethetik az eltökélés állhatatossága iránt. Számot ad magának azon tetterőről, melyre akarata képes, hogy nehezebb körülmények között úr maradjon és a kisértéseknek ellenálljon. Évek hosszán át tanulmányozza, s csak akkor kötelezi le magát határozottan, ha a legvésebb évet túlélte.

Malthus rendszerénél egészen másként van. A munkás nem választja a nőtlen állást, aláveti magát ennek, mint a sors egyik követelményének. Bele kell nyugodnia mérsékletére s talán erkölcsi jellemére való tekintet nélkül. Nem azért lép ő ezen állásra, mintha egy kiváló hivatás követése iránti mély meggyőződés vezetné; magára veszi ezt, mint valami láncot. A szükség nevében, dacára szíve hajlamainak, van kényszerítve csak hogy megélhessen.

Felfogható tehát, mily roppant nagy köz választja el a késztetett nőtleniséget az önkénytestől, melyet érett meggondolás és vallásos bensősugallat folytán választanak. A mellett, hogy ez utóbbi, — melyre a kényszer semmi befolyással sincs — az erkölcsösségnek elegendő kezeséget biztosít, mivel a szolgai alárendeltség jellegét, melynek az ember függetlenségi érzete ellenszegül — nem tűri, a malthusiánok által hirdetett nőtleniség ellenében még azon véghetlen előnnyel is bír, hogy csakis kivétel; — oly megfontolt vizsgálat után vállalják magokra, mely részben a visszavonultságban, részben pedig a világ zajában előzte meg.

Másrészt a szívet sem hagyja minden jó indulat nélkül; célja kevésbbé rejlik abban, hogy egy nemét a ker. önmegtartóztatásnak gyakorolja, mint inkább

azon szemlélődésben, hogy a ker. szeretet cselekedeteinek gyakorlata s a szellemi munkálkodásokat — melyek tárgyát vagy az emberi tudomány vagy a szent írás képezik — elősegítse. A pap menten mindazon élvezetektől, melyekkel a házasság kedveskedik, megtalálja mindazokat a ker. önmegtartóztatásban, — különösen pedig a gyermeknevelés, a betegápolás-, a tudatlanok oktatása- szóval a lelkipásztori hivatalnak szentelt működésében.

Ő kárpótlást nyer a léleknek tudományos kutatásokra való irányozása-, valamint abban, hogy a földi élvezeteket mindig az evangelium szabályainak és tanácsainak hozza áldozatul. És a mi őt ebben különös erővel föntartja az a hit által elébe adott örök üdvösség javai elnyerésének reménye. A gondolat hogy Isten egykor megjutalmazandja felebaráti szeretetét, buzgalmát és munkálkodását, bátorítja őt és fáradozásaiban ösztönzi.

Szive a jövő után vágyódik és a remény, vagy a hit által ígért nyomornélküli boldogság elnyerése már most is biztos és vidám örömeket nyújt neki, melyeket az ideiglenes élvezetek tökéletlen és mulékony birtokában, melyeknek átadhatná magát, meg nem találna.

A pap és a szerzetes nem hiszik, hogy kivételes állásuk veszélyei ellen jámbor szándékuk és mindennapi foglalatosságuk természeténél fogva, mely őket minden megszakítás nélkül a hit dolgára vezeti, — elegendően meg vannak védve; az emberi gyarlóság ellen minden a tapasztalás által hathatós- és szükségesnek bizonyult eszközzel edzik magokat.

A visszavonultság kevesbíti a veszélyeket; a munkás életmód megvédi a pap gondolatait a netán bensejében támadt gondolatok lázadása ellen; az önsanyargatás megerősíti akaratát s az ösztön feletti uralmát; az utolsó dolgokról való elmélkedés a feltűnedező hajlamok semmiségét tárja fel előtte; végül az ima és a szentségek, minthogy ezek által Istennel, mindenszentség kufejével

kimondhatlan viszonyba lép — főlemeli gondolatait és megtisztítja szívét.

Ezen a papság és szerzetes rendek tagjai szívében és életmódjában feltalálható eszközökhöz járulnak még az egyházi fegyelmi szabályok.

Az egyházi törvények, a szeretetteljes intelmek, az előljárók őrszeme kiegészítik a buzdítás és akadályozás rendszerét, mi által a pap és szerzetes hivatásának veszélyei ellen meg van védve s a jóhoz, ha az igazi ösvényről eltért, könnyen visszavezérelhető. A szabályok, melyek nekik bizonyos társaságokat eltiltanak; a püspöktől nyert tanácsok; sőt némelykor a közönség részéről való méltatlan, szigorú bánásmód akadályozzák őket az igazi ösvényről letérni. Barátjaik és ellenségeik egyaránt oda hatnak, hogy állásuk kötelmeihez hivek maradjanak.

Azonban a világban élő emberek, névszerént a munkások nem örvendenek ily segédeszközöknek. Minden gyámolítás nélkül állanak a kísértésekkel szemben. Távól attól, hogy a közvélemény megóvná őket a rosztól, ellenkezőleg inkább a csábítások, melyekkel körülhalmozva vannak, és a társak gúnyszava őket erre ösztönzik. Tévedéseik nyilvános ostromozására jogot senki sem gyakorol; és ha mégis találkozónék ki őket gáncsolná, ez legkevésbé sem történik az erkölcsösség érdekében, mint inkább csak azért, hogy rosz viseletök által anyagi kárt szenvedtek.

A vallásos tisztaság és az erkölcsi kényszer tehát semmi közös jelleggel nem bír, és azon okokat, melyek az egyházi nótlenséget igazolják, nem lehet a malthusiánok által előírottakra vonatkoztatni.

Helyén lesz itt némelyikét, azon okoknak, melyek által az egyház indítatva érzé magát a kath. papokat nótlenségre kötelezni, — közelebbről megvizsgálni. — Hogy részrehajlók nem vagyunk, igazolják az érvek, melyeket nem egyházi művekből veszünk. Egy világi

íróhoz fordulunk e tekintetben, ki a nemzetgazdászati terén ép oly szakérteu, mint vallási dolgokban. E kettős momentumnál fogva tehát tekintélye nagy súlylyal bír, mert oly tárgyról értekezik, melyet mint tudós és igazi keresztény behatóan tanulmányozott.

„A vallásos indokok — ugymond Bargemont de Villeneuve — melyek alkalmat nyujtának követelni a kath. paptól, hogy testi szënvedéelyeit folyton feláldozza és a családi életről lemondjon, világosabbak, hogysen szükséges volna azokat ismételten elősorolni; de eltekintve a tiszta indokoktól, politikai és társadalmi előnyök is küzdenek ezenáldozat szükségessége mellett. E tekintetben egy tartományi lapban, — mely kitünő munkatársakkal rendelkezett, s melynek korai megszüntét joggal lehet sajnálni — oly nézetekre akadunk, melyek ugy igazságuk- mint bizonyító erejőknél fogva mindenestre tekintetre méltók.“

„A coelibatus — mondja Guizot — megmentette a papságot a kasztá alakulástól. Tegyük hozzá még, ez szülte a kath. egyházban a függetlenség és haladás kettős elemét: a függetlenségnek, mint a mely a papságot az előljáróság iránti feltétlen odaadás, udvarias hízeltés és vak alárendeltség kísértéseinek nagyobb része ellen megóvjá, mert ha az ember magányosan áll a világban, ezen aljasságokat könnyebben utasítja el magától, azonban ép oly könnyen áldozatául esik azoknak, ha övéinek java forog szóban és atyai gyöngédsége követeli; a haladásnak, a mennyiben az egyház fejeit most a társadalom minden osztályában fölleli, míg az egyiptomi és indiai papi kaszt mindig változatlan maradt: — a coelibatus elejét vette azon bosszantó, az atyáról a fiura vagy a vőre szálló, egyházjavadalmi örököléseknek, melyek az angol főegyház gyalázatára váltak.

És így — hála a coelibatusnak — csak a kath. népeknél tartja fen magát a papság méltósága, azon magasztos és gyöngéd érzelem, mely nem annyira a

papok iránti tiszteletben, mint hibáik ellen való kérlelhetlen szigorban nyilatkozik, melyeket azonnal még a távolból is észrevesznek; mint a legcsekélyebb folta havon vagy hölgymenyéten azonnal látható lesz. Azon szerencsétlen országokban, hol a plébánia jegyajándékul szolgál, mitsem ügyelnek a papra, sőt még a példánykép eszméje is elvesz; a hol hozzá vagyunk szokva azt látni, hogy a pap leányának gyalázata mint száll vissza az atyára, a minek folytán kényszerül a községében előforduló rendetlenségeket elhallgatni; a hol a törvénytérmetek a papok ellen intézett házasságtörési perektől visszhangzanak; a hol az oltár fiának — és legyen ő még oly példás — minden pillanatban az asszonyok fecsegései által hivatalának méltóságát megsértve kell látnia, Istennek csak az idő kis részét szentelheti, a többit családi apróságok veszik igénybe, és fájdalommal kell látni mint enyészik el kezeiből az alamizsna neijének termékenységé által. De Maistre és lord Byron után ki nem ismeri azon mély elvetemültséget, azon szolgálai csúszás-mászást a melyre a görög pópák és patriarchák lesülyedtek? Vajjon nem őszintén vallotta-e be Marheineke tanár, hogy a nagyobb részt lutheránus német államokban hivatalársai csak rendőrhivatalnokok? “

„Egyébként már maga a gyónás, ezen változatlan törvény, — melyet a szentírás és hagyomány oly határozottan parancsol — elég arra, hogy a papságot Isten és a szenvedő emberiségen kívül, minden más iránti lekötöttségtől eltiltsa és gyémánt láncsal fűzze az oltárhoz. Ezen kapcsot széttépni — mondjanak a mit akarnak — annyit tesz, mint megtámadni a nemzetek erkölceit, a lelkiismeretet, és minden családi biztonságot.“¹⁾

De — úgy vélekedik Malthus — saját valódi érdekének világos ismerete is arra serkentethné a szegény

¹⁾ Ferrére. Christliche Staatsökonomie I. k. 240. l.

embert, hogy a házasság s tulajdon tűzhely reá nézve oly végzetteljes örömeiről mondjon le. Értelmesebb és érzelemdúsabb embereknel a leendő család biztosan előrelátható nyomora iránt keltett természetes részvétet is föl lehetne használni arra, hogy családalapítási szándékuktól elálljanak.

Mindez önámítás a valósággal szemben. Az emberi természetből folyó s magasabb hivatás hiányában egészen igazolt vágy a házasság, család, és tulajdon tűzhely után, leküzdí s hatálytalanná teszi mind ama félelmet, mind pedig eme szánalmat, e hősi elszántsággal „a mit mások elviselnek, azt én is elviselem.“

Malthus rendszerének erkölcstelensége és iskolájának határozottan keresztényellenes jellege még inkább jön napfényre az egyháznak tett azon szemrehányásából, hogy a házasságot, mint szentséget pártolja és a gyermekeket „Isten áldásának“ tekinteni tanítja. Ily vádat intéz „a szabadonc államgazdászát“ ugyanazon egyház ellen, melyet a reformatio és a fölvilágosultság a természet és az emberi jogok ellenségének bélyegez, mivel a szüzességi fogadalmat megengedi és papjait nőtleniségre kötelezi!

A végkövetkeztetések azonban, melyek e rendszer fölveiből elutasíthatlan szükségességgel folynak, sokkal véresebb szélsőségekre ragadták Malthus tanítványait.

Hogyha a szabadalmazott fajtalanság ezen részről az államra nézve sokkal előnyösebbnek ajáltatott, mint a családok alapítása, ebben legkevésbé sem nyilatkozott még „a malthusianismusnak“ a keresztény erkölcsiséget végromlással fenyegető következménye; sokkal végzeteljesebben nyilvánul és működik ez a hírhedt „kétgyermek rendszerben,“ mely Franciaországban még hatóságilag is pártoltatva, a lelkiismeret- és családi békében a nyilvános, s a társadalmi jólét terén leirhatlan pusztításokat okoz. Mert a mily jogosult s a körülményekhez képest erényes lehet az önmegtartóztatás a

názasságban, ép oly bűnössé válik a házasok közössége, ha szándékos gyermektelenség föltétele alatt folytatatik. Tökéletesen pogány elkorcsosulássá fajul ezen irány egy angol orvos (álnévvel), Marcus véleménye- és tanácsában, mely szerint a fölös számú vagy beteges gyermekeket fájdalomnélküli halállal, (painless extinction), esetleg kőszén-gőz által kell az élettől megfosztani. —

És utóvégre miért kelljen a vagyontalanoknak mindezen lemondásokat, illetőleg a most érintett bűnöket elvállalni? Egyszerűen azért, hogy a gazdagabb és előnyösebb helyzetű osztályok félelem nélkül, kizárólagosan és háborítlanul úszhassanak azon élvek tengerén, mely pénzők számára nyitva áll. De ha a munkás mindezekről végkép lemondott, ha öregségében magára, és betegségében el van hagyatva, azért mert családot alapítani s gyermekeket nevelni nem akart, nehogy ezáltal újabb terheket rójjon a társadalomra, még akkor sem tud semmit a „szabadelvű nemzetgazdászati“ oly kötelezettségről, mely szerint ama nagy áldozatokat talán némi kárpótlás is megilleti; de „a mór megtette kötelességét, a mór elmehet.“

7. §. Capitalismus. — Communismus és Socialismus alapvonalaik s különbségek szerint.

A „szabadelvű államgazdászati“ két főtételen alapszik. Az egyik a tőkepénznek és az általa előidézett tevékeny iparnak teljes függetlenítése minden önkényes beavatkozástól, következőleg minden emberi gondoskodás vagy pártfogás által eszközölhető befolyástól; a másik a bérfokozat legalsóbb mennyiségének jogosultsága. Ennélfogva hidegvérűen bevallja, hogy a gyári munkás tényleges bére sohasem emelhető fel annyira, hogy a munkás családja idegen segély nélkül emberhez méltó létre számíthasson. Így lassanként oda jut, hogy a munkásnak a házasság és családról való lemondást ajánlja, ha a vigyázatlan családalapításnak önközta s elkerülhetlen következményeül kisebb nagyobb mérvű szegénységbe süllyedni nem akar.

Towsend, midőn Angolországban a dolgok ez állását egyenesen aesthetikainak találta,¹⁾ következetes volt elvéhez; mert valamint a kitűnő festményen a komorabb árnyvonások tüntetik elé a világosságot, úgy a hatalmas ellentét is oly tömeg, mely minden áron a

¹⁾ V. ö. Marx. K., Das Kapital, 1, 634.

legalacsonyabb szolgálatokra hajolni kénytelen, és olyanok közt, kik e szolgálatokat megvásárolják s élvezik, a társas viszonyoknak némi bájt s kellemet kölcsönöz (?).

Kevésbbé kiméletesen nyilatkoznak e „szükségességről“ Smith Ádám, kiválóbb tanítványai Ricardo és a francia Duvernois.

A proletár nyomor, — így vélekednek ők — az emberi társadalomtól egyáltalán elválaszthatlan. Ha egyéb haszna nincs is, mindenesetre óvásul szolgálhat a pazarlás ellen. Az örvény, melyet e borzasztó alvilág szemeink elé tár, ékes némasággal hirdeti, mint sülyednek alá azon családok, melyek rosztul viselik magokat. — De vajjon csakugyan nem volna-e más oka a szegénységnek, mely alatt a munkások tömege jelenleg görnyed, az apák és ősapák „rosz magaviseleténél“?

Nyilvánvaló, hogy ilyféle elejtett durva sőt hazug nyilatkozatok a szegény népség ügyes szóvivői által kellő időben fölhasználva, igen alkalmasak hangulatának elkeserítésére s boszúvágyának közvetlen felgyulasztására; mert misem fájóbb a nyomorra, mint a gúny.

Azonos vagy hasonló félreértések, talán jobban mondva, gonosz balfogások elkerülése végett az elénkbe vetett kérdés tárgyalásánál mindenek előtt szükséges azon valódi viszony tiszta felfogása, mely a tőke és az általa létrehozott munka jövedelme közt létezik. Mert a követelmények is, melyeket a munkásvilág elméleti s gyakorlati úton a tőkéhez, illetőleg a „munkaadókhoz“ intéz, egyedül ezen alapon méltányolhatók és mérlegelhetők jogosultságuk vagy jogtalanságuk szerint.

Mint már főnebb megmutattuk, a dolgok régi állása szerint a kézműves mester és bérmunkás közti különbség lényegében azon alapúl, hogy az előbbi munkájának termelvényét önmaga értékesítvén, annak teljes jövedelmében részesül; az utóbbi idegen anyagot idegen meghagyásból dolgozva fel, előre kikötött díjat

nyer, melynél az áru valódi értéke — piaci ára — nem jöhet tekintetbe.

A nagyipar a mester helyére a tőkét, vagy helyesebben szólva, a tőkepénzest tette és ennek következtében utóbbi tételünk oda módosul: a bér munkások által végzett munka teljes jövedelme csonkítatlanul az üzleti tőke birtokosának kezébe jut, mert a termelvény vásári árának nemcsak a terményanyag értékét és minden egyéb előállítási költséget, hanem nevezetesen a munkásoknak fizetett bért teljesen és lehetőleg bőven kell megtérítenie és visszafizetnie. Ennélfogva a munkadíj a munkaadóra vonatkozólag oly kölcsön alakját ölti fel, melyet a gyártmány vevőjének kamattal kell visszafizetnie. Az áru kelete, főleg üzleti versenynél, a szerint emelkedik, vagy csökken, a mint többé-kevésbé olcsón kínálják. Mennél csekélyebbek az előállítási költségek, annál olcsóbb a termelvény és annál nagyobb kelendőségnek örvendhet. A tőke érdekében fekszik tehát a gyártási kiadásokat, a mennyire csak lehet, kevesbíteni, következésképp a munkabért is oly alacsonyra szabni, hogy azt az iparcikk olcsó ára mellett okvetlenül, biztosan és nyereséggel visszaszerezze. Ezen tökéletes kártalanítás — és ez a legkevesebb, mit a munkaadó maga számára követel — továbbá minden kifizetett munkadíj visszatérítése mellett, a tőke viszonya a munkához ezen meglepő tétellel fejezhető ki, hogy a tőke a munkaerő teljes jövedelmét huzza, sőt sokkal többet is a szerint, a mint a munkadíjak alacsonyok és az árak magasak, úgy hogy az üzlet közönséges meneténél a munkadíjakért fizetett egész összeg kamatostúl a tőkepénzes pénztárába tér vissza.

Mindenesetre így volt az és bizonyos mérvben most is így van a legénymunkánál s a kézművesek munkadíjánál. De azon surlódások, melyek jelenben a tőkepénzes és munkás között kifejlődtek, nem is léteztek ama sokkal szerényebb körökben, és az ezekhez némileg is

hasonló ellentét alig volt észrevehető. Nem szükséges előbbi fejtegetésünkből ismételnünk, mily hasonlíthatatlánul kedvezőtlenebb a gyármunkás helyzete.

A nemzetgazdaszat nem szükölködik címeiben a tőke-nyeremény, mint a tőkepénzestől jogosan kiérdemlett díj jogosultságának kimutatására. Bastiat, a „gazdaszáti összhangzatok“¹⁾ hevesen megtámadott szerzője szerint a tőkének a munka teljes nyereséjére való jogcíme: „a tőke risicoja és kamatai; az igazgatás tiszteletdíja és a tőkepénzes, mint gyárbirtokos, értelmiségének jutalma.“

A socialdemocratia, mint azt alább tüzetesebben is tárgyalandjuk, legmérgesebb gúnynyilainak jó részét a „magától kamatozó tőke“ jogigényeinek ilyféle védelme ellen irányzá és nevezetesen az értelmiség jutalmát — mely egyes esetekben könnyen szerezhető — a proletár közönség előtt igen gyanussá tudta tenni. Annál fontosabb feladatát képezi a keresztény oktatásnak, mint a gépek fény- s árnyoldalainak feltüntetése körül, úgy a „tőke“ természetéről elterjedt fogalmat is tisztázni és kellő világításban tüntetni föl, nehogy a családok által félrevezetett nép a tőkepénzest, mint minden közjólét halálos ellenét s minden társadalmi nyomor okozóját, gyűlölje és megutálja.

Halálharcot üzeni a tőkének és tőkepénzesnek csak azért, mert a társadalomban léteznek, nagyobb esztelenség volna, mint a gépek lerombolása, melyek a szegény embernek csak azért vannak ártalmára, mert nem ő birja azokat.

Az értelmesebb socialisták a tőkére vonatkozó ezen kedvezőbb nézet iránt nem zárták el keblöket. „A tőke, mondja Hugentobler²⁾ nem zsarnok természeténél fogva (par essence). Mennél nagyobb tőke fölött rendelkezik a társadalom, annál jobb sorsnak örvend.“ És még helyesebben ezt kellett volna mondania: a pol-

¹⁾ Harmonies économiques 1850.

²⁾ Extinction du paupérisme (1868), 138. l.

gárilag rendezett társadalom tőke nélkül nem is létezhetik. Legkitünőbb vívmányai és alkotásai rövid idő alatt zürzavarba és barbárságba sülyednének vissza.

Hely szűke miatt lehetetlen itt a jogosultságot és jelentőséget, melyre a tulajdonképi, azaz pénztőke a népek modern háztartásában főleg az utolsó négy század óta emelkedett, eredetében kimutatni és a kommunizmus támadásai ellenében minden oldalról megvédeni.

Mig ugyanis a socialisták egy része meglegszik azzal, hogy a tömeges szegénység létét a tőke tényleges és kizárólagos uralmának rója föl bűnül, egy másik párt, régi és tiszteletreméltó tekintélyektől látszólagosan támogatva, a mai pénzgazdászokat elvében támadja meg, tagadva a pénznek, mint ilyennek, pénzszerzési jogosultságát.

Ismeretes, hogy Aristotelesnek a pénz termék-lenségéről szóló tana, miután ez csak csereeszköz (*μεταβολῆς . . . χάριν*) gyanánt jött divatba, a középkor gazdasági nézetére uralkodó befolyást gyakorolt és a kamatvevés tilalmának, melyről újabb időben oly sokat irnak, tudományos támogatására szolgált. Aristoteles az első, ki a kamat törvényszerűségének megdöntésére azon okot hozza fel, hogy a pénz természeténél fogva terméketlen. „Nummus nummum parere non potest.“ Midőn alapúl veszi, hogy egy termékenység- és nemző képességgel nem bíró tárgy a hitelezőre nézve jövedelmi forrás nem lehet, azon következtetést vonja le, hogy a készpénzt, mely természeténél fogva terméketlen, ingyen kell kölcsön adni. A jogtudósok és theologusok magokévá tették ezen következtetést, úgy hogy a kamat tilalmát azon elvre fektették, mely szerint egy tálér, ellentétben a növények- és állatokkal, nem szaporodik s így nem hoz létre más ércdarabot.¹⁾

Ez magában véve jeles érv volna, ha a hitelezők

¹⁾ V. ö. Polit. I. 3.

azon nézetben volnának, hogy a pénz növekvését vagy termékenységének eredményét adják kölcsön.

A pénzben rejlő termékletlenség következtében a kölcsönt csak ingyen lehet adni. De, legyünk őszinték, vannak-e eszközben a szerződőknek ily termények? Mily alapokra van tehát fektetve a kamatok követelése? Azon hasznos élvezetére a kölcsönvett pénznek, melyre azt az átvevő fordítja; azon megfosztásra, melyet a pénzkiadó hitelező maga magán ejt; azon fenforgó veszélyre, hogy pénzt vagy soha, vagy csak igen későn kapja meg végre azon, mindenki által élvezett jogra, hogy megfizetetheti magának azon szolgáltatokat, melyeket ingyen teljesíteni nem köteles.

Ha a természetes meddőség ok volna a kamatok elfogadásának eltiltására, akkor egy szoba vagy kocsi bérbeadásáért is tilos volna pénzt elfogadni, mert ezek sem hoznak létre valamit. Ezek is ép oly termékletlenek, mint a pénz. Miért van tehát megengedve ezek kiadásáért hasznót huzni? Mert szolgáltatot tesznek. Egyáltalában ez ingó jószágok vonatkozással a kereskedelemre, amennyiben hasznosak és kicserélhetők, épen nem termékletlenek. Valódi előnyöket nyújtanak, melyek képesek szükségleteket fedezni. Valódi csereeszközökül szolgálnak. Az iparnál nem az a fő, hogy a beváltott tárgyak azon értelemben legyenek termények, mint a szántó föld vagy birka, hanem hogy haszonképességet rejtse magokban. Néhány példa világossá teszi a dolgot.

A jogtudomány és ékesszólás tanára bizonyára nem fosztja meg magát szerzett ismereteitől, midőn felolvasásokat tart. Mily alapon lehet tehát igénye tiszteletdíjra? Azon oktatás alapján, melyet előadásával hallgatóinak nyújt.

Orvostól kérek tanácsot, ágyamhoz hívatom; ő honoráriumat követel. Ha tehát joga van honoráriumra, bizonyára nem azért bírja, mert miattam megfosztotta

magát ismereteitől; hiszen ellenkezőleg ezek szaporodnak, mert egyuttal betegségemet is tanulmányozza: és mégis tartozom neki, mert tanácsával szolgált és gondomat viselte. — Oly tulajdonos házáat bérlem ki, akinek semmi szükséges sincs házára, kinek még érdekében is fekszik, hogy házáat lakjam, s így a kárnak, melyet a ház nem-szellőztetés esetén szenvedne, eleje vétessék: ő nem fosztja meg magát semmitől, és meg van neki engedve a meghatározott lakbért követelni. —

Számtalan kékutazást tettem; kalandos utazásaimban ezeknek oly módját fedeztem fel, mely a hajózást tetemesen rövidíti. A kormány követeli tőlem, hogy erről tudósítsam; ha e fölfedezésért jutalmat követelek, nem sértem meg az igazságot, jöllehet nekem az út leírása semmi hátrányt nem okoz.¹⁾

Azonban a tiszta kölcsöntőke és az iparba, különösen a nagyiparba fektetett, tehát népgazdászati tőke közt lényeges különbség létezik.

Az előbbi egyre-másra közvetlenül szerez pénz által pénzt kamat (*τοκος*) alakjában. A népgazdászati tőke közvetve munka s kereskedés által szerez és növekszik, iparcikkékké változtatva és ezek értékesítése által a rájuk fordított pénzt visszaszerezve és pedig lehetőleg nyereséggel (profit), mely az iparos és kereskedő tulajdonképi tőkéjének kamatját képezi és őt további idegen tőkének hasonló célra való megszerzésére és hasonlóképen a kölcsönadó számára kamatok, illetőleg nyeresémosztalék (dividenda) általi termékenyítésére képesíti.

A klasszikus ókornak voltak ugyan „kincsei,” de mai értelemben vett tőkét nem ismert. Mert a munkát kizárólag rabszolgák végezték; csak a kisebbszerű kereskedés — és uzsorában — forgott kész- s mint ilyen szerző pénz. A középkorban is közel annak végeig túl-

¹⁾ Corbière I. 280.

nyomó a mezei gazdaszat; a kézműipar jobbára csak megrendelésekre dolgozott, vagyis a fogyasztó közvetve-
vetlenül az előállítótól szerezte be szükségleteit. Az
iparcikkokkal való kereskedés alárendelt szerepet ját-
szott. A földgazdaszat munkása hűbéri s jobbágyi hely-
zeténél fogva a röghöz és közvetve a nemesi birtok-
hoz volt kötve, mely neki a munkát és a beszállított ter-
mést nem fizette meg ép azért, mivel a „jobbágy“ osz-
tályrészeül jutott szántóföldjén táplálkozhatott. Már
rövid gondolkozás is tanít, hogy a népgazdaszati for-
galom e látszólag patriarkális módja pénzszegénységé-
ben veszélyes árnyoldallal birt. Mert a munka és táp-
forrás korlátozása, a javak s az azokon székelő csalá-
dok elszigetelése következtében egy beálló rosz termés
vagy országos csapás lehetetlenné tette a kölcsönös
segélyzést és kiegyenlítést, mint azt a nagy, mozgé-
kony, vásárlásra képes tőké végbeviheti.

Azok, kik elvileg halálharcot üzennek a magántő-
kének és a tömeges szegénységet a társadalomnak az
előbbi pénzszegény gazdaszatra való visszavezetése ál-
tal vélik megszüntetethetőnek, nem fontolják meg, hogy
ennek az egyéni szabadság legnagyobb részét fell kell
áldozniok, és ama lekötöttséget, mely ugy a földműve-
lés, mint az ipar terén a pénzgazdaszat életbe lépteté-
sével lassanként feloldatott, mesterséges úton ismét helyre
kell állítaniok. A vagyonközösség történetének áttekin-
tése meg fogja mutatni, mily elutasíthatlanul tolul elő-
térbe e következtetés tarka rendszereik mindegyikéből.

Mivé satnyulna mezei iparunk tőke nélkül, mely
képesíti, hogy a talajt megjavítsa és új szerek által
a termést növelje és olcsóbbá tegye? A milliárdok,
melyek a kereskedelembe s iparban forognak vagy
közlekedési utak és eszközök által képviselvék, roppant
nagy számuk miatt ijesztő bámulatra gerjesztenek. De
mily váratlan, romboló fordulat állana be, ha e nagyszerű
háztartás communistikus eszelősség által tőkepénzügyi

alapjában megingattatnék. Tőke nélkül az oly sokoldalú biztosító intézetek, a szegények, iskolák és templomok számára tett alapítványok megfosztatnának további lételők lehetőségétől. Mert a tőkevagyonnak a földbirtok- és használati jogokra való visszavezetése, a mennyire az még lehetséges, csak vevő tőke által képzelhető.

A jelen társadalmi állapot oly bensőleg függ össze a pénzhasználattal, hogy a modern pénzgazdászat csak minden társadalmi gazdaszat megszüntetésével érhet véget. A következőkes communisták ezen a legvégső felforgatásra vezető kényszerűséggel is tisztában vannak.

Ha azonban a tőkevagyon jogosultsága és haszna azoktól, kik a társadalom jelen állapotát nem tartják föltétlenül rosznak, nem is vonható kétségbe, mégis meg kell vállanunk, hogy a modern capitalismus ellen emelt vádak pontos vizsgálatot és részrehajlatlan méltánylást követelnek.

A tőkének, azaz helyesebben, a tőkepénzesnek tett szemrehányások között első helyen telhetetlensége és pénzszerzési korlátlansága szerepel.

A pénzszerzés mestersége jelenleg valóban azelőtt sohasem ismert tökély- s példátlan elterjedésre emelkedett. Naponta szaporodnak az alkalmak tőkevagyon szerzésére vagy a meglevőnek nagyobbítására, de naponta növekedik egyszersmind a tőkevagyon által tönkre tett kisiparosok, existentiák s áldozatok száma Mammon oltárán. Azonban azok, kiknek pénztárába az aranyeső hull, még azért épen nem „a társadalom elenei“ és „zsarnokai,“ kik „a nép szívéren taplálkoznak, hizlalják magokat.“ Mert sok tekintetben csak azt aratják, mit az okok és hatások gazdaszati láncolata hozzájárultok nélkül létrehozott, és nem a birtok mint ilyen, de igenis annak használata tudható be erkölcsileg a „kincs“ birtokosának. De előre lemondást követelni oly

jogcímeikről, melyek a társadalmi renden alapulnak, társadalmi lázadás és nyers erőszak volna.

De ha tagadhatlan a tény, hogy a mai pénzgazdászatanál nem ritkán fáradság nélkül, sőt még csalással is óriási vagyont szereznek, mégis a nép bűnös kiszákmányolásának vádja első sorban nem az ipartőkét éri. Mert a magángazdagságok leggyorsabban a magas pénzvilágban s a tőzsdejátékoknál nyerhetők vagy veszthetők el. Az iparban működő s értékesített tőke rendeltetése és célja ugyan a lehető legnagyobb tiszta nyeresmény. Azonban nem igaz, hogy a nagytőkék az iparban háttartalanul növekedhetnek. Minden iparvállalat, ha nem egyedárúság (monopol), a kifejlődésnek csak bizonyos fokát éri el, melyen mások versenyzése folytán okvetlenül megállapodik, sőt bizonyos körülmények közt még tönkre is megy. Az iparvagyon risicóját tagadni nem lehet, és ez sok vállalatban fölötte nagy. Minden nagyüzletnek rendelkezésére tetemes tartalékalapnak kell állnia oly időkre, melyekben új találmányok új gépek beszerzését teszik szükségessé, vagy kereskedési s politikai válságok a piacot elzárják és az el nem adható készletek rakásra halmozódnak. Magában véve az sem igazságtalanság, ha a magasabb értelmiség, mely sokak munkáját nagyban létrehozza és vezeti, ha továbbá az egyéni szorgalom, a gond és felelősség, melyek az üzlettulajdonosra nehezednek, elégséges jogcím gyanánt a „vállalkozó nyeresményére” — vagy az előállítási költségek levonása után hátramaradt jövedelemre nézve érvényre emeltetik. A productiv társaságok, melyeket a mérsékelt socialismus elmélete az egyes tőkepenzes helyére tesz, sem fogják a „capitalismust” az előadott határok közt nélkülözhetni és kénytelenek lesznek majd nemcsak a kéz, hanem a szellem munkáját is számba venni.

Az ipartőke ellen leggyakrabban s legnagyobb nyomatókkal emelt panasz, — hogy a munka egész jövedel-

mét lefoglalja és a munkadíjt nem emelni, hanem le- szállítani törekszik, — különösen az, mi a munkásokat harcra hívta fel a tőke ellen, és munkabeszüntetések- (strike), ugyszintén önvédelmi eszközökhöz nyulni kény- szerítette. A tagadhatlan rossz állapotokhoz, melyeket e téren a modern nagyüzlet előteremtett és az előbbi kis- ipar tönkretevése által folyton növel, fűződik egyszers- mind hosszú sora azon társadalmi reform-elméletek- s javaslatoknak, melyeknek megtekintésére már áttér- hetünk.

Igazolhatók-e egyáltalán a társadalmi reformra vo- natkozó kísérletek? Ez bizonyára az első kérdés, melyet a keresztény lelkiismeretnek önmagához intéznie kell. Azt lehetne gondolni, hogy már előre el kell itélni minden, a szenvedések és főleg a szegénység átkainak az emberiség köréből való száműzését célzó kísérletet, mint balgaságot, sőt talán mint bűnös lázadást a Gond- viselés utai és szándékai ellen. Az evangelium kimu- tatja a bűn, munka, szegénység, nyomor és halál ere- deti összefüggését. Mig az inség üdvbecsét megismer- tette és a „kereszt követését“ megszentelte, segítőül s vigasztalóul nem a tudományt s annak eszméit, hanem a könyörületet szeretetet tetterejét rendelé. Az Üdvözítő- től az egyházban rendelt intézmények és parancsok célja ugyan az emberek s az emberiség megszen- títése a túllét számára, de távolról sem tartalmazzák az eszközöket és szándékot a társadalom gyökeres át- alakítására a szegények és szenvedők javára. A 19 szá- zados egyháztörténelem ez óráig egy szentet sem mu- tathat fel, ki kortársai elé socialreformokat célzó kül- detéssel lépett volna. Mindaz, mi ilyféle kísérletekhez közeljáró, a rajongók felekezeteihez tartozik, melyek tagjaival az egyház semmi közösségbe nem lép, kiket kebeléből kiközösített.

Ilyféle megfontolások látszólag azon eredményre vezethetnek, miszerént a szeretetből eredő törekvések

kivételével, melyek csakis egyeseknek nyújthatnak szükségükben tényleges segítyt, minden más a social-reformmal való foglalkozás elmélet- s gyakorlatban kereszténytelen vagy keresztényellenes útra vezet és így az egyház minden hű fia által kerülendő.

E nehézségek elosztatására talán következők szolgálhatnának.

Ideiglenes csapások, háború, drágaság stb. idején a keresztény szeretet, mint eddig, önkénytes segíty által a szerencsétlenséget mindenestre enyhítheti és a szorongatottakat az inség ideje alatt segítheti.

Ily korlátok közt a vallás a szegények vigasztalója, a türelem tanítója, a reménység forrása és a gazdagoknak a könyörületesség útjain vezetője. Ép oly igazsággal, mint szépen üdvözlé azért az egyházat egy szellemdús szónok mint „királynőt a fájdalom messze-terjedő országa fölött.”

Nem oly egyszerű a kereszténység viszonya és hivatása szemben a „társadalmi nyomor” kérdésével. Ha a lakosság egész osztályai szenvednek és ha ezen szorongatottság okai folytonosak, ha továbbá e szerencsétlen állapot gyors növekvésnek indult s egyúttal mind fájdalmasabban érezhető, mivel jobban megismerhető, ... akkor a charitas minden áldozatkészségével sem képes a nyomor megszüntetésére s még kevésbbé fog-nak a vallás közönséges vigaszai oly hatással birni, hogy egy gyógyíthatlan nyomora fölött neheztelő s ez által többnyire nyerssé vált tömeget lecsillapítsanak és Istenben megnyugvó Krisztus tanítványaivá változtas-sanak. El ne felejtünk továbbá egy már előbb felemlített tényt: az alamizsnák, melyeket a könyörület a munká-soknak nyújt, csak a nagytőke nyereségét növelik, mely ilyenkor annál gondatlanabbul fukarkodik a munkadíjjal.

Bármily új és nehéz ennélfogva a feladat, tagad-hatlanul a keresztény egyháznak hivatása, bölcseségé-

vel a dolgok valódi állását a munka körében megvizsgálni s a szerint a tömeg balállapotai- s nyomorának vigaszát, tanácsát, vezetését és segélyét oly alakban felajálni, mely elég hatalmas és állandó a socialis nyomor okai ellen hathatósan küzdeni és azokat kevesbíteni, a társadalmi viszony reformját keresztény eszközökkel és eredményekkel életbe léptetni.

Mennyire léteznek erre a föltételek s mily irányban tétettek már kezdeményezések, ezt később fogjuk megmutatni.

8. §. Utópiák. — Az ókor communistikus jelenségei. A kereszténység és a communismus. — A St.-Simonismus.

Fourier s a phalanstère-k.

Az eszmék, melyek a különböző cummunistikus ábrándok és kísérletek rugóit és közös tárgyát képezik, sem nem újak, sem valamely esetlegességnek, vagy képzelmi csapongásnak nem köszönik létüket; sőt lényegök történelmi nyomai egészen a homályos ókorig vezetnek vissza. Minden kor és minden művelt nép önmagán tapasztalta az emberi állapot tökéletlenségét, a földi lét nyomorát; és épen az emberiség legjobbjai érezték ezt a legfájdalmasabban. A vágy nemcsak elsőszülött leánya a fájdalomnak, hanem egyuttal termékeny anyja a szebb jövőről alkotott sejtelmek- és ábránképeknek. Ily vágy, megszabadulni a népek és az emberiség életét gyötrő nyomor- és szabálytalanságtól, nem kizárólag elmúlt, boldogabb időkre (aranykorra) való visszatekintésben nyilvánul, hanem költői ábrándként látnoki, alkotó tevékenységet is fejt ki. A nagy békefejedelem üdvöt, engesztelést hozó birodalmával; a létesítendő világbéke; a boldogok szigetéről szóló hitregék; a félig tréfás, félig bánatos költői kép a Phaeakok országáról, — ezek és sok más népmonda nem egyebek, mint a dolgok jelen állása által érzékenyen bántott

képzelem fáradhatlan vágyakozása és eszmélődésének ereկletöredékei.

Az ó-görög korszak mély gondolkozású bölcsei ez általános jelenséggel már komolyabban foglalkoztak. Államképek és államregények alakjában azon fáradoztak, hogy a meglevő helyzetnek, mint egyelőre elodázhatatlannak, igazolása mellett a komor valóság körében hasztalan keresett állameszményt alkossanak, azt élénk színekkel ecseteljék. Akép, melyet Plátó „Köztársaság“-ában élénk tár, communistikus vonásoktól korántsem ment. Az uralkodók, katonák és kézművesek három rendje közül, melyekből Plátó államtana szerint az állam alakul, az első kettőnek, hogy vagyon- és rangbeli egyenlőségek megóvassék, megfelelő birtok- és családközösségben kell élnie. Tudvalevő, hogy Aristoteles „Politika“ című művének alapelve szerint az állam összefoglalata, legfőbb célja mindennek. Ezen egyetemlegesség és annak végcéljaival szemben az egyén magánérdekeivel együtt elenyészik. Az állam két, szám- és társadalmi állásra egymástól nagyon távol álló osztálya közül a rabszolgák természettől vannak e sorsra kárhoztatva, nem lévén másra sem hivatásuk, sem képességek, míg az aránylag kevés, de „szabad polgárok“ közt a jog- és birtokegyenlőség föntartása föltétlenül szükséges.

Magára a kereszténységre is gyakran történik hivatkozás és számos keserű szemrehányást kell szenvednie a communistikus elvek állítólagos ápolása miatt. Megengedjük, hogy e vád némi látszólagos jogosultságot meríthet azon ker. tanból, melynél fogva mindannyian Isten gyermekei és Krisztusban testvérek vagyunk. Az egyháztörténet fölületes, jobbára csak negélyzett ismerete a jeruzsálemi apostoli ős-egyház vagyonközösségében szintén a communistikus „vörös kísértet“ megdöntetlen bizonyítékát véli látni. De e vakmerő elferdítést, a tudákosság ily szörnyszülöttét, nem méltatjuk hosszas

cáfolatra. Az evangelium szelleme korántsem a tagadás szelleme, s azért a dolgok természetes alapjait nem is forgathatja fel. A kegyelem országa fönségéhez képest sokkal magasabb körre terjed és eszményibb célok után indul, hogysen a népek vagy egyének jogait érintené, vagy azokat hatályon kívül helyezné! Égi, befejezett eszményképének elérését, mi a jogos igények- és élvezetekről való önkénytes lemondással jár, egyes szabad, különös kegyelmek által hivatott és a kőnapiság nyüzgő színvonala fölé emelkedett jellemekre bizza. A jeruzsálemi apostoli egyházban az „életközösséggel“ történt kísérlet az elvi communismussal oly kevésbé rokon, mint a szerzetesi élet későbbi alakulásai, melyekhez az előbbi mindenesetre mintaképet szolgáltatott. Ott épugy, mint itt, minden a szabad akarat kifolyása volt, mely szeretet- és lelkesedéssel áldozá föl magát és sajátját a közérdeknek, nem kényszerűségből, hanem mert úgy választá, és nem is anyagi jólét, hanem azon fensőbb tökély érdekében, mely csakis az önmegtagadás útján, s kapcsolatban Krisztus önfeláldozó életének lehető hű követésével érhető el.¹⁾

A communistikus eszmék köréhez sorolhatók a későbbi keletű u. n. utópiák, társadalmi vagy államregények is, melyek „sehon“-ra alkalmazva, a képzelem legmerészebb vágyait túlszárnyaló rendezett, elégedett köz- és magánéletet festenek le.

Az első jelesül, a ki a reformatio korában, illetőleg a 16. század elején (1516), nagyobb és jelentékenyebb socialistikus munkával föllépett, VIII. Henrik nagyírhú kancellárja, Morus Tamás volt, a ki „Utopia“

---

¹⁾ Az őskeresztény communismus alapelve: „A mi az enyém, az a tied is;“ a modern communismus-é: „A mi a tied, az az enyém is.“ V. ö. Rocher, Betrachtungen über Socialismus und Communismus (1845. a Schidféle tört. tud. folyóiratban), és Kantz: Nemzetgazdaságtan, 119—123 lapokat

című államregényében Plátó nyomdokait követve egy ily eszményi társadalmat ecsetel s egyebek közt következőket tanít.

Az utópiai álladalomban magántulajdon nem létezhetik, s a közhatalomnak áll feladatában minden egyesnek szükséglete szerént az anyagi javakat kiszolgáltatni. Épen ezen okból pénz sem szükséges az országban, legfőlebb külháborúk viselése tekintetéből; s hogy a nemes ércekhez túlságos ragaszkodás megszüntettség, Morus szerént aranyból és ezüstből a legaljasabb nemű edények készíttetnek, és a rablók s haramiák abból készült ékszerekkel diszíttetnek. Az utazó ezen eszményi államban tartozásait szolgálatokkal fizeti, a melyek viszont épen azoknak szükségesek, kik az utast ellátják és felfogadják. A fenálló államok nem lévén egyebek, mint a gazdagok és hatalmasaknak összeesküvései a szegények és munkások leigázására, a fejedelmi és kormányzati hatalom az utópiai álladalomban nem örökösödésen, hanem választásokon alapul, úgy hogy a családok évenként a királyt és a főbb tisztviselőket választják. A mi az ipart és gazdaságot illeti, a nép összes anyagi tevékenysége a közhatalom vezénylete és felügyelete alatt áll; a mezőgazdasági munka minden emberre kötelező; a belkereskedést az egyesek egymásközi viszonyos ajándékozásai helyettesítik. E mellett tovább hat óránál naponként senki sem dolgozik; az étkezés közösen történik; a ruházat egyenlő; minden egyes az élet legváltozatosabb élveiben és gyönyöreiben részesül; ellenben a betegek, csonkák stb. könnyű és nem fájdalmas módon a világból kivégeztetnek. A házi szolgálatot végre rab-szolgák végzik. — Ezek Morus nézetei, a melyeknek gyakorlati türethetőségét azonban maga is kétségbe voná, de annyiban nagyon fontosak, a mennyiben a következő korbéli ilyenmű állameszményekre tagadhatlanul befolytak, s mint az utópia szóból magából is

látjuk, az államregények közös nevezetöket is innen vették.¹⁾

Ide számítandó továbbá Campanella olasz dömés „*Monarchiae Messiae*“ (1632) és „*Civitas Solis*“ (1643) című művei, a melyekben az állam egy nagy hitből-cselő által szeretetben és hatalommal kormányoztatik, a családi élet és a tulajdonjog megszűnik; Vairasse (1677) „*Histoire de Sevarambes*“-e, amely leginkább Morus utópiája és Campanella „*Civitas Solis*“ művénalapszik, a fenálló társadalmi intézményeket félszegeknek s hiányosoknak nyilvánítja, s valódi földi Eldorádót rajzol le, melyben az ember minden gondolható élvezet, gyönyört és kellemeket föllel; Frank Sebestyén „*Chronikája*“ (Zeitbuch), Baco „*Nova Atlantis*“-a és „*Opus majus*“-a; Harrington „*Oceána*“ stb.

Vallási és társadalmi történelmünk tényleges kísérletekben sem szűkölködik, melyek a magánbirtokoknak a közjö érdekében eszközrendő korlátozását, sőt végleges eltörlését célozták. A gnostico-manichaeus hitközségek oly tanokat követtek, melyek a családi és házassági kötelékek felbomlásához, a masdakíták perzsa felekezeténél pedig a nő- és vagyonközösség, valamint az általános politikai egyenlőség rendszeréhez vezettek. A világtengeren túl, az „Inkák“ és „a nap gyermekei“ birodalmában, oly államintézményekre bukkantak a spanyol hódítók, melyek vallási alapokon nyugvó patriarkalis és communistikus jellegöknél fogva igen alkalmasak voltak arra, hogy nagy és gazdag népet is kiskorúságban tartsanak és a gyámuralmat kifejleszszék. Nagyobb zajt ütött azon alkotmány, melyet a jezsuiták az általok megtérített indián törzseknél a paraguayi telepítvényekben szép sikerrel alkalmaztak, hol a családi élet sértetlenségének gondos ápolása mellett

¹⁾ Kautz Gy. A socialismus és communismus. Budapesti szemle 1861 XIII. k. 84. l.

a közelet egyéb ágai közös háztartáshoz hasonlóan atyai gyámkodás alatt állottak.

A hitujítást Németországban tudvalevőleg hatalmas társadalmi rázkodtatások előzték meg. A frank és sváb fölkelő parasztoknak papi és világi hűbéruraikhoz intézett ultimatumokban határozottan social-communistikus pontok is foglaltatnak. A természet személyhez nem kötött adományai u. m. erdő, vad, víz és hal az emberek közös tulajdona, melyből senkisé is zárható ki. Konok megátalkodottsággal foganatosította és követte a münsteri rajongó keresztiségismétlők felekezete az új Sion korlátlan nő- és vagyonszűkösségét, mignem e vad orgiasmus hasonló módon, mint a legújabb párizsi commune őrzőngése (1871 Márc. 18-tól máj. 28-ig) tűz- és vérbe fojtatott el.

A modern communismus azonban, melyről itt szó vagy, azon nagy hasonlatossága mellett is, mely az irodalom és történet által megőrzött régibb jelenségekre emlékeztet, már eredeténél fogva is lényegesen elüt a többitől. Nemcsak nem vallási eszmék szüleménye, de sőt ott is, hol a vallás mezét ölti magára, kizárólag anyagias jellegű. Az ipar főnebb vázolt fényes fejlődését nyomban követő aránytalanság a néprétegek anyagi sorsa tekintetében komoly aggodalmakat szült, s a véd-, valamint óvszerek gyors alkalmazását sürgős követelménynyé tette. Igen természetes, hogy a képzelemnek is tágas tér jutott. Nem kevesebb forog ugyanis kérdésben, mint az egycsek kezébe összetorlódott mesés gazdagság s a nagy tömeg végnyomora közt támadt ür betöltése, illetőleg áthidalása.

A communismus története, a mennyiben az ipar helyzetéből indul ki, s ennek javítása- vagy alakítására irányul, csak néhány évtizedre terjed. Bölcsője Franciaország. Iskolájának valamennyi nagyhirű mestere ez országból származik; legtöbb pedig születés vagy állandó tartózkodás folytán azon főváros fia, melyet napjaink-

ban a sors, vagy jobban mondva a visszatérő igazság végzése arra szemelt ki, hogy borzadályt keltő módon maga arassa gyümölcseit emez elhintett mérges magnak.

A ki az újkori communismus és socialismus alapelveit és fejlődését közelebbről akarja méltányolni, mindenek előtt az eszmekör azon képviselőire kell fordítania figyelmét, a kik az összes újkori socialistikus mozgalomnak valódi kiinduláspontjai, s kikre mint tulajdonképeni rendszeralapítókra, valamennyi újabb socialista és communista iskolák és irányok visszavezethetők: értjük gróf Saint-Simont, Charles Fouriert és Robert Owent. E lángelmű, az emberiség és közboldogság megvalósítása iránt a legmelegebb buzgalmat tanúsított férfiak ugyanis azok, a kiknek majdnem félszázados küzdelmek és vajadások közt megállapított eszmeköre képezi azon forrást, melyből mint társadalmi evangéliumból — talán az egyetlen Proudhont kivéve — e rendszer valamennyi újabb s még most is élő képviselői eszméiket merítették s a melyhez, mint az igazság valamely bűvös kútfejéhez fordulnak mindannyiszor, mikor a társadalom és főnálló műveltségi alapzatok megtámasztására, megannyi haszontalan törekvés után, új meg új fegyverekre van szükségök.

A socialismus és communismus e három legkitűnőbb s legbefolyásosabb apostolának azonban csak ugy méltányolható teljesen elméleti rendszere és iránya, ha egyúttal, legalább futólagosan, egy pillantást vetünk élettörténetükre és viszontagságos életök folyamában figyelembe vesszük azon főbb mozzanatokat, melyeknek ugyszólván befolyása alatt alakult rendszerek. Ez életrajzi átnézetből azon meggyőződést is meríthetjük, hogy e három nagy befolyású ember nem pusztá ujságvágy, nyughatatlansági viszketeg vagy pillanatnyi szenvedélyes fölhevülés által vezetett azonpályára, melyen haladni látjuk, hanem mindegyiknek keblét a népek jóléte és boldogságaért hevülő legmelegebb

rokonérzület, nemesebb lelkesülés tölté el, s mint nagy eszméhez vagy ügyhöz illik, nem sokkal csekélyebb önfeláldozással, odaengedéssel működtek és szenvedtek óriási tervök kivitele körül, mint korunk szellemi s politikai haladásának legfényesebb nevű bajnokai. Lássuk tehát e férfiakat és rendszereiket egyenként.¹⁾

Jelentősegteljes — a bölcsészet és vallási rajongások történetében kiváló — helyet foglal el a „saint-simonismus.” Az elméleti eszmék és gyakorlati célzatok e csodás vegyületekből nemcsak szerzőjének magas röp-tű, lángoló szelleme, hanem egyéni jellemének és viszontagságos életének folyása is hiven tükröződik vissza és különös világot vet keletkezési korának saját-ságos helyzete- és fejlődésére.

Saint-Simon (Claude Henri) gróf 1760 okt. 17-én Párizsban született s unokája volt St.-Simon hercegnek, ki XIV. Lajos korára és udvarára vonatkozó emlékiratáról eléggé ismeretes. Családja régi és dúsgazdag volt — azzal dicsekedett hogy családjának gyökei a heristali uralkodó ház (Martell Károly) koráig nyulnak vissza. — Bevégezett hitetlenség jellemzé zsenge ifjukorát. Henri de St.-Simon vonakodott az első sz. áldozáshoz járulni. Nemsokára egy sajnálatos balesemény újabb borút idézett Istentől elvált kedélyére. Veszett eb marta meg, s ez időtől fogva — noha a seb haladéktalanul kiégettetett — szüntelenül azon gondolat gyötörte, hogy a borzasztó betegség kitör rajta; azért a rettegett pillanat számára folyvást töltött pisztolyt hordott zsebében. Ezt leszámítva külső helyzete fényesebbnek alig volt képzelhető. A fiatal grófnak a francia forradalom előtt kilátása volt arra, hogy atyjától a hercegi címmel nagy családi vagyont (500.000 livre évi jövedelmet) örököl. 1777-ben mint Lafayette segédje

¹⁾ Kautz Gy. i. m. a Budapesti Szemle XIII. k. 252—253. l.

Északamerikába ment, ahol Washington oldala mellett az újvilág szabadságaért küzdött s egyike volt azoknak, a kik a hősies függetlenségi harcban az amerikai szabadságesszméket beszíva és fölkarolva, hazájok földjébe átültetni valának hivatva. A háború azonban nem volt eleme a lelkében más célok felé fordult gondolkodó fiatal embernek; a hadi események mellett figyelmét leginkább a gyors felvirágzásnak eredt államszövetség társadalmi és iparmozgalmi kötötték le, úgy hogy itt, valamint hazatérte után Hollandia, Spanyolország és Keletindiába tett utazásai alatt támadtak és forrtak ki magokat eszméi, melyek még azonfelül csak a legkésőbbi csalódások és vihardulta évek hosszú sora multával láttak napvilágot.

A forradalom kitörésekor alezredes volt. E társadalmi felforgatás nemességi címeivel együtt elnyelte családjá vagyonát is. De tanulmányai és tapasztalatai kereskedelemre képesíték. Henri de St.-Simon mint polgár kedvező eredménnyel folytatott lenüzetet, melynél dúsabb jövedelmi forrást talált a nemzeti javaknak a kereskedelem útján beszerzett tőkék által lehetővé tett megvételében és nyeresémes eladásában. Tapasztalatainak bővítése és tudományos törekvéseinek folytatása tekintetéből ez időtájban a gróf Angliába és Németországba utazott, de mindenünne ki nem elégítve tért vissza. Ugyanekkor, hogy az életet ez irányban is megismerhesse, egy Champgrand nevű kisasszonyt vett nőül, a kivel házassága első évét szintazon célból, hogy ez uton is világismereteit gazdagíthassa, oly pazar és dobzódó módon töltötte, hogy roppant vagyonának még fönmaradt utolsó romjaitól is végkép megvált s majdnem koldúsbotra jutott.¹⁾

¹⁾ Azt mondja erre vonatkozólag Reybaud: „Nyugodtan a tivornyázó, tobzódó tömeg közepett, mely őt környezé, másokat szakadatlan figyelemmel követett; gastronom, pazarló, világi inkább rendszerből, mint hajlomból, St.-Simon a z e g y esztendőben ő t v e n e t élt át; belevetette

A nyomorba süllyedt és nejétől is elhagyott férfit már most pénzért, mindennapi kenyeré biztosításaért volt kénytelen dolgozni s irodalmilag is működni. „Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains;“, „Introduction aux travaux scientifiques du XIX. Siècle;“, „Prospectus d' une nouvelle Encyclopädie;“, „Memories sur la science de l'homme“ című munkáit és más kisebb értekezéseit mystikus formájok, érthetetlen dagályos irányuk és föllengő jóslataik miatt a közönség semmi figyelemre se méltatta; sőt a kiadók és könyvadások elfogadni sem igen akarták. Ekkor történt, hogy az inségtől elnyomott férfi, miután államhivatalért is hasztalanul folyamodott, egy párizsi kölcsönintézetben mint másoló talált alkalmazást, amely állomásban ő, a hercegi ivadék, született francia pári, spanyol grand és egykori milliomos, naponta 9 órai fáradságos és szellemölő munkáért egy-két franknyi díjjal kényszerült beérni. Mint St.-Simon maga is bevallja, ez időtájban csak a nagy cél miatti lelkesülés és küldetésében helyezett rendíthetetlen hite volt a rugó, mely annyi szenvedés között férfias bátorságát fentartá s a legnagyobb és legmegalázóbb csapások sulya alatt a kétségbeeséstől megőrzé. E nyomasztó helyzetben találta őt hajdani irodaszolgája Diard, ki idővel meggazdagodott és most egykori kegyes urának a tőle vett jótéteményeket meghálálendő, a gróftól magához véve mindennel ellátá, s még a dolgozatainak kinyomatásához megkívántató pénzt is rendelkezése alá bocsátotta.

Működésének sulypontja ez időszakba esik. Részint röpiratok és napilapokban („Organisateur“) fejtegetett elvei, részint szellemes, tettvágyó fiatal emberekkel folytatott személyes társalgása tekintélyes párthiveket sze-

---

magát az élet örvényeibe, hogy hamar aggastyánná válhassék, s annak bölcsességére szert tegyen, mindent felhasználj, mindennel visszaélj, csak hogy korának fekélyeit és bűneit közelről megismerhesse.“

reztek neki, kik azután családját (famille de Saint-Simon), jövendőbeli reményeinek magvát képezték. A „proletár proféta“ ezen első tanítványai később, ha nemis „az ipar megszentesítése“ ügyében, híres férfiakká váltak. Ezek közé tartozott jelesül Comte Ágost, a „positivismus“ szerzője; Thierry, a történetíró; Kalévy és Dávid Felicien; a hét Pereyvas d'Eichthal, Duveyrier elsőrangú tőzsdecstillagok; Carnot, a későbbi (1848) miniszter; Chevalur senator stb.

Sorsának e kedvező fordulata azonban állandó nem volt; mert Diard meghalt s védenice újlag oly inségre jutott, hogy hosszabb időn által csak kenyéren és vizen tengethette életét s még ruháit is kényszerült eladni, csakhogy munkáinak kiadásához a szükséges anyagi eszközt megszerezhesse.

De a szenvedések ürömpohara még nem volt csordultig tele; a nehéz próbáltatásokon átment férfiúnak anyagi helyzete, vágyai és tervei megvalósítására irányzott reményei mindinkább eltűntek. Ekkor (1823) történt, hogy a physikai és erkölcsi szenvedések alatt egészen megtört s már aggastyán férfiú, a csüggedés egy sötét percében, öngyilkossággal akart életének végét vetni, de a golyó által csak szemétől fosztatott meg és tanítványainak hűn ápoló karjai közt előbbi épségét és egészségét visszanyerte. A véres katastrophá, úgy látszik, mintha megifjította volna az aggastyán eltompult szellemi erőit, mert azon hét év alatt, míg élt, volt képes St.-Simon tanát és elveit „Catéchisme industriel“ és „Nouveau Christianisme“ című legjelentékenyebb műveiben rendszeresíteni és összefüggő egészbe hozni. „A gyümölcs érett, csak le kell szedni. Én elköltözöm, de itt maradnak veletek eszméim, melyek mind arra irányultak, hogy az emberi erők és tehetségek mindenoldali szabad kifejlése biztosíttassék. Éljetek boldogul! tiétek a jövő!“ ezen végső szavai nem maradtak visszahang nélkül; mert egy pár év alatt már egész körével

találkozunk a legszellemdúsabb, noha erkölcsi tekintetben nem épen kifogástalan fiatal embereknek, kik a saint-simonismust nemcsak szenvedőlegesen fölkarolták, hanem épen azért, mivel a mester eszméi ő maga által eléggé ki nem fejtettek és meg nem állapítottak, önállóan két irányban tovább fejlesztették.

Saint-Simon elárvult „családja“ gondozását Bazard, s a kedves külsejű, ragyogó ékesszólással megáldott Infantin, a „mester“ örökösei, vették kezökbe. Bazard rendezte Párizsban az első tudományos felolvasásokat a socialis kérdések fölött; ő volt az, a ki mérsekelt, higgadt magatartása és minden túlzástól tartózkodó föllépése által e tan iránt legtöbb érdeket költött; ő gyűjtötte össze és bocsátotta közre a mester műveit „Exposition de la Doctrine de St.-Simon“ (1828—1830, 2. köt.) cím alatt, mely munka e rendszer tanainak leg-tökéletesebb összefoglalata. A francia juliusi forradalom kitörése hatalmas emeltyűjeül szolgált az iskola elveinek s azok elterjedésének, s némilg alkalmat nyújtott arra is, hogy a st.-simonismus a hirlapirodalomba és a napi sajtóba behatolhatott, sőt 1831 óta a „Globe“ című napilapban, meg a „Producteur“ című folyóiratban közlönyre is tehetett szert. Ez időtől fogva a st.-simonismus mesés gyorsasággal terjedt el és hatott át a társadalom minden rétegébe; a mi onnan is kitűnik, hogy Franciaország több városában és vidékein simonistikus egyletek és társulatok keletkeztek; a párizsi előadások ezerekre menő hallgatóságtól látogattattak, az iskola fiatalabb bajnokai az irodalom és életben, a tudomány és üzleti világ terén St.-Simon eszméit honosították meg. Nyilvános gyűléseiket a Rue Tailbout egyik tágas épületében tartották, s mialatt Infantin és Bazard a „pápa“ címét vették fel, a nők számára is megnyílt a „hierarchia“ polcára vezető út; szóval minden arra mutatott, hogy az új társadalmi rendszer maholnap Franciaország összes műveltségi és

politikai fejlődésére is határozó befolyást képes gyakorolni.

A st.-simonisták e reményei azonban nemcsak teljesedésbe nem mentek, sőt igenis hamar végkép meg-hiusultak.

A tisztán vallási és social - politikai tanok St.-Simon által elvileg megkísérlett összevegyítése méhében rejté a meghasonlás és föltartóztatlan bomlás csiráját és csak addig állhatott fön, míg a vezérek a rendszer gyarlóan összekapcsolt elemeinek egyikét jobban fölkarolva, a mesterkéltsúlyegyet meg nem zavarták.

Enfantin rajongó volt, ki a mester által kifejtett vallási nézeteket mind, eltorzítottabb alakban, a legfélsezegebb hozzáttételekkel kezdé magyarázni. Ellenben az óvatos és becsvágyó politikus, Bazard, kevesebb súlyt fektetett a hittanra, hanem annál nagyobbab a rendszer gyakorlati érdekei-, tartalma- és hivatására, melytől a társadalom átalakulását remélte. Mig Enfantin a st.-simonismust, mint pantheistikus vallást, a kereszténység által jogtalanul elnyomott test uralmának visszaállítására fokozatosan emelkedő lelkesedéssel hirdette, s egyház-községében a rajongó áhitat bizonyos nemét egészen az elragadtatás és látnoki kinyilatkoztatás határáig csigázta: azalatt Bazard a tudomány gyakorlatibb útját igyekezett követni, mignem szíve az elkerülhetlenné vált szakadás fölötti bújában megszakadt. Sikertelen volt Olinde Rodrigueznak az istenitisztelet és ipar összetartása által közvetítő irány teremtsére pazarolt fáradozása; a rajongás győzött.

Enfantin következetesen és tartózkodás nélkül hirdette „a test jogainak“ visszaállítását s ennek kapcsán a nemek szabad szerelemből „papi párok“ szerént alakulandó összekelését — az ógnostikus „syzygiát.“ A „független nő“ eljövetele nemének megváltása végett 1831. nov. 19-én a jövő hitágazatául kihirdettetett és megjelenése legközelebbre váratott. Enfantin, a pápa,

trónján ettől fogva a hön várt „főanya“ (mère suprême) számára is volt egy szék, és midőn az Párizsba jövetelével késett, a tanítványok fölkeresésére indultak, mindenekelőtt keletre, hogy onnan a hely és megjelenés biztos ismérvei nyomán megtalálандó független, kegyosztó megváltónőt körükbe röpítsék. A test emancipációja a tévely konokságával legnyersebb és legszemtelenebb hangon hirdetve, annyira elidegenített minden komolyabb és tisztább jellemű tanítványt az iskolától, hogy hosszabb tusakodások után nagyobb részök Infantintól elvált, ez utóbbit buja őrzöngéseivel magára hagyta s a mérsékelt pártot iparkodott Infantin esztelen rajongásainak és szemfényvesztő túlzásainak ellenébe állítani. Ily körülmények között nem volt csoda, hogy egyfelől a st.-simonismus minden hitelét és tekintélyét elvesztette, másfelől pedig a kormány és rendörség figyelmét is felkeltötte, mely Infantint és társait pénzsikkasztás és a közerkölcsiség ellen elkövetett vétségek alapján törvényszék elé állíttatá s a „Code pénal“ 219. cikke értelmében el is ítelteté. Ez időtől fogva (1832) a st.-simonismus mint iskola létezni megszűnt s jelentőségre többé soha sem vergödhetett.¹⁾

Forduljunk már most a saint-simonismus tantételeinek és eszmeirányainak tüzetes ismertetéséhez, amint azok az iskola alapítója s legkitünőbb képviselői irataiból merítve, rendszeres egészbe összefoglalhatók.

Két erő létezik, mely az emberiség életén át egymással folytonos küzdelemben van s egymásnak ellensúlyozására, sőt elnyomására s megsemmisítésére törekszik, s ez az „antagonismus“ és az „associatio.“ Amaz a

¹⁾ V. ö. mindezekre nézve Reybaud Etudes sur les Reformateurs I. k. 36—129. Stein Socialismus und Communismus 232—299. Thonissen Le sokialisme depuis l' Antiquité II. k. 1—34. Saint-Simon műveinek Olinde Rodriguez által közzétett összkiadásában a gróf életrajzát tartalmazó bevezetés; Kautz. A socialismus és communismus rendszerei.

tulajdon „én“ előtérbe tolásával individualismust, visszavonást és önzést támaszt; mert a világ jelszava: „mindenki önmagának éljen és ellenére másoknak.“ Az emberi nemnek azonban, már rég meg kellett semmisülnie, hogyha ezen antagonizmus mellett, s annak mintegy megszorítására a másik világelv t. i. az egység, a társulás, a harmonia elve nem léteznék. Az emberi társulás legkezdetlegesebb formája a család, belőle veszi eredetét a község, ebből a törzs s végül a nemzet, a melynek ismét az a rendeltetése, hogy karöltve a többi nemzetekkel egy nagy állam- vagy néprendszerré alakuljon, mely előfeltétele a valódi világegyesületnek (association universelle) s ez által az emberiség valódi boldogságának és jólétének. A világtörténet fölosztásánál e két ellenséges elv befolyását alap gyanánt fogadva el, két alkotó és két romboló korszak különböztetendő meg. Az organikus korszakok azok voltak, melyek az ó-korban Socratesig és a középkorban a népvándorlás végétől a XVI-ik századig terjedtek; a romboló korszakok ellenben Socratestől egész a népvándorlásig, meg Luthertől a mostani időkig lejárt századok. E szerint a kereszténység előtti világkor kezdetétől egész a hellenizmus virágzásáig a szervileg építő elv működése és hatása észlelhető. Ezt Socratestől a görög világ leártáig a bontó elv váltá föl, mely a vallás és tudomány terén a bíráló bölcsélet, a politika terén a római kard alakjában jelent meg. A társadalmat ekként tönkrement állapotában a kereszténység karolá föl és változtatá át. Ekkor vette kezdetét a keresztény korszak szerves alkotása, mely egész a IV-ik század végeig tartá fön magát. A medici pápák és a hitújítás korával ismét váltságos áradat áll be a társadalmi életben; tagadási műtétét vallási téren a hitszakadásban, a tudomány terén pedig a tagadó bölcséletben észleljük.

Az első két korban az emberiség mindenütt két, igen egyenlőtlen részből, szabadok- és rabszolgákból áll.

A kereszténység megszüntetése elvben e különbséget, a valódi életben azonban a rabszolgaság csak a szelidebb jobbágyságra változott; de az újkori forradalmak és jelesül a francia forradalom, melyek a népek politikai emancipációját vették célba, ugyanakkor, midőn a középkori jobbágyot s hűbérest felszabadították, egyidejűleg sokkal átkosabb nemét a szolgaságnak és függésnek idézték elő, t. i. a munkás proletariátust s a tömeges nyomort. A most főnálló iparrendszernek az „én“ elvéből fakadó legnagyobb hibája az, hogy a nagy számat a kevesek politikai és anyagi kényuralmának veti alá; a birtok megosztását a különböző társadalmi tagok és elemek közt igen félszegül szervezi, amennyiben nem mindenkinek van alkalmá (bármily jóakarát- és munkaszeretettel járjon is el) magának az élet függetlenségéhez megkívántató vagyont megszerezni és élvezni, ami természetesen az erők és tehetségek szabad kifejlését és értékesítését megakadályozza és így a valódi haladást és előmenetelt is lehetetlenné teszi.

Legborzasztóbb eredménye azonban minde félszegségnek a munkás néposztály, az iparos rabszolgák helyzete.

A korlátlan verseny, a gépek meghonosítása, a nagytőke-oligarchák megszáporodása és szívtelensége, a pénz és adóbonyodalmak által ugyanis az embernek embertársa általi kizsákmányolása idéztetett elő (*exploitation de l'homme par l'homme*), mi a munkásokat majdnem állati vadságra és gyámoltalanságra kárhóztatja, s az emberi méltósággal és rendeltetéssel gúnyos ellentétet képező nyomor- és szenvedésteljes állapotba süllyeszti. Saint-Simon a nemességen és a papágon kívül szorosan még három néposztályt különböztet meg: az első a dolgozók (iparosok), második a birtokosok (bankárok) és harmadik a törvénytudók (ügyészek, bírák, hivatalnokok) osztálya. A bankárok- és

legistákról — kik közép osztályt alkotnak a király és az iparosok közt,— azt mondja, hogy azok a kamarában hatalomra jutottak és magokat liberalisoknak nevezik, hogy azonban liberalismusuk nem más, mint merő önzés, melynek alapelve: „Lépj félre, hogy nekem legyen helyem.“¹⁾ A társadalmat — mondja tovább — még tovább kell vinni, és az iparosok osztályát a birtokosok és jogászok fölé helyezni. „Épen ez — teszi hozzá — mostani célunk; mi vállalkozunk az iparosokat a tisztelet és hatalom legfelsőbb fokára emelni.“²⁾

A birtoklókat (bankárok) és a jogászokat, mint bourgeoisie-t, az iparosokkal mint néppel (peuple) állítja szembe; miáltal először fejezi ki azon ellentétet, mely történetén ezentúl folytonosan átvonul.

Mind e hiányok és bajok orvoslására St.-Simon és tanítványai a következő elveket állítják fel.

Korunk feladata a jelenben a legnagyobb és legszegényebb osztály nyomorú helyzetén az által segíteni, ha az államot socialistikus elvek alapján átalakítjuk. Egyik főeszköz és mód e cél elérésére a gazdagság aránytalan összehalmozódását egyesek kezeiben megakadályozni és a szegény munkásosztályt a kereset bizonytalansága s esetlegé alól fölmenteni, vagy rövidebben: a véletlennek uralmi körét minden módon megszorítani.

Ez pedig csak úgy vétethetik foganatba, ha a birtok öröklése megszűnik és minden egyes arra kényszerül, hogy önképessége és erejének kifejlése által szerezzék meg a társadalomban helyét és biztosítsa létezését. — Ez elvvel a st.-simonismus socialistikus rendszerének sarkalatos elvét mondotta ki.

Ennek nyomán csak az önszerzett vagyon igazi tulajdon, a munkaképesség pedig jog az új birtokra; a miért csak az államhatalom az általános örökös, mely-

¹⁾ Ote-toi de là que je m'y mette. — ²⁾ Stein, II. 168.

nek aztán hivatásában áll a birtokot arányosan tagjai között elosztani. Ez elosztás mértékét illetőleg következő szabály irányadó: mindenkinek képessége, minden képességnek munkája szerint (*à chacun selon sa capacité, à chaque capacité selon ses oeuvres.*) Maga az elv gyakorlati foganatosítása pedig olykép történhetik meg, hogy ha az állam több kisebb-nagyobb bankot, egy központi bankkal állít föl; e bankokra száll minden elhunyt államtag vagyona, azután annak jut birtokába illetőleg szolgáltatik ki, a kit a bankigazgatóság erre legméltóbbnak ismer el; — oly elv, melylyel a st.-simonismus a bankot tulajdonkép az egész társadalom legfőbb igazgatási hatóságává változtatta, s egyszersmind a társulás és közszellem megvalósításáé ezen a téren eszközösbe vehetni vélte.

Ezek a saint-simonisták közgazdasági és társadalmi tanai. Lássuk vallási elveiket. Itt mindenek előtt élesen kell különválasztanunk azon eszméket, melyeket közvetlenül Saint-Simon meg az iskola másodalapítója Bazard¹⁾ fejtett ki, azon eszméktől, illetőleg aljas és fél-szeg elvektől, amelyeket az iskola túlzó pártjának, főnöke, Infantin, tanított és terjesztett. Saint-Simon és Bazard jelesül ezeket mondják: Minden valóban nagy haladás az emberi nem történetében azáltal tüntette ki magát, hogy a vallási eszmék terjedelem és tartalom tekintetében tovább fejlődtek és tökélyesbültek. Az alkotó, organizáló korszakok egyszersmind vallásosak, mert a vallás egyike a tulajdonképeni legegyesítőbb tényezőknek, a mely önmegtagadás és önfeláldozásra képesít. Ezzel ellenkezőleg a kétely természeténél fogva mindig csak rontó, tagadó elem, mely a tudomány és irodalomban, jogban és művészetben, államban és ne-

¹⁾ „Bazard igazi saint-simonista; amit az emberek a saint-simonismusban leginkább magasztaltak, és amittől leginkább féltek, az nem Saint-Simoné, hanem Bazardé.“ Stein II. 185. I.

velésben stb. csak az ellentétességet, antagonismust, idézi elő. A fetisizmus és polytheizmus csak egyes emberekre vagy városokra vonatkozott; a hébervallás egy népre, s csak a kereszténység az összes emberiségre. A keresztény egyház a világtörténet legnagyobb béketársulati példája, a mely ezer jótéteményt és áldást árasztott a világra, de annyiban bevégzetlen maradt, a mennyiben az anyagi élet kellemei iránt fagyos közönyt viseltetik, s élv, öröm, éber erőfeszítés és ipari haladás helyett inkább önmegtagadást, önkínzást és nélkülözést ajál. Azért új-keresztény, vallásos hitérmekben erős kort kell teremteni, melyben az anyag is alkotólag nyuljon a haladás összetényezői közé s ezáltal az ipar is megszentessüljön. Az államkormány vezénylete egy az új hitelveken emelkedő aristocratico-theokratikus testületre bízassék, s az egész köz- és magánéletet azon nagy elv hassa át: „szeressétek egymást, mint testvérek“ és „gondoljatok szüntelen a nagy és nyomorban tengődő alsó néposztályok helyzetének javítására.“

Ami Enfantin hitelveit és tanait illeti, ezek a következőkben foglaltatnak össze: Minden az emberben Istennek és az istennek nyilatkozata. Ennélfogva az emberi test, az érzékiség ösztönei és kéjvágjai is kielégítendőek. A pápaság meg a királyság veszélyes dualizmus, mely akkép mellőzhető, hogyha a vallási és politikai főhatalom az álladalomban egy kitűnő egyéniségnek, a főpapnak kezeibe adatik, a ki azután mintegy látható gondviseléskép az egész tanácsával s papi közgeivel igazgatja. Az új vallásrendszernek alapdogmája az, hogy a szellemnek és az emancipált testnek összhangba kell lépnie egymással; a házassági intézmény, mint annyi bajnak forrása eltörölendő s helyébe a szabad szerelem léptetendő, minek szükséges folyománya a nőnek teljes

socialis felszabadítása és a férfinemmel mindenben teljes egyenjogosítása.¹⁾

Azon gyanús tétel, miszerént az új kereszténység föladata az anyagnak, következőleg a testnek régi, a kereszténység által megnyírbált jogaiba való visszaállítás, a nőknek fölvétele a község hierarchiájába; továbbá a megváltó nőről szóló tan mindmegannyi elem, melyek a st.-simonisticus társaság kebelében is csak hamar félreértésekre és tévelyekre, kívülről pedig elkerülhetlenül bizalmatlanság- és gyanúra szolgáltatott okot, és a község fölosztatását, mint főnebb láttuk, eredményezték.

St.-Simon „egyházának“ romjait Charles Fourier, rendkívül szellemes és képzelemgazdag francia socialista öröklé és gyűjté egybe.

Fourier, ki 1772 április 7-én Besançonban született hosszú, majdnem 70 évre terjedt életét kizárólag az új társadalmi s közgazdasági világrend elveinek kifejtésére ordította.²⁾ Jómódú, kereskedést űző szüléktől származván, kiváló szellemi neveltetésben nem részesült ugyan, de már gyermekéveitől fogva nyílt alkalm, az élet gyakorlati oldalát megismernie, és különösen a későbbi eszmefejlődésére nagy befolyást gyakorolt ipar- és kereskedési üzletet figyelemmel tanulmányoznia. — Három eset különösen említésre méltó, a mely Fourier szellemének sajátos irányzatára döntő befolyású volt. Öt éves korában ugyanis történt, hogy atyjának boltjában egy vevőnek azon kérdésére, vajjon az alku-

¹⁾ *Enfantin* hitvallása:

Dieu est tout ce qui est,
Tout est en lui, tout est par lui.
Nul de nous est hors lui,
Mais aucun de nous n'est lui.

Chaque de nous vit de sa vie,
Et nous tous communions en lui,
Car il est tout ce qui est!

ban lévő árucikk jóságára lehet-e számolni, oly feleletet adott, melyért apjától szigorúan megdorgáltatott, ámbár magát teljesen ártatlannak tudta. Más alkalmával tapasztalta a fiatal (már akkor kereskedősegédként működő) Fourier, hogy főnöke az 1799-i drágaság alkalmával Marseille-ben nagy tömeg rizst vízbe vetett, csak hogy a többire nézve a nagy árt fentarthassa, s így a szűkölködő alsó néposztálynak helyzetét még nyomasztóbbá tehesse. Végre harmadszor történt Fourier-vel az, hogy csalárdság és közbejött politikai zavarok miatt egész vagyonát (100.000 franc), mely szüleitől reá maradt, elvesztette, s így egész életén át, mint egyszerű kalmár-irodai segéd, a legnyomasztóbb alárendeltségben kényszerült szolgálni s életét fentartani.

Ez események kapcsolatban és együttvéve a fiatal gondolkodó és merész tervekhez hajló Fourier egyéni jellemével, már igen korán azon eszmét költötték fel benne, hogy a társadalmi ipar és szorgalmi élet nagy hiányokban és félszegségekből szenved, s hogy a főnálló műveltség az államrend egyéb árnyoldalaival együtt gyökeresen átalakítandó s más alapra fektetendő. Említésre méltó azon sokszor nyilvánított vallomása, miszerént már ifjúkorában — ép úgy mint Hannibal a rómaiak megalázására, — „a kereskedésnek s az ezzel járó csalárdságnak kiirtása- s leküzdésére megesküdött s életének feladatát abban helyezte, hogy az ipar és forgalmi rendszert gyökeresen megjavítsa és átalakítsa.“ — S hogy ez esküjének valóban híven meg is felelt, tudjuk egész élete folyamából, melynek minden pillanatát ugyszólván kitűzött céljának megközelítésére használta fel, s olyképen intézte, hogy halála előtt már jóval, egy egészen önálló socialistikus iskolának alapítójául és főnökeül ismertették el, és számtalan tanítványai és követői részéről majdnem áhitatteljes tiszteletben részesült. Életkörülményeire nézve itt még csak az említendő meg, hogy

előbb Rouen, azután Lyon és Marseille városokban egyszerű kereskedősegédi minőségben működött, s becsületessége, emberies magatartása és pontossága miatt valamennyi főnökétől kedveltetett és becsültetett. Halála 1837 okt. 29-én következett be. A mi jellemére és elveiben helyezett rendíthetlen hitére jellemző fényes világot vet, azon sajátos tényből tetszik ki, hogy a rajongó férfiú naponként pontban 12 órákor lakására visszatért azon reményben, hogy fog egyszer találkozni valamely eszméit fölkaroló milliomos, ki neki terveinek kivitelére s elvei gyakorlatiságának bebizonyíthatására a szükséges összegeket rendelkezése alá bocsátja.

Ezek Charles Fourier egyszerű külső életfolyamának fővonásai. Annál gazdagabb volt azonban szellemi és eszmei élete, mely számos irodalmi művei és értekezéseiben nyilatkozik.¹⁾

Vessünk már most Fourier rendszerére is egy tüzetes pillantást s iparkodjunk közelebbről megismerni azon elveket, melyek a fourierismust Saint-Simon rendszerétől megkülönböztetik. Bevezetésül megjegyzendő e helyütt, hogy a szemléleti, vallási és társadalmi eszmék tarka vegyülete található Fourier munkáiban, nagyrészt különönc kifejezési módon előadva, úgy hogy megértésökhöz különös kulcs kell. Legvilágosabb nézeteit következőleg lehetne visszaadni.

A jólét vagyis a boldogság után való törekvés az, mely minden emberrel közös. A boldogságot az ember minél nagyobb tökélyesbülése hozza meg, ez pedig csak a

¹⁾ Kiténőbb munkái, melyekben rendszerének vezéreszméi vannak lerakva, a következők: „Théorie des quatre mouvements et des destinées générales;“ „Traité de l'association domestique-agricole;“ „Le nouveau monde industriel et sociétaire;“ „Sommaire du traité de l'association domestique-agricole;“ mely munkák együtt és tanítványainak jegyzeteivel bővítve az 1841-ik évben megindított ily című gyűjteményben: „Oeuvres complètes de Charles Fourier“ (hat nagy nyolcadrét kötetben) egybefoglalva bocsáttattak közre.

világot alkotó és föntartó elvek összhangzásából jöhet létre. — Ily elem három van: „Isten, vagyis a szellem“, mely mozgatja a létezőt, az „anyagot“, és az „igazságosság vagyis a mennyiség tan“, mely a mozgást rendezi, és mind a mozgatót, mind a mozdítottat összhangzásban tartani van hivatva. A mozgás pedig 4-féle: anyagi (mindenségi), szerves, állati és társadalmi. Minden állati és társadalmi mozgás nem egyéb, mint ösztön (passion), mely az anyagi rendszerben vonzódnak (attraction) neveztetik. Az ösztönnek megfelel a hivatás (destinée) és ennek elérésében áll az ittlét boldogsága, mely az erre irányzott tevékenység kielégítése.

A különös felosztást és műszavakat, melyeket Fourier az emberi ösztön osztályozására kigondolt (érzéki, érző és osztó ösztönök), itt mellőzhetjük. Elég tudnunk, hogy Fourier még Saint-Simonnál is keserűbben vádolja a vallást és bölcseletet, hogy jó és rossz ösztönök közt felállított megkülönböztetésök, ezeknek elnyomása, valamint a természeti kívánságok korlátozására irányult jogtalan kísérleteik által a társadalmi fejlődést egészen összezavarták és az élvezet és munka közti aránytalanságot létrehozták.

Igy a boldogságot első sorban nem a túlvilágon, hanem a földön kell keresnünk. ¹⁾ Hogy azonban ilyenre szert tegyünk, a természet rendje előtt kell előbb meghajolnunk és az ösztönöknek szabad folyást engednünk. Mert ezek mind jók és hasznosak. A társadalmi mozzanatokra jelesen az érző vagy társas ösztönök működnek közre, ilyenek : a barátság, szeretet, nagyravágyás és családi ösztön. Ezeket nyomban követik az osztó ösztönök u. m. a vetélkedés, ármány, váltakozás és egyesülés ösztönei. —

Az ösztönök szabad folyásából támad az összhangzat. Összhangzólag keresik egymást és egyesülnek a

---

¹⁾ Le bonheur est ici-bas et non pas au delà.

nemek szabad hajlamaik szerint, miután a kényszerhá-
zasság bilincsei lehullottak. A csoportulási ösztön befo-
lyása alatt társulatok keletkeznek, melyeket a vetélke-
dési ösztön hatványozott tevékenységre sarkal, miként
ismét az egyesülési ösztön a munkás osztályok közt
szorosabbra fűzi az összetartás kapcsait stb.

Mióta az emberiség létezik — pedig Fourier szá-
mítása szerint már kerek számmal 80,000 éves — a
boldogságnak csak hajnalához jutott még. Öt ezer évig
tartott az emberiség gyermekkora. Ennek első szaka
volt az édeni állapot, a „boldogság árnyalatával,“ a
hitrege aranykora: igénytelen gyermekded évek (série
confuse) család és háború nélkül. Ezután következett a
„vadság“ (sauvagérie, kamaszévek), a tulnépesedés és
ezáltal rablás és háború.

A patriarkátussal vette kezdetét (?) a családi élet,
a családfők, rabszolgák stb. helyzete. A negyedik kor-
szakban a barbárság korszakában, a családok egymást
támadták meg; ez szülte a zsarnokságot és önkényt.
Most a kényszerházasság, családi kötelékek és az ipar-
egyenetlenség által még nagyon zilált „polgáriasodás“
korát éljük. Ennek tökélyesbítésére még két időköz, a
földművelést és ipart biztosító „garantismus“, végül az
„associatio“ korszaka fogja egymást fölváltani; de a
teljes összhangzatot ezek sem teremthetik meg. Mert a
„társadalmi mozgalomnak“ a 6. és 7. korszakban föl-
fedezett törvényei behatása alatt az egész világ, tehát
a természet is, varázsütésre (egy ugrással a tömkeleg-
ből az összhangzatba) békés, fönséges alakot ölt,¹⁾ mely-
ben majdan az emberiség 35 ezredéven át férfikorá-
hoz közelít, további 35 ezred alatt erejéből és teljéből

¹⁾ Ilyen félszeg és paradox jóslatok pl. azok, melyek szerint a
föld, ha az ő rendszere terjedne el, valódi paradicsomot alkot: a folyók
és tengerek tejjel és mézzel látandják el a lakosokat; rendkívüli ügyes-
ségű vadállatok megszelidülve az emberek szolgálatára állanak, a sark-
körön örökös fény mutatkozik stb.

mindinkább veszít és 5000 évi „végelgyengülésé-“ben kivesz.

Bármennyire hasonlítanak is ez utóbbi föltevések egy beteglázás álmaihoz, mégis bámulandó éles elmét tanusít Fourier ott, hol polgáriasodó korszakunknak nézete szerint a bölcészek és pénztőzsérek által okozott gyógyíthatlan rákbajait fōdi fel. Azon intézkedésekből, melyeket rendszere az „összhangzat“ keresztülvitelére a társadalomban szükségesnek állít, tűnik ki legvilágosabban, hol kereste jelen viszonyaink visszásságának okát és óvszerét.

Mint előre is föltehető, Fourier mindenesetre a családnál kezdi. Ennek szerves baja a nők szabadsághiánya- és a kényszerházasságban van, mely korlátoknak azért le kell omlaniok. A fölszabadított nő, ha továbbra nem akar vestaszűz (!) maradni, maga választja férjét vagy férjeit. Mert ezekben „hajlama szerint“ válogathat, vagy egyidejűleg többekkel is folytathat viszonyt. — Ugyane jogok illetik a férfiut is, ki több termékenységre különböző hitvest választhat. A gyermekek és az öregek, mint harmadik nem, elkülönítettnek a házasoktól és azok ápolására bizatnak, kik a családi hajlam által magokat erre hivatva érzik.

A mostani kézműipar, háztartás és földművelés a szétforgácsoltság, következőleg az erőpazarlás hibájában sínlődnek. Ez okból a kisebb kéz- és földművesek, valamint a háztartások nélkülözik a foglalkozásaik sikerére és jövedelmezővé tételére szükséges segédeszközöket. A magasabb iparban pedig a gazdagság és ennek szolgálatában a liberalismus a néptömeget szabadsága- és jólététől a szó valódi értelmében megfosztják. A szegények éhségére és a nyilvános erőhatalom karjára támaszkodó társadalmi viszonyok kényuralma lehetetlenné teszi a munkásnak — még legnagyobb erőlködése mellett is — többet szerezni, mint mi az élet fōnntartásához okvetlenül szükséges.

Ez iszonyú baj gyökeres javítására csak a „szervezett“ ösztön szerént alakult sorok, és a „csoportokra“ osztályozott társadalmi közösség képes.

A sorok phalanxokba tömörülnek és egy a község földbirtoka közepén épített közös palotában (phalanstère) laknak. Minden phalanstère körülbelül egy négyszög mértföldnyi lakosságot foglal magában, s így 1500—1800 személyre van berendezve. Az építés költségeit részvénytőke összeadása által fedezi.¹⁾ A lakosok egy része földműveléssel foglalkozik, mások a háztartást rendezik, mások ismét a kézműipar különböző ágait művelik; az arra képesek nevelik a gyermekeket, tanítják a tudományokat s gyakorolják a művészetet. Hogy a munka ne legyen teher, hanem élvezet, minden egyes tagja a községnek 20—30 foglalkozásnemet tanuljon, és minden series, hogy meg ne unja magát munkájánál, két-két óránként új foglalkozáshoz térjen által, hogy a lélek ébersége, a kedv, derűlttség és az erők kitartósága biztosíttassék.

A munkák közül pedig a szükségesek díjaztatnak legjobban, és csak ezután a hasznosak, végül a kellemesek. A munka tartama 10 óránál hosszabbra nem terjedhet.

Minden phalanx az öregek választott tanácsa által kormányoztatik; a jövedelem $\frac{4}{5}$ -e az alaptőkéhez csatoltatik, a maradék pedig a munkások béreül és az értelmiségnek u. m. orvos, tanító stb. jutalmául szétosztatik. A társas község azon helyzetben leend, hogy az egyeseknek elkülönöztségekben talán legszegényebb állapotát oly békessé és boldoggá teheti, melyet mainapság a leggazdagabb sem élvez. A magánérdek kihaltával egyenlő

¹⁾ A magántulajdont Fourier rendszere sem törli el, de a telekbirtokjog annyiban módosul általa, a mennyiben a társadalomra száll át bizonyos részvényjegyekért, melyek mint a birtok képviselői, öröklési esetekben az új tulajdonosra szállanak át, de olykép, hogy az őt illető telket külön tagban ki nem kérheti.

kényelemben élvén mindenki, viszályra nincsen ok, hanem igenis van alkalom egyes „sorok“ és „csoportok“ versenyzésére, hogy a jólét és a társaság hírnevének emelése céljából minél sikeresebb eredményt mutassanak fel. Az első társas község tényleg megalapítva, előképül és egyszersmind indító okúl fog szolgálni, hogy az egész emberiség körében meghonosuljon. Fourier ezt 3 millió község alakítása által véli fogatosíthatni, melyek központi kormányja Konstantinápolyban székelhetne egy „omniarcha“ elnöklete alatt. Sajnos, hogy a világ eddig sem az első társas községet, sem ennek példaphalanstère-ét nem látta. Fourier lelkesedése hajótörést szenvedett, mert nem volt pénze, a mi ennek kiviteléhez legszükségesebb.

Egész élte végeig keresett valakit, ki neki az első kísérlethez egy millió frankot adjon. De hiú volt minden reménykedése.

---

9. §. Fourier iskolája. — Baboeuf. — A mutualisták. — Proudhon. — Cabet mérsékelt communismusa.

Fourier, a phalanstère-k eszményi teremője, kevés iratot, de a helyett néhány hű és szellemdús férfi s nő tanítványt hagyott maga után. Ezek u. m. Victor Considérant, A. Paget, Clarisse Vigoureux, Mme Gatti de Gamond részint röpiratok-, részint hirlapokban, különösen a „le Phalanstère“ közlönyben 1832-től 1842-ig erélyesen védték, és mint rendesen történni szokott, túlozva fejtegették mesterök társadalmi és bölcseleti tanait. Ez álmok megvalósulása természetesen elmaradt. A Victor Considérant által hévvel pártolt elméletet szintén elítéli az erkölcsi és nemzetgazdászati kritika. A házasság- és családnak lerontása, melyek egyesekben úgy, mint az egész társadalomban a valódi erkölcsösség egyedüli támaszai, a társadalmat csakhamar pusztá tömkeleggé aljasítaná, melyben a serdülő nemzedék, megfosztva természetes ótalmától, elkorcsosulna, nagy száma miatt terhessé válnék és kevés idő alatt politikailag is tönkremenne.

A nőknek megengedett féktelenség borzasztó testi s lelki következményeiben kimondhatlanúl iszonyatosabb módon hatna a nemi ösztön-, nemi szerelemnek a pogánykorban történt akármily nagy elfajulásánál. Nem lenne többé anya, csak asszony. Ehhez hasonlítva

még ártatlan felfogásnak tűnik föl, hogy Fourier a világ átalakításánál nem valóságos, hanem eszményi embert alkot magának, kitől nagyobb és szívósabb erényeket és áldozatkészséget vár, mint valaha a kereszténység szentjeiben keresett. A phalanstère-nek minden lakójában szerzetesi tökélyt tétélez föl, holott másrészről a legféktelenebb élvvággy kielégítésével, a „test fölszabadításával“ kecsegtet és arra ad alkalmat. Fourier néhány egészséges eszméje, milyen a fogyasztás és munka végett való egyesülés, átmenetet képez a communismusból a socialismusba.

Fourier álmainál azonban végzetteljesebb lőn Franciaországra egy más, gyökeresen communistikus rendszer a „baboeufismus.“ Elég lesz megemlítenünk, hogy az emberek, kik az 1870-iki párizsi commune rémuralma idején magokhoz ragadták a kormányt és Franciaország fővárosát csaknem rommá égették, nem mások, mint e legkiméletlenebb francia communista szellemi unokái, Francois Grachus Baboeuf elveinek gyakorlati alkalmazói. Ennélfogva ezen férfi működése különösen figyelemre méltó.

Mint már főnebb mondtuk, az első francia forradalomban a polgárság szabadelvűsége diadalmaskodott a papság és nemesség fölött és magához ragadta a kizárólagos uralmat. De a szegény és gazdag közt tátongó űr korántsem lőn betöltve, sőt még nagyobbodott a forradalomra következő évtizedek alatt a korlátlanul uralkodó tőkegazdálkodás által. A vad és véres izgalom a tömegben szenvedélyes és tartós izgatottságot szült; az egyenlőséget és testvériséget ajkaikon hordozó prókátorok és szabadelvűek készséges szövetségese volt a szegény nép, míg a főrendek kiváltságai ellen folyt a küzdelem; de a győzelem után önsorsára hagyatott

Egészen más fogalma volt Baboeufnak az államfölforgatásról. Nem azért akarta ő a nemesség és papság kifosztását, hogy helyöket a szabadelvű polgárság

pénznemessége foglalja el. Mint a francia nemzetgyűlés legszélsőbb pártjának tagja e célból az 1793-i forradalom vérözöne között megalapította communistikus „pantheon vagy az egyenlők társulatát“ (société du pantheon on des égaux). Hírlapja „A Népszószóló“ által fölhívta a városok söpredékét és az elkeseredett, elszegényült földműveseket, hogy neki az új társadalom alakításában segítségüket nyujtsanak. A Danton és Robespierre bukása után keletkezett directorium útját szegé az alsó néposztályok izgatásának és megtiltotta a communistikus egyeslet számára való toborzást. Erre Baboeuf visszavonult ugyan a nyilvánosság teréről, titokban azonban jól szervezett összeesküvést hozott létre: az egyenlők (égalitéaires) titkos szövetségét, mely az ő és barátja Parthé vezérlete alatt a fegyveres siker alkalmas pillanatára készült.

Azonban a directorium váratlanul nyomára jött az összeesküvésnek. Baboeuf öngyilkos halállal mult ki 1796 máj. 26-án. Parthé ugyanaz nap a guillotine által kivégeztetett.

Baboeuf tana körülbelül a következőkbe foglalható össze.

Minden magánvagyon bűn a társadalom ellen. Ennélfogva, mihelyt az új társadalom megalakul, minden községi, alapítványi vagy iskolavagyon a társadalomra száll át, hogy nemzeti vagyonként általa kezeltessék. A többi birtok időszerénti birtokosa elhaltával szintén nemzeti vagyonná lesz. A belföldiek (franciák) kölcsönös tartozásai megsemmisíttetnek; a külföldre szóló tartozások törlesztését önmagára vállalja az új társadalom. Minden embernek egyenlő joga van bármely kényelem- és élvezethez, de viszont mindenki adója a társadalomnak képességének megfelelő munkával. Sok ember együttlakása a városokban természetellenes és erkölcstelenítő. Az új társadalom nem tűr meg nagy városokat, csak falvakat. (Ez megfejt, hogy

napjainkban Párizsnak petroleur és petroleuse-ök által megkísérlett földulatása nem a boszúnak műve, hanem ezen őrzöngő rendszer egyik tanának életbeléptetése volt.) A jövő államok összes népessége mezei községekben lakik. —

A társulat maga egészben véve kivétel nélkül gondoskodik egyenlő kényelmes lakás-, ellátás- és ruházatról; ez utóbbi mindenkinél egyenlő szövetű és szabású. Ruházatot és élelmet illetőleg a fényűzés tiltva van. Egyes községek kerületekké egyesülnek és a kerületek tartományokká, anélkül azonban, hogy a község alapjelleme, a valódi „commune“, ez által lényegében csorbát szenvedne. Minden község tagjai annyi osztályra szakadnak, a hány főüzleti ágat művelnek. Legtermészetesebb munka kétségkívül a földművelés. Ezzel kell tehát legtöbbnek foglalkoznia.

A kézművek közül csak a közéletben szükségeket és könnyen elsajátíthatókat szabad gyakorolni. A művészet eddigi fensőbb értelemben, mint fölösleges és erkölcsmételtyező, kiküszöböltetik. (Ebből is érthetővé válik, hogy a francia főváros utolsó elpusztításánál az egész világ megbotránkozására a commune miért nem fordított figyelmét a musaeumok, képcsarnokok és egyáltalában a művészeti tárgyak megmentésére.) Tudomány és irodalom is csak oly mérvben állhatnak fön, a mennyiben közhasznuak. A társadalomnak, mint olyanak, nincs szüksége szaktudósokra, főnállhat nélkülök épügy, mint egyház és fizetett burokratia nélkül. Hogy mi és hol nyomassék, azt külön törvényszék határozza meg, mely ítéletében a közhasznót tartja mindenben szem előtt. Előljáráóság csak a munka és jövedelem felosztására létezik. Valamely községben minden egyes munkásosztály külön választ magának főnököt, aki azután a községtanács tagja. A községtanácsosok ismét kerületi, tartományi, végre központi főhatóságot választanak. E kormányok jelölik ki mindenkinek munkáját és hata-

lommal birnak a polgárokat egyik osztályból, vagy egyik községből a másikba helyezni át, a mint azt hasznosnak vagy szükségesnek látják; ők gyűjtik raktárakba az ipar- és földterményeket, ők osztják ismét szét a szükségletekhez mérten a tagok között. Egyedül a fő-kormány közvetíti a kereskedést a külfölddel. A házasság érvényben marad, de fölbonthatlanságát elveszti; mindazáltal a gyermekek legkisebb koruktól nem a szülőktől, hanem nyilvános neveldekben a társadalom céljai és szellemében neveltetnek.

E szélső communismus részletes bírálatába nem bocsátkozunk. Nem is szükséges. E rendszer gúnyos megvetése minden iránt, mit az emberi társadalom természete magában foglal és a népgazdászat föltétlenül követel, önkényt kiviláglik. Tekintsük csak pillanatra a valóban kalandos gépezetet, melylyé az államnak ily szervezés mellett alakulnia kell; ama bectelen szolgálai alárendeltséget, melynek minden egyes polgár szükségkép alávetetnék, nehogy a mesterséges gépezetet önállósága vagy egyéni hajlamai legszerényebb nyilvánítása által is megzavarja.

Nem szorul hosszabb bizonyítgatásra, hogy állam, vagy társadalom ily berendezéssel sokáig fön nem állhat épen a miatt, mert csak kevesen vannak, kik mint előljárók a tömeg fölött mindenben rendelkeznek, és ennek folytán rövid idő alatt ismét az engedelmeskedők küzdelme a parancsolók ellen megújulna. De egy van, mi mégis figyelemre méltó.

Ez iskola tarthatlan elvei ellenére föntartá magát és a mult század végétől egész napjainkig folyton működött. Mily kirívó világításban tünteti föl ez azon nép állapotát és jellemét, mely a képzelődés ily szörny-szülőtteért, árnyképekért nem csak lelkesülni képes, hanem egyesek életét és vagyonát, a nemzet legdrágább kincseit, művészi és történelmi emlékeit, értők áldozatúl hozza? A miből e gyűlöletes iskola éltető

erejét meríté, az főleg azon naponként fokozódó gyűlölet, mely a franciák társadalmi helyzetében tagadhatlanul nagy mértékben uralkodó fonákságok és kinos viszonyok kifolyása. Ehhez járul a tömegben uralkodó tudatlanság karöltve a francia gondolkozás változékony-ságával. I. Napoleon hadjáratai után a társadalom alsóbb rétegeibe nagyszámú, koros és gondtalan élethez szokott katona tért vissza, kikben, miután tábor helyett műhelyekben, fegyverek helyett kézműveszközök közt kellett forgolódniuk, Baboeuf tana új tanítványokat nyert. E tudatlan és zúgolódó tömeg látta egyuttal, miként jut az új nemesség és a nem mindig körülte-kintő papság a Bourbonok visszaállított uralma alatt ismét tekintély- és gazdagsághoz; látta, hogy az udvar-tartás és katonauralom hatalma, fénye és növekvő gaz-dagsága által újlag mily rohamosan fokozza a viszo-nyok közt levő aránytalanságot; látta, hogy a felső osztályok az alsóbbak nyomorát valójában nem ismerik, vagy épen közönynyel tekintik. A socialisták szavai, iratai és elterjesztett képei által megvesztegetett nép kedélyére, mint olaj a tüzre, hatottak a Bourbonok és juliusi királyság alatt a köztársaságiak forrongásai, kik még aranyat is osztottak szét a tömeg között, nem szo-rult helyzetének könnyítésére, hanem azért, hogy az utált királyság megdöntésére izgassák és benne fölfegy-verzett szövetségest találjanak.

A dolgok ezen fordulata következtében Baboeuf után leginkább Buonarotti volt az, ki mestere gyökeres communismusát küldöncök, röpiratok és hirlapok útján terjeszté. X. Károly uralkodása utolsó éveiben és Lajos Fülöp kormányzása kezdetén ismételten több összees-küvés keletkezett socialistikus és köztársasági befolyá-sok és érzületek által támasztva.

A „Népbarátok“, „Az emberi jogok társasága“, a „Naturalisták“ és több más titkos társulat munkabe-szüntetések- és útcai zendülésre készülödték. Népban-

kokat, adó- és választási reformokat, de különösen a gazdagok örökségéből levonandó adományozásokat követeltek a proletárok számára.

Három napig tartó torlaszharcban (1838 ápr. 9—12) a lyoni communistikus fölkelők véresen verettek le.

E kudarc azonban csak még inkább éleszté a bosszú tüzét és korántsem fosztotta meg a munkásokat titkos vezetőiktől. Barbé és Louis Blanc lőnek a communistikus köztársaság előharcosai. Napilapjaik a születési nemesség eltörlése után a pénznemesség kiirtását elodázhatlan közkövetelményül állították fel és határt nem ismerő gyűlölségökben azon végső eszközt ajálották, hogy a vagyonos osztályt, mely a közjólét ellen akadályokat támaszt, a nagybirtokostól az utolsó nyárspolgárig (épicier), ha más mód nincs, irgalmatlanul le kell mészárolni.

E szellemben tűzte ki újlag a communistikus párt vérpiros lobogóját és 1839 máj. 12. Párizs ismét gyilkos torlasz- és utcai harcnak volt színhelye, melyben Barbé csordái a katonai erőnek engedni kényszerültek.

Látjuk, miként csaknem harmadfél emberkoron keresztül Franciaország politikai ege sohasem tisztult meg e félelmetes népfelhőzettől, melynek kitörését napjaink hozták meg.

A második egyéniség, kinek hirneve egyenlő Baboeufével és ki a gondolkodás vakmerőségében és a gyalázatos beszédmódban vele versenyez, Proudhon, kinek működése kiválólág korunkba esik.

Proudhon 1809-ben Besançonban szegény sorsú szüléktől származott. Előbb mint betűszedő, utóbb pedig mint írásjobbító élt; később azonban szülővárosától évi ösztöndíj által segítettvén, Párizsba ment, hogy ott tanulmányokra adja magát.

Mindenek előtt azon volt, hogy mielőtt magát valamely szaknak szentelné, az összes tudományokban szerezzen magának ismereteket; míg végre azon

elhatározásra jutott, miszerént azon eszközöket fogja kutatni, melyek által a legszegényebb, de egyszersmind legszámosabb néposztálynak nemcsak anyagi, hanem erkölcsi és műveltségi állapota is megjavíthatatnék. 1839-ben Besançonban könyvnyomdát alapított. 1839-ben a besançoni akademia jutalomtételt hirdetett ki, melynek kidolgozásához Proudhon is hozzá fogott.

A tétel így szólt: „Mutattassanak ki azon következmények, melyeket Franciaországban a családi birtokoknak az örökösök közti aránylagos felosztásáról szóló törvény előidézett, és jövőben még előidézend.” Proudhon a kidolgozásban nem alkalmazkodott szorosan a tételhez, hanem azt általánosságban fogta fel, s dolgozatát a következő évben ily cím alatt: „Qu'est-ce que la propriété? ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement” sajtó útján közzé tette.

Kutatásai közben Proudhon azon tételre jutott, mely szerént a tulajdon nem egyéb, mint lopás; és büszke volt találmányára.¹⁾

„Ilyen szó, ugymond, ezer év alatt kétszer sem hallható. Nekem semmi más birtokom nincs e földön, mint a tulajdon ezen meghatározása; de ezt én többre becsülöm Rothschild millióinál, és ki merem mondani, hogy az Lajos Fülöp uralkodási idejének legjelentékenyebb tüneménye leend. Az én egész nagyravágyásom abban áll, hogy bebizonyítsam, miszerént állításom értelmét és horderejét felfogtam.”

A „lopott” tulajdonhoz sorolandó Proudhon szerént minden örökölt birtok; csak az ismerhető el jogos magántulajdonnak, melyet valaki saját munkája által szerez.

Gyűlölete a társadalom állapota iránt, amint ő ezt

---

¹⁾ Proudhon elődje volt Brissot, *Recherches philosophiques sur le droit de propriété et de vol.* 1780. Lásd: Périn, *Ueber den Reichthum in der christlichen Gesellschaft* I. k. 547 s. a. k. II.

fölfogja és megítéli, valóban ördögi. Felelőssé a jelen állapotért Proudhon első sorban a kereszténységet teszi: az egy személyes Istenben, a lélek halhatatlanságában és a halál utáni kiegyenlítésben való hite miatt. „Eltaszítom a vallást magamtól,” — így kiált föl, — „életünk célja e földnél nem terjed messzebbre, de e cél elérésére irányzott törekvésünkben nem szabad akaratunk, hanem a viszonyok kényszerhatalma irányadó.”

A jövő életbe vetett hit helyett más kapocsnak kell lennie, hogy összetartsa a társadalmat; e kötelék azon hármas bizalom, melyet az ember embertársa iránt tanusíthat; u. m. bizalom a házsságban, bizalom a jogi életben, bizalom a népek közt. A vallások fölöslegessékké váltak, mert valódi vallás csak az igazságosság.

Az eszközök, melyek által Proudhon a társadalom átalakulását elérni véli, jóllehet nem oly romboló jellegűek, mint Baboeuféi, de sok tekintetben ezekkel rokonok. Mindenekelőtt föl kell világosítani az embert a jelen dolgok veszedelmes állásáról, és neki módot nyujtani, hogy a társadalom érdekeit és föladatát megismerhesse. Ennek eszközlésére tanítványai s általán iskolája van hivatva. Azon mód, melyen szerénte a magánbirtok köztulajdonná válik, épugy mint Baboeuf rendszerében, a család és község újjáalakítása, az örökösödési jog megszüntetése, a magánbirtoknak községivé tétele által elég világosan ki van jelölve.

Mindazáltal Proudhon nem communista; ő a communismust, mint a hatalmasnak a gyenge általi kizsákmányolását, épugy elveti, mint elveti a magántulajdont, mint a gyengének a hatalmas általi kizsákmányolását. Annak kifejezésére, mit mondani akar, Hegelféle beszéd-móddal él. A birtokközösséget thesisnek nevezi, és állítja, hogy ez volt a társaság első alakja; a magántulajdont, a társaság második alakját, antithesisnek mondja; a harmadikat, mely a jövőnek socialis jelleget adandó, synthesisnek nevezi. Ezen synthesis a thesisnek az an-

tithesis által való megjavításából származik. Tehát Proudhon is megengedi a magántulajdon létezését.

Különbséget kell tenni, mondja ő, a foglалás hatásai és a munka hatásai között. Foglалás következtében birtokában vagyunk azon tárgyaknak, melyeket feldolgozunk, és azon eszközöknek, melyek segélyével dolgozunk. Azon tárgyak azonban, melyeket feldolgozunk, és azon eszközök, melyek segélyével dolgozunk, soha sem lesznek magántulajdonná. Mindazonáltal nem tagadhatjuk, hogy egyes embereknek egyes dolgokra szükségök van, és hogy minden egyén körül rendszeren a dolgoknak bizonyos köre képződik, melyek azon egyénnel mintegy összeforrnak és ha tőle elvétenének, élete megzavartatnék, sőt lehet, egészen feldúlhatnék. Szükséges tehát, és nagyon természetes, hogy ezen dolgokat ama bizonyos egyén ne csak bírja, hanem folyton meg is tartsa; de csupán birtokúl, és csak önhasználatára; mert mihelyest ő azokat használatából kiveti, nem övéi többé, hanem ismét közösek.¹⁾ A munka haszna ellenben valódi magántulajdon. Egyébiránt Proudhon maga sem tudta, mily ellenséggel szállott szembe. Nem a tulajdon, mint olyan az, mit ő megtámad, hanem a fáradtság nélkül befolyó jövedelem. Ő azt akarja, hogy ne létezzék tulajdon, mely egyrészt tárgya, másrészt eredménye ne volna a munkának; csak a munkának van joga, csak a munka nyit útát a tulajdonhoz. A birtok szerénte csak annyiban tulajdon, a menyiben az tárgya a munkának; a haszon pedig annyiban tulajdon, a mennyiben eredménye annak. Egy harmadik tulajdon t. i. az, melyet én személyesen sem meg nem szerzek, sem el nem költök, következésképen jövedelem-tulajdon nem létezik; a hol ez tényleg meg van, ott nem egyéb lopásnál.²⁾

Proudhon tana sajátyszerű alakja a socialismus-

---

¹⁾ Stein III. 369. l. — ²⁾ u. o. III. 381. l.

nak, mégis ő a „socialista“ elnevezést vonakodik elfogadni. Rendszere átmenetet képez az inkább socialistikus tervezetekhez.

Lássunk egy másik irányt, mely ennek durva isten-tagadásától ment ugyan, de végkövetkeztetéseiben ugyanazon eredményre vezet. Ez a Cabet-alapította ikari communismus. Cabet a mérsékelt Baboeufisták tanaiba volt beavatva, kik magokat Lajos Fülöp alatt reformistáknak is nevezték. Ő a monarchia által is lehetségesnek tartotta egyenlő politikai jogok, közös munka és az összjövedelem aránylagos megosztása mellett, a társadalom jósikerű, áldásos átalakítását. Cabet, ki foglalkozására nézve ügyvéd volt, részt vett a communisták 1835. fölkelésében, minek következtében, mint politikai üldözött, Angolországba menekült. Itt új, a communistikus eszmék történetében valóban nevezetes mesterrel, Owen Róberttel találkozott. Hogy Cabet rendszerét méltathassuk, Owen Róbertről kell előbb szólnunk.

---

10. §. Owen Róbert.

Mint harmadik azon merész s az összes társadalmi és műveltségi rend átalakítására irányzott világreformatori frigyben, melynek első tagját St.-Simonban, a másodikat pedig Fourierben ismertük meg, Owen több tekintetben érdemli meg a tüzetes méltatást. Először azért, mivel a működési tér és színhely, melyen e sa-játszerű, vasakarátú, s minden csalattatása és meghiusult törekvése dacára elveihez bámulatos következetességgel ragaszkodó férfiú utópiai rendszerét kifejté, egészen újdón s a másik két rendszer-alapítóétól merőben eltérő volt. E működési tér és színhely az angol ipar- és társadalmi élet, azon ezer meg ezer sajátságokkal és jellemtulajdonokkal, melyek a britt nemzet összes szel-lemi, állami és közgazdasági életét, a franciák ipari, politikai és kulturai életétől megkülönböztetik. Messze vezetne bennünket e momentumok részletes kifejtése, s azért csak egy-két főbb pontot emelünk ki. Minde-nek előtt jelesen azt, hogy Anglia, mint a világ legipar-osabb és legnagyobb forgalomnak, gyár- s gépüzlet-nek örvendő, s a legridegebb pénz- és tőkeuralkodás-nak nyomása alatt létező állama, sokkal nagyobb mér-tékben rejti magában mindazon elemet és gyúanyagot, melyek a socialistikus törekvések kutforrását képe-zik, mint Franciaország, hol — kivált a jelen század elején — a munka és tőke, a pénzoligarchia és pau-

perismus, a fény és nyomor közötti ellentét és tusa korántsem volt még annyira kifejlődve; kiemelendő továbbá, hogy mindezek dacára Angliában azért merültek föl sokkal későbbben a socialistikus és communistikus rendszerek, mivel az angolok sokkal nyugodtabb, gyakorlatiabb irányú nemzeti jelleme, egészségesebb államalkotmánya, s erkölcsileg épebb családi élete, minden ilyes utópiai tulzásoknak áthághatlan gátokat gördített elébe; míg Franciaországban a nemzet felületesb, szenvedélyesb és rajongóbb nézletmódja, a család- és birtokjogi szerkezet hiányosb volta, a politikai egyenlőség eszméjének bálványozása s az államalkotmányok örökös ingadozása és állhatatlansága: megannyi tényező a szóbanforgó törekvések előidézésére.¹⁾

Kiemelendő végre, hogy a britt szigetállam legújabb (az utóbbi ötven évet átkaroló) fejlődési korszaka határozottan inkább socialisnak, mind politikainak mondható; s hogy Anglia azon szenvedések és küzdelmek egyrészét, melyek a francia socialisták felhevült agyában mint megannyi ijesztő rémképek kísértének, ipartársadalmi szerkezetében tényleg s valóban keresztülélte s míg az európai kontinens többi álladalmi jobára politikai és alkotmányi törekvésekkel és reformokkal foglalkodtak, Britannia benső anyagi és socialis életalapzatainak átalakulása-, s az ezzel járó nehéz hányattatásokban vajudott.

E körülmények közelebbi méltánylása Owen egyéniségének szemléletében azon további s nem épen jelentéktelen momentum megismerésére vezérel, hogy a honában tekintélyre vergődni törekvő socialreformer-

---

¹⁾ Jelent ugyan meg már 1792-ben Angliában egy Godwin nevű író-tól communista eszméket tartalmazó munka: „Inquiry concerning political justice,“ de inkább politikai, mint soc. iránymű, a melyben csak elszórva imitt amott találkozunk az itt szóban forgó elvekkel és tanokkal.

nek nem lehetett úgy, mint francia elvrokonainak, célja : egy elméleti rendszert rideg dogmatikai alakban és következetességben állítani fel ; hanem inkább eszméinek és tanainak azonnal a gyakorlati élet terére átvitele és fogánatosítása által : azok gyakorlati értéke, kivihetősége felől kezességet és tanúbizonyságokat szolgáltatni s így pozitív, gyakorlati jellemű s minden rajongástól és légvárak építésétől idegenkedő honfiai mindjárt eleve az eredmény által győzni meg.

Különbözik végre Owen francia elvtársaitól, a mennyiben maga is vagyonos iparüző és szakember lévén, az ipari és forgalmi életet, a tőke és munka viszonyait, a nagy és kis üzlet esélyeit és természetét, a forgalom és pénzvilág hullámzásait, a szabad verseny fény- és árnyoldalait : öntapasztalásból és szemléletből ismeré, s így amazoknál tagadhatlanul sokkal nagyobb gyakorlati előkészültséggel és illetékeséggel nyult a társadalom égető kérdéseinek fejtegetéséhez.

Ez előzmények után lássuk immár most Owen élete, működése és rendszerének tüzetes ismertetését.

Owen Róbert 1771-ben Newton helységben, Montgomerri grófságban született. Szülei nem lévén vagyonosok, kiváló figyelmet fiók kiképezésére nem fordíthattak, s a kereskedői pályára lépett ifju csak rendkívüli akaraterő és szorgalom által volt képes a mulasztottakat pótolni és némi magasb műveltségre tenni szert. Becsületessége és munkássága által rövid idő alatt oly mértékben megnyeré főnökének bizalmát és tiszteletét, hogy a legnagyobb fontosságú üzleti műveletek fogánatosítására felhatalmaztatott ; s 30 éves korában, egy Dale nevezetű nagygyárnok leányát (Manchesterben) vevén nőül, ipa által Newlanarkban (Skót-

honban), mint üzlettárs egy nagy terjedelmű gyapotszövő vállalat élére állíttatott. Ez állomás elfoglalása szolgáltatott alkalmat Owennek először arra, hogy eszméinek a gyakorlati életben is érvényt szerezni megkísérltse. A vezetésére bízott vállalat ugyanis több tekintetben a legmostohább állapotban volt. Sem a természeti viszonyok, sem a helyzet, sem a forgalmi kilátások nem voltak olyanok, a melyekkel a gyár felvirágoztatása eszközölhető lett volna. Legsomorúbb volt azonban a gyári munkások helyzete, mennyiben a nyomor és szűkölködés azok legnagyobb részét lomhává, kicsapongóvá, elvadult természetűvé változtatta, s így a vállalat legnyugtalanítóbb oldalát épen a munkások hiányos képzettsége, a dolog illő végzésére képtelensége, korlátolt értelmisége és erkölcstelen életmódja képezte. — Owen e bajon gyökeresen iparkodott azonnal segíteni. Azon nézetből indulva ki, hogy az ember természeténél fogva sem jó sem rossz, hanem azzá, a mivé válik, csak körülményei és életviszonyai által lesz: mindenekelőtt a munkások jelleme s erkölcsi átalakítására irányozta egész tevékenységét. Főgondja volt, szívélyes magatartás, élénk részvéttanúsítás és folytonos érdekeltség által munkásai mintléte irányában, azoknak bizalmát és szeretetét megnyerni, s az így előkészített alapon, folytonos jó példaadás, kitűnő magaviseletű munkások rendkívüli jutalmazása s maga körül gyűjtése, kölcsönös ösztönzés és versenyre felhívás, követésre méltó példák kitűzése stb. által a vezetése alatt álló munkásokat erkölcsileg nevelni s hivatásuk illő betöltésére idomítani. S hogy számításaiban nem csalatkozott, csakhamar bizonyították az eredmények. A newlanarki vállalat rövid idő alatt a legörvendetesebb virágzásnak indult. Nemcsak, hogy maga a főgyárüzlet a legmeglepőbb emelkedést tanúsította, hanem mellette és körülette még több más kisebb-nagyobb műhelyek is keletkeztek, melyekben rokon iparágak a legszebb eredménnyel üzettek; jólét és

elégültség honosult meg az egész telepítvényben. E fényes sikerre támaszkodva, Owen vállalatát mindig nagyobb terjedelművé változtatta, munkásait minden kitelhető módon és eszközökkel magához és vállalatához csatolta, díjazások és kitüntetések által azok érdekelttségét a gyárüzlet jövedelmezősége és virágzása iránt folytonosan ébren tartani iparkodott, s önköltségén egy általános gyermeknővelő-intézetet is állított fel a helységben, hol 600 gyermeknél több Owen elvei és rendszerei szerént képeztetett és növeltetett. — E fényes eredményeket felmutató törekvése a gyakorlati irányú s mindinkább vagyonosbbá vált reformatornak, csakhamar magára vonta a közfigyelmet, s okot szolgáltatott arra, hogy az ország minden részéből ezereként seregtek Newlanarkban össze, hogy a társadalmi iparvilág ez új csodáját közelebbről szemlélhessék, s a boldog és általános jólétnek örvendő falút, lakóival és mozgató szellemével megismerhessék, bámulhassák. Ily körülmények közepett nem lehet csodálnunk, hogy Owen egyszerre eltökélte magát a gyakorlati, de szűk körű kísérlet teréről az általánosb s tágasb körű elméleti agitatio fövenyére kilépni. 1812-ben „New views of society, or essays upon the formation of human character“ (Új nézetek a társadalomról vagy kísérletek az emberi jellem kifejtéséről) című kis művét bocsátván közre, az eddig kizárólag gyakorlati irányban munkálódó férfiú eszméinek erkölcsbölcséleti és dogmatikai megalapítását vevé célba. Várákozását, reményeit itt sem látá megcsalatra; mert a már mindenüvé elterjedt hír és jó-név csakhamar annyi részvételtjes olvasót szerzett az új társadalmi bölcselőnek, hogy rendszere rövid idő alatt általános ismeretessé lön; lapokban és a sajtó által a legmelegebb vitatkozások tárgya lett; s még oly körökben is méltánylatra talált, a hol egyébként nemcsak a socialistikus, hanem a legártatlanabb alkotmányossági és szabadsági eszmék is a legnagyobb ellenszenvvel

szoktak találkozni. Ehhez járult az, hogy Owen, kinek vagyona fél millió font sterlingnél magasbbra rugott, ez utóbbinak egy részét szinte elveinek terjesztésére, számtalan röpirat s értekezés ingyen kiosztására, nagy népgyűlések tartására, a népnevelés ügye emelésére s követőinek buzdítására szentelte; s így oly hirnévre és tekintélyre emelkedett, hogy hazája több társadalmi reformkérdésében mint valódi oraculumot kérdezték meg; 1818-ban a britt parlament által a gyárakban dolgozó munkások és gyermekek állapotát rendező törvénytörvényalkotásokban közreműködésre szólíták föl, s azon kitüntetésben részesítették, hogy a németalföldi kormány az általa előterjesztett javaslatok szerint több szegénygyarmat alapítására késznek nyilatkozott; a porosz király egy Owen által neki átküldött népnövelési tervért sajátkezűleg irt levélben a nagyhirű reformer iránti elismerését fejezte ki; hazájában pedig több kitűnő államférfiu, jelesen a kenti herceg barátságával, illetőleg védnökségével tiszteltetett meg.

Ezek voltak Owen reformatori életének örömei. De mint minden nagy reformatornak, úgy Owennek is elérkeztek fájdalmas napjai. A merész reformernek mind határozottabb alakban kifejlődő eszmerendszere ugyanis csakhamar felriasztá és magára bősztíté az iparvilág és az anglikán egyház vezérhatalmait, kik előtt Owen tanainak a társadalmi erkölcsöt, a vallási dogmákat s az összes forgalom- és iparrend alapjait gyökeresen megváltoztató jelleme és irányzata kétséges nem vala; s ép azért mindent megkísértettek, hogy azok terjedésének útját állják s keletkezésökben elfojtsák. És e terv nem is maradt eredménytelen, főleg miután Owen eszméinek jelleme mindig jobban és jobban communistikussá vált, s az elméleti észlelődésekbe merült férfiu, mint St.-Simon Franciaországban, a napi politika pártterére kilépve, a radikál államreformok szószólóit Anglia újjáalakítására és szerencsés szervezésére egye-

nesen képteleneknek nyilvánította, sőt mi több: akarat- és jellemtisztaságukat is kétségbe vonni nem átalotta. Így történt, hogy a még kevéssel azelőtt ünnevelt és bálványozott férfit, 1822. már nem csak a legnemtelenebb rágalmakkal és vádakkal illetetett, hanem, kivált miután buzgó védnökét a kenti herceget elveszté s barátaitól és elvtársaitól is elhagyatott, annyira lerontva látá egykori nimbusát, hogy hazájából kivándorlásra, s egy új hon fölkeresésére szánta el magát.

E célból Owen 1823-ban Északamerikába költözött s itt azonnal eszméinek gyakorlati megvalósítását tűzvé maga elé, egy önelvei szerént rendezendő s önköltségén felállítandó communistikus társulatot iparkodott életbeléptetni. Alkalom e terv kivitelére hamar ajálkozott, midőn t. i. Owen egy Rapp nevű némettől, Indiana államban Wabast folyam partjain levő telepítvényt (New-Harmony mely 30000 acre területtel birt és 2000 embernek szolgáltatott lakhelyet) megvásárolta s rajta eszményi álladalmának szervezését megkísérteni tért és alapot talált. Mindenekelőtt fölhívást intézett a tőkebirtokosok-, szakértelmiségek- és munkásokhoz, hogy vele együtt működve, egy socialistikus és birtokközösségi társulatot alakítsanak. E felhívásnak azonban nem lett eredménye. A tőkepénzeseket visszaretenté a communistikus irány; az egyes szakemberek közül csak két rajongó s állhatatlan jellemű egyén jelentkezett; jó munkások helyett pedig a környék legelvetemültebb csöcseléke, könnyelmű kalandorok, fegyházakból menekült kétes jellemű emberek, szóval a népeség salakja csatlakozott a szerencsecsillagának leáldozását nem sejtő reformátorhoz.

A következmény az volt, hogy Owen minden erőlködése, áldozata, gyakorlati tapintata, bámulatos kitar-tása és erélye dacára, a vállalat 1826-ban óriási deficitet mutatott, a mely előbb belső elégtelenségre, később civakodásra s végül a társulatot összekapcsoló

minden kötelékek felbomlására szolgáltatott alkalmat. A reményeiben megcsalatozott, de lelkében meg nem tört vasakarató agitátor akkor egész telepítvényét odahagyá, és új terveket forgatva agyában egyebek közt a mexikói kormánylyal Texas gyarmatosítására nézve egyezkedésekre lépett, a mely ugyan eredményre nem vezetett, de alkalmúl szolgált arra, hogy az akkori államelnök Owennek a csendes Óceán meg a mexikói tengeröböl közt fekvő földterületet felajálá; mit azonban az utóbbi el nem fogadott, és pedig főleg azon okból, mivel a kormány szervezendő társaságának tekintetében a föltétlen vallásszabadságot Owennek biztosítani vonakodott.

Az újvilágban tett e különmemű s gazdag tapasztalásokat a nyugtalan socialista izgató 1827 Angliába visszatérve, most újlag hazája ipari szerkezetének átalakítására hitte fölhasználhatni. Törhetlen buzgalommal fogott ugyanis Owen honába visszatértekor azonnal sisiphusi munkája megújításához, foganatba vett minden eszközt és módot, melylyel a (véleménye szerént) jövő communistikus társadalom anyagi és erkölcsi alapjait lerakni, és az elméket tervei méltányolására elkészíthetni gondolá.

Miután megmaradt vagyona romjait, csekély rész kivételével, gyermekei közt felosztotta, megkezdé szellemi agitációját és pedig oly mérvben, hogy 1827—1837-ig (tehát körülbelül Fouriervel egyidejűleg) az elnöklete alatt végbement londoni hetigyűléseken ezernél több beszédet és nyilvános szónoklatot tartott; ötszáz felhívásnál többet intézett mindennemű néposztályokhoz, ezer és ezer hirlapi cikket irt, és számtalan utazást tett, a melyek alkalmával a népet eszméivel és tanaival megismertetni iparkodott. Ez időben bocsátotta közre legjelentékenyebb műveit, a melyek elveinek rendszerebb fejtegetésével foglalkoznak, jelesen a „Lectures, on a new state of Society.“ (Értekezések a társadalom új

rendszere fölött); „Outline of the rational system of society.“ (A társaság észszerű szervezetének alapvonalai); főleg pedig a „Book of the new moral world“ (Az új erkölcsi világrend könyve), a melyekben Owen magát egy egészen új s az eddigittől gyökeresen eltérő vallási és socialis rendszer feltalálójának nevezi. — E mellett a gyakorlati téren tett kísérletekkel sem hagyott fel a nyugtalan szellemű s bámulatos reformator. Már 1827 óta, a midőn, mint tudjuk, Anglia ép egy mélyenható társadalmi és forgalmi válságból bontakozott ki, Owen lelke és mozgató szelleme vala azon munkás egyesületek-, igazgató irányú társulatoknak, melyekből egy pár év múlva az oly óriási befolyásúvá vált chartismus nőtte ki magát. E magatartás valamint azon Owen unszolására keletkezett vállalat, mely „national labour, equitable exchange“ (a társadalmi munka méltányos kicserélése és jutalmazása) cím alatt a pénznek a forgalomból kiküszöbölését s egészen új gyárüzleti díjazásrendszert volt hivatva eszközölni, Owennek és követőinek többszörös összekoccnását okozta a hatóságokkal, s alkalmat is szolgáltatott arra, hogy az ősz agitator lakhelyét Londonból Manchesterbe volt kénytelen áttetni, hol azonban szintén előbbi irányban folytatta működését s nem szünt meg eszméinek, kivált a munkás osztályok körében, hiveket szerezni; — de folytonos küzdelemben az állam rendőri hatóságaival is, melyek, kivált a chartismus mindig ijesztőbb alakbani fölmerülése következtében, egy oly tekintélyes igazgatót, mint Owen vala, szem elől nem téveszthettek. A sors azonban Owen tervei- és célzataira nézve már nem volt kedvező. Minden erőlködése dacára Owen — gyakorlati jellemű és eszményi rajongásaitól lassanként elidegenedett — honfitársai előtt általánosb tekintélyre már nem vergődhetett s követőinek aránylag mégis csekély számában tervei kivitelére vonatkozólag elég tényező felett nem rendelkezhetett. Így történt, hogy az egykor

közcsodálattal szemlélt férfit¹⁾ neve és törekvései lassanként feledésbe mentek; hogy egy 1857. parlamenti választás alkalmával Owen csak egy szavazatot kapott, s hogy dacára még 80 éves agg korában (1850-ben) közrebocsátott szellemdús művében „*Revolution in the mind and practice of the human race*“ (Forradalom az emberi nem életében és nézletmódjában) ujjalag kifejtett és védelmezett elveinek nagyobb figyelmet már gerjeszteni nem birt, s még tanítványai részétől is elhagyatott.

E lesújtó, ámbár Owen lelkét megtörni nem bíró élmények közepett a 88 éves aggastyán szülővárosába visszavonulva, csak magának és eszméi kifejtésének élt, míg végre 1858-ban november 17-én csendesen elhunyt. Halála alkalmával életirója azt mondá róla: „Owen reformatori fáradozásainak kevés nyoma maradt, de emberszeretete, az alsó néposztályok jóléte iránt tanúsított rajongó buzgalma és szenytelen, tiszta, feddhetlen erkölcsi jelleme, dacára utópiasierű túlzásainak és szánandó tévedéseinek, minden időkre tiszteletteljes helyet biztosítanak neki az emberiség művelődése történetében.“ Ezek Owen viszontagságteljes életének körvonalai. Térjünk át tanainak ismertetésére.

Owen socialis rendszere ép oly ellenséges álláspontot foglal el a vallás és kereszténység irányában, mint a mily végzeteljes az államra nézve. Az ember szerénte természeténél fogva közönyös. Jelleme és tulajdonságai természetileg adott szervezetének s a külső viszonyok szüleménye. Cselekvényeiért, nyilatkozataiért eszerént felelősségre semmikép sem vonható, mert hisz mindezt csak

---

¹⁾ Owen 1840-ben Melbourne minister által Viktoria királynő elébe is vezetett, — az anglikán egyház főpapjai és a nagy gyárnokok ki. mondhatlan bosszúságára. —

természetszükségességi s nem mellőzhető okokból teszi, miután kényszerülve van ezt vagy amazt hinni, szeretni, akarni, tenni, és senkinek sincs ereje annak ellenállani, a mi már születése-, növeltetése-, társadalmi körülményeinél fogva felette uralkodik, s az egyik vagy másik irányban haladni kényszeríti. — A mi a vallás és morál elveit illeti, ezek tekintetében Owen szintén egy egészen új világnézet megalapítására céloz. Egy legfőbb és legjobb lényben hinni s azt tisztelni szükséges ugyan, de valami cultus és tisztelési formaszerűség nem kívánatik. A vallás és morál Owen szerint oly módon, mint St.-Simonnál, a gyakorlati erkölcsstanban olvad egybe s azonossá leszen a socialismussal.

A vallás mellett leginkább a magántulajdont és a házassági intézmény fölbonthatlanságát terheli az emberi nyomor előidézésének vádja. Azért minden főnálló hit-, állam-, ipar- s társadalomformák gyökeresen átalakítandók; a pénz, a kereskedés, a fölbonthatlan házassági intézmény, az aránytalan adók, az elszigetelt magángazdagságok eltörlendő és helyökbe közös gazdálkodás, egyenlő növelés és oktatás, az örömmel üzőtt munkán alapuló legélénkebb termelés, a jövedelem egyenlő megosztása stb. helyezendő.

Ennyi, úgy hisszük, elég Owen rendszerének megismertetésére. Nem áll e helyütt feladatunkban e rendszernek számtalan hiányait, félszégeit, sőt (ha valahol annak megvalósítása célba vétetnék) veszélyességét különösen feltárni és fejtegetni; néhány megjegyzés azonban nem lesz fölösleges, mely Owen tanácsára épügy, mint részben St.-Simónéra, és Fourier-éra is alkalmazható s a nagy britt communista általános jellemzéséhez is adalékul szolgálhat.

Owen gyakorlati tevékenysége mindenesetre jelentősb és gyümölcsözőbb, mint elméleti izgatása; mert bizonyosságát nyújtá annak, hogy a munkások helyzetének javítása magával a tőkebirtokos és gyárnok érde-

kével is megférőleg foganatosítható, s hogy e téren jó akarat, tiszta szándék és kölcsönös bizalom alapján igen szép és áldásdús eredmények érhetők el. És valóban, ha nem akart volna Owen többet elérni, mint a megnyit egy ember tényleg elérhet (t. i. az emberiség gyökeres átalakítását egy pár év alatt); ha továbbá folytatta volna cáfolhatlan példájával inkább, mint cáfolható elméletével az emberek fölvilágosítását és tanítását; s ha egyáltalában többet adott volna mindenkori a hideg számításra és gyakorlati bizonyításokra, mint pusztá logikai okoskodások- és rajongó eszményi rendszerekre : úgy bizonyosan többre ment, fényesebb sikerre tett volna szert, habár talán a hír és dicsőség kisebb mértékében részesült volna. Már maga elméletének sarkelve az emberi benemszámíthatóság, nemcsak magában félszeg és hamis, hanem ellentétben áll tulajdon rendszerével s irányával, de még inkább honfitársainak, az angoloknak, életnézletével s észjárásával. Ez megfejtí azon tüneményt, hogy Owen igazi iskolafőnökké, maradandó tekintélyű reformeri egyéniséggé nem változhatott, s hogy a tiszta keblű, de rajongó kedélyű agitátorral többé kevésbbé rendszere is sirba szállott s kevés nyomot leszámítva a feledés örvényébe merült.¹⁾

---

¹⁾ Lásd mindezekre Kantz : A socialismus és communismus rendszerei. Budapesti szemle 1862. 14. köt.

11. §. Cabet ikari communismusa. Lamennais „evangeliumai.“ Német communisták (Weitling Marx stb.). Vallástalan munkásszövetkezések. Az internationale.

Owen iskolája, az, mely a szellemileg sokkal emelkedettebb és mérsékeltebb francia socialista, Cabet, működési irányára döntő befolyást gyakorolt. Miután amnestiát kapott, Angolországból hazatérve bocsátotta közre hirhedt munkáját „Voyage en Icarie“, melyben a vagyonközösség eszméjét csábító színekkel ecseteli. Egy évvel később jelent meg a „communist hitvallás“ („Crédo Communiste“); ugyanekkor társulatok alakítása, alkalmi beszédek (Cours Icariens) és „Le Populaire“ című lapja által mind szélesebb körben terjesztette eszméit és terveit. Cabet Owennél kevésbé istentelen módon a vallást egészen ezen legegyszerűbb dogmára szorítja: „Isten és a természet“. A természet a földet közbirtokul adja az embereknek. A népek történeti átalakulása folytán megzavart közösségnek ismét helyre kell állania. Mindannyian arra vagyunk hivatva, hogy a birtok- és munkában egyenlő részt vegyünk. Cabet a radikális communistáktól leginkább újító eszközeiben tér el. Az általános testvéri szeretet eszméjét a kereszténységtől és a 18-ik század philanthropismusától

(Rousseau J. J.) kölcsönzi. A kiegyenlítés ne erőszakkal, hanem a kötelesség és kölcsönös segélyzés módjainak megismerése és alkalmazása útján történjék. Már ezen ut is hosszadalmas, untató; de a felforgatások kikerülése szempontjából szükséges. Szintugy csak a távol jövőből csillámlik egy reménysugár arra nézve, hogy a társadalom üdvös újjáalakulásának előfeltétele, t. i. a nép összes gyermekeinek közös, nyilvános és minden rangfokúakra egyenlő nevelése, annak idején érvényesülni fog. Cabet ezután más eszközt hoz javaslatba, mely a magánörökösödési rendnek a törvényhozás útján eszközöndő megváltoztatására vonatkozik, s a népességre a legnagyobb előnyökkel járna. Az egyeduralom, melyet „alkotandó társadalmá“-val összeférhetőnek mond, gyökeresebb demokratikus intézményekre szorul. A társadalom újjáalakításának gyakorlati kezdetét nagyszabású közös háztartások, „ikári társulatok“ eszközöljék, melyek a polgároknak egy békeséges és azonfelül hasznos együttlétnek és munkálkodásnak ragyogó példáját nyújták. E mellett a házasság és család tovább is főnállhat.

Cabet indítványai valóban megérdemlik, hogy párhuzamba állíttassanak a virágzó középkor zárdai intézményeivel. Ezek egyik utánczóját a német területen Verner Gusztávban fogjuk látni. Cabet is egészben véve hiában szónokolt ily társaságok felállítása mellett.

Egyetlen nagyobb szerű kísérlete meghiusult. Minden oldalról, sőt még a másik irányt követő communisztáktól is hevesen buzdíttatván, és továbbá átlátván azt, miszerént gyakorlati eredményre nem igen számíthat hivei közt, kik magokat ikaroknak, őt pedig bizalmasan atyjoknak nevezték, 1847. a „Le Populaire“-ben felszólítást bocsátott közre a kivándorlásra, — hozzátéve egyúttal azt is, hogy minden egyes, ki a kivándorlásban részt akar venni, 600 franknyi összeget lefizessen. Átalakulás utáni vágy oly forrón hevítette a kebleket,

hogy Cabet ezen ajánlata több oldalról nagy lelkesedéssel fogadtatott. Kinek pénze nincs, a meghatározott összeget egyéb értékes tárgyak helyettesítésével fődözi; a nők ékszereiktől fosztják meg magokat; egy valaki levél útján 30.000 frankot ajál föl, egy második dit 110.000-et, bizonyos özvegy 30.000-et; hat íkar összesen 160.000 frankot ígér; s végre az angol „Peters” társaság egy millió hold földet biztosít Texasban azon esetre, ha Cabet gyarmata azt 1848. július hó 1-ső napjáig birtokába veszi. — Így állván a dolgok, Sully angol küldetett ki ügybízatosúl előre. Ez Schreveportba érkezve, arról értesül, hogy a vörös folyó, melyen ő Ikáriába jutni szándékozott, éppen most nem hajókozható, és Sulphur prairie-ben egy 300 hold terjedelmű birtokot vásárol meg.

1848. február 2-án vagyis két hónappal Sully elutazása után, a havrei kikötőbe behajózott az első, és június 3-án a második előcsapat.

Az első alig hogy megérkezett Schreveportba, már is szétbomlott; egyik részök ugyanis a helyett, hogy utját folytatta volna, Sullyval hátramaradt, mások pedig fejszékkel utat törtek magoknak a folyó mentében a Peters-társaság ajándékozta földek felé. Itt azonban láz ütött ki soraik közt, és a napszúrástól is sokan megbetegedtek.

Hoztak ugyan magokkal két orvost; de az egyik a gyógyszerházzal együtt elillant, a másik pedig örülségbe esván öngyilkossá lett. —

A második előcsapat azonnal Texasba megérkezte után kedvét veszttette, s minthogy ehhez még némi viaszály is járult, elhatározták, hogy a társulatot felosztatják és visszamennek hazájokba.

Mig Texasban ezek történnek otthon augusztus 12-én egy 5 tagú bizottság 25.000 frankkal, és september 28-án egy 3-ik előcsapat utra kel.

Az éppen kivándorló, és a már visszamenőben levő

ikarok utközből találkoztak; találkozásuk eredménye lön, hogy újra egyesültek, és az ilymódon összetett pénzből magoknak New-Yorkban házat vettek. Októberben az ikarok utolsó expedíciói is elhagyták hazájokat; s mindannyian New-Yorkban gyülekeztek össze, hová december 29-én maga Cabet is megérkezett.

New-Yorkban egy közgyűlésen az ikarok egy része ismét kinyilatkoztatja, miszerént a cummunismust már megunta s fel akar vele hagyni; a többi Cabettel Illinoisba megy, hogy Nauvoo városában a Missisipi mellett községet alapítson. Nauvooban, mely város csak körülbelül 15 év előtt keletkezett, sok üres ház kínálkozott, miután a mormonoknak a nálok divó soknejűség miatt onnan ki kellett vándorolniok. Kiadván az első rendeleket Cabet egy időre elhagyja gyarmatát, hogy magát Párizsban azon vád ellen, mintha ő az összegyűlt és neki átadott pénzekből 200.000 francot elszikkasztott volna védje. Távolléte alatt Nauvooban megtanulták, hogy nélküle is meg lehetnek; ő azonban újra eljött, és szertelen sok rendetlenséget talált. Ez, és az egyhangú életmód elégtelenséget szült. A testvériség eszméje, theoriájának minden fensége dacára még sem volt kivihető; magasabb kulturélet után vágyakodtak az emberek, és mindegyik ismét csak a maga ura kívánt lenni. Így történt, hogy midőn Cabet azokat, kik a gyarmat-termények eladása alkalmával lerészegedtek, pirongatni kezdte, kikeltek ellene s elűzték. Cabetnek, terve meghiusulta fölötti fájdalmában végre is megtörött nemes szíve és 1856. nov. 9-én meghalt St.-Louisban mint az éhség áldozata. Nauvooban csak kevesen maradtak, mint communisták, hátra.¹⁾

Cabet szelid ábrándjait a „radikális communisták” „baboeufisták” és „egalitáerek” most már gúnynyilaik

---

¹⁾ Német évnegyedes folyóirat 1856 október. Engländer, Geschichte der Arbeiter-Associationen II. 101 kk. l.

célpontjául választották. A francia politikai válságok nem-sokára háttérbe szorították az „ikari kommunismust.”

Ellenben már Cabet előtt egy rendkívüli tehetséggel fölruházott férfiú, ki alapeszméinek végkövetkeztéseire nézve mindenesetre elvrokona volt, feltűnően magasabbra törő pályát tűzött ki maga előtt a társadalmi téren. E férfiú nem más, mint az óriás szellemű Lamennais Felice Robert, kit halála után méltán bukott cherubként énekeltek meg. Lamennais tisztán theologikus működésének jellemzése nem tartozik ide. Normandiában, szellemes barátja Chateaubriand hazájában (1771) születve, egész Franciaországban s messze ennek határain túl, mint pap, tudós, szónok és író nagy hírnévre tett szert. Midőn a Bourbonok bukása után a juliusi királyság megalakult, Lamennais körül egy nagy tehetségű férfiakból álló kör keletkezett, mely az új alkotmányos szabadság eszméit, ezek tovább fejlesztését és valódi demokratiává alakítását nemcsak politikai szempontból vette fontolóra, hanem azokat felbuzdult reménnyel — s kétségkívül legtisztább szándékkal és meggyőződéssel üdvös eredményök iránt — az egyházi élet mezejére is át akarta ültetni. Körülbelül 1831-ben barátkozott meg Lamennais azon eszmével, hogy nem a dogma nélküli testvéri szeretet, mint Cabet állítja hanem a kath. egyház szent és nagy hatalma van hivatva a hiveknek nemcsak lelki üdvét eszközölni belső megszentelés által, hanem egyuttal ezek külső szabadságát, a socialis megváltást és az alsó szenvedő néposztály erkölcspolitikai emelését főfeladatául tekinteni és megvalósítani. Az eddigi viszonyoknak ezután meg kell változnia. Az egyháznak nemcsak kiváltsága, de sőt kötelessége, hogy tanai, törvényei és hierarchiai befolyása által a ker. népeket a politikai szabadság élvezhetésére nagykoruakká nevelje s e célból a szegény és szorongatott tömeget pártfogása alá vegye, jogait megvédje, az igaz testvéri szeretet és politikai igazságosság

utján társadalmi emancipációját, nemesítését és megszentelését eszközölje; csak ezután hathatja ezt át egészen, tartósan az evangelium szellemével. Az evangeliumi küldetés és működés mindeddig visszas irányban haladt. Az Ur országa nem e világból való. Azért az evangelium első sorban az ember belsejét alakítja át, s így közvetve foly be egyes hivatottak és ezek által egész népek helyzetére. Csak a szívek átalakulásától reméli az egyház a társadalmi nyomor és bajok orvoslását.

Róma a nép e szellemdús prófétájának szavait aggodva hallgatta, de végre is határozottan elutasította. Ekkor Lamennais az egyházzal, illetőleg a kath. eszméssel végkép szakított. „Egy hívő szavai“ („Paroles d'un croyant“ 1835) című iratában prófétai ihlettséggel adott lángoló dühének kifejezést. 1846-ban jelent meg evangéliumainak (Les Evangiles) fellengző irányú magyarázata; ez bizonyos értelemben a nagy szellemű társadalmi látnok öröksége ama szenvedő nép számára, melynek megváltását az egyháztól várta és követelte. Genialis páratlan modorával festi le abban a jelen állapotok ijesztő, undort keltő ferdeségeit; a szegény nép vigaszára egy boldog új-messziási jövőt varázsolecsete, míg a plutokratia végítéletét és elenyésztét sötét vonásokkal jósolja.

Hátra van még a német és svájci communistikus felekezetek keletkezésének és elterjedésének jellemzése, Eredeti alakokra itt nem találunk. A német és svájci communisták nagyrészt a franciák, nem annyira az angolok utánzóí.

Weitling magdeburgi szabólegény 1880-ban nagy feltűnést okozott. Ezen, jóllehet tehetséges, de durva socialista „Das evangelium eines armen Sünders“ című istenkáromló könyvecskét irt, melyet nemsokára „Die Menschheit, wie sie ist“ gúnyirata követett. Fourier- és Owentől kölcsönzött eszméit nemcsak a kereszténység, hanem Isten iránt is irtóztatós gyűlölség lángja hevíti. Socialis javaslatai majdnem érthetetlenek, és minden-

esetre egészen célszerűtlenek. Weitling szabólegény az összes emberiséget minden tekintet nélkül annak származására, nyelve- és műveltségére egy családi szövetségbe akarja összetömöríteni. A szövetség gondoskodik arról, hogy mindenki dolgozzék. A munka két órai felváltással naponként 12—14 óráig tartson. Már ez is eléggé mutatja, mily korlátolt, fonák ismerete volt e szánandónak a legközönségesebb dolgokról is. De ily esztelen föllépése által is képes volt a hasonló korlátolt látkörrel bíró mesterlegények elkeseredettségét fokozni és maga köré engedelmes tanítványokat gyűjteni.

A „szegény mesterlegények“ vezetésére és pártolására most már nagyobb tehetségű férfiak, sőt tulajdonképeni irodalmárok is, előtérbe tolakodtak. A rendőrség által rettegett „Újnémetség“ matadorai közül Marx Károly hasonlóképp pokoli istengyűlöletet hirdetett. „Mig az ember — ugymond — gondolatainak csak egy parányával Istenhez tapad, nincs számára üdv a földön.“ Az istentelenség, ha ördögöket nevel is, az igazságot láncolja magához szövetségesül, és tanítványait tűz által avatja föl. Ezen alapelv nyomán, melyhez hasonlót a pogány ókor elvetemültségének fenekén hasztalan keresnénk, — toborzott Marx a harmincas évek táján műhelyekben és csapszékben szövetségeket az egész társadalmi rendszerőszakos felforgatására, a gazdagok meggyilkolása-, vagyonuk elkobzása-, az így nyert földbirtok- és műipari tőkezsákmány megosztására.

A német mesterlegények Svájcban szervezkedtek „német iparegyletté“ s különösen Genf- és Zürichben nyertek communistikus oktatást.

A német hatóságok tilalma, melynél fogva a mesterlegényeknek nem volt szabad Svájcba vándorolniuk, nagyon is indokolt volt tehát, noha ezen eszköz is elégtelennek bizonyult, miután nem volt hatalmuk rendszabályaik kivitelére. Dal-, olvasó- és munkásegyletek; hírlapok, röpiratok, és biztosok körutazásai által az a-

theus communista tanok egész Németországban elterjedtek. Nagy feltűnést okozott, hogy némely iparágak munkásai kiváló fogékonyságot tanúsítottak a communistikus tanok csábvarázsa iránt. Ezek közé nem annyira a nehéz munkával foglalkozók, mint kovácsok, szíjgyártók stb., hanem leginkább a félművelt kézművesek, gépészek és lakatosok, s különösen az ülve dolgozók tartoznak, közöttük első sorban a szabólegények. Ezeknek csendes és majdnem szemlélődő életmódja, mely inkább felel meg a női hivatásnak, mint a férfiú erejének, talán némileg kimentí ábrándozásokra való hajlamukat és egyuttal megfejtí óhajukat, mely örömtelen sorsuk megjavítására irányul. Jól tudták ezt a leggonoszabb fajú tanítók, azért mindenekelőtt ily munkásokhoz fordultak. Sajnos, hogy a „mesterek“ sorában nemcsak beavatott hasonállású kenyérpajtásokat látunk, hanem jobbára írókat, sőt valódi tudósokat is, mint az ifjabb Feuerbach, Molechott, Vogt, stb., kik felolvasásaik és irataik által a fiatal mesterlegényeket a materialismus feneketlen örvényébe sodorva, élvágyukat a földi jólét iránt fölgerjesztették, s így közvetve élesztették és növelték a socialis forradalom tüzét. A vulkán hatalma nemsokára egyes kitörésekben jelentkezett; a fölkelés, mely német területen a hambachi ünnepélyen — a social-demokraták első nagyobb találkáján (1832) — lobbant lángra; a „Grütliverein“ alakítása Svájcban s több egyéb összeesküvés Német-, Angol- és névleg még Oroszországban is, némi tekintetben előjátékai voltak az európai államok benső, gyökeres átalakítását célzó kísérleteknek, melyek hajmeresztő példáját a legújabb párizsi commune véres drámájában láttuk.

Ezen események összefüggésének bizonyossága minden kételyen felül áll; a minek bizonyosságául nem lesz fölösleges az újabb, de legelterjedtebb proletár és munkásegylet, az ugynevezett internationale keletkezésének, céljainak és eszközeinek rövid fejtegetése.

A nemzetközi munkásegylet a különböző nemzeti-ségű és irányú socialisták és communisták világszövetségé. A nézetek és célok ellentétes tömkelegében, mely az egyes socialis iskolákat jellemző, egyénítő elvekből támadt, van egy pont, melyben valamennyien érintkeznek, mely további sikeres működésök sarkkövét képezi s ez a társadalom modern szervezetének egyházi és állami, polgári és ipari téren a munkások érdeke szerint eszközendő átalakítása, tehát mindenekelőtt a jelen állapotok megszüntetése vagy felforgatása. A szövetség 1864. szept. 25-én a londoni St. Martinshallban tartotta alakuló gyűlését, melyre számos európai és amerikai communista és socialista társulat menesztett képviselőket. A genfi gyűlekezet által elfogadott és kihirdetett alapszabályok szerzője a német tudós és socialista Marx Károly. Ha hitelesek az adatok, melyek a communenak Párizsban hátrahagyott irataiban találhatók, az „internationale“ már két milliónál több tagot számlál, kik az iparos osztály különböző nemeihez tartoznak. A szövetség igazgatósága (1869. jul. óta) Londonban székel. Minden nagyobb európai és amerikai ipar- és kereskedelmi városban vannak fiókintézetei. Az internacionale-nak Marx Károly által kidolgozott alapszabályai főcélul a munkásegyletek együttes, tömör föllépését tűzik ki a munkásokra sulyosodó teher és nyomor legyőzésére, valamint a politikai és társadalmi egyenlőtlenség elhárítására, melyet a jelen államrend, különösen a tőke kizárólagos uralma rónak a „vagyontalan“-ra.

Az internationale (1869. márc. 25-i) nyilvános programjában különösen azt követeli, hogy a népnek megillető befolyás biztosíttassék a törvényhozásra; hogy az ingó vagyon- és munkaeszközökre nézve az örökösödési jog eltöröltessék, és a személyi földbirtok ismét a községek és állam köztulajdonába menjen át. Mert csak így érvényesülhet minden munkásnak elidegeníthetlen joga, mely munkájának megfelelő élvezetben áll.

A különböző országok munkásaiból alakult központi, vagy főtanácsnak föladata, hogy iratok terjesztése, társulatok és népgyűlések szervezése által oktatva, egyuttal parancsszava- és kényszerbefolyásával a munkások összérdekeit felkarolja és megvédje, valamint munkaszünetelés esetén a munkásegyletek számára a szükséges pénzsegélyt előteremtse és a social-politikai mozgalmak eszközeiről gondoskodik.

A főtanács székhelyét folyton változtatja és a meghatározott időben összejövendő gyűlés helyét kijelöli. Az összes országok munkásai és különböző egyletei magok közt és a főtanácsal szakadatlan levelezési összeköttetésben állanak. A társadalmi állapotokról, különösen a balhelyzetekről s az azokat előidéző okokról, személyekről kimerítő tudósítást küldenek be. A tanács civakodások alkalmával egyuttal bíraskodik is. Minden munkásegylet, mely socialis zendülést kezdeményez, vagy pedig urával meghasonlott, magatartása kijelölése végett az internationale főtanácsához köteles fordulni. Így bizonyos testvéri közösséget ápolnak magok közt a munkások. A tagok mindenütt szeretetteljes fogadtatás- és ellátásra találnak azon eszközökből, melyeket a világszövetség fióktársulatainak biztosít. Részint évi tagdíjak, részint rendkívüli adakozások által folyton lehetővé válik, hogy ott, hol a bér felemelése vagy balállapotok megszüntetése végett nagyobbbszerű és tartósabb munkaszünet mutatkozik kívánatosnak, a tétlen munkások bérek hiánya miatt legalább ideiglenesen, tökéletes kárpótlásban részesülnek.

Igy tehát a társadalom belsejében oly hatalom keletkezett, mely tagjainak száma és intézkedéseinek elvi kiméetlensége által nem csekély veszedelemmel fenyegeti a fenálló rendet. E mellett nem szabad elfelejtenünk, hogy az internationale minden intézmény, de különösen a ker. vallás iránt pokoli gyűlölettel sarkalva, engesztelhetlen, de ravaszul kiszámított élethaláltusát

vi az istenitisztelet, család és házasság ellen. A párizsi „commune“ lefoglalt okiratai világosan mutatják, hogy Párizs borzasztó elpusztítása nem elszigetelt helyi okokból történt; hogy zendülés, vér, tűz, melyek minden birtokos és város vagyonát megsemmisítsék, nemcsak Franciaország, hanem Német-, Olasz-, Orosz- és Angolország minden nagyobb városaira is közel kilátásba vannak helyezve. E körülményeket tekintetbe véve igen komoly válságokra lehetünk elkészülve.¹⁾

A valódi communismus szembeötlőbb tünetényei és alakulásának áttekintése után most már azon változtatások ismertetésére térhetünk át, melyeket a szorosabb értelemben vett socialismus és socialdemocratia a munkáskérdés lényegén ejtettek.²⁾

¹⁾ Jules Favre a francia köztársaság dipl. követéhez intézett köriratában (1871. jun. 6.) ezeket mondja: Európa oly felforgatással áll szemközt, mely minden nemzet, és mindazon elvek ellen van irányozva, a melyek a valódi műveltség sarkkövei. Az internationale vezetőinek működését látva, méltán kérdezhetjük, mit érnek békenyilatkozataik? Rendszerök utolsó szava csak a kevés számú vezetők irtóztató kényuralma, mely a communismus nyüge alatt meghajolt, minden szolgáltatást, még a legutálatosabbat, a lelkiismereti szolgáltatást is megtűrő, sem tűzhelylyel sem földbirtokkal, sem megtakarítottvagyonnal, sem törvénnyel nem rendelkező sokaságra neheztel; e néptömeg rengeteg műhelyhez kötve, rémrendszer által kormányoztatva hivatalosan kényszerül arra, hogy Istent és a családot szívéből száműzze.

²⁾ Átmenetül itt is oly elméletek szolgálnak, melyek már részben érvényre jutottak, részben most is mint social-demokratikus elméletek és törekvések szerepelnek a munkásegyesületek vagy nemzetgazdaságtan terén.

12. §. Louis Blanc. Rochefort. — Millière mérsékelt communismusa. — A socialis kérdés Németországban. — Schulze-Delitzsch.

Figyelemre méltó jelenség a februári forradalomban is kiváló szerepet viselt Louis Blanc. Egyike Franciaország legszellemdúsabb s legalaposabb készültségű szakembereinek. L. Blanc élete legnagyobb részét a socialistikus eszmék tisztázásában töltés egyike azoknak, kik a journalistikában, a tudományos irodalomban és a nemzetgyűlésekben a szóban forgó elmélet meghonosításán a legnagyobb erélylyel fáradoztak. Munkái sorában kiváló helyet foglalnak el az általa szerkeztett „Bon Sens“ „Revue de Progrés“ s egyéb hirlap- s folyóiratokban közlött eszmedús értekezései, az 1841-ben közzétett „L'organisation du travail“ c. röpirata; azután a világhírűvé vált (s 1841—1844. 5 kötetben megjelent) „Histoire de dix ans 1830—1840“ és „Histoire de la révolution française“ c. nagy történelmi és politikai művei, melyekben a forradalomnak, a demokratikus és socialistikus eszméknek mintegy eredetét vagy genesist törekszik felmutatni, s azon feladatot látszott magának kitűzni, hogy bebizonyítsa, miszerént az egész újkori respublikai és socialis mozgalom csak szükséges folyamánya a századtól fogva korunkig lefolyt események-

nek, az egyénesítési és testvériességi nagy világelveknek, s hogy előbb nem is fognak Európa népei a béke és nyugalom áldásainak örvendhetni, míg a szóban forgó elveket társadalmi és közgazdasági életök rendszerében érvényre nem emelik. — A mi különösen socialistikus hitvallomását illeti, ennek föltételeit a föntidézett „Munkaszervezés“ című dolgozatában fejtegette s következő pontokban foglalta össze. Korunk legsúlyosabb baja a munkás néposztály végtelen szegénységében, nyomorában rejlik. E nyomornak okozója a fennálló hiányok, ipar- és forgalomrendszer, főleg pedig az abban korlátlanul uralkodó vészteljes „szabad verseny“, mely a szegényt a gazdag, a gyengét az erős által elnyomatja, s a legszívtelenebb önzés és üzérsszellem kifejlését mozdítja elő, egyedárúságokat és előjogokat teremt, szóval végeredményeiben és hatásában tekintve, a népek boldogtalanságának s a proletariatus elterjedésének egyik főfoka. Louis Blanc ez alapnézetéből kiindulva, azon következtetésre megy által, hogy a „szabad verseny“ előbb utóbb magát az egész középosztályt is tönkre teszi, hogy Anglia valamennyi socialis bajainak forrása a szabad versenyben keresendő, mely idővel az egész társadalmat fel fogja oszlatni; e szerént módok és eszközökről kell gondoskodni, hogy e kóros állapotot se gíthessünk. — E segélyt Blanc abban véli találni, hogy ha a verseny verseny által győzetik le, vagyis, hogyha az állam önköltségén nagy nemzeti műhelyeket (ateliers nationaux) állít föl, melyekkel mint a nemzeti termelés s ipar központi legfőbb képviselői- és vezetőivel, az összes népháztartás gyökeres reformja volna foganatosítható. E nemzeti műhelyek jelesen olykép volnának szervezendők, hogy ott a munkások szabadon fordulnának egyik foglalkozástól a másikhoz, a munka elosztása és díjazása hatósági közegek által történnék, a nyereség pedig évenként három részre osztatnék, melyből egy részt a társasági tagok, egy részt a szükölködők és

nyomorékok, egyet végre a hatóság kapna munkaszerek bevásárlására. E műhelyek küzdelme a főnálló nagyipari gyárakkal és műhelyekkel soká nem tartana, mert mindnyájan rövid idő alatt belátnák az új intézmény célszerűségét s hasonló műhelyekben sereg'énének öszsze; míg másfelől a többbirtokosok is illően jutalmaztatnának (miből?). Az államkormány pedig folytonosan birna hatalommal a nemzeti productio, forgalom és fogyasztás helyes egyensúlyának biztosítására intézkedéseket tenni.

Azonban Louis Blanc ez eszméivel mindekkorig nagy hódításokat nem tett, a mi főleg annak tulajdonítható, hogy a nógatására 1848-ban foganatosított kísérlet siralmas véget ért. Franciaország ideiglenes kormányának ide vonatkozó határozata kimondotta: „Az ideiglenes kormány nemzeti műhelyek közvetlen föllállítását rendeli el. E határozat végrehajtásával a közmunkaügy minisztere bizatik meg.“ Egyelőre nem szorosb értelemben vett iparműhelyek, mint inkább alsóbb rendű munkanemek (nivellirozások, földhányosok stb.) megnyitása vétetett célba, s miután a párizsi munkások tűntető föllépése folytán a terv keretébe valódi iparfoglalkozások is beillesztettek, nem a közmunkaügyi miniszterium, hanem egy állandó bizottság szemeltetett ki a kezdeményezés módozatainak megállapítására s életbe léptetésére.

A nemzeti-műhelyek. Ha valaki a nemzeti-műhelyekben dolgozni kívánt, szükséges volt, hogy az Párizsnak vagy környékének megtelepedettje legyen, és a felvétel iránt valamely városrész előljáráóságához folyamodjék. A napi munkadíj 2 frankból állott. A toulás oly rettenetes volt, hogy már azt sem tudták, mihez alkalmazzák a jelentkezőket. A kormány, hogy elejét vegye a lázadásnak, határozatba hozta, miszerént azok is, kik számára nem találtnék foglalkozás, naponkénti 1 frank 50 cent díjban részesüljenek. Csak

ez kellett még a lusta tömegnek! Mindenki jobbnak vélte 1 és fél frankot húzni minden fáradság nélkül, mint 2 frankot munka mellett, és semmittevésre határozták el magokat. Sőt az is történt, hogy némelyeknek sikerült két városnegyedben szert tenni fizetésre. A dolgozó kezek száma szaporodott, de a munka mégis mindig kevesebb lőn.

Ez volt a dolgok állása, midőn egy fiatal polgári mérnök, Thomas Emil, késznek nyilatkozott ezen állami műhelyeket más alapokon rendezni be. Eszerént a felvételi jog a kerületi előljáróktól elvétetett, és egy központi irodának adatott át; a fölvettek pedig Fourier sorai és csapatai módjára brigádok és compagniakra osztattak, minden egyes szakasz saját főnökkel, pénztárral, és fizetéssel; — azonkívül pedig Marienak a közmunkaügy miniszterének kötelességévé tétetett naponta jelentést tenni, nem találtatik-e valahol az utakon, hidakon, töltéseken vagy másutt valami javítani való, s végre ha valamely magán mesterembernél találkozott munka, akkor ehhez kellett utasítani szükség szerint egyet vagy kettőt a jelentkezők közül. A főfelügyelőknek napi három, az alfelügyelőknek pedig napi két és fél frank utalványoztatott.

A nemzeti-műhelyek igazgatójává történt kinevezését Thomas március 6-án vette. De ha azt hitte, hogy a magánüzleteknek szükség esetén embereket fog szerezhetni, akkor nagyon csalódott; mert a magánüzletek munkásai napról-napra jobban kezdtek fogyni, és mindenki ő hozzá fordult munka végett; oly annyira, hogy mester mester után, gyár gyár után kénytelen volt beszüntetni üzletét. Történt, hogy egy napon 600 ember jelentkezett: nagyobbbrészt színészek, képirók és más művészek. Március 11-én az irodában felvettek már oly számmal voltak, hogy a napi kiadás 20,000 frankra rugott; néhány nappal később, a hónap közepe táján, Thomas 49,000 férfit számított össze; május 19-én

pedig 87,942-t, mely napon a kiadás 182,879 frankot tett ki. És a szám mégis mindig emelkedett; úgy hogy csak május 17. és június 10. közti napokon, 208,127 frank napi kiadás mellett érte el legnagyobb magasságát. Utoljára nemcsak a tartományokból, hanem a külföldről is jöttek; mert ilyen áradás mellett lehetetlenség volt többé pontos ellenőrzést tartani.

Ily nagy munkahiány mellett Thomasnak épen úgy, mint azelőtt a kerületi elöljáróságoknak, tisztelettel kellett néznie a henyélőket, kik olvasás-, kacaj-, ivás-, láрма- és kártyajátékkal töltvén napjaikat, gond nélkül állották körül lobogójokat — milyen minden egyes csapatnak volt — és semmi mással nem törődtek mint hogy mennél könnyebb életök legyen.

Azon jelvény, mely előttök hordoztatott, nem a tisztelet lobogója volt!¹⁾

Louis Blanc e nevetségesen bonyolódott viszonyok között újabban is azon meggyőződésre jutott, hogy a bizottság nehézkes működésével célt nem érhet.

De a dolgon változtatni nem állott hatalmában. Mig a bizottság a mesterek és segédek képviselőinek ingerült viszálya közepett tehetetlenül ülésezett, a kormány és közvélemény erélyes beavatkozásra készült. A legközelebb megejtendő nemzeti képviseléválasztások nem nagy sikerrel kecsegteték a socialdemokratákat; s miután négy véres fölkelés karhatalommal elnyomatott, a nemzeti-műhelyek is eltűntek. Louis Blanc külföldre menekült; leghivebb pártfelei is odahagyták a mérész izgatót, ki ugyanakkor, midőn a szabadság feltámadása ünnepét ülte, a legridegebb államdespotismusnak és kényuralomnak iparkodott ajtót nyitni.

Még jobban közeledtek a socialdemokrátiához a legújabb időben Rochefort és Milliére által hangoztatott követelések, melyek egyébiránt a communismus alap-

---

¹⁾ Périn, I. k. 552—553. l.

tételeivel szoros rokonságban vannak. Rochefort Milliére közreműködésével a második császárság utolsó éveiben egymásután több lapot (Marseillaise, le Réveil, la Lanterne) szerkesztett, s ő az, ki a sajtó útján egyengeté a forradalom útját, mielőtt még a porosz háború kiütött volna. A mennyire alaptételei rendszeresíthetők, körülbelül a következőkben összpontosulnak: A jelenlegi társadalom teljes átalakítása nélkül a szenvedő s dolgozó osztályok segélyezésére gondolni sem lehet. Ezen átalakulásnak mind az adó, mind a tulajdonjog terén meg kell történnie.

A közvetett (indirect) adó eltörölendő, mert ezt a szegény nép fizeti meg a legszükségesebb élelmi szerek bevásárlásánál, míg a fényűzés részint nem érzi, részint attól egészen ment marad. Az állam összes jövedelmének egyenes (direct) adókra kell szorítkoznia, és pedig a tőkének fokozatos (progressiv) megadóztatása által: a tőkebirtok minden jelentékenyebb szaporodása nagyobb adózási terhet von tulajdonosára. Az örökösödési jognak egyelőre csakis az atya s a gyermekek, valamint a nagybátya s unoka közt szabad fönmaradnia. Minden egyéb örökség, a még jogérvényben maradt hagyományok címén behajtandó nagy adóval együtt az egész nemzetre száll; e törvény nyomán különösen a mezőgazdasági viszonyokat kell gyökeresen átalakítani az által, hogy a felaprózott magánbirtokok közös birtokká tömöríttetnek. A társadalomra legrosszabb befolyással van a város és falu, nevezetesen a nagy városok s kis helységek közti különbség.

A kormánynak e különbséget meg kell szüntetnie oly módon, hogy több kisebb község egy nagyobb helységgé vonassék össze, a nagy városok népessége pedig e mesterségesen alakított mezővárosokba felosztassék, hogy minden állampolgár egyszersmind földbirtokos is lehessen. Az ily módon alakult község földbirtoka, annak kezelése, valamint jövedelmének értékesítése az

állambiztos vezetése alá helyeztetik. Az eltörölt állandó hadseregek helyét a független községek „fölkelő népe” pótolja. (A francia hadsereg legutóbbi harcában a párizsi commune ellen saját léteért küzdött; mert a socialdemokratikus commune győzelme az állandó hadsereg föloszlását vonta volna maga után.)

Az állam továbbá díjnélküli egyöntetű nevelésről gondoskodik; csak a kitünő tehetségű gyermekek képeztetnek ki szellemi munkára és küldetnek államköltéségen a megyei városok fensőbb tanintézetéibe. Ennélfogva a fensőbb tanintézetek szaporítása s a már meglevőknek ezen rendszer követelte igényekhez mért átalakítása okvetlenül szükséges. De nemcsak a férfiakat, hanem a nőket is egyenlő jog illeti meg mind a községben mind az államban; egyelőre legalább a bels községi ügyekben oly jogkör jelölendő ki számukra, a minővel a férfiak is fel vannak ruházva, — később ha a képzettség megkövetelt fokát elérték, a fő és államügyekben is. (A párizsi nőket, kik Rochefort és Milliére fogékony növendékei voltak, ott látjuk a torlaszokon harcolni nem ugyan *pro ara et focis*, hanem *pro ore et votis* t. i. szavazati jogukért).

Nem hiányzottak az utolsó két évben, kik e tulzó elveket erélyesen megtámadták, de a legelszántabbak is, a többi között Bénard, részben az ellenfél nézeteinek hódoltak. Különösen azon tétel, hogy minden közvetett (indirect) adó egyenes (direct) adók által helyettesíttessék, sok pártnál nagy tetszésre talált. Azonkívül még a szabad társulás, az egyedárúságok eltörlése, minden szabadalom és állandó hivatal elnyomása képezte a francia mérsékelt socialdemokraták harci lobogójának feliratát, egészen az utolsó háború kitöréseig.

Ezekhez lényegileg rokon nézeteket vall a belga socialisták iskolája, melynek mesterei Sottrand, Kats, de Potter, Colins és legújabb időben Hugentobler. Ők a III. Napoleon által is használt varázs jelszót: „A tö-

meges nyomor kiirtása-“t (extinction du paupérisme)¹⁾ irták zászlaikra. Az alapeszme itt is: a személyes birtoknak átváltoztatása községi (collectiv) birtokká.

Legújabb időben ezen törekvések még egy igen sajátságos elemmel szaporodtak, az orosz-szláv „mir“-rel. A régi szláv községekben tudvalevőleg osztatlan családi birtokok léteznek. Minő befolyással volt ez arra, hogy a szláv népek most is a kiskorúság és félműveltség fokán tespedjenek, azt a történelem és nemzetgazdaszat eléggé bizonyítja. Az évtizedek óta Európában fenálló társadalmi rendszer legfanatikusabb és legveszélyesebb ellenei közt ott találjuk az oroszokat, mint Heijzent Angolhonban s Bakunint Svájcban. Párizsban is legújabbán több orosz communista vezér (Bragation herceg) halt meg a torlaszokon. Nézetök szerint Európa nyugati tartományaiban a germán és román faj részére nem vesznek előbb jobb fordulatot a dolgok, miglen ezen nemzeteknél is, hol kezdet óta a magánbirtok némi közjavak mellett a népjogban gyökerezik, a moszkovai rendszer collectiv birtokviszonyaival érvényre nem emelkedik.

A communismus és socialdemokratismusnak a modern állapotok felforgatására irányult terve, mint látjuk, mélyen elrejtett és messze elágazó szálak szövődéke. Tekinsük azokat közelebbről a német socialis kérdés ügyében!

A német socialisták jelenleg több táborra oszlanak. Könnyebb, általánosabb áttekintés kedvéért a most fenálló és tevékeny pártokat mi is leghelyesebben három főcsoportra oszthatjuk: az első a szabadelvű socialis párt, melynek „elveit Schulze-Delitzsch rendszere

¹⁾ 1844-ben ezt írta Napoleon. „Mostanában minden kormány céljának oda kell irányulni, hogy nemsokára mondhassák az emberek: a kereszténység győzelme elnyomta a rabszolgaságot; a francia forradalom elnyomta az önkényt, a demokratikus eszmék győzelme pedig a pauperismust.“

képviseli, a második Lassalle által alapítva, az előbbinek teljesen ellentéte, a harmadik, mely körül protestans részről Gerlach, Wagener, Lavergne, kath. részről pedig Ketteler püspök, Schingse Józsefnek mindenestre elismerést érdemlő keresztény-socialis közlönye, Schulte münsteri tanár csoportosulnak, „conservativ socialismus“ névvel jelölhető. Ezen három egymástól elég tisztán elválasztott irány követői gyanánt szerepelnek még Marló rendszere és Schöffle utóbb bécsi miniszter nemzetgazdászata. Mindezekről tüzetesebben kell szólanunk.

A szabadelvű socialis politika jogosan nevezhető egyszersmind szabadelvű nemzetgazdászatként. Ezen iskola alapítója Schulze Herrmann, ki 1808-ban porosz Szászbon, Delitzsch nevű helységében született. A berlini kamaratörvényszék ülnöke volt, később 1848 Delitzschben igazságügyi tanácsos; 1848. mint a nemzetgyűlés tagja tűnt föl először politico-socialis irányja által.

Egyike volt ő is azoknak, kik a nemzetgyűlés baloldali tagjaival az adót megtagadták, mi miatt súlyos neheztelést vont magára. De a következő ministerium alatt ismét bírói állomáson, persze csak a lengyel Wieschenben találjuk. Schulze-Delitzsch 1852. mondott le hivataláról és jelenleg mint a „német munkásegyletek szövetségének“ igazgatója jelentékeny és a socialis állapotok sokoldalú javításában eredménydús iskola és párt élén áll. Ezen mindenesetre híres férfit első sikeres föllépése 1848-ra esik, midőn ugyanis több segélyegyletet alapított. Sűrű egymásutánban jelentek meg azóta részint javaslatokat tartalmazó, részint a keresztülvitt segédkezések és újításokról közlött értesítései. 1861 óta megjelenő „Blätter über Genossenschaftswesen“ című folyóirata a legfontosabb forrás rendszere és eredményei megítélhetésére. Követői gondoskodtak is róla, hogy nevét ünnepeletté tegyék. A munkások üdvöztetője

névvel tiszteltetett meg s az érdekelt lapok által a socialis birodalom királyának kiáltatott ki.

De később maga Schulze tapasztalhatta, hogy e dicsőséges címek nimbusát mint oszlatá szét a józan kritika.

A központot, mely körül Schulze egész ténykedése forog, a szabadelvű nemzetgazdászaton azon vezéreszméje képezi, hogy az ipar egészen független fejlődési tényező mely az állam és törvényhozás körén kívül esik. Ebben Bastiat, francia nemzetgazdászt követi, ki Harmoniejában azt védelmezi, hogy a föltétlen egyéni szabadság a társadalom egyedül igaz rendszerének alapja. Az ipar mozgalom épen nem szorul az állami beavatkozásra, miután ez legjobb szándéka mellett sem tartóztathatja fel vaskényszerűséggel haladó fejlődését. De a munkásban is nagyobb fokú büszke önérzetnek kell lakoznia, hogy sem alamizsnát fogadjon el, akár az államtól akár egylettől; gazdálkodjék és legyen takarékos! Schulze nem is borzad vissza a takarékoságot a házasságra és családra is kiterjeszteni; teszi pedig azt nem hogy a kereszténység, hanem, hogy Malthus tanai mellett emeljen szót. Sokkal nagyobb horderejű, mint ama kétértelmű szó a munkások önsegélyezéséről, Schulze azon tevékenysége, melyet a körül fejtett ki, hogy legalább a kisiparos számára előlegezések, hitelintézetek s népbankok segélyével a szükséges üzlettőkét megszerezze. Melyek voltak és melyek most e népbankok létfölttételei, azt a gyakorlati részben fogjuk kifejteni. Az 1849. évben lépett föl Schulze a munkás egyletek alakításáról való elméletével. Ennélfogva azon kisiparosok, kik a nyers anyag, eszközök, gépek megszerzése- s a műhelyek kibérelése tekintetében a gazdag tőkebirtokosok, és nagyiparosok mellett nem állhatnak fönn, társuljanak, hogy így a megfelelő tőkét megszerezvén valamiképen a nagyobb üzletekkel versenyezhessenek. Schulze ezen positiv javaslatához, melynek gyakorlati kivitele a legáldásosabb

hatást gyakorolta, még a jelenlegi iparjognak lelkes védelmét kapcsolja. A nagypolgárság (Grossbürgerthum) és a munkások érdekei Schulze szerint teljes összhangban vannak, tehát összeütközéseket s talán egymás elleni küzdéseket lehetőleg kerülni kell. Ha a tőke a szabadelvű eszmék, az iparszabadság és a szabadköltözés által fokoztatik, ez az iparosnak is, ha takarékos, javára válik. Schulze-Delitzsch a birtok szentségét a legbehatóbb érvekkel védi; azonban tuláradozásai közt szem elől téveszti azt, hogy az emberek szenvedélyei és szenvedései ellenében a pusztá jogelvre való utalás tompa fegyver, ha csak fensőbb hatalmak, minő a valóság, lelkiismeretesség nem fejlesztik ki az önmegtagadás s türelem szükséges erényeit. Egyébiránt az elért sikert teljesen méltányló keresztény-conservatív socialismus, a kath. ép úgy mint a prot. részről jogosan emelheti fel panaszos szavát annak láttára, hogy Schulze beszédeiben és irataiban egyaránt versenyezve a legaljasabb liberalismussal a vallást nemcsak háttérbe szorítja, hanem mint egyenesen megvetendőt tünteti föl. „Az ember — ugymond — önmagának független ura. A valódi emberi boldogság forrása a termelés (production) legmagasabb fokozásában, hogy sok munka legyen, s a fényűzés terjesztésében rejlik, hogy sokat fogyaszszanak. A mi ezen kívül létezik, annak a munkásra nézve nincs becsé. Az irányadó befolyásos férfiu e magaviselete hitközönyével, sőt egyenes vallástalanságával eszközölte aztán azt, hogy a gyártulajdonosok munkásaikkal egyetemben a vasárnap megszentelését elvetették, s így a munkás meg lőn fosztva attól, a mi e föld göröngyein fölül emel, a legfenségesebb a legmagasabbtól, mivel a földön ember birhat, a vallás vigasztától, Schulze-Delitzsch párthivei munkások, de nem keresztények. Schulze-Delitzsch munkásképző egyletek, ezekben tartott előadások s különböző esti mulatságok létesítése által akarja a durva munkával foglalkozó em-

bernél pótolni azon lelki örömöket, melyeket a vallás nyújtott neki. Schulze-Delitzsch határozott ellenségeül tűnik fel mindenütt azon befolyásnak, mit a munkás osztályra a kereszténység gyakorol. Azonban, hogy ezzel korántsem a munkás osztály, hanem igenis a tőke javának előmozdítására működött, azt nemcsak rendszerének alapos ítései, hanem még a mélyebben gondolkozó munkás is észrevette.¹⁾

---

¹⁾ Lásd alantabb: A műveltség társadalmi hatalma.

13. §. Lassalle Nándor. — A socialdemokratia. — Lassalle követői.

Schulze-Delitzsch évek óta egyedül és sikeresen működött Némethon socialis terén. Az általa alapított fogyasztási egyletek, hitel- és előlegező bankok, melyek a kis iparosnak nagy százalék mellett a nyers anyag stb. bevásárlását lehetővé tették, Némethonban több százra szaporodtak. Schulze-Delitzsch munkás-katéja egész rendszerét átöleli. Ebben ő a munkások önsegélyezésének és minden az ipar körén kívül eső, ámbár törvényes beavatkozás kizárásának eszméjét igyekszik népszerűvé tenni.

Ez izgatóval szemben 1862. lépett fel egy férfiú, ki őt szellemileg messze túlszárnyalta, s rendszerét alapjában megtámadva azt megingatá. E férfiú Lassalle Nándor. 1825. april 24. Boroszlóban született s gazdag zsidó kereskedő család ivadéka volt. Alapos kiképeztetése után Berlinben már mint ifjú oly férfiak ismeretségével dicsekedhetett, kik rá nézve nagy befolyással bírtak. Maga Bismarck hg is elejétől fogva barátságos indulattal viseltetett e buzgó ifju iránt. Tanulmányai bevégezése utáni első éve nem valami szerencsés kimenetelű volt reá nézve. Mint ama híres doboz-lopás bűnrészes, mely Hatzfeld grófnő érdekében hajtatott végre, törvényszék elé állíttatott. Hatzfeld grófnő (Zsó-

fia hatzfeldi hercegnő) megmentőjének és védőjének leghívebb és legbensőbb barátja maradt.¹⁾

Később őt is a socialdemokratikus irány képviselői közt találjuk. — Lassalle részt vett az 1848/9. évek demokratikus mozgalmaiban, mi miatt félévi börtönre ítéltetett. Első művei szigorúan tudományosak.²⁾ Nagy hírnevet szerzett magának „Herakleilos der Dunkle“ című munkája által. Az eddig kizárólag uralkodó szabadelvű nemzetgazdászati rendszer elleni harcot 1862. ápril 12. fényes beszéddel nyitotta meg; ezt követé nemsokára (1863) az éles elmével s szakavatottan kidolgozott munkásprogramm. E miatt azonban a porosz rendőrséggel gyűlvén meg baja, „A tudomány és a munkások“ (Zürich 1863) című művével, mely méltán legjelentékenyebb iratai sorában foglal helyet, kelt önvédelmére, valamint kevéssel utóbb „A közvetett adó és a munkás osztályok állapota“ c. munkájával is, melyhez a „Lassallei bűnper“ cáfrat kiegészítésül csatlakozott.

Nem sokára nyíltan támadá meg Schulze-Delitzscht. „Herr Bastiat-Schulze von Delitsch, der oekonomische Julian“ című terjedelemre kicsiny, de epés tollal irt művében, hadat üzent a hírneves „munkás-királynak;“ Bastiat-Schulze-nak azért nevezi őt Lassalle, mivel Schulze munkás-kátéjának lényegesebb pontjait a már előbb említett francia socialista Bastiattól vette át.

¹⁾ Hatzfeld gróf második fia Pálnak örökségét ágyasának Megendorf bárónőnek akarta hagyományozni s ennek biztosítására az illető bárónőnek egy életjáradéki szerződést állított ki. Az okmány a bárónő egy dobozába volt elrejtve. Az illető okmányok kézrekerítésére vállalkoztak Hatzfeld grófnő barátai Dr. Mendelsohn, és Offenheim ülnök. Megendorf bárónő épen Kölnben tartózkodott, midőn a kérdéses okmánytól megfosztatott, mi által Hatzfeld grófnő második fiának öröksége biztosítva lőn.

²⁾ Így „das System der erworbenen Rechte“ Lp 1860 című jogbölcészeti, s még előbb „Fichtes politisches Testament“ stb

Hozzá csatolá még „Julián a nemzetgazdász“, és pedig azért, mert iratainak értékét nemzetgazdasági-
lag ép úgy akarta tönkre tenni, a mint annakelőtte Schmidt Julián irodalomtörténész hírnevét teljesen le-
rontotta.¹⁾ Lassalle most már munkásgyűléseket rendezett s azokban táplálta a lelkesülést; ez által oly ün-
nepelt névre tön szert, hogy mint a jólét legmagasabb fokáról a proletariatushoz leszállt Messias bálványoz-
tatott mindenfelé.

A férfiú, ki a socialismus történetében oly előkelő helyet vívott ki magának, szerencsétlen véget ért, 1864. aug. 31. Rokovitzá oláh bojárral vívott párbajban ennek áldozata lőn. „De ő nem hal meg soha!“ kiált utána egy hálás hang, „ő ki mint a hajnal kibontakozva a sötétségből meghozta a várt világosságot a kietlen pusztában bolyongóknak.“

De mi lehet az, mi Lassallenak néhány év alatt oly nagy befolyást szerzett, s mi őt a munkásmozgalmak és socialdemokratismus, halála után is legtevékenyebb képviselőjévé tette?

Lassalle ereje legelőször is azon sok tekintetben helyes ítésetben nyilvánul, melylyel a szabadelvű nemzetgazdasági áramlatnak utját állta. S ez nem volt könnyű munka, mert megtámadása által e rendszernek, melyet a legnevezetesebb lapok, tőkebirtokosok, fensőbb pénzügy s az összes hivatalnoki testület pártolt, egyuttal ezeknek is hadat üzent. Mig Schulze-Delitzsch a munkások önségélyére fordítá a figyelmet, addig Lassalle hatalmas érvekkel mutatta ki e számítás helytelenségét s egyszersmind lehetetlenségét. A tőke és bér egymáshozí viszonyának kimutatásában leginkább Marx Károlyt követi, de annak eszméit s érveit páratlan elmésséggel s eredetiséggel kezeli.

¹⁾ Herr Julian Schmidt, der Literarhistoriker mit Setzerscho-
lien. 1862.

Ha az önsegélynek a még önálló kisiparosoknál volna is némi értelme: a gyármunkásra nézve, kinek a legkisebb bérrel is meg kell elégednie, kivihetetlen. Schulze-Delitzsch e körökben csak mesterséges izgatás és a képzelemnek, még a proletariátusban is lappangó gőgnek hizelgése által nyerhetett hallgatókat és követőket. Midőn azonban Lassalle a szép ruhába öltöztetett s felékesített csalképről a leplet lehúzta, a gyármunkásoknak eddig behunytt szemei megnyíltak s teljes meztelenségében szemlélve a dolgot, megütközéssel látták be csalódásokat, s annál nagyobb hévvel karolták fel Lassalle eszméit.

Schulze munkás-kátéjának egyik főágazatát képezi ezen tétel: „Mindenki önszerencsájének kovácsa.“ Erre vonatkozólag előadásait egyes, a tömegre igen hatékony példákkal fűszerezé. Felhozott egyeseket, kik szegény munkásokból milliomosokká lettek. Vannak ily esetek; de ezt nem a szorgalom és tehetség egyedül véve, hanem a legrendkívülibb körülmények sajátságos kedvező viszonylása eszközli, s milliók közül alig egy részesül illetén önmegváltásban. Lassalle ellenben bebizonyította, hogy a saját sorsáról való felelősséget jogi téren szóba lehet ugyan hozni, noha itt sem teljes súlyával, nem kevésbbé erkölcsi tekintetben, mert mindenki felelős saját tetteiért, s az akarat szabadsága éppen abban nyilvánul, hogy az ember a jóra ép úgy, mint a rosszra elhatározhatja magát. De socialis és nemzetgazdászati téren, mint Lassalle kézzel foghatólag bebizonyítá, éppen megfordítva áll a dolog. Itt az emberre éppen az neheztül, s arról felelős, mit nem ő maga vitt véghez. Oly hatalmak uralkodnak itt, melyek fölött ő egyedül nem rendelkezhetik.

Lassalle ezt meggyőző s fényes példákkal bizonyítja be. Angolhonban pl. egy jó vagy rossz gyapot-terméstől ezrek sorsa függ, a mennyiben ettől várják a munkát vagy az éhezést. Vajjon ezen szölvők, taká-

csok, kartonkészítők stb. felelősek erről? Ha új aranybánya fedeztetik föl, az arany értéke alább száll, az eddigi munkabér hasonló arányban csökken: kit terhel itt felelősség? — Az egyes osztályok számításain kívül eső viszonyokban kell tehát a tényezőket keresnünk, melyekből úgy a nyereszkeskedő tőke kisebb vagy nagyobb hasznot húz, mint a tőkétől függő nép sorsa meghatározatik. Ha a munkás önmegszorító takarékosága által talán csekély összeget megtakaríthatott magának, a pénzügyi helyzet legközelebbi válsága folytán arra kényszerül, hogy megtakarított filléreit néhány hét alatt fölemészse. A kritika élő fegyverével támadja meg Lassalle Schulze azon főtételét, hogy az államnak, a társadalomnak s a törvénykezésnek semmi köze az ipar pénzügyi alakulásához. A munkások szabadelvű nemzetgazdászata az állam befolyását csupán a tőke zavartalan működését biztosító őrködésre szorítja, s a munkásokat arra utalja, hogy bérökkel megelégedve, minden zavar kikerülésével csendben éljenek. Lassalle ezt állami „bakter kötelezettségnek“ nevezi. Ő előtte a rendőrség, a jogállam, ha kizárólag a főnálló jogi érdekek védelmére szorítkozik, nem egyéb mint az igazságtalanság védpajzsa. Lassalle az állam feladatát a nevelő, kifejlesztő és szervező tevékenységben látja. Ennélfogva a socialdemokrátiában fő alaptétel, hogy a jogállamnak szabályozó, illetőleg munkásállammá kell átalakulnia. Ezen tüzzel és világosan előadott tanok a munkás-gyülekezeteket legnagyobb lelkesedésre ragadták s vérmes reményeket keltettek.

Most tehát a következetes haladás azon elvek kifejtését követelte, melyeknél fogva a munkások ne legyenek tovább magokra hagyott mostoha gyermekek, hanem az állam védelme és vezetése alatt oly helyzetbe jussanak, hogy jelenőket jobbitva, jövőjüket biztosíthassák. A közvetett adóról irt nevezetes röpiratában Lassalle a mostani adóztatási rendszerre épített pénzügyi

gazdálkodás helytelenségét tünteti föl. Kimutatja, hogy Poroszországban (1866 előtt) a 96 millió tallérnyi adó-jövedelemből csak 12 millió tr. folyt be egyenes adók útján; a többi közel 83 millió tr. indirect, tehát a só, liszt s egyáltalában napi szükségletű tárgyak megadóztatásából s ennélfogva a szegények zsebéből került ki. Így tehát a legszegényebbek — ugymond Lassalle — legtöbbet fizetnek az államkincstárba, hogy a gazdagok biztosan élhessenek. Midőn pedig azon ellenvetést tették, hogy a gazdagok a szegényekhez hasonlólag megfizetik ezen a gazdaságban nélkülözhetlen cikkekre rótt indirect adót, Lassalle nem jött zavarba. Világosan és számokkal bizonyítá be, hogy a leggazdagabb család távolról sem fogyaszt annyi és oly magas közvetett adóval terhelt élelmi szereket és italokat mint a rendesen számos tagból álló proletár család. Egy fejedelmi család talán tizedrészét sem fogyasztja azon sónak, melyet a szegény munkás gyermekeivel burgonyához elkölt. A gazdagok drága ételei és italai korántsem esnek valami súlyos adó alá, legfőlebb mint külföldi cikkek csekély szállítási vámmal rovatnak meg. Az adózás legnagyobb terhe itt kétségkívül a szegények vállaira nehezedik; tehát épen azon néposztályra, melynek az eddigi államalkotmány szerint legkisebb befolyása sincs a törvényhozásra. Az 1863-ban a porosz kamara részéről történt választási összeírás nyomán kimutatja Lassalle, hogy Poroszhon összes lakosságából, annak számát 13 millióra téve, alig egy fél millió vehetett részt az alkotmányos választásokban; oly magas volt a census a választási jogra nézve, a választathatási jogra nézve természetesen még magasabb. A proletár, kinek munkaerejénél más birtoka nincs, mind a választási, mind a választathatási jogból kizárva látta magát. A negyedik osztály nincs képviselve a törvényhozó testületben. Azért a lassallei egyletek és munkásgyülekezetek programjának első és állandó pontja

azon követelés volt, hogy a választások közvetlenül, minden census nélkül történjenek. A negyedik osztály az államélet azon körében, hol a tömeg javának előmozdításáról és bajainak orvoslásáról tanácskoznak és törvényileg határoznak, ha mindjárt nem is a felső legalább az alsó házakban helyet foglaljon. Minthogy a socialdemokratia azon föladatot tűzte az állam elé, hogy felhagyva eddigi őrtálló, tétlen szerepével, a chaos megszüntetésére s a gyöngének védelmére tényleges befolyást gyakoroljon, az ipari pénzügyvitel fejlődésére egyzersmind azon eszközöket is tisztába kell hoznia, melyek segélyével az állam képes legyen arra, hogy a birtoktalan tömegnek a tőke általi kizsákmányolása ellen segédkezet nyujthasson. Mig Schulze-Delitzsch jelszava a munkásokhoz így hangzott: „Segíts önmagadon és pirulj mások gyámolításához folyamodni“, addig Lassalle más evangeliumot hirdetett: „a társadalomnak és államnak szent kötelme téged segíteni és oly rendszabályokat alkotni, melyek nemcsak a tetszés szerénti fizetést hanem a munka teljes jövedelmét is a munkásnak biztosítsák.“

Mi azonban csak azon esetben eszközölhető, ha az állam e munkás osztályt anyagi segélyben részesíti s ezt alamizsnául nem tekinti. Valamint az állam, ugymond Lassalle, a hűbéruralom megszüntével azt, mi a második osztálytól elvett, a harmadiknak juttatta, épen ugy kötelessége a 4. rend fölsegítése, és egy jól rendezett középrenddé alakítása. Államműveltség és pénz tekintetében, segélyére legyen az eddig mostoha gyermekül tekintett munkás osztálynak, részesítse oly fokú oktatásban, melynélfogva politikai és socialis kérdésekben az igazság mellett ő is szót emelhessen; az oktatásnak a tanszabadságon kell alapulnia, de a tankötelezettség szigorú föntartásával, hogy ekképen a közjóra szükséges képzettségben senki hátra ne maradjon. Azonkívül a törvényhozó testület kötelessége a

közpénztárból bizonyos mennyiségű tőkét bocsátani a munkások rendelkezésére, mi által képesek legyenek a magán tőkével, versenyezni illetőleg mint munkaadók és munkások egy személyben, fáradságuk teljes jövedelmét magokévá tenni. Poroszországban 100 milliónyi tőke kívántatnék a munkások és kisiparosok nyomorának megszüntetésére.

E pontjaiban Lassalle rendszere a communismus felé hajlik.

Képzeljünk egy bármilynemű ipartársulatot, mely álljon 30 vagy 40 egyénből és ezek összetett pénzzel és egyesült erővel dolgozván, gyártmányaikat közös számlára értékesítsék; ily társulatban azon veszélynek vannak kitéve, hogy vagy a nagyobb tőke-tehetséggel és fortélylyal rendelkező, magához ragadva a helyzet által nyújtott fölényt, ezáltal ismét a többiek, mint az ő legényei szerepelnek; vagy egy más hason társulat jöhet oly helyzetbe, hogy ugyanazon munkát előnyösebben vállalhatja el, s akkor az előbbi a versenyt ki nem állhatván süllyed, egész azon pontig, miglen munkáját és tőkéjét elveszti. E veszély — risico — elhárítására Lassalle azon eszme létesítését hozza javaslatba, hogy legelőször egy város, azután pedig az egész ország egynemű munkásai társulatot alkotva, közös számlára dolgozzanak. Eszerént tehát magyar cipész-, szabó-, asztalos-egyletünk volna, mely minden városban külön produktív társaságot képezne, de mely egyszersmind a különböző városok hasonnemű egyleteivel, közös számadás tekintetéből összeköttetésben állana.

Kitűnik ebből hogy Lassalle ugyanazon szírtéken szenvedett hajótörést, melyeken Louis Blanc és elvtársai. Mert ily borzasztó nagy gépezet, föltéve hogy megfelelő tőkék is állanak rendelkezésére, a vezetők korlátlan despotismusa nélkül nem is kezelhető. Tekintetbe véve a különféle szenvedélyek gonoszságát, a sikkasztásokra vezető tétlenséget és élvágyat, melyek csáb-

ingerét az alkalom csak fokozza, nemcsak nem valószínű, de — kimondjuk — lehetetlen, hogy ily gépezet nyugodt, egyenletes és szilárd haladást biztosítson.

Sőt mi több, a risico elhárítására okvetlen szükséges, hogy az ország minden munkás-egylete világegyletté szélesbüljön, vagy legalább lehetőleg magas védvámok által biztosíttassék. Mert ha pl. a tartomány összes cipészei bizonyos értelemben egy műhelyt képeznek, úgy nyilván, ők fogják gyártmányuk árát meghatározni. A vevőnek, míg, a tőlök való vásárlásra van szorítva, az általok meghatározott árt meg is kell fizetnie. Ha azonban valamely szomszéd tartományban, pl. Csehországban egyes gyárak olcsóbban dolgoznak, a kereskedők onnan fogják készleteiket beszerezni, s a magyar iparegylet a bukás szélére jut. Ennek elkerülésére a nemzeti produktív rendszernek, nemzetközivé (internationál) kellene átalakulnia, és épen erre irányulnak a communismus törekvései. S ez a leggyengébb oldala Lassalle rendszerének, melynek tarthatatlanságát éles elméjével, ha életének azon szerencsétlen körülmény oly hamar véget nem vet, bizonyosan fölismerte volna; de minden szellemdűssága mellett is, melylyel az egyetemes gyűlés eszméjét védte, nagy kérdés, vajjon megoldotta volna-e. Lassalle legnagyobb ott, hol a jelenlegi társadalom ferde kinövéseit, a munkajogi elhanyagolását s azt a folytonos harcot, melyet a tőke a munkások ereje és egészsége ellen ví, oly élénk ecsettel rajzolja; fájdalom! igen sokban igaza van. Igen érdekes történelem-bölcsészete. Az ő szemei a barbárnak nevezett kath. középkorban igen sok méltányos és magasztos vonást ismernek föl. Szerénce az a korlátoltság korszaka, melyben az egyén ereje teljes kifejlődésére és szabadságára nem jutott; de épen ez a korlátolttság volt a gát, mely őt a nyomortól megvédé, míg a korlátlan szabadság lerontá ez akadályt s tág utat

egyengetett a nyomornak. A középkor a francia forradalommal véget ért. Az 1789. év kikiáltotta az egyén szabadságát és széttörte a társadalom fejlődését akadályozó bilincseket. Ez által új erők emelkedtek felszínre, de ezeket a tőke fokozatos felülkerekedése új szolgaságra kárhoztatta, úgy hogy most kénytelenek a szabadság sallangos szólamaival megelégedni. Az 1848. év Lassalle szerint a szabadság diadalának hajnala, azon szabadságnak, mely egyenlő jogok és kötelességek mellett a jövő nemzedék sorsát megkönnyítendő és azokat a boldog jólét és békesség révpartjára vezérlelndi.

Lassalle föllépése új iránynak vetette meg alapját, melyet hatalmas és lelkesült párt igyekszik egész Németországban meghonosítani. A Lassalleismus jelenleg nagyban fölülmulja a különböző Schulze-Delitzsch-féle egyesületek befolyását. Politikai hatalommá nőtte ki magát, mely a német tartományokban és Svájcban uralja a helyzetet; számos közlönyben terjeszti az ünnepeelt férfinak communistikus és radikális nézetek- s törekvésekkel megtoldott tanait.

A pártok állása a következő: 1870. év elején az iskola kebeléből Lassalle eszméi alapján alakult munkásegyletek három csoportra oszlottak, az u. n. svájci hatzfeldi és tiszta lassallei árnyalatokra. E pártok a találkozásoknál nem igen kimélik egymást, összekapnak amugy mesterlegény módjára s megtörténik, hogy ki is dobják egymást. A svájciak már kezdenek leszorulni a térről; vezérek odahagyván őket, a német munkásszövetségből kilépett. Főtörekvésök oda irányult, hogy a porosz politikának szerezzenek népszerűséget s ezáltal a porosz törvényhozást leglényegesebb socialdemokratikus követeléseiknek létesítésére megnyerjék.

A mester halála után barátnöje, Hatzfeld grófnő lett a másik róla nevezett mozgalom intézője, melynek sajátos, titokteljes demagogikus színezete volt, miután Lassallet mint megváltót bálványozták. A köz-

pont Lipcse és Mende; Fritsch, Försterlin ezen demagogiai pártnak vezérei, kiknek összes törekvése oda irányul, hogy Lassalle programja politikailag is érvényre jusson, a nélkül azonban, hogy különösen porosz irányú volna.

A tiszta Lassallepártiak ellenben, kiknek tevékenységi köre különösen Dél-Némethon és Bajorországra terjed, dynasticus és nemzeti politikáról hallani sem akarnak. Szeréntök csupán a köztársaság lehet hivatva eszméiknek érvényt szerezni; azért jelszavuk a „munkásköztársaság“ s „munkásállam“ gyűlöltékké teszi őket az államhatalom szemében, míg a testvéregyletek Bismarck és Poroszhon kiváló kegyének örvendenek, kivel mindig jó lábon állottak és még mai napig is állanak. Ágosta, München és Nürnberg főszékhelyei ezen munkáspolitikának. Ezek a hősök, kik a párizsi commune rémtetteire nem irtóztak helyeslősöket kifejezni, s kik a német államok egyesült munkásainak, adandó alkalommal ilyenén föllépést kilátásba helyeztek.

14. §. Lassalle és a vallás. — A mezőgazdasági communismus. Marlo. Schäffle. Ker. társadalmi irány: a belmissió, kath. socialismus, ó-conservativismus. — Az ipar-szövetség.

Lassalle Nándor vallási tekintetben ép oly rombolólag működött, mint általa keményen ostromlott el-lene Schulze; azon különbséggel, hogy Lassalle, mint zsidó semminemű keresztény dogmát sem tagadott meg, holott Schulze-Delitzschnél ép ez eset fordul elő. Azon elismerés, melylyel Lassalle a középkori intézményeknek adózott, korántsem gátolta őt, és még kevésbbé az őt követő népszónokokat abban, miszerént az egyházat és papságot nem a szegények védői, de a tőke és a felsőbb osztályok érdekeinek hordnokai és szószólói gyanánt tekintve, annak hadat ne üzenjenek. Azért is Lassalle iskolájában azon nézet uralkodik, hogy a proletarismussal három ellenség áll szemben, úgy mint: a polgárság, papság és különösen a társadalom ferde alkotmánya.

Lassalle a legélénkebb mozgalmak közepette lépett le a színpadról. Tervei valószínűsítését sokkal erélyesebb és kiméletlenebb jellemek vállalták magokra. A socialis kérdés, melyet Lassalle a politika terére ültetett át, gyakorlati életrevalóságának bizonyítékául, egy

a munkásvilág minden ágát, tehát a mezeti ipart is átkaroló egyetemés-köztársaság, avagy „népállam“ alapítása vétetett foganatba. Azon gyűléseken, melyek Rochefort, Bakunin, Mazzini, Eccarius és mások befolyása alatt Párizs-, (1868) Lausanne-, Genf-, Basel-, (1869) és Londonban (1868 Sept. 8.) tartattak, a társadalom felforgatását célzó terveket szélesb alapra fektették. Most már nemcsak az iparosok, de a mezőgazdasági munkások is arra izgattatnak, hogy földbirtokosok és polgárok „kaszt-állama“ romjain önjavok érdekében a tiszta „népállamot“ építsék föl. E mezőgazdasági forradalmárok alapelvei a következőkben foglalhatók össze:

Mindenekelőtt a birtoktalan iparproletárok, azután a mezőgazdasági napszámosok és a földművelők szövetségre lépnek, melynek minden egyes tagja arra kötelezi magát, hogy akárhol támadna is felkelés, azt támogatni fogja.¹⁾ Mert a mint Marx Károly mondja, „erőszak igazi teremő eleme a régi társadalomnak, mely egy újat hord méhében.“ A nemzetközi jog zászlaja alatt keletkeztek Anglia-, Franciaország-, Belgium-, Svájc- és Némethonban is „ellenálló társulatok.“ Emez „ellenálló társulatok“ legközelebbi hivatása, munkaszünetek által magasabb bért csikarni ki, és különösen kedvező politikai fordulat esetére titkon fegyverben állani. Nézetök szerint a földtulajdont is jogtalanul birják egyesek; a tőke nem egyéb, mint a hosszabb idő óta visszatartott munkabér halmaza. A mi azonban alapjában jogtalan, az mindig az marad. Azért a tőkepénzes nem igényelhet magának tulajdonjogot az így lopott pénzből szerzett vagyonhoz. A föld és telek az egész községnek közjava. A mezőgazdasági viszonyok gyökeres átalakítása a következő terv szerint volna foganatosítható.

Minden falunak kis birtokosai saját ingó és ingatlan vagyonukat, — szántóföldjeiket, kertjeiket és gaz-

¹⁾ V. ö. Felhívás a földművelőkhöz 1869. nov. 16. London.
Munkáskérdés és socialismus.

dasági eszközeiket — egy termelő egyesületté tömörítik össze, és a haszonban évi járadék, vagy kamat alakjában osztoszkodnak. A tiszta haszonnak egy része a közbirtok gyarapítására és művelésére marad föntartva. A napszámosok és szolgák, mint a társulatnak egyenjosított tagjai, méltán ugyanazon ellátásban részesülnek, melyet uraik élveznek. A saját földbirtokokkal nem rendelkező tagok földművelő egyletet alkotnak, melynek teendőit a községi, állami s egyházi alapítványok földbirtokának munkálása képezi. A nagybirtokok tiszta nyemreményéből egyelőre legalább bizonyos osztalékot követelnek, míg a politikai felforgatások a nagybirtokosok kényuralmát meg nem döntik. Ez körülbelül a nyilvánosságra hozott, s társadalmi intézményeink teljes fölforgatását célzó program rövid kivonata.

* * *

Es így (mondja Németország legszellemdúsabb s legalaposabb szakembereinek egyike, Hildebrand) végére jutottunk volna azon utak és módok átnézetének, melyeken a socialistikus bölcselők az emberi nemnek oly jövőt akarnak kivívni és megalapítani, a melyben már sem koldusok és szegények, sem bűnösök és pazarlók, sem lomhák és munkakerülők, sem urak és szolgák, sem hatalmasok és elnyomottak, sem elégtelenek és boldogtalanok nem lesznek; a melyben minden surlódás és küzdelem, köz- és magánérdek állam és egyes között, s a mindent leromboló szabad-verseny félszeg uralkodása megszűnik, szóval: minden egyes, nagy és kicsiny, gyöngé és erős, egyaránt fel fogja találni a jólétet és boldogságot; egyaránt képesítve lesz magát tökélyes emberré kifejteni, anyagi és szellemi lényé szerint érvényesíteni. Mindnyájan (folytatja az említett író) többé kevésbbé azon hiedelemben élnek, hogy sikerülni fog nekik egy oly világot teremteniök, melyben a szeretet és önzés közötti óriási hézag egészen ki

fog töltetni, s az emberek önmagokkal és egymás közt mindörökre kibékülnek. Bármennyire ellenkezzenek is egymással ez iskolák szóvivői alapeszmék és végcélok tekintetében; bármennyire térjenek is el egymástól a kivitel módjai és formái tekintetében, az egyedüli főelv, mely minden törekvéseiket átlengi: a társadalomba egészen új szellemet önteni, s az így megvetett alapon egy valódi földi Eldorádót és paradicsomot varázsolni elő.

Egyetlen részrehajlatlan pillantás a socialisták tanítmányaiba, annak megismerésére fog bennünket vezetni, hogy (eltekintve egyes valóban undok túlzásoktól és esztelen utópiáktól) dacára az e rendszerekben uralkodó homálynak és fogalomzavarnak, dacára az azokban tömegesen jelentkező ellenmondásoknak és tévelyeknek, az egész eszmeirány destructiv jellegének, s valódi szegénységének tényleg használható s kivihető tervezetekben; dacára, mondjuk, mindezeknek, mégis található azokban némi figyelemreméltó köre és magva az igazságoknak, vagy legalább sejtelmeknek, melyeknek fontossága mind az elmélet mind a gyakorlat szempontjából elismerendő. A ki a socialisták rajongó eszméinek láncolatán átpillant, lehetetlen azon meggyőződésre nem jutnia, hogy a tömeges tévelyek és félszekségek, az unalmas utópiái rajzolatok és tanok e homoktengerében itt-ott mégis lelhető egyes arany szem; a ferdeségek özönében egy-két igazság, melyet a lelkiismeretes buvár nem fog elvetni, ha olyanok kezéből kerül is, a kiknek műveletei egyébként különös bizalomnak nem örvendenek. A sociálisták tagadhatlan érdeme, hogy az elmélet embereit épügy, mint a gyakorlati szakférfiakat sok oly igazságra tették figyelmesekké, melyekre azok, inkább hagyományos irányuknál fogva, soha sem, vagy csak igen későn jutottak volna el. A mi jelesül a gyakorlati irányt illeti, e tekintetben kétségbevonhatlan érdeme a socialistáknak, hogy számtalan oly társadalmi

hiány és baj megismerésére vezettek bennünket, melyek iránt azelőtt sem érdekeltség, sem figyelem nem mutatkozott, melyeknek neve sem volt, s orvoslásukról senki sem gondolkodott. A socialisták voltak azok, a kik a modern közgazdasági és társadalmi rend számos fájdalmas sebhelyére utaltak, s különösen az alsó, a munkásnéposztály anyagi és erkölcsi helyzete javításának szükségességét, a mind fenyegetőbben kifejlődő proletariátus és tömegnyomor terjedésének megakadályozását hangosan követelték. Ők voltak az elsők, a kik tüzetesen mutatták meg, hogy az egyénnek is megvannak bizonyos örök jogai az egésznek ellenében, s nemcsak az utóbbinak az egyesek ellenében; s hogy ezen sarkalatos elvet érvényre juttatni, illetőleg a szegénység és nyomor forrásainak betöméséről gondoskodni: nemcsak a társadalom közvetlen anyagi és politikai érdeke, hanem maga a humanitás, a közműveltség s az egyéni méltóság szempontjából is szükséges!

A socialisták törtek utat, mint Hildebrand említi, azon meggyőződésnek, hogy egy maga a birtok ép oly kevésbé ad jogot és kiváltságot, mint a születés meg a vér az élet-élvre és a műveltségre, hanem hogy a gazdag néposztályok, melyeknek szerencse, vagyon és talentum a társadalmi gépezetben kiválóbb s befolyásosabb szerepet juttatott, csak egy reájok bízott emberi ségi közjónak vezetői, a kik ép e nagyobb vagyon által a nembirtokló s inségben senyvedő osztályoknak erkölcsi és anyagi emelésére, helyzetök javítására közremunkálni hivatottak!

A socialismus (nemesb és erkölcsileg is tisztább jellegű) rendszereinek ez im elismert fényoldalait fölülmulják s háttérbe szorítják azon tévedések, egyoldalú ideolog bölcselmek, melyekkel eme rendszerek telvék s melyek itt egészen a képtelenség határáig menő állítások-, elvek-, és következtetésekből állanak. Bármily készséggel ismerjük is el egyes socialistikus rendszer-

alapítók vagy szóvivők célzatainak tisztaságát, önfeláldozó, erélyes és az emberiség valódi boldogítására irányzott törekvéseit, valamint azt, hogy egyesekben és egyes irányokban mind a tudományra mind a gyakorlatra jótékonyan és termékenyítőleg hatottak: mindazáltal még e rendszerek legrajongóbb bámulója sem képes tagadni, hogy a socialisták az igazi szabadító és megoldó szót ki nem mondták; hogy a társadalmi bajok orvoslási és az ellentétek kiegyenlítési módját föl nem találták; a felizgatott szenvedélyek megnyugtatóására célzó büvészmék általuk sem fejtettek ki; sőt ellenkezőleg éppen e törekvések által a jogi, társadalmi és erkölcsi elvek veszélyes elhomályosítása és összezavarása eszközöltetett, melynek folytán a helyett, hogy béke és nyugalom szállott volna a kedélyekbe, a helyett, hogy a sejtelmek megoldottak volna, a súrlódás és érdekelentétség még nagyobbá lőn, sőt örvény nyilott meg, mely minden magasabbat, szabadabbat, és szellemi a nép- és államéletben örökre elnyeléssel fenyeget.

A sarkalatos főtévedés, mely a socialistikus tanok félszégeinek és hiányainak tulajdonképeni kútfejét és forrását képezi: az emberi lényeg és természet félszeg felfogása, az emberi jellem, pszichikai és erkölcsi hajlamaink, képességeink, tulajdonaink félreismérése. A socialismus valamennyi rendszereinek egyik alaptévelye, hogy az embereket mindig és mindenben, egészen másoknak tekintik, mint a minők valóban érdekek, elvek és lélektani rugóktól mozgásba hozott gépeknek tartják; szóval oly előföltételekből indulnak ki, melyek sehol, soha és semmiféle társadalomban, mint emberekből álló közületekben, sem találhatók fel.

A socialisták szerint minden új államszervezetben az abszolút önmegtagadás, az önérdék teljes elfojtása, egyik lényeges feltétele a sikernek; holott a tulajdonképeni feladat nem az, hogy e (jogos körében nyilván-

nulásnál) leghatalmasb s legjótékonyabb teremő rugót az emberek társadalmában elnyomjuk és megbénítjuk, hanem hogy azt helyes összhangzatba hozzuk a közérzülettel, és így az egyéni és az összeségi momentumnak egyenlő jogosultságát és szükségszerűségét gyakorlati kifejezésre és érvényre juttassuk. Kitetszik már innen is, hogy a socialismusnak sem az egyéniség és emberi személyiség jelentősége és méltósága, sem az államnak mint egy nagy organikus és erkölcsi egésznek lényege és szervezete fölül tiszta fogalma nincsen; s hogy ép ellentétben az önmaga által felállított alapok- és elvekkel, minden lépten-nyomon nehezíti, sőt akadályozza az egyéni élet szabad kifejlődését és önértékesítését; s a természetes és létszeres alakulás és fejlődés helyébe, pusztá külsőszerű, gépies és csinált szerkezetet tesz, melynek vasbilincsei között a lélek elfásúl, a szellem szabad röpte gátoltatik, s az egész társadalom rideg, holt és lelketlen formalismussá törpül.

Ha már az alapok és kiindulási pontok ily félszerek és tévelyesek, nem lehet csodálkoznunk azon, hogy az összes épület is, mely azokra fektettetett, magában véve fölötte hiányos, ingatag, s a kitűzött céloknak távolról sem megfelelő. — Senkisé fogja ugyanis tagadhatni, a ki ezen utópiáknak csak egy figyelmes pillantást is szentelt, hogy a socialismus apostolai a helyett, hogy a józan emberi ész, a gyakorlati élet és az ildom követeléseinek és tanácsainak engednének, ideolog tervezetek, üres okoskodások, agyrémes intézmények által hisznek az élet bajain és hiányain segíthetni; hogy legnagyobb része e világboldogító bölcselőknek túlzott hiusága, feltűzelt képzelete, határt és korlátot nem ismerő leleményessége által magát következtetésekre engedi ragadtatni, melyeknél a józan ész funkciói lehetetlenekké válnak; minden főnálló pozitív és történetileg igazolt állapotok könyelműen megtagadtatnak; indítványok hozatnak szőnyegre, me-

lyek minden emberi észtörvénnyel és természetünkkel homlokegyenest ellentétben állanak. Egy további, kétségbevonhatlan félszege a socialismus legtöbb rendszerének az, hogy a legvastagabb anyagelviségben gyökeredznek, a mennyiben az embert csak pusztán anyagi és gazdasági tényezőnek s a társadalmat csupán egy nagy gyárműhelynek tekintik; az emberi és népi élet egyéb nemesb köreit, a vallást és tudományt, jogot és politikát, művészetet és morált pedig csak kizárólag ipari és gazdasági szempontból méltányolják, s minden jólétet és minden boldogságot csak és egyedül az anyagi javaktól föltételeznek.

A socialismus könnyelműen szakít mindennel, ami az embernek és az emberiségnek évezredes fejlődésében kedvessé és szentté lett; ellentétbe helyezi magát nemünk legnemesb intézményeivel, a családdal, a társadalmi erényekkel, az örökségi és tulajdonjogi intézményekkel; szembeszáll valamennyi emlékeinkkel, hagyományainkkal; s midőn egyedül csak a negatívban és a rombolásban mutatkozik erősnek és hatalmasnak, végzetes szükségszerűséggel mindennek elébe lép, a mi a fenállóval összefügg, úgy hogy törekvéseinek és célzatainak nincs egyéb eredménye mint a legridegebb „tabula rasa”. — Egyike legnagyobb tévedéseinek továbbá, hogy a socialismus minden nemzeti-ségi, műveltségfoki, természeti és történeti különféleségeket semmibe vévén, az állam- és népelet geographiai phisikai és társadalmi sajátosságait végkép szem elől tévesztvén: megbocsájthatlan közönnnyel és könnyelműséggel mindnyájokat egy és ugyanazon kaptafára üti, egy és ugyanazon mintába szorítani iparkodik; és így a legegyszerűsebb egyformaságnak és egyhanguságnak vetvén alá mindent, a legridegebb, mindent nivellírozó egyenzést tüzi ki feladatául; minden embert, minden országot lelketlen bábbá, az államszervező despotismus játékszerévé aljasít! — A socialismus végül az, a mely

a szeretet, a béke és a kereszténységből, az egyenlőség és az igazságosság elvét a jogból, — s a munkajuttatalom és az anyagi élv szükségessége eszméjét a nemzetgazdaságból átvette: de mindezt valóban eredmény és áldás nélkül; mert tévelyes és félszeg alkalmazása által mindez elveknek, nem az igazi jólét és boldogság, nem a béke és a harmonia, nem a helyes egyenlőség és munkadíj: hanem inkább elnyomás és tusakodás egyenlőség és igazságtalanság, szükség és nyomor volna következtetése tanaik életbeléptetésének.

Alig szükség mindezek folytán még tüzetesen utalni, arra, hogy a socialisták tanainak úgynevezett negatív vagyis kritikai része határozottan félszeg és hiányos. — Vonjuk már most vizsgálat alá, „vajjon gondolható-e egyáltalában gyakorlati kivihetősége, megvalósítása, a szóbanforgó rendszereknek?!“ E kérdésre a világ valamennyi kitűnő szakembereinek egyhangú tagadólagos válaszával találkozunk, minek okát és érveit belátni már az eddigiek nyomán is alig lesz nehéz.

A socialismus és communismus rendszereinek gyakorlati foganatbavétele mindenekelőtt már csak azért sem lehetséges, mivel tekintet nélkül a különböző népek és államok ezerszerű különféleségeire, történeti, műveltségi, nemzetségi és társadalmi sajátosságaira, munkatőke és szellemerőiknek minőség- és mennyiségileg egyenlőtlen birtokára és megosztására, mindnyájukat közös abszolút formákba akarják szorítani. A socialisták túlteszik magokat minden adott és létező viszonyon, ugyanazon természeti és szellemi erőket, ugyanazon elemeket és közegeket vesznek fel mindenütt, s azon hitben ringatják magokat, mintha az élet magát az ő elméleteikhez alkalmazná, mintha a műveltség a közgazdaság, a morál, szóval, az ember világában igazi sikert és eredményt kényszerrel s valami elmésen kigondolt lelketlen mechanizmussal lehetne amúgy könnyedén, kényünk-kedvünk szerint előidézni; s mintha a szabadság és a

szabad működés soká tudna elviselni oly lélekgyilkoló nyögőt, milyent minden socialistikus rendszer képezne, ha életbe léptetnének! — A communismus elveinek kivihetlensége kitűnik onnan is, hogy az emberi jellemet és természetet egészen hamisan fogván föl, egyfelől a legkézzelfoghatóbb képtelenségeket teszik fel az egyesekről, másfelől a munkát a pusztá hajlamtól és kedvtől függőnek nyilvánítván, ez által a legesztelelenebb önkénynek, a legveszélyesb felületességnek, a legártalmasb charlatanismusnak nyitnak tárt kaput. — A birtokközösséget különösen tekintve, ennek kivihetlenségét egyebek közt az is mutatja, hogy minden állampolgár abszolút érdekeazonosságát, s szerzés, birtok, ipar, szorgalom, élvezet, fogyasztás, munkaerő, képesség, kitartás stb. tekintetében egyenlőségét föltételezi; a közvagyon előállításában az egyesek részéről egészen egyforma közremunkálást vesz fel, s épen ez által a legnagyobb s legnyomasztóbb aránytalanság megőrkítésére vezet. A communisták nem veszik fontolóra, hogy föltevén a közös tőke és vállalat alapján minden egyesre nevezve egyenlő jövedelmet és részletet, ez egyenlőség mégsem volna maradandó vagy biztosítható; mert észszerűleg senkisék kényszeríthetnék arra, hogy szerzeményét egészen föl is emészsze, el is fogyasztsa; — a mi természetesen megtakarításra, illetőleg tőkegyűjtésre vezetne, s megint csak oda juttatná a társadalmat, a honnan kiindult, a hol jelenleg vagyunk.¹⁾

A legszélsőbb communismus és a társadalomnak még fenálló szervezete között középponton haladnak s a közvetítés avagy átmenet némi kísérletei gyanánt tekinthetők az ugynevezett világgazdászati — a tőke és socialismus érdekeinek kiegyenlítésére irányult — elméletek, melyek közül leginkább kettő érdemli megfigyelmünket: Marlo (Winkelblech) nevezetes műve és

---

¹⁾ Lásd: Kautz Gy. A socialismus és communismus rendszerei. Budapesti szemle. 1862. 16. köt.

Schäffle A. E. Marlo nyomán kidolgozott, beható ismeretekről tanuskodó könyve.¹⁾

Marlo mérsékeltabb nézetei sok tekintetben Lassalle és elődjei socialistikus és communistikus eszméivel érintkeznek, a miből önkényt következik, hogy sok valót és igazat kell bennök elismernünk. Mindenek előtt szükséges — tanítja Marlo — hogy a népesség igényei a természet által egy becsületes lét föntartására nyújtott eszközök mennyiségével folytonos arányban legyenek. Ez azonban csakis akkor létesülhet, ha a vagyonszerzési, családi és a házassági jogok ezen egyensúlynak megfelelően idomulnak át. Itt tehát az alaponddolat: az önkény, melyet a szabadelvűség felszabadított, ismét törvényes úton szűkebb határok közé szorítandó.

A mezőgazdaság és a nagyipar eddigi szervezeteinek különállóságából társas üzletek- vagy szakegyletekbe kell átmennie. Marlo különösen a mezőgazdaságra nézve óhajtja a kisebb földbirtokoknak egy közös gazdasági összletben való összefolyását, sőt azon terjedelmesebb földterületekre vonatkozólag, melyek nem a tulajdonos, hanem bérlők által műveltetnek, azt követeli, hogy az állam által kisajátítva, vagyis közköltségen a tulajdonostól megváltatva, közvetlen művelés alá bocsáttassanak.

Kiválóan jelentékeny és megfontolásra méltó az, amit a családfő és az atya kötelezettségéről mond. A régi gazdasági rendszerek ezen tant tartalmazták: Minél több a kéz, annál olcsóbb a munka és a termelvény, következésképp annál nagyobb a tőke nyeresége. Ezen veszélyes elv teremttette meg a proletariátust, s ennek természetes árnyékát, a tömeges nyomort. Marlo e föltétlen követeléssel lép föl: Mindaz, ki családot kíván

---

¹⁾ Marlo, Untersuchungen über die Organisation der Arbeit oder System der Welt-Oeconomie. 4 köt. Lipse 1850—59. — Schäffle Kapitalismus und Socialismus, Tübing 1870. —

alapítani, a társaság részéről arra köteleztetik, hogy önmagát elszegényedés és teljes vagyontalanság ellen eleve biztosítsa. A munkás bérének csekély részét időközönként a biztosító intézet pénztárába fizeti; ily módon minden érezhetőbb áldozat nélkül föl van mentve a jövő esélyeinek félelmétől, míg a bank számos betétek következtében azon helyzetbe jut, hogy a munkást betegség, vagy munkaszünet esetén emberhez méltó ellátásban részesítheti. Szintúgy köteles minden atya gyermekeinek jövőjéről gondoskodni. A házasságok csak a leendő család ily módon történt biztosítása mellett engedhetők meg, A szülők is, mint létadók köteleztetnek hasonló alapon gondoskodni szülötteikről. Erélyesen támadja meg Marlo azon felsőséget és törvényeket, melyek legkevésbésem ügyelnek arra, hogy a törvénytelen atya gyermekének fentartásáról gondoskodják; úgy hogy annak következtében gyermek és anya a romlottság és szegénység áldozataivá lesznek.

Lassalle Nándor erélyes követelése, hogy az állam szervezze a társadalmat, itt is a társadalom bukása és erőszakos fölforgatása elleni első és nélkülözhetlen védfegyverként tekintetik. Ezen író azonfölül a munkát az üzletköröknek a céhek vagy testületek mintája szerinti idomítása, tehát egy középkori elvnek a modern átalakításba való fölvétele, nem különben a védvámok és a kereskedelem szabályozása által akarja biztosítva látni. Azon nagy gyárvárosok, melyekben a munkások zöme rossz lakások- s következőleg nyomorban sinlődvén, az elkorcsosulás minden nemének van kitéve, úgy alakítandók át, hogy a gyárak, melyek nagyobb munkaerővel dolgoznak, a vidékre költöznek, hol könnyebb az építkezés, egészségesebb a tartózkodás és olcsóbbak az élelmiszerek. Azon gyakrabban hangoztatott elvet, — mely szerint a munkás nyomora soha sem száll azon fokig, hol az éhhalál csak idő kérdése, ha szegényes bér mellett bármily kis szántóföld, vagy kert fölött

rendelkezik — Marlo is folyvást a legmelegebben pártolta.

Még határozottabb álláspontot foglal el az átalakítás ily előirányzatai tekintetében Schöffle A. műve. Ő is nagy socialis hivatására inti az államot; feladatát nem csak a főnállónak, mint törvényesen létezőnek, megóvása és védelme körében jelöli ki. Szerénce az államnak kötelessége, hogy egy nagy, elnyomott és szenvedő osztály sebeinek hegesztése végett önállóan és alkotólag nyuljon a fejlődés társadalmi elemei közé; az államhatalom törvényhozásában szabályozni tartozik a versenyt, rendezni a családjogot, és az ipartársulatok vagyongáról kezeskedni. Az állam legfőbb feladata gondoskodni a szellemi jólétről, s a munkások jogait s anyagi jólétét biztosító gyártörvényekről. Az iskolaügy, biztosítások és takarékpénztárak, valamint a munkaadók és munkások peres ügyeinek elintézése soha sem nélkülözhetik a közhatalom rendező támogatását. A népesség túlságos elszaporodása számtalan bajnak kútforrása. Azért az államhatalom kezelőit, a közoktatás és nevelésügy vezéreit a legnagyobb dicséret illeti, ha a szándékos nőtleniséget s az özvegy állapotot a kitüntetés minden jeleivel halmozzák el.

Az iparszabadság megmaradhat továbbra is, de a házassági engedély oly társulati részvény megszerzéséhez legyen kötve, melylyel a házassulandó kimutatja, hogy valamely biztosító egyletbe van kebeleztve. A családapa arra kényszeríttessék, hogy a hátramaradtak, különösen özvegye számára tisztos jövedelmet és a hitelintézetek útján gyermekvagyont alapítson. De kérdés: vajon lehetséges-e ez? Ennek lehetőségén csak az kételkedhetik, ki a statistikai adatokat nem ismeri, melyek szerint sokan csekély betétek által tekintélyes tőkét tudtak alapítani. Ritkaság, hogy a munkás oly rosszúl volna fizetve, hogy habár megszokott, de szükségtelen élvezetek nélkülözése árán hétről hétre, hónap-

ról hónapra évnegyedes egy vagy két tallérnyi járulékát ne fedezhetné, kivált ha tudja, hogy ez által az inség napjai örökre megszűntek. Ha még az állam és az eszélyes jótékonyság segédkezet nyújtandnak arra, hogy eme biztosító bank léte megszilárduljon, a rendszer valóságos keresztülvitelének semmi sem áll útjában. A kötelezettségek ugyane módja alkalmazható egyszersmind a törvénytelen atyákra is; a törvénytelen atya egész súlyát érezze a szigorú törvényeknek, ha tehetsége és egyéniségéhez képest nem tesz meg mindenintézkedést, hogy mind az anya, mind a gyermekek jövő szükségletei eléggé biztosítottassanak.

Ha már most mindezzel egybevetjük a jelen viszonyokat, a socialisták azon keserű szemrehányására, hogy a társadalomban teljes törvénytelenység dül, és hogy a figyelem csak a tényleges, a már fenálló gazdagság védelmére, nem pedig a szegénység és annak okaira irányul, mégsem egészen alaptalan. Ezek oly dolgok, melyek egyszer nyilvánosságra hozva, többé feledésbe nem mennek, ámbár gyakorlati érvényesítésök még távol van, és arra mindenesetre az összes erkölcsi hatalmak és jelesül az egyháznak leghívebb és legbuzgóbb közreműködése kívántatik meg.

A különböző rendszerek rövid taglalása alkalmával tapasztaltuk, hogy a liberalizmus és ó-konservativizmus eszméi nem egy pontban találkoztak; térjünk át most a munkáskérdés tulajdonképeni conservatív irányaira. Minthogy a ker. férfiak és egyletek törekvései lényegökben a német rokon mozgalmakkal azonosak, elég lesz a némethoni állapotok jellemzésére szorítkoznunk. A socialistikus conservatív tevékenység itt három csoport által van képviselve. Kettő felekezeti, a harmadik mind a két felekezet nemesebb törekvéseit egyesíti.

Századok óta áll fen a „belmissio“, melyet Wis-hern K. alapított Hamburgban. Belszervezete a fönnen

hangoztatott tiltakozás ellenére nem egyéb a protestáns szerzetesi intézmény egy neménél. A belmissió célja részint vallási, részint emberbaráti és társadalmi. Számos fiókintézeteivel az alsó néposztály sorsának javítására sokoldalúlag ügyekszik hatni, jelesen harmadik helyen említett céljához képest főfeladatául tekinti a takaré- és kölcsönpénztárak alapítását; továbbá a gyári törvényhozásra való befolyást, a gyárok fölötti örködést, minek sikeresebb teljesítésére ügynököket utaztat; végre a hasznos iratok terjesztését és a munkáscsaládoknak jó, keresztény-erkölcsi műveltségre való vezérletét. A „belmissio“ 30 év óta Németországban és azonkívül, sőt keleten is, sok üdvöst művelt. Szellemi munkásságát szépen jellemzi ama nagyszerű kísérlet, mely egy közös nagy iparegyesületnek közös könyvvitel-, jövedelem- és étellel való megalapítását célozza,

A belmissiók legélénkebb és legnemesebb előmozdítóinak egyike társadalmi tekintetben Huber Aimé Győző vala, ki pár év előtt szenderült jobblétre. Sokoldalú és sikerdús művei a keresztény szeretettények elragadó nyilvánulásainak és áldásos kifejlődéseinek megörökítendő leiratát tartalmazzák.

A második felekezeti pártot, mely ily (ker.-kath.-socialis) alakban társai között a legifjabb, egyházunk férfiai alkotják. A fényes kezdet, — tekintettel azon magasztos elvekre, melyeknek létét köszöni, valamint a hathatós kegyelmekre, melyekkel vetélytársai között kizárólag rendelkezik — azon reményre jogosít, hogy rövid idő múlva valamennyit tulszárnyalva a jövő alakulására döntő befolyást fog gyakorolni. Működését a ker. szeretet gyakorlásával kezdte meg; nagy tevékenységet fejt ki az aggság és ifjuság jóléte, tanodák, kisdédóvódák és mentőintézetek s kórházak alapítása körül; de az elmélet terén sem marad hátra, hol a sajtó- és szólásszabadság útján igyekszik befolyásolni a közvéleményt és az állami törvényhozást, különösen a „munka-

jog“ kivívása céljából, hogy az ipar körében a törvénytelségnek gátot vessen. A kath. párt mindazon eddig uralkodott eszméket s véleményeket magáévá teszi, melyek keresztény nézetei- s törekvéseinek szellemileg s gyakorlatilag megfelelnek, mint az államsegély igénybe vételét a munkajogra nézve, nem kevésbbé a distributív és consumatív társulatok eszméit.

Néhány év előtt már sikeresen alapított némely helyeken a közép- és munkásosztály javára betét- és takarékpénztárakat, hitel- és előlegezési intézeteket. Tagjai, kik e nagy és nemes eszme zászlaja alá sorakoztak, részben igénytelen, szerény lelkészek és segédlelkészek Crefeld-, Elberfeld-, Cöln-, Aachenben és másutt. Az irodalom terén Sching „Kereszténytársadalmi lapja“ (Aachen 1868. márc. óta) által vannak képviselve. Lelkes szónokok, a milyen Ketteler püspök Mainzban és Schulte tanár Münsterben, küzdenek e társadalmi iránynak minél szélesebb körben való elterjesztése mellett és pedig sikerrel.

Egy harmadik párt is van, mely magát ó-konservativnak nevezi, s mely különösen a porosz burokratiára s a nemzeti szabadelvűség nagyszerűen megvalósult eszméire támaszkodik. Ezt is kezdettől fogva azon cél lelkesítette, hogy a munkásosztálynak törvényhozás útján védelmet és segítséget biztosítson. Találkoznak férfiak, mint Gerlach Otto, Vagener Hermann, Laverigne-Peguilhen és mások, kik részint a törvényhozó testületek tagjai, részint írók, s a társadalom megmentését régibb, sőt középkori katolikus elvek s intézmények visszafogadása által vélik eszközölhetőnek. Itt emelkedik érvényre az állam védnöksége — mint mondva volt — legelső sorban a munkajog és testületek korszerűbb és nagyobb szabású létesítése és szervezése ügyében; a további teendők sorozata a magán- és állami hitelbankok biztosítására, valamint a munkaképtelenek, árvák és elaggottak javára alapítandó menházak eme-

lésére vonatkozik; ezek képezik az ó-konservatívoknak szomorú socialis viszonyaink orvoslására szőtt terveiben a főcélokat. Az ó-konservativismus föllépésében lovagiaság s bizonyos középkori jelleg észlelhető, melynek képviselője a „Kreuzzeitung“ Berlinben sok év óta ismeretes. A „Kreuzzeitung“ érdeme, hogy a „német iparszövetség“ megalakult. Ámbár a kezdetleges eredmény nagyon szerény volt, mindazonáltal ebben szembevetendő példáját látjuk annak, hogy a sok évtizedes zavarak, kísérletek és ábrándok után a keresztény-katholikus eszme, mely a céhek létesítője volt, az új társadalom védője- s megmentőjeként ünnepeltetik.

Az iparszövetség, melyet Gerlach és Wagner 1863-ban alapítottak, eddigelé Hamburgban, Frankfurtban és Berlinben tartotta üléseit. E szövetség legfőbb törekvése a munkajog oly értelemben vett visszaállítása, miszerént mesterséghez csak annak legyen joga, ki abban kellőleg ki van képezve, a ki oklevéllel és üzlettel bír. „Nem a pénz, hanem az egyéni képesség azon jogalap, melyen valaki kis- vagy nagyiparral foglalkozhatik.“ Ezen elv következetes kerestülvitelének természetesen az volna eredménye, hogy a plutokratia, a megkeresztelt és nemkeresztelt zsidóság meglehetősen kiszorulna a tulajdonképeni munkakörből.

Egy másik követelmény, melyet az iparszövetség emelt, a szabad költözés korlátozására, tehát a keresetkör biztosítására vonatkozik, mi mellet már Marlo is szót emelt. A ki egyszer letelepedett, annak, ha nem is a régi céhkényszer példájára, de mégis bizonyos módon védelmi jogok által élelemforrásában biztosítva kell lennie. A német iparszövetség megfosztja ez által a szabadelvű nemzetgazdaságot legfőbb tényezőjétől. Mert épen a szabad költözködésben van meg azon a nagy tökére fölötte kedvező lehetőség, miszerént, ha a munkások a díjföltételeket bizonyos helyen

el nem fogadják, más vidékről jött munkásokkal pótolhatók.

1863-ban terjesztette a német iparszövetség követeléseit az akkori német szövetség elé jóváhagyás s törvényes végrehajtás végett; azonban biztató ígéreteken kívül minden siker nélkül. Egyrészt az osztrák nagynémet, másrészt a porosz szövetségi politika ellentétes áramlatai itt is meghasonlásba hozták a vezéreket és az ily szilárd alapra fektetendő intézménynek tova fejlődését meggyengítették.

Midőn ezennel az előadások történeti részét befejezzük, áttérünk a gyakorlati részben a különféle pártok által indítványozott s részben már foganatba is vett óvszerek tárgyalására, tekintetbe véve úgy azt, a mit már keresztülvittek, valamint azt, mivé még tökélyesíthetők; mindent hiven s őszintén, a fény- s árnyoldalakat egyaránt feltüntetve adunk elő.

III. RÉSZ.

GYAKORLATI ÓV- ÉS GYÓGYESZ-
KÖZÖK.

15. Elővigyázati intézkedések. — Fogyasztási egyletek. — Népkönyhák. — Takarékegyletek.

Fejtegetésünk ezen harmadik s utolsó részének tárgya, mint említettük, azon gyakorlati kísérletek s ezek sikerének méltatása, melyek segélyével leginkább lehet és kell a munkáosztály sorsán segíteni. Ezen intézkedések részint magoktól a munkásoktól, részint másoktól erednek. Célunk emellett különösen a szegények s munkások barátait oly helyzetbe hozni, melynél fogva adandó alkalommal azoknak, ha tetteleg nem is, legalább jó tanácssal szolgálhassanak. Különösen figyelmébe ajáljuk ezt minden fiatal embernek, ki még utazni fog, hogy az éppen ezen okból felhozandó nevezetesebb helyeken ne csak a vidék szépségét, a város műkincseit, a várakat s templomokat, hanem egyszersmind az ilyenmő intézményeket is tanulmányai tárgyává tegye; mert, mint Párizs városának példája mutatja, a művelt világ sem biztosíthatja háborítatlanul műkincseit, hacsak üdvös és keresztény segédeszközök által az alsóbb osztály fölízgatott, részben jogos haragot tápláló tömegét megengesztelni és jobb helyzetbe hozni nem sikerül. Kétféle uton segíthetünk pedig a

---

V. ö, Laurent Emil „Der Pauperismus und die Vorsichts-Anstalten.“ L. 1868.

szegények s így a tömegszegénység sorsán: kiadásaik kisebbitése, vagy keresetök szaporítása által. Ezen két irány észlelhető a már foganatba vett kísérletek s intézményeknél, melyeknek üdvös hatása megnyugtató és fölsegíti a szegényeket, mert lejjebb szállítja az élet föntartására kellő kiadásokat; másrészt magok a munkások is azon vannak, hogy díjak, vagyis jövedelmök minél nyereségesebb legyen.

Az elővigyázati segédeszközök közt első helyen a Schulze-Delitzsch által létesített „fogyasztási egyletek“ állanak. Legújabb kimutatás szerint Németországban mintegy 250 ilyen egylet létezik.

A fogyasztási egyletek pénztökéik összerakása folytán keletkeztek s fenmaradásukat rendes betétek biztosítják; céljuk, hogy a legszükségesebb élet- s háztartási kellékek, különösen a mindennapi nélkülözhetlen élelmi szerek, valamint tűzifa és kőszén, nagyobb mennyiségben első kézből s a vételre kedvező időben megszerezhetők legyenek. Három föltét tetemes olcsóságot eredményez. A szegény ember ugyanis rendszeren csak harmadik vagy negyedik kézből s így drágán vesz.

Vagy melyik munkás volna képes az amsterdami vagy londoni nagy árverések alkalmával a rizs- és kávészedésből magának valamit közvetlenül bevásárolni? A szegény ember továbbá csakis a szatócsnál s legkisebb mennyiségben vásárolhat. Épen ezen okból aránylag mindent drágábban vesz s bár bizonyosan tudja, hogy az élelmi szerek s tűzifa ára nemsokára nagyobb lesz a mostan kiszabott árnál, mindamellett a szükségességekkel mégsem láthatja el magát.

A gazdag háztartás nagyban s kedvező időben való vételek által olcsóbban jut mindenhez; ugyanazt akarja a fogyasztási egylet is — mint valami együttes háztartás — tagjainak megszerezni. De hogy ezen egyletek életrevalóságra vergődhessenek, tapintatos gazdasági ügykezelést kell követniök. Áldozatot semmi cím

alatt sem követelhetnek a tőkétől, sem ajándokokat, hanem igenis okvetlenül azon legyenek, hogy a befektetett tőke legalább 4 százalékot gyümölcsözőn hitelezőinek. Jól vezetett fogyasztási egyletek, miután árucikkeiket a nem kapzsi szatócsnál is olcsóbban adhatják, bizonyára nyomást gyakorolhatnak a többi kereskedőre is, minélfogva ezek nem csigázhatják magasra árúikat.

Mindamellett az élelmi szerekkel s fűtési anyaggal némi kis kereskedést űző fogyasztási egyletek nyeresége nem biztos és nem is oly nagy. Leginkább a középszerű háztartást mozdíthatják elő, miért kisebb hivatalnoki családok is szívesen lépnek be tagokul. Különben is a gyármunkások fizetése arányos a legszükségesebb élelmi szerek árával; mert minél olcsóbb az élelem, annál kisebb díj mellett szegődnek munkába.

Azonban a bevásárlás alapúl vett olcsóságáról sem lehet mindig kezeskedni. Ha ugyanis a fogyasztási egyletek száma igen nagy, következképp a nagy piacon kávé, cukrot, rizst stbt. vevők megsaporodnak, az árak már az első kéznél is magasra szöknek.

Tagadni azonban nem lehet, hogy a fogyasztási egyletek berendezése a gazdasági életben uralkodó rendszer munkafelosztásnak nagy hátrányára van. A különben becsületes kereskedő is kárt szenvedhet e mesterséges módon, melyet azután más úton iparkodik helyre ütni. Kereskedelmi szempontból is nagyon valószínű, hogy a fogyasztási egylet igen könnyen vallhat kárt.

Ügynökei és hivatalnokai nagyobbára nem iskolázott kereskedők s könyvvezetők, hanem csak műkedvelők az üzletben. A mi tehát egy oldalon nyereség, a másikon ügyetlen bevásárlások folytán előidézett veszteség által egyszerre elnyeletik.

A raktárak rossz kezelése, hasznavehetlen vagy ritkán keresett cikkek bevásárlása által is tönkre juthatnak az ily egyletek. Ide járul még az ebből könnyen

kifejlődő vásárlási kényszer, mely a tagok közül egyiknek vagy a másiknak — kik csakis saját egyleteik boltjaiban vásárolhatnak, — terhére válik; a mi pedig leginkább akkor történik, midőn az egyeslet árúciókkel a többi kereskedő cikkeinél silányabbak.

A tapasztalás tanúsága szerint több fogyasztási egyeslet rövid idő alatt megbukott. Azért ezen intézetek sohasem szolgáltatnak hosszabb időre tetemes könynebséget a munkásosztálynak.

Egészen máskép áll a dolog a népkonyhák- s az ezekhez csatolt lehetőleg legolcsóbb restauratiók- vagy étcsarnokokkal.¹⁾ Ilyen népkonyhák már évek óta fenállanak a nevezetesb kereskedelmi piacokon, különösen pedig Berlinben, Drezdában, Lipcsében s Franciaország nagyobb iparvárosaiban. Az ugynevezett „emberbaráti (philanthrop) társaság“ Párizsban és Franciaországban, a sz. Vince-egyletek célja nem egyéb, mint a szegényeken ily módon segíteni. A katolikusok jótékony és socialis csarnokaikat igen szívesen bízzák apácákra, mint paulai sz. Vince- vagy bor. sz. Károly leányaira; itt azonban azt kell figyelembe vennünk, vajjon a megbízottak képesek-e a gazdaasszonyi teendőik szakavatott végzésére.

A népkonyhák kétféle módon gondoskodnak vendégeikről, majd magában a helyiségben, miután ott egyszerű, de alkalmas éttermeket rendeznek be; majd a házon kívül, midőn levest, húst, szóval élelmet az idegen vevőknek lehető mérsékelt áron szolgáltatnak ki. Ha az ily népkonyhákat jótévők is támogatják, azok a szegényeket ingyen (leginkább egyesleti jegyek által) láthatják el. $\frac{1}{5}$ vámfont húst levessel együtt 6—8 krba számítanak Berlinben s Párizsban; nálunk ez csak 5 krba kerülne.

Igen előnyösek továbbá a tulajdonképeni restau-

¹⁾ V. ö. Morgenstern Sina, a berlini népkonyháról. Berlin 1868.

ratiók, miket nagyobb kereskedési telepeken részvénytársulatok már régen létesítettek. Tápláló étkeket lehet ott kapni, jóllehet nem nagy választékban, de oly áron, mely csakis a társaság költségeit fődözheti. A mühlhauseni restrauió berendezése páratlan; hiresek továbbá a geberleri valamint az elszászi ipar főbb helyein létezók is.

Végre vasuti társulatok személyzetök számára szintén alapítottak ily restauratiókat, vagy legalább telt éléstárat, hol azonban nem hitelbe, hanem csakis készpénzért szolgáltatnak ki mindent. Minden ilynemű intézetnek erre különösen fel kell ügyelnie, nem annyiira saját érdekéből, mint inkább azért, mert hogyha a munkás és szegény ember adósságba verte magát, attól nem igen szabadulhat.

De ezen népkonyhák s étházak csakis magános, házasság által le nem kötött egyéneknek ajálhatók, mert még a szegény, sőt a legszegényebb családok asztalát sem képesek egészen pótolni, legalább oly időben nem, midőn módfeletti szükség és drágaság nem uralkodik. Mert — és ez más jótékony egylet előjáróinak is szól — egy jótékony egyletnek sem szabad arra fajulnia, hogy a családtagokat egymás társaságától megfoszsza s egymástól még inkább elidegenítse, mint ez már a gyáripár rendes és elodázhatlan következménye. Ha a családtagok ebédnél vagy vacsoránál sem jöhetnek össze, ugyan miféle kapocs fűzi őket még egymáshoz?

Ezenfelül a népkonyha a legkisebb családra nézve is költségesebb, mint a házi étkezés. Ha pl. valamely személy ebédre 8—9 krajcárt költ, az egy négy tagból álló családnak már 32 vagy több krajcárba kerülne. Ezen az áron pedig elég jó ebédet állíthat ki az ügyes háziasszony nem igen válogató családja számára, sőt még e mellett meg is takaríthat valamit.

Nagy munkásszemélyzetnél igen hasznosak a sütdék. Feladatuk a munkásoknak a vétel-áron kenye-

ret szolgáltatni ki. Ezt meg is tehetik, ha alkalmas időben vesznek gabonát s főképp, ha az őrletésre nagy gondot fordítanak.

Ha az intézet kedvező időben a szükségeseket bevásárlotta, akkor az nagyobb személyzetet is képes rendkívüli drágaság beálltával heteken, sőt hónapokon át az előbbi olcsó kenyérrel ellátni. Szolgáljon például az 1847-ki és 1854-ki év. Találkoztak ugyanis értelmes gyárbirtokosok, kik ezen években gabnával bővelkedvén, dolgozó személyzetöknek a régi áron adhatták a kenyeret.

Egyáltalában az előitéletek elosztatása végett tanácsos az üzletet magokkal a munkásokkal is megismertetni, sőt annak kezelésében nekik befolyást engedni, miáltal az intézet még a csalás gyanujától is ment. Mert a szegény nép nagyobbára bizalmatlan, s meg akar győződni, vajjon urai nem húznak-e még ezen az úton is valami különös hasznót.

Igen veszedelmes cserével találkozunk nem ritkán a munkásosztálynál, midőn t. i. a kenyér- és élelemre kapott pénzen szeszes italt (pálinkát) vesznek. Ennek megakadályozására pénz helyett itt-ott kenyérjegyeket kapnak, melyeknek értéke bérökből levonatik, s melyekért csakis kenyeret vehetnek. Csakhogy ezen eljárásnak nem szabad azután a gyűlöletes „truckrendszer“-re fajulnia.

Ily úton fűtésről és ruházatról is lehet gondoskodni. Itt azonban egy körülményre, mely több helyen igen érzékenyen sújtja a szegény népet, kell figyelmeztetnünk azon férfiakat s nőket, kik a szeretetegyletek részéről megbízatva a szegények ápolását tűzték ki célul magoknak. A szegények s legszegényebbek lakáiban igen gyakran a kályha s tűzhely van legrozsahtabb állapotban. Míg a gazdag bérlő már állásánál fogva könnyen ráveheti a házi urat lakásának jó karban tartására, addig a szegények ügyében vajmi kevés vagy

épen semmi sem történik. Munkásaink és szegényeink nagyobbára még a mult századból fönmaradt kályhákat használják, melyek azon boldog idők maradványai, midőn a fa olcsósága miatt még egész hasábok- és tuskókkal fűthettek. Nagy igazságtalanságot szenved tehát a szegény, midőn e kályhaszörnyek a jelen viszonyok közt is helyökön hagyatnak. Mert a szegény ember megtakarított vagy összekoldult fáját fölemésztí a rémkályha a nélkül, hogy megfelelő meleget terjesztene. E baj lehetőleg gyors elhárítása parancsoló szükség, a mi vagy az által történhetik, hogy irgalomból a régi kályha mellé újat s kisebbet veszünk, vagy pedig a házi úrban kell szálnamat gerjeszteni a szegények iránt, hogy lakásaikat takarékosabb tűzhelyekkel lássa el. Sőt egészségügyi s rendőri úton is kellene az ily zsugori házi urak szűkkeblősége ellen lépéseket tenni.

A nagy fontosságú óvintézkedések közé számítjuk a takarékegyleteket (*associations de l'épargne*). A munkás financialis helyzete leginkább azért oly vészteljes, mert egy nap sem biztos, vajjon nem akadályoztatik-e meg munkájában. Megbetegedhetik, vagy a munkát szüntethetik be. A napszámos továbbá drágaság idején vagy családi szerencsétlenség esetén napi vagy heti bérével nem fődözheti a költségeket. A munkás és zsellér hitele pedig nagyon is közel áll a semmihez; de ha sikerül is kölcsönbe pénzt vagy hitelbe portékát szereznie, e tartozást csakis rendkívüli nélkülözések árán törlesztheti. A takarékegyletek célja a szegényt e nyomorult helyzettől megkímélni. Németországban már régtől fogva virágoznak a takarékegyletek; máshol csak nem régebb keletkeztek, Franciaországban 1818-ban. E takarékpénztárak a kisebb pénzbetéteket megőrzik, kamatok, s a kamatok kamatai által gyarapítják.

Mindamellet a napszámos nem igen határozza el magát arra, hogy szükséges hetibéréből valamicskét takarékpénztári betétekre szánjon. Sőt ha néhány

héten vagy hónapon keresztül sikerült neki a következő betétre valamit megtakarítani, igen gyakran a legkisebb ürügy elégséges indok reá nézve a megtakarított összeg elköltésére. A munkások takarékegyleteinél tehát a közönséges takarékpénztárakétól egészen elütő rendszert kell létesíteni.

Különféle módon történhetik ez. Leggyakrabban az által alapíttatik meg a gyári takarékpénztár, hogy hétről-hétre levonván valamit a munkás díjából, a betéteket ezáltal eszközöljük. Franciaországban rendszeren 2 százalékot vonnak le a munkás díjából, mely levont összeget azután 5 százalékra értékesítik. Csakhogy még ez sem tetszhetik a munkásnak. Rosz szelleme ugyanis azt súgja: magam is megtehetném ezt, ha akarnám. Máskép is kell tehát hatni a munkásosztályra. Majdnem mindenütt, a hol ily pénztárak léteznek, a munkások urai, vagy más jótékony egyletek ajándékokkal gyarapítják a takarékpénztár számára levont összeget. Vegyük fel pl. hogy a gyárbirtokos a díjból hetenként 12 krt von le, melyhez ő, vagy pedig valamely jótékony egylet még 12 krt csatol; minek következtében a munkás betéte 24 krra szaporodik. Ily ajándékok folytán indulnak legszebb virágzásnak az ilyen pénztárak. Ehhez még az 5 százalék s a kamatok kamatai járulván — mi a pénztárak tapintatos kezelésétől meg is várható — idő haladtával még a legkisebb betétek is szép összeggé növekednek, melyből szükség esetén előleget is lehet kiadni.¹⁾

A gyári takarékpénztár alapításának második módja szerént, magok az egyletek iparkodnak létesíteni ily takarékpénztári befektetéseket, ha a gyár ezt tenni el-

¹⁾ „Az acheni s burtscheidi kereskedelmi kamra“ (1865) az ugynevezett „Rentencasse“-hez való hozzájárulást parancsolt a munkaadó, munkavállaló és községek természetes segélypénzével (V. ö. Arbeiterfreund, 1866. IV. f. 35), még pedig kényszer útján.

mulasztaná. Nem nagy fáradságba kerül, a Vince- vagy Erzsébetegyletekkel összeköttetésben ily takarékegyleteket alapítani. Azonban az ügy előmozdítására az egyleteknek, mint azta gyárak teszik, sajátjövedelmeikből is kell valamit a munkások vagy munkásnők által befektetett összeghez csatolniok. E közmondás: a szükség találékonyra teszi az embert, igazsága, ha valahol, úgy a socialis kérdésben tiszta világításba lett helyezve; de mégsem annyira, mint a takarékpénztárak megalapításánál. Gyári városokban, valamint Berlinben is, jótékony egyletek által gondozott téli takarékegyletek is léteznek.

Ezen egyletek megegyeznek a munkásokkal s munkásnőkkel, hogy ez utóbbiak a nyári hónapokon át, mikor az élelmiszerek olcsóbbak, hetenként valami kis összeget adnak át a takarékegyletnek. Pl. a munkás hetenként 2 garast ad az egyletnek; az egylet pedig szintén tesz hozzá sajátjából 1—2 garast, egész novemberig. E hónapokon át minden személy számára néhány tallér gyűlt össze. A takarékegyletek akkor nagyban rizst, lisztet stb., különösen pedig fűtési anyagot szoktak bevásárolni. S így azon család, mely egész nyáron át befektetett, most egyszerre könnyen eltartható élelmi szerek — fa, kőszén, s egyebek — birtokába jut, vagyis a tél legszigorúbb szakára el van látva a legszükségesebbekkel. Természetesen ez nem történhetik, ha e néhány garas az egyes személyek kezében maradt. A házbért épígy törleszthetik a takarékegyletek.

Elvitázhatlan tehát e jótékony intézkedések haszna. Igen sokat takaríthatnánk meg egyes helyeken az alalmazásból s azért a szegények sem szenvednének semmiben sem rövidséget.

Mindebből csak az a tanulság, hogy a szegények ügyét mindig szívünkön viseljük, habár az nem ritkán sok kellemetlenséggel jár. Sok utánjárás-, kelés és türelemre van szükség addig, míg egyesek és családok kis betéteiket rendesen hozzák. Rend nélkül azon-

ban kevés kivétellel minden ily vállalat hajótörést szenved.

Majdnem minden iparágnál, de különösen a szövő-, fonó-, virág-, tárcá-, illat- s írópapirgyárakban, aranyverdékekben stb. nagyszámú fiatal, serdülő gyerek, leány s asszony nyer foglalkozást. Tág tere nyílik itt a gondoskodásnak, mely azonban folytonos áldozatokat igényel. A gondozás legcélszerűbb módja abban nyilvánul, a midőn a gyermekek s női személyek számára védházakat (patronatus), nyugdíjakat s menhelyeket alapítunk.

Némely vidéken az is megtörténik, hogy félig felnőtt gyermekek egész serege az évnek csak egyik szakára szegődik valamely gyár- vagy iparvállalathoz, pl. gyepőtzeget szedni. Ezen idő alatt egészen hontalanok. Ezeknek, de nevezetesen a munkásnők számára a sz. Vinceegyletek hatalmas védelmet nyújtanak, miben több francia város, mint Nancy, Lyon, Mühlhausen, Lille és Párizs dicsérendő példával ment elő. Bajorországban tudtunkkal csakis egy ilyen intézet virágzik, a kaufbeureni szövődénél. Svajc- és Chehorszámban majdnem minden nagyobbgyáriskola és sok törzstelep mellé emeltek ily védnökségeket borrh. sz. Károly leányai. Magától értetik, hogy az ily védház berendezése a gyárüzlet menetének megfelelően. Ha, mint legtöbb fonó- és szövőgyárakban szokás, éjjel-nappal szakadatlanul foly a munka, a patronatus kötelessége a napi s éjszakai rendet úgy alkotni meg, hogy védenek kellő időben étkezhessenek és nyugodhassanak.

A patronatusok áldásdús működése onnan is kitűnik, hogy a nőszemélyzetet, hacsak az illetők nem ellenkeznének, az erkölcstelenség minden szennyétől megóvják. Azonkívül ügyelnek az erő és egészség fenntartására is; mert alkalmat nyújtanak a munkásoknak arra, hogy megfogyott erejüket tápláló ételek, tisztaság és emberhez méltó nyugalom által felüdítsék.

Az ilyenmő intézeteknél azonban a mosdásra és fürdésre is ki kell terjednie a figyelemnek. A nők is díjokból igen könnyen megtakaríthatnak valamit a jövőre. A patronatusban ugyanis egy személy könnyű szerrel nyer ellátást felényi költséggel, mi különben magános egyénnek két annyiba kerülne. Vegyük a lakást. Azon hónapos szobáért, melyet máskor 1—2 frton adtak ki, most követelnek 5—6 frtot; mennyi veszedelemmel jár karöltve, tulajdon lakás hiányában csak alvóhelyet (ágyat) bérelni ki, elgondolhatjuk.¹⁾

Az ápolónők, apácák, aránylag jutányosabban és jobban gondoskodnak mindenről, a mire a munkásnőnek szüksége van.

A nővérek többi közt a munkásnők aránytalan fényüzését is kellő határok közé szorítják. Majdnem minden munkásnőnél tapasztaljuk azt a szerencsétlen hajlamot, hogy vasárnapi öltözkéével az előkelő hölgyek fényes viseletét igyekszik majmolni. És pedig ez igen természetes; mert ki a fensőbb szellemi élvezetet nem ismeri, az legalább egy napot szentel a hiúságnak, hogy másnap ismét por- s szennyben fetrengjen. Ha a patronatus nem is bocsáthat minden egyes lakónőnek rendelkezésére házi tűzhelyet, ad mégis az összességnek. E tűzhely a munkásnő otthonja, s ezt el nem hagyhatja annál kevésbé, minél inkább meg van győződve arról, hogy egyesegyedül házat nem vezethet. Másrészt a patronatus által nyújtott e jólét igen hatalmas óvszer a szegénység szülte meggondolatlan s elhamarkodott házasságok ellen. A ker. szeretet működése tehát az ily patronatusok előmozdításában tág mezőt talál. —

¹⁾ V. ö. Ryan. the great sin of great cities. Laspeyres — über den Einfluss der Wohnung auf die Sittlichkeit. 1869 — Le Play les ouvriers des deux mondes Par. 1857—63 voll. 4.

16. §. A lak-kérdés. — A szegény osztály lakásainak állapota. — A rossz lakások okai és vészes következményei.

— Elhárításuk: építési rendszerek; építő társulatok.

A társadalmi nyomor és az ebből származó veszélyek jelentékeny része az alacsonyabb sorsú és szegény emberek lakhiányából származik. Az, a mit a költészet „kedves otthon“ (sweet home) cím alatt dicsőít, ezer és ezer embertársunk előtt ismeretlen, soha sem élvezett valami. A nyomor barlangjaiban születve, legtöbb munka és gondterhelte kortársunk nyugalma kevés óráit egész életén át oly helyeken tölti, melyek nem kevésbé késégsbeejtők, mint a középkor rettegett várbörtönei, s melyeket minden érző kebel, még háziállatai számára is kinzóknak s ártalmasaknak tartana.

A lakások ügye, kivált nagyobb városokban, a napi kérdések között a „legégetőbb“, és pedig többféle okoknál fogva. Mert hol lakik a munkások és szegények többsége?

E kérdésnél természetesen mindenek előtt a külvárosokra (faubourgs) gondolunk. Valamint a középkor elsáncolt városaiban a szegény és nemtelen köznép a védfal belső oldalán a védtető alatt, fészek módjára szokta oda építeni kunyhóit, úgy évszázadok óta a bástyák és árkokon kívül is, közel a gazdagok nyaralói-

hoz, telepednek le a szegényebb sorsú emberek és munkások, megalapítva és benépesítve a külvárosokat.

Itt, még pedig az újabb időkig a nagyobb városok környékén is, nem egy szegény család élhetett saját szerény hajlékában, vagy kettő s három is együttesen, a külvárosokban ős-idők óta divatozó „tanyarendszer“ alapján. Az ilyen hajlék valamint akkor, úgy most is, természetesen többnyire csak földszintes, legfőlebb megtoldva néhány szobácskával az emeleten; de környezve kis házi kerttől, csekély szabad udvarával habár szűk, mégis világos és szellős szobákat mutathat fel, kivált ha e házacsák, mint az annak előtte általán szokásban volt, egymástól távolabb állottak.

De most már régóta a nagyvárosi lakók tetemes része is a külvárosokba költözik át. A közép osztály ugyanis a fényűző lakot igénylő gazdagabb osztályok szaporodása, s ennek következtében az elviselhetlenül magas házber miatt a nagy város központjából kiszorulva, külvárosokba húzódik s azon helyeket foglalja el, melyekben azelőtt a szegény emberek megelégedetten és senkitől sem irigyelve laktak. Az eddigi külváros külseje nemsokára megváltozik. Maga is várossá lesz s nem ritkán jelentékeny és kacér vetélytársává öreg és öregbedő (Metropol) anyjának. Messze köröskörül eltűnnek a kis birtokok, a kertész, ruhamosó és kőműves szerény tűzhelyei és a bér munkás jelentékelen, de aránylag mégis kényelmes kunyhója.

A házikertek és udvarok helyet engednek az utcák számos és fényes sorainak és a kiváltságos osztály ezen vivmányai láttára ismét azt kérdezzük: hol laknak tehát az alacsony sorsú és szegény emberek?

Ezeket most csaknem kizárólag a nagy város szűk és piszkos utcáiban már régtől fogva megtelepült proletár nép között kell keresnünk, ó és újabb utcáink hátsó házaiban, a nagyobb lakások padlás- és pinceüregeiben és azoknak a világosság- és levegőtől egé-

szen elzárt zugaiban. A padlás-kamrák lakói, míg nyáron Velence hirhedt ólomkamráinak kinjait érzik, másrészt a hosszú és zord tél folytán annál inkább vannak a kemény hidegnek kitéve, mivel a szokott védeszközök u. m. az ajtók, ablakok és kályhák a szegények lakáiban, mint már említettük, nagyobbára a legroszabb szerkezetűek, mit a háztulajdonosok szívtelenségének kell betudni, kik a leginségesebb lakók ostromló kérélmiei és kívánatai ellenében a legkeményebben föl vannak vértézve. Hogy némi fogalmunk lehessen arról, mit tesz az, pincében lakni, akkor vagy saját szemeinkkel kell azt látni, vagy orvostól és igazán emberszerető lelkesztől megkérdezni. Itt vannak azon tanyák, melyekből a szegények öldöklő angyalai, a kolera, hagymáz stb. kérlelhetlenül s folyton szedik áldozataikat. A pincék hideg és nedves talajából kifejlődő egészségtelen pára igen gyakran lassan ugyan, de mégis kinosan ölü mérget léhel a sajnálatraméltó kisdedek gyöngéd szervezetébe; a görvély, angolkór, köszvény, bőrkiütések egész legiója e földalatti üregekben „a gondtalanul sétálgatók lépteit alatt” tanyáznak.

De hányan vannak ezek között, kik hajlandók a mosolygó napvilágból egy samaritanusi tekintetet vetni ama „földalatti lakókra?” pedig ezeknek komor pillanataikban kedvök jöhetne arra, hogy a mulatók derült napfényében ők is megjelenjenek; hogy minő célból? oh azt az 1871. év májusi napok Párizsban vérbetűkkel jegyezték föl a mult történetébe intésül a jövőre.¹⁾

¹⁾ Berlinben a pincelakások száma ezrekre megy; Lille, Rouen, Rheims, Amiens stb. e tekintetben hivatalos kutatás színhelyei voltak s a kimutatások hajmeresztő eredményeket mutatnak föl. Hamburg és Bremáról az „innere Mission” értesítéseit birjuk (Wichern és a „Brüder des rauhen Hauses”-tól.) Nagybritanniáról a parlamenti bizottság ecseteléseit szólnak v. ö. Huber V. A. Janus 1845; u. o. „Reisebriefe” (1854), „Concordia” (1862); irodalma igen körülményesen Wagnernél „Die Wohnungsfrage” (1869).

A lakhiány komor képe ezen vázlattal még nem ért élethű befejezést. Égig magasztalt haladásunk anynyira vitte, hogy, mit a természet egy élő lénytől sem tagad meg, abban egy rohamosan növekvő néposztály gyermekségétől egészen aggkoráig hiányt szenvedjen, t. i. egy hajlék- avagy menedékhelyben, hol magát az éj óráiban a tél hidegsége ellen megvonhassa.

Londonban közel 80.000 egyén van, kik az óriási város rengeteg területén nem találnak állandó helyet, hova este fejüket nyugalomra lehajthatnák, s ezek között vannak gyermekek, anyák, és öszült aggastyánok. Jobbára alig hogy beesteledik, már is megtelnek a rideg menedékhelyek, s ennélfogva a később jövők „helyszüke miatt“ elutasíttatnak. Párizsban is a legújabb rázkodtatásokig a „vadak“, azaz a hajléktalanok száma 20—30000-re rugott. Berlinben már néhány év óta nyitattak menedékhelyek a lakjaikból kiutasítottak és szállásnélküliek számára. Éjjelenként százával keresik fel ezen helyeket. Olaszország és Andalusia enyhe ég-alja alatt, Granada és Nápoly sokszor megénekelt „bűvös éjszakáin“, valamely templom kölépcsőin vagy a kéjkeretek myrthus lombjai alatt is igen kellemesen nyugodhatnak; de jaj azon szánandó szegényeknek, kik a „hideg éjszakon“, míg nedves ködfátyol borítja a sötét utcákat vagy a télies égboltozat csillagainak fénye a hideg növekvését jelzi, a kapuk- vagy hidboltozatokon kívül más menhelyet nem találnak, vagy a víz- és sár-csatornák undok üregeiben kénytelenek megvonni magokat.¹⁾ A túlművelt Európának is megvannak a maga

¹⁾ „Nem rég ezeket ír Mayhew: Éjnek idején, midőn az élet zaja megszűnik, a boltok lámpái kialusznak, az utcápadokon, kertekben, hidoszlopok alatt feltalálhatjuk egymásra halmozva a fődételen nyomorult népet . . . . Ott egy ajtóküszöbön kucorog egy mezitlen lábú gyermek, kinek a napi koldulás nem hozott be annyit, hogy az éji szállást valahol megfizethesse; amott egy járatlan utcában, hol a gáz nagyobb világgal tör elő annak jeléül, hogy az utca és kövezetjavítás miatt jár-

barlanglakói (troglodytes), mint a hajdankor mesevilágának; csak hogy nem oly kedélyesek és költőiek, mint emezek. De honnan eredt ez állapot, kérdezhetjük továbbá, s minő tényezők behatása következtében fejlődött ki oly sokak végső nyomorával? Mint minden egyéb társadalmi tüneménynél, úgy itt is az okok egyrészt a társadalom fejlődési irányának szomorú, de szükségképi, természetes következményei gyanánt tűnnek fel, másrészt olyanok, melyek önkény és szivtelenség folytán keletkeznek s hanyagság és közömböség által ápolgatva tartják fen magokat. Tudva levő dolog, hogy Európa összes államaiban a vidéki lakosságnak a városokba való özönlése következtében, ezeknek lakossága aránylag igen rövid időközök alatt bámulatos mérvben szaporodik.¹⁾ Mind jobban hangos panaszkok emelkednek a gazdasági cselédek és munkások számának apadása miatt. Mig azonban a szegényebbek s a fiatal nemzedék, iparos foglalkozás, s ennek alapján korai önállóság kedvéért keresik fel a városokat: ad-

hatatlan, egy csoport rongyos nép veszi körül a tüzet; némelyek alusznak, másoknak pipa van szájokban. Napfelkeltekor aztán fölkerekedik a nyomorult had, hogy a koldulást folytassák, vagy vállalkon zsákokkal a szemétdombokon elvetett vasdarabokra, rongyokra, csontokra vadászatot tartsanak, hogy életüket tengethessék. — Az embernek szive reped meg, midőn téli időben Playhouse-Yardban a szegények menhelye körül összegyűlve látja rongyaikban dideregve, éhségükben kiáltozva a nyomor gyermekeit . . . Midőn mi, folytatja Mayhew, ezen menhelyet meglátogattuk, több mint 300 legvégső nyomorban sinlődő szerencsétlen teremtest találtunk a kapu előtt. Anyákat emlőiken csecsemőikkel, atyákat kezeiken gyermekekkel, lábbeli nélkül, kenyér nélkül, szóval a világ ezen leggazdagabb városának legnyomorultabbjait . . . Ha tehát büszkék vagyunk iszonyú gazdagságunkra, megálázva kell magunkat éreznünk hasonlóan iszonyú szegénységünk miatt.“ Secondo Franco „Népszerű feleletek a religió ellen intézett támadásokra, németből ford. Jánosi Gusztáv II. köt. 418. l.

¹⁾ Berlin lakosságát pl. a bevándorlás hetenként több száz emberrel növeli.

dig a született s a gomba módra elszaporodó zsidó és keresztény pénznemesség gazdag családjai a haszonélvekkal kecsegtető nagyobb városokat választják tartózkodási helyül legalább a téli ivadra. Az uralkodó fényűzés megköveteli s a rendkívüli nagy vagyon megengedi a szerencse kegyeltjeinek, hogy a legtágasabb és legfényesebb lakokat béreljék ki, vagy szerezhessék meg. És ép a tehetősebbek ezen mindinkább elterjedő fényűzéséből magyarázható meg azon különben feltűnő tény, hogy oly város, mely azelőtt fallal volt körülveve s megerősítve, a középkorban nem ritkán kétszer annyi s több előkelő és gazdag lakost volt képes befogadni, mint most, anélkül hogy a szó mai jelentésében vett lakáshiányt oly sajnosan érezték, s arról oly keserűen panaszkodtak volna.

Egyszerűek és szerények voltak az igények; az idősb emberek élénken emlékeznek még a különbségre, mely a gyermekkorukbeli kis kalmárbolt s a mostani diszrak-tárak s kirakatok között van, melyek a palotaszerű épületek egész földszintjét foglalják el.

Épen így különböznek az akkori vendéglők és korcsmák a mai kávéházak- és éttermektől.

A kis lakások utáni versenyzést még egy más rossz körülmény is növeli. Az okszerű és békés együtt-lakás és összetartásnak már neve is alig létezik. A gyermekek korán válnak el szüleiktől, hogy önállóan gazdálkodjanak. Hány ezer kevésbé tehetős teng inkább vagy koldul, csakhogy külön lakása és saját háztartása legyen.

Ha sikerülne az ily városi remetéket mesterséges, de mégis közös érdekű és keresztény szeretetre alapított élő családokba tapintatosan és jóakarólag összehozni, számtalan alamizsna takaríttatnék meg, száz meg száz kisebb lakás ürülne meg a közszükség enyhítésére.

¹⁾ Léon Faucher, Études sur l'Angleterre I. 374. l.

A dolgok jelenlegi állása szerint a munkás ember lakbére, egy a család befogadására alig képes szoba után átlag hetenként 42 kr — 1 frt; Franciaországban 1—2 frank, Berlinben $\frac{1}{2}$ —4 tallér; és itt a legsilányabb lakásokról van szó. A kisebb lakások csekély száma a tömeges kereslettel szemközt okvetlenül versenyt szül, a mi a háztulajdonosok pénzsomját a házbér felemelésére serkenti és bátorságot önt beléjük, hogy hátralékban maradt, vagy fizetéseképtelen lakóik ellenében a legkíméletlenebb eszközökhöz nyuljanak t. i. vagy lefoglalják butoraikat, ha vannak, vagy kidobják az utcára, hiszen utód csakhamar akad. Ezen állapot következményei, mint kiki világosan átláthatja, a szegény néposztály anyagi és szellemi érdekeire csak károsan hatnak s a társadalom különböző osztályai között a gyűlölet és irigység legtevékenyebb szító okai. Ki több szegényes lakot szemlélt meg, az előtt meg van oldva a talány, miért hal meg egyrészt annyi gyermek s másrészt honnan magyarázható meg, hogy a legundokabb betegségek csirái már zsenge korában oltatnak be a nemzedék testi szervezetébe: a penészes falak, nedves talaj, bűzhödt légkör, hideg vagy füst mindent megfejtének.

E lakásoknak anélkül is egészségellenes állapota a legtöbb ily hely folytonos tisztatlansága által még ártalmasabbá válik; a szorgalmas házi-asszony nagyon sokat tehetne ugyan e tekintetben; de lehet-e háziasszony szorgalmas, ha mindennapi kenyerének megkeresése végett 10, 12, sőt 14 óráig is kénytelen távol lenni házatól? Sőt nem fogja-e bátorságát s ezzel erejét is elvesztetni, ha mind e terhes körülmények és undorító befolyások, melyek ellen küzdenie kell, újra meg újra a legrövidebb idő alatt meghiusítják tisztaságra irányzott törekvéseit? De sokkal nagyobb veszélyek tornyosulnak az ily hátrányos lakokra szorult emberek kölcsisége fölé.

A gyermekeknek szüleikkel, a felnőtteknek a serdültekkel való közvetlen együttlakása eléggé sejteti a

következményeket, melyek a gyermek és ifjúkor legszentebb javaira nézve oly veszedelmesek. A bűn legborzasztóbb alakjában öldöklő angyalként csaknem visszatartatlanul lopózik be a homályos és zord helyiségekbe. Nincs ember, ki a kényelmes családi tűzhely vonzerejét nem tapasztalta volna, vagy éppen kicsinylené. De ha a háziatya sulyos munkája után fáradtan indulva haza felé, ott egyebet nem láthat, mint egészségtelen, páratelt, nem ritkán beteg gyermekek nyöszörgései által nyugtalanított és miasmákkal megmérgezett kamarát, nem fogja-e szívesebben a szomszéd csapszéket választani tanyául a legkésőbbi éji órákig? Nemsokára az anya és a felnőtt gyermekek is oda követik. Végül, mi főleg megszivlelendő, a rosz lakás még nyomorultabbá teszi a szegény embert. Ha van is ágya, tönkre teszi azt a nedvesség pár hét alatt. Meglehet, hogy nélkülözései árán némi butort is beszerzett már asztalt, székeket és szekrényt; de ezektől is megfosztja pincelakása, — összerothadnak.

E tarthatlan állapot javítására irányult tényleges kísérletek közöttelvi fontossága miatt első sorban Lassalle párthíveinek azon törekvése emelendő ki, mely e bajon munkatársulatok alakítása útján vél segíthetni. Működésök sulypontja a legújabb évekbe esik. De a szükség ott, hol igen nagy fokra hágott, már jóval előbb teremtetleg is működött.

Angol-, Francia- és Poroszországban, Belgium- és Hollandiában ugyanis mintegy 25 év óta alakulnak építőtársulatok s működésök mind a vállalkozókra, mind pedig azokra nézve, kiknek javára építettek, legalább a statisztikai kimutatás szerint, fölötte áldásosnak bizonyult be.¹⁾

¹⁾ Az angol építőtársulatok közül legnagyobb tevékenységet fejt ki a „Benefit building societies“, továbbá a „Society for improving the conditions of the labouring classes“ (1844); és (1833) a „Metropolitan association for improving the dwellings of the industrious classes“ mely

E társulatok különféle módszert követnek. Szükséges azonban, hogy mindegyikök kitűzött feladata ne csak arra szorítkozzék, hogy az imént elősorolt visszasságok elkerülése mellett minél olcsóbb lakást nyújtssanak, hanem hogy a bérlőnek alapos reménye legyen, a lakot valamikor tulajdonává tenni. Tisztaság, üde levegő s a helyiségnek erkölcsiség-követelte beosztása, alkalmas mosó, fürdő s főzőhelyek, és a hol lehetséges kertek, vagy legalább játszóhelyek a gyermekek számára stb. mind oly tekintetek, melyekre ily épületeknél különös súly fektetendő.

Két építészeti módszer örvend melegebb felkarolásnak. Az első u. n. „munkáskaszárnyák“ vagy családok számára épített házak emelésére irányúl. Ezek F a cia országban, Belgiumban, Angolország- és Észsak-Amerikában 100—130 család részére vannak berendezve.

Városokban rendszerént nem is lehetséges más mód. Legjobb azon eljárás, mely szerént régibb épületeket a hozzájuk tartozó udvarokkal együtt vásárolnak össze s azokat a célnak megfelelőleg alakítják át. Ez is már igen nagy segítség. Mindazonáltal mindig merülnek fel hátrányok részint az összezsúfolt családok erkölcsiségét, részint békés együttlétét illetőleg.

A második módszer kiválóan egyes családok számára épít lakásokat. Ez tágas telkeken, tehát a külvárosokban és előhelyiségekben, főleg pedig ott alkalmazható, a hol a gyár a vidéken van építve. Az elberfeldi társulat pl. 4—6 házat is épített együvé egy közös tető alá; ez építési módszer azonban költségesnek bizonyult be. A legtöbb társulat 2—3, vagy legfőlebb 6 család számára szokott építeni. Ez az ugynevezett „tanyarend-

---

egy millió forintnyi tőkével alapított. A vezérférfiak építészek, mint Robertson, gyártulajdonosok (Stallt, Ackroyd) s előkelő nemesek stb. Párizst illetőleg (Cité ouvrière Girardin és III. Napoleontól) v. ö. Müller Les habitations ouvrières. Par. 1869

szer, Herbergesystem“. E rendszer Angolországban „Cot-tagerendszerré“ fajult el. A gyártulajdonosok építettek ugyan a munkások számára lakásokat, de azokat úgy megtömték lakókkal, hogy oly rossz életmód, egészségtelen állapot és tisztátlanság támadt, mint a milyen az önkényt választott lakásokban sem fordul elő. Az ily társulat vagy maga épít, vagy építéshez kölcsönt utalványoz a szegény embereknek; ez utóbbi esetet főleg az angol építőtársulatok alkalmazzák, mint a „Benefit building societies.“¹⁾

Ismét egy másik társulat főleg régi épületek tartarozását tűzte ki célul, hogy azokat lakhatókká s tisztábbakká tegye. A tapasztalat Angolország-, Amerika- és Hollandiában mutatja, hogy aránylag olcsó bér mellett is 5 vagy legalább 4 százalékot kamatoztak a társulat befektetett tőkéi. A költségvetésre vonatkozólag már pontosabb adataink vannak. Dollfuss úr csekély terjedelmű munkásvárosa Mühlhausenben (cité d'ouvriers), mely az 1870. év kezdetén 830 házzal birt, minden egyes ily ház építésére átlag 1800—2500 frankot költött. Hétszámra fizetik a házbért akkép, hogy a munkás körülbelül 15 év lefolytával az egész ház, vagy egy részének tulajdonosává lesz. Hasonló kedvező eredményeket mutat föl Birmingham, hol 9000 napszámos család lett 17 év alatt a számukra épített és kiadott lak tulajdonosává. Lilleben (1860) mintegy 2000 ily ház épült, minden egyes család számára 3 szobával. Az építkezési költségek 1200—1500 frkra rugtak. A házbér évenként 120 frank volt s a beruházott tőke $4\frac{1}{2}$ százalékot kamatozott. Amerikában van egy társulat, mely többek között a Pacific Mill-nál (Lawrenceban) 4000 napszámost lát el külön lakással, és pe-

---

¹⁾ Grodin-Lemaire „Familistère“-e Guire-ben (Picardia) 700 vasgyári munkáscsaládot képes befogadni. V. ö. Huber V. A. Sociale Frage“ IV. Nordh. 1866.

dig, ami Amerikában igen olcsó, 52—160 dollár évi házbér mellett. Berlinben is van e célra több jól szervezett társulat.

Újabban egyik ezek közül azon feladatot tűzte maga elé, hogy az általa épített házak bérlőit 15—20 év alatt évi törlesztések útján házbirtokosokká tegye. Poroszországban a nemesség is kiválóan részt vesz ily vállalatokban. Schlippenbach gróf ép az által szerzett nagy érdemeket, hogy Berlin közelében, Schönhausen és a hamburgi kapu között, sok ily munkáslakot építtetett. Alexandrina hercegnő alapítványa szintén kizárólag e célra van szentelve.

Ily lakások Berlinben s vidékén körülbelül 40 tallérba kerülnek, beszámítva az évi törlesztéseket. Igen nagy jótétemény a kisiparosra és egyesületekre nézve, hogy műhelyeket a gépekkel együtt 30 tallérért, gőzgépekkel 100 tallérért bérelhetnek.¹⁾

---

¹⁾ Mily áldásosan hatnak a munkások és szegények lakásait javító társulatok, erre szakszerű bizonyítványt szolgáltatnak az összes államok statisztikai adatai. Így a halálozások, melyek aránya Londonban 21: 1000, a Metropolitan-society területén 10: 1000-ra szállottak alá; Kopenhágában a kolera alatt a legújabbban épített munkáslakokban 180 emberre jutott egy halálozás.

17. §. Munkás-önsegély. — Termelő-
egyesület. — Verner Gusztáv. — Rész-
vevőség (Partnership). — Munkásszö-
vetkezések. — Strike.

Miután megkísérlettük előadni, mily fokban léptethetők életbe a munkás osztályok sorsának jobbítását, vagy könnyítését célzó vezéreszmék mások által, mutassuk meg, mit követnek el magok a munkások saját érdekeik előmozdítására, hogy a pusztá bér-viszonyok s munkájok összes jövedelme között bizonyos arány létesüljön. Erre nézve a tapasztalás három utat mutat, melyeket azonnal közelebbről kell vizsgálnunk. Az elsőt a termelő-egyesület, az összegélyező vagy társas munka képezi; a második ut, a munkatulajdonos és a dolgozók közt a jövedelem méltányos megosztását szabályzó szerződésen alapszik, s ez a részvevő rendszer (Partnership). A harmadik út végre a munkások egyesítésével a céh-rendszerhez vezet, midőn egy vagy több célra kapcsolatos iparágnak munkásai közös érdekeik megvédésére egyesülnek, hogy a tőke türhetetlen kényuralmával szemben tömör, harcképes ellentáborot alkothassanak.

I. A társas munka.

Kis tőkék egyberakása által rendszeres betétek mellett, még inkább pedig a munkaerők egyesítésével

kedvező körülmények között nemcsak ellensúly szerezhethető, de egy önálló, a munka egész becsére jogosított összműködés fejlődhetik ki. Ily célú társulatok „Termelő egyesületek”-nek neveztetnek, megkülönböztetésül a szétosztó, vagyis fogyasztási egyletektől, melyeknek legközelebbi feladatuk, mint láttuk, abban központosul, hogy tömeges vétel által az egyeseknek a napi szükségletek megszerzését jutányosabbá tegye. Sok helyen azonban a fogyasztási egyletek csak előkészítői a termelő-egyesület fejlődésének.

Legkorábban az angol munkás osztály tűnt ki e tekintetben különösen. Minden ebbeli jelenségnek az 1843. alapított rochdalei pioniere-társulat szolgált mintául.¹⁾

Hogy a szóban forgó dolgot kellően méltányolhassuk, meg kell itt említenünk, hogy Angliának fonó- és szövő-műhelyei százezerekre menő munkásokkal birnak, s csupán a pamutszövés fél millió munkást (és munkásnőt) foglalkoztat. 1843-ban néhány flanelszövő a gyártulajdonostól bérének felemelését kérte. Ez megtagadtatott s a rá következő munkabeszüntetés mitsem eredményezett. Azért körülbelül 36 szorgalmas munkás elhatározá, saját erejéből külön üzletet alapítani. Ez látszólag a nevetségig csekély tőkével meg is történt. Alig volt 40 flanelszövő, kik magokat hetenkénti két pence, tehát évenként körülbelül 1 font sterlingnyi betétre kötelezték, azonfelül határozattá lőn, hogy saját kis kereskedésökből (Store) olcsóbban fedezendik az élelmiszereket. Ezen kereskedésben csak a naponként szükséges cikkek tartattak, s csak szabott ár és készpénzbeli fizetés mellett árusítottak el; s

¹⁾ Pioniere szó úttörőt jelent. Rochdale városka pedig az iparban gazdag Lancashire grófságban fekszik. V. ö. Pfeiffer Gesch. des Genossenschaftswesens. Lipcse 1863. — Der Arbeiterfreund 1864. 265. sat. lapokon. — The cooperator. London 1866.

végre miután a kis betéti tőke 5%-ra kamatosított, a további jövedelem negyedévenként a tagok között osztassék szét. A legközelebbi évben már a tőke 2000 forintra emelkedett; a forgalom 8000, a tiszta nyereség pedig mintegy harmadfél-száz forintra fokozódott.

Új tagok belépése folytán a tőke 1194 font, a következő években pedig egész 1868-ig körülbelül 123000 font sterlingre növekedett. Ezen fogyasztási egyesület 1855-től kezdve termelő-egyesületté alakult át; 4000 fontnyi összegből 96 szövőgépet szerzett magának, s az üzletet az ugynevezett összegélyző rendszer szerint 42 családfővel folytatta úgy, hogy 5 év múlva a betéti tőke körülbelül 40%-nyi osztalékrésztletet jövedelmezett. A munkások $\frac{9}{10}$ -de részvényes volt, így tehát munkaadó és munkás is egyszersmind; munkabérökön felül a tőke összes jövedelme, vagyis a munka egész értéke osztályrészök volt. A példa vonzott, s így a legközelebbi években Angliának több grófsága- s iparos kerületeiben is hasonló társulatok¹⁾ alakultak.

A hol a munkások nem voltak képesek egész gyári-üzletet alapítani, ott valamely gyárnak egyes részeit, termeket és szövőszékeket szereztek, s itt dolgoztak kis tőkékkel, melyeken a gyáros eme helyiségeit valóban meg is vették.

A rochdalei egyesület legújabb tudósítások szerint még mindig növekvő virágzásnak örvend. Tulajdon gyárára kívül van malma, mészárszéke, építő-társasága, özegek és árvák számára biztosító intézete és pénztára a temetési költségek fedezésére.

Kevéssel a februári forradalom (1848) a nemzeti műhelyek gyászos véget ért kísérlete folytán Francia-

¹⁾ Az angol törvényhozás a Limited Liabilities Act értelmében ezen társulatokat a testületek jogaival ruházta fel. A rochdalei egyesület példájára Hareholmban a Rawtenstale Colton Manufacturing Company, a New Church Cotton spinnig and weaving Company stb. alapítottatott. V. ö. Reports of the Inspectors of Factories, London. 1860.

országban is élénken foglalkoztak a szabad egyesülés eszméjével.

Nevezetesen azon mesteremberek, kik régibb időben csak megrendelt munkát készítettek, most pedig, midőn a kisipar a nagyobb mellett mindenütt tért vesztett, csak készletre és boltokba dolgoztak, arra törekedtek, hogy szabadon, s az állam beavatkozása nélkül egyesülhessenek. 1849 szeptember havában elkezdett Párizsban a szabólegények egylete, kik 4000. drb 50 frankos részvénynyel kezdték meg üzletöket. Ezeket követték a bádogosok, szemüvegkészítők és zongorakészítők egyletei.

A társulat lényegileg az úgynevezett (commandit) fiókkereskedések alakjára szerveztetett. Élén áll az üzletvezető (gérant), ki miután mindig köteles hivatalában jelen lenni, bizonyos fizetést húz. A tagok vagy beltágok (associés), azon értelemben t. i. hogy az üzletben dolgoznak, vagy kültagok (adhérents), kik csak bizonyos összeget (3 francot) fizetnek havonként a társulat pénztárába, a melyért azután joguk van szükség esetén a társulat segélyét igénybe venni, és ennek elintézendő ügyeire tanácsaikkal befolyjni. A közös jóvedelmen csak a beltágok osztozkodnak.

A munkások ezen, lényegesen communistikus szervezeténél az a főhiba, hogy a munkások mindegyikét, tekintet nélkül a szorgalomra és ügyességre, egyenlő kereset- és élvezetben részesíti. A szabad egyesülés eszméje ezzel össze nem fér; miért is a francia, valamint az angol munkás-egyletek is, a mennyire csak lehetett, egyes darabok szerint szabják meg a bért. A munka összes jóvedelmét illetőleg itt is több joggal bír az, a ki szorgalmasan, jól és többet állít elő, mint az, a ki csak hanyagúl és rosszúl dolgozik.

Néhány ezen egyesületek közül, már a legutóbbi háború kezdetéig nagyon megszorította tőkéit. Így a párizsi zongoragyári munkások 200.000 franknyi évi

forgalomra utalhattak; a látszerészeti munkások 600,000 franknyi alaptőkével bírtak. Hasonlóan kedvező körülmények között állnak a lyoni szalag-szövők egyesületei, valamint Étienne városának szövőegylete is gyorsan emelkedett a virágzás kellő fokára.

A német egyesületi ügy ifjabb korú. A német termelő-egyesület történetének kellő leírása nehéz, mert a a különféle árnyalatokat, melyek a socialis pártok különbsége szerint keletkeztek és vezetettek, külön-külön kellene előadni.

Az „átalános német egyesületi-szövetség,” később „német munkás egylet” Schulze-Delitzsch s követőinek (Schweitzer, Hirsch, Danker) eszméi nyomán rendezte be, s azt tűzi ki főcélul, hogy a szegényebb mesterek és segédek kis tőkéinek egyesítése által a nyers anyagokat nagyban olcsóbban szerezze be, közösen szerzett, vagy bérelt gépekkel dolgozzék, a nyers anyag-, hitel- s kölcsöntársulatokat lassanként termelő-egyesületekké alakítsa át, így a napi bér helyett a munkásokat végre munkájuk összes jövedelmének birtokába juttassa. A német munkásegyesületi szövetség tagjai az utóbbi évek alatt igen megsaporodtak. Az 1869-kí kimutatás szerint legjobban állt jelesül a gépészek és ércműmunkások szövetsége 6000 taggal és 60 helyi egylettel; ezután a gyár és kézműmunkások, körülbelül 5000 taggal; az arany és ezüst művészek 3—4 ezer; a kőfaragók 3000, az asztalosok 1500 taggal stb. Az egyletek jobbára csak helyi egyletek.

Ezen irány átalában véve a mérséklet határai között mozog, a mennyiben minden, a tőke kizárólagos uralma ellen intézett vak támadást, kivált ha az, mint pl. a munkaszünet, erőszakos rendszabályokat von maga után, népgazdászati tévelynek bélyegez és kárhoztat.

Egy egészen sajátyszerű epizódot, jobban talán idyllt képez a német egyesületi-ügy történetében Verner Gusztáv intézete Würtembergben. Verner Gusztáv, a tevé-

keny emberbaráti szeretet lelkesítő megtestesülése, leg-szerényebb kezdeményből egy nagyon nevezetes ke-resztény-társadalmi egyesület alapítójául és vezetőjéül küzdötte fel magát. Verner 1808-ban született; 1837. walldorfi lelkészhelyettes volt a tübingai törvényszéki kerületben. Itt kezdette meg e nemeslelkű ember társa-dalmi működését, s pedig azzal, hogy néhány elár-vult gyermeket saját lelkészi lakába fogadott. A köz-ség hozzájárultával ezután nemsokára egy emeletet építtetett a helység házára elárvelt gyermekek me-nedékhelyéül. 1870 február 10-én Verner 10 gyermek-vel pénz nélkül s élelmiszerekkel is csak egy óra el-látva Reutlingenbe indult.¹⁾ A gyermekek kötöttek, és a mit ők nem birtak szerezni, azt gyámatyjok mint vándor-szónok pótolta, midőn kisdud intézménye érdekében szónokolt és gyűjtéseket rendezett. Az első tehén meg-szerzése örömnép' vala.²⁾ A reákövetkező évben egy hajadonegyület, melynek tagjai hetenként néhány óráig dolgoztak az intézet javára, megszerezte a második te-henet. Verner most szántóföldeket vásárolt, és a gyer-mekeket a mezei gazdaság terén is foglalkoztatta. Néhány hajadon mint munkavezető és tanítónő az intézetbe lé-pett; 1842 már, nőha adóssággal, tulajdon házat szerez-hetett magának az intézet.

Harminc hold szántóföld, 20 darab szarvasmarha, és 80 gyámgyermek munkája végre önállóságra segítették az intézetet. Most elhatározá Verner, hogy a mezei gazdászatot elhagyva, az ipar terére lép; erős hitbuzgó-sággal és feláldozó keresztény szeretettel törekedett most valahol egy telepítvényt szerezni.

¹⁾ V. ö. Orlich die Gust. Vernerschen Rettungsanstalten in Reutlingen. Bonn. 1870. G. Werners Sendbriefe.—Fliegende Blätter aus dem rauhen Hause. 1846. III. 177, 1861, XVIII, 16. — „Auguste“ novellát; a Vernerféle intézetek érdekében írta Vildermuth Ottilia.

²⁾ „Eine Kuh deckt alle Armuth zu“ közmondás fordítása: Egy tehén minden szükséget fődöz.

1850-ben egy, évek óta üresen állt papirgyárt vásárolt Reutlingenben, nagyrészt adóssággal 40.000 frt-ért. 40.000 frtba került továbbá a gépek felszerelése is, úgy hogy csak 1851-ben vehette kezdetét a gyármunka. Egyik vándor szónoklata alkalmával Verner kitűnő gépészt is kapott Zürichben, a mit később ő maga is az isteni gondviselés különös kegyelmének tulajdonított.

Gyermekek és felnőttek most, közös családot képezve, együtt dolgoztak, díj nélkül egyesegyedül az ellátásért, mert elhatározták, hogy a jövedelmet egyéb intézetek alapjául fogják használni. A gyári munkán kívül a leánykák házi munkában is nyertek oktatást, hogy az itt nevelt gyermekek ne csak, mint a legtöbb fiatal gyármunkás, eleven munkagépekké, hanem egyszerűs mind takarékos házi asszonyokká is képeztesenek.

A ki már látott papirgyárakat, tudja, hogy azokban nagyon kellemetlen munka is fordul elő. A rongy kiválogatása, megtisztítása a por s egyéb undorító részekről nagyon kínos foglalkozás. A munka ezen részét Vernernek egy ideig fizetnie kellett; míg végre ennek végzését is intézeti társnők vállalták el, úgy hogy most már a társulat senkire sem szorult, s összes jövedelmeit kizárólagosan saját céljaira fordíthatta.

Két évvel később Verner Fluorenban malmot és ehhez 40, majd ismét 200 kapás szántóföldet is szerzett. Fiók egyletek alapítottak továbbá, gyöngyeelméjű gyermekek számára pedig, kik mást épen nem bírtak dolgozni, téglavető nyitattott. Az 1861-ki általános kimutatás szerint Reutlingenben 460 felnőtt és 124 gyermek nyert élelmezést, és megfelelő oktatást; Fluorenban pedig 50 felnőtt és 20 gyermek. Nem egészen két évtizednyi működése után Vernernek 24 intézete volt. Württembergben saját vezetése alatt 769 felnőtt, — 414 gyermekkel és 1095 holdnyi szántófölddel. Reutlingenben a papirgyárhoz szükséges egyéb segédműhelyek u. m. rézön-

tőde, posztó- nemez- és selyemszövő intézet stb. is megváltak.

Az 1869-ki tudósítás adatai szerint az iparnak központja, jelenleg Dettingen, körülbelül 200.000 frtnyi értéktőkével, s 18% kamattal bír. Azon intézetben, melyben maga Verner pártfogoltjaival él és működik, a közös életnek egy neme van behozva. A házások mind-egyikének külön megvan saját kis önálló lakásuk; árva-gyermek és magánosok, t. i. nőtlenek, vagy hajadonok pedig illő módon vannak elhelyezve, és előljárók vezetése alatt állanak. A közös dél- és estebédnél a családfő és egyszersmind munkaadó úr elnököl, úgy hogy ez intézetekben (természetesen eltekintve a coelibatustól) a protestans-keresztény szerzetes-társulatok egy nemét szemlélhetjük, fölszerelve a jelen ipar követelményeinek megfelelőleg minden lehető műszerekkel gőz- és vízi gépekkel.

A munkások termelő-egyesületei mindenesetre becsületes közérzetet (közszellemet) kívánnak, mely legközelebbi céljául az egésznek közös érdekét tűzi ki. Azért a munkás-egyesületek, ha körükben az erkölcsösség és keresztény gondolkodásmód nem ápoltatik, sokáig fenn nem állhatnak; és ott, hol a társulatok szervezésénél ezen alap félrelöketett — pedig a legtöbb esetben ez történt — csakhamar szomorúan tapasztalták az egyesek, hogy lelkiismeretesség és isteni félelem nélkül az ipari, úgy mint a társadalmi közügy hanyatlásnak indul.

II. A részvevő rendszer.

A második módszer, mely által a munkások pusztán napidíj helyett munkájuk valódi becse s értékében részesülnek a részvevő üzlet által eszközöltetik. Ennek lényege abban áll, hogy önkénytes, vagy igazságosan megállapított egyezmény folytán a munkaadó munkása, napi,- vagy darabáron kívül még az üzlet összes tiszta

jövedelmének meghatározott osztalékában is részesül. Ha az üzlet részvényeinek nagysága csak a munkaadó akaratától függ, akkor a tiszta nyereségből a munkásoknak adott részlet mint jutalom, vagy kegyajándék (*benefice du travail*) szerepel, a mint az egyéb szolgáltatéknél is történni szokott. Ha azonban a munkások csak olynemű szerződés alapján veszik át a munkát, hogy darab vagy napidíjakhoz az évi vagy negyedévi zárszámadásnál mutatkozó jövedelemnek egy bizonyos része is csatoltassék, úgy ez a tulajdonképeni részvevőség.

Itt mindenekelőtt sok függ a tiszta jövedelem természetének megállapításától. Bizonyos ugyanis, hogy az iparban a tőke nem csak szerez, de egyszersmind sok veszélynek s kockáztatásnak is ki van téve. A munkás tehát, ki aránylagosan magas bért kap, több tekintetben jobb helyzetben volna, mint a tőkepénzes, kinek üzlete az árfolyam rázkodtatásaitól, és az új találmányok veszélyétől soha se ment teljesen.

Ebből következik, hogy valamely üzlet összes befolyó jövedelméből le kell vonni 1) minden kiadást, melyet az üzlet saját maga érdekében szükségképen követel; tehát az épületek és gépek fentartására, a nyers anyagok bevásárlására fordított összegeket, valamint azt is, a mennyit a rendes darab- vagy napidíjak összege képez; 2) minden nagyobb üzletnek tartalék-tőkéről is kell gondoskodnia, mely azon lehető esetre tartatik készen, midőn talán kedvezőtlen kereskedelmi vállalatok, politikai mozgalmak, vagy egyéb körülmények által a termelvény értékesítése hátráltatnék, vagy a forgalom megakadna; 3) épen nem jogtalan, ha a munkaadó nagyobb fokú értelmi és műveltségi képzettsége, nemkülönben munkája, s az őt terhelő gondok kárpótlásául üzletének jövedelmeiből magának meghatározott nagyobb részt biztosít. Csak miután mindezek fődöztettek, tűnik elő a fölösleg, mint tiszta nyereség, melyre a munkások mint esetleg részvevői az üzletnek igényt tarhatnak.

Jó része a nagy gyárosoknak, mint pl. a Borsig-féle gyár Berlinben, több elszázi és franciaországi kereskedelmi telep is, ilyenemű szerződést kötött munkásaival s pedig vagy a jutalmazás, vagy osztalék alakjában. Az előny, mely ebből a munkásokra háramlik egyáltalán nem nagy, mert az osztaléki részlet a tulajdonképeni munkabérhez arányítva, a legjobb akarat mellett is csak kevésre rugott, úgy hogy 8, 10, 15, legfőlebb 18% valának a részvevőség eredményei.

E rendszer az egyes ipar-ágaknál már régóta főáll. A magas északon a cethalászok halászatuk jövedelmét megosztják a hajótulajdonos, a kapitány és a hajó alsóbb személyzete közt, már évszázadok óta meghatározott részletek szerint. A modern iparban ezen rendszer, mint előbb említve volt, kétféleképp jött alkalmazásba, vagy a munkaadó jó akaratának alapján, mint önkényes jutalom (gratificatio); vagy előre meghatározott szabályok szerint. Ilynemű kísérletek majd minden nagy ipartartományban évek óta léteznek egyes gyáraknál. Az erkölcsi előnyök fölülmulják az anyagiakat. Lelkesíti a munkást azon tudat, hogy szerencsés körülmények közt nagyobb szorgalom mellett többet is szerezhet a közönséges, szűkmarkúlag kimért bérnél. Továbbá úgy látszik, hogy ezen eljárás által legalább némileg be lesz töltve a munkaadó és munkás közti tág hézag, ki lévén megközelítőleg egyenlítve a nyereségre való eredmény. A munkában és a számvitelben engedett részvét is fokozza a munkásoknak érdeklődését a jövedelem iránt.

Tekintetbe veendő, azonban a nehézségek is. Mert 1) ha a munkásoknak a nyereségre valódi joga elismeretnék, úgy szükségkép nemcsak a nyereség, hanem a veszteségnek is megfelelő részletét kellene viselniök az együtt érdekletteknek; ha üzletváltság a gyár jövedelmét csökkenti, vagy azt a tönkrejutáshoz közel viszi, vajjon akkor a munkásoknak, kik előbb a nyere-

ségben részesek voltak, lehet- s kell-e áldozatot hozniok, hogy az üzletet megmentse?

2) Továbbá, ha jogos nyereségosztalék adatik, akkor a számvitelnek minden érdeklett fél előtt nyílnak kell lennie. De az üzlet jó hire s forgalmára nem mindig közömbös dolog, vajjon soknak vagy kevésnek van-e tudomása az ily üzlet mikénti kezeléséről; mert tapasztatlan kifecsegség által a vállalat nem ritkán egyenesen tönkre jut. Azért szükséges, hogy az üzlet valódi állása gyakran hónapok sőt évekig csak kevesek titka maradjon.

3) Miután azonban mégis ily ellenörködésnek léteznie kell, de 100—1000 munkásból álló nagy üzletnél mindegyik nem vehet egyenlő részt a könyvvezetésben, e nehézség talán úgy volna eloszlatható, ha a munkások saját körükből bizottmányt választanának, mely a számadásra és könyvvitelre felügyeletet gyakoroljon. De remélhető-e, hogy a munkások választását mindenkor a méltányosság és eszély parancsa fogja intézni?

És ha azután a munkaadó vagy üzletvezetőnek nem szándékolt hibái által veszteségek állanak be, melyek különben elkerülhetők lettek volna, akkor ezek felelős-e a munkások jövedelmén ejtett károkért?

Ebből előre látható, hogy elégedetlenség és viszálykodások származnak az üzletfönakadás napjaiban, míg, a mint már kimutattuk, kedvező körülmények között sem mindig tetemes és bizonyos a nyereségosztalék.

Az osztalék végeredményében mégis csak újból oda fog vezetni, hogy a kiszabott bér annyival kevesbül, a mennyivel nagyobb részlet van kilátásban. Mert a munkaerő használata ott a hol jelentékeny nyereségre van remény, tömegessé válik; azért az ily üzletek számára új munkások csekélyebb bérfeltételek mellett is jelentkeznek.

A szabadelvű nemzetgazdaszat tudvalevőleg határozottan tiltakozik a munkásoknak nyereményrészletre

támasztható bármely igénye ellen. A munkaadó, ugy-
mond, darabszám- vagy időszerinti fizetéssel teljesen
megváltott minden követelést.

Keresztény álláspontból sem szabad a tiszta nye-
reségre való feltétlen jogot védelmeznünk. Mert az ily
feltétlen jog következetesen keresztülviye megsemmisí-
tené általán a személyes szabadságot s a személyes tu-
lajdont. A hol a munkabér helyes arányban áll a mun-
kafáradtsággal s az emberi méltóságnak megfelelő élet-
fentartás költségeivel, a nyereségrészlet követelése
meg nem engedhető. Igaztalanság csak ott követetik
el a munkaadó részéről, a hol igazságos bér helyett az
ugynevezett éhbért adja. Ellenben a jutalmazási rend-
szert valamint a munkaadók úgy a munkásoknak
is, minden igazi emberbarát alkalmilag melegen ajánl-
hatja.

A tapasztalás szerint Francia-, Angol- és Porosz-
országban az ily önkénytes pótlék és jutalmazás nagyon
serkentőnek bizonyult be. Mindazonáltal itt is szorosan
meghatározzák a feltételeket, melyek alatt a nyeremény-
rész folyóvá tétetik, valamint a célt is, melyre fordítat-
tik, kétséget nem szenved, hogy mindez mégis csak a
tulajdonos jóakarátán alapszik. Méltánytalan volna az,
hogy egy munkás, ki először szegődik be, egyenlő részt
kivánná azokkal, kik már régebben dolgoznak a gyár-
ban. Azért az üzletben való részvétel óta bizonyos meg-
határozott időnek mintegy 2—3 évnél kell eltelni, míg
a munkás megszabott bérén felül jövedelemrészletben
vagy jutalomban részesülhet.

Sok gyárnál a jutalom nem a munkásoknak fizet-
tetik, hanem mint nyugdíj alap az aggkor és betegség
napjaira félretétetik. Némely üzletek birtokosai a tiszta
jövedelem bizonyos százalékát segély-pénztárakba ad-
ják s csak a fönmaradt részt közvetlenül a munkás
kezébe.

A König és Bauer-féle híres gépgyár Felső-Cell-

ber (Würzburg mellett) 16 százalék nyereségrészt kézbesít a munkásoknak minden elkészített gép után. S mégis dacára annak, hogy a munkaidő 12 órától 10-re szállítottatott le, a munkások szorgalma és pontossága folytán 40 % -al többet képes termelni, mint a jutalmazási rendszer alkalmazása előtt.

III. A munkások szövetkezései.

Ezen eljárás méltánylása képezi a munkás-kérdés legérdekesebb pontjainak egyikét. Azonban mielőtt erre áttérnénk, szükséges, hogy a munkások szervezetét, a mely által ily munkaszünet lehetővé lesz, nagyobb figyelemre méltassuk.

Egyes munkás szünetelése természetesen minden következmény nélkül maradna. Azonban, ugyanazon iparnak minél több munkása vesz részt a munkaszünetben, annál erősebb a nyomás, melyet gyakorolnak. Azért a munkásoknak a tőke ellen vívott ezen nemzetgazdasági hadjárata előre feltételezi az összeköttetést „a munkások szövetkezését.”

Az újkor törvényhozása e tekintetben a régivel egészen ellentétes álláspontot foglalt el. A régi törvények legszigorubban tiltották a munkások és iparsegéddek összebeszélését és összezsöndülését, érdekeik kölcsönös védelmezése céljából. Így például 1731. évi birodalmi törvény tiltja a segéddek tömörülését, „eme vagy amaz állítólagos követelés megvalósítása végett”. Ily segéddeknek munkát, a birodalom valamely helységében rejtékhelyet adni, őket valahol akár csak étellel, itallal is ellátni tilos volt. A segéddek akkori viszonyait tekintve, az ily törvény bár kemény, de egyszerűen kegyetlennek még sem nevezhető.

Épen így nyomták el a legtöbb céhalapszabályok, legszigorúbban a francia törvény, sőt maga a nemzetgyűlés törvénye 1791-ben, nem kevésbé Napoleon törvénykönyve a munkások minden egyesülését érdekeik

megóvása végett. Mindezen tilalmaknak alapúl szolgál, általában a testületek elleni ó-szabadelvű gyűlölet. Még az 1850 évben is megújított Franciaországban e tilalom. Csak az utóbbi években engedték meg nehé parlamenti tusák után a törvényhozások Franciaország-, Anglia- és 1865-ben Poroszországban is a munkásoknak az egyesülés szabadságát közös érdekeik javára.

De minők valának az okok, melyek miatt a legújabb törvényhozás a csoportosulások tilalmát elejtette? A valódi ok a kor előhaladásában ismerhető fel, mely a törvény előtt egyenlőséget követel. A tapasztalás, melyet az állam és nemzetgazdászati a fenállott tilalmakból merítettek, megcáfolá a kérdéses gát hasznát és eredményét. Mert a hatalmas akadály ellenére épűgy, mint a középkor kezdetén dívott régi céheknél, csak annál veszélyesebb titkossá változtatá át.

Ha a társadalom magasabb osztályainak szabadságában áll, a legkülönbélebb mulattató, közhasznú, avagy üzleti egyesületekbe lépni, úgy az alsóbb osztályok sem foszthatók meg egyszerűen azért, mert szegények és gyengébbek, ezen joguktól. Senki sem tiltja a munkaadóknak p. o. az egy és ugyanazon iparághoz tartozó gyárak tulajdonosainak, hogy gyáraikat közös számlára ne foglalkoztassák. Miért ne tehetnék ugyanezt a munkások is?

A fenálló jog szerint a munkás saját személyére nézve ép oly szabad, mint a munkatulajdonos. A mit ez jogosan tesz, miért ne volna megengedve a munkásnak is; miért ne volna szabad egyetértésre jutniok, hogy kéréseiknek nagyobb nyomatókot kölcsönözhesenek? Hiszen ezzel a szabad egyezkedés utja koránt sincsen még elvágva.

A munkások épűgy üzleti emberek, mint mások. Csakhogy egyetlenny árűjuk van eladandó, kezeik ereje s ügyessége. Mint minden eladónak, úgy nekik

is szabadsággal kell birniok, azt oly drágán értékesíteni amint tehetik, és oly feltételek mellett, melyeket magok szabnak.

A német nemzetgazdászok 1865-iki nagygyűlése, a német munkások egylete s a különböző népgazdasági folyóiratok e kérdést tüzetes megfontolásuk tárgyává tették. Végre mindnyájan abban egyeztek meg, hogy a tudomány és tapasztalás a szövetkezési tilalmak eltörlését nemcsak igazolják, hanem szükségessé is teszik.

De az események igen régen megelőzték ezen törvényes átalakulásokat. Itt ismét Angolország szolgált mintaképül. Az angol munkásszövetségek Trades-Unionsnak nevezik magokat.

Valamint egykor a céhben mesterek és segédek, úgy egyesülnek most első sorban ugyanazon iparág munkásai, azután távolabbi körökben azon egyletek, melyek ennek kiegészítő vagy mellékágait képezik.

Ezen egyesületek közvetlen feladata arra terjed, hogy a munkás munkaadójával szemben védelemre, munkahiány alkalmával a közös pénztárból támogatásra találjon; főcéljok a legszorosabb összetartás létesítése azon esetre, ha valamely üzlet munkásai, kedvezőbb bérviszonyok vagy munkafeltételek kiereszkolására beszüntetik munkájokat, vagyis strike-olnak.

Az angol iparnak szövetsége 1851 óta sok ezer tagtársat számlál. Angolország összes munkaszövetségei körülbelül 1869 évben közölt kimutatások szerint 5 millió ft. sterling évi bevétellel és 20 millió tartalék-alappal bírtak. Egyedül a vasmunkások szövetsége, mely 1851 óta áll fön, 1867-ben 300 egyletet képvisel 30.000 taggal, és 75.000 ft. sterling bevétellel. Kiadásai a megnevezett években segélyezésekre s bérfizetésekre a munkaszünet alatt 5½ millió tallér-ra emelkedtek.

Az 1869-iki adatok szerint az egyesült három királyságban mintegy 2000 munkásegylet létezett. Ezen fiókegyletek már most természetesen egymáshoz szoro-

sabban csatlakozni törekszenek. Minden szövetség saját vagyonát közös tulajdonnak tekinti s választott bizottmányok által kezelteti. A fő célon, a szükségeseknek tartott munkaszünetek támogatásán kívül, az elagottak és kivándorlók segélyezése, a műeszközök meg rongálásáért fizetendő birságok és a kártalanítások, szerencsétlenség esetén veszik leginkább igénybe ezen aránylag oly gazdag pénztárakat.

A socialdemokratia vezetése alatt Németországban mindenütt alakultak hasoncélú munkásszövetségek.

Részünkről a munkásszövetkezések és az ezek által lehetővé tett s vezetett munkaszünetek jogi természeté jön leginkább kérdés alá. A munkásszövetkezés joga keresztény katolikus szempontból, a mint megmutattuk elvben legkevésbé sem támadható meg.

Első pillanatra máskép lehetne gondolkodni azon szervezett háborúról, melyet ezen hatalmas szövetségek összműködése munkaszünet alakjában a tőkepénzesek és munkaadók ellen folytat. Mi a jogi oldala ily munkásegyesületnek? Egyszerűen a „passiv ellenállás,” tudniillik a „nemdolgozás”. Az illető munkások bizonyos időre vagy egészen bér nélkül vannak, és akkor passiv ellenállásuk ritkán fog tartani huzamosb ideig, vagy valamely munkásszövetségre, annak pénztárára támaszkodnak, ez esetben már hetek- s hónapokon át folytathatják a passiv ellenállást. A bérösszegek, melyeket a társaságok Angolországban a szünetelő munkásoknak adtak, több millióny összeget képeznek.

Ezen népgazdászati hadjárat nyilván annál következménydúsabb, minél nagyobb körére terjed a munkásoknak, minél tovább folytathatják a munkások ezen passiv ellenállást.

Célja, valamint indoka a munkaszünetnek közönségesen, ámbár nem kizárólag, magasabb bér követelése. Mert a munkaidő megrövidítését, a fel nem jogosított s tanulatlan munkások kizáratását, az igazságtalan bün-

tetések és más bajok megszüntetését is, ily ellenállás által lehet és kell kicsikarni.

Nagyszámú munkás vagy az egész személyzet szünetelése, amint ez p. o. a bérkocsisoknál Angolország és Párisban történt, természetesen nagy zavarba és veszteségekbe dönti a munkaadót.

Gépei és tőkéje használatlanul hevernek. Nem teljesítheti a megrendelt munkát, s vásárlói elhagyják.

A fogyasztókra is kiterjed a kényszer, különösen ha az üzletek oly készítményekkel foglalkoznak melyek a mindennapi szükségre nélkülözhetlenek. Tegyük föl, hogy valamely nagy városban a molnárok és sütők, csak egy hétig is felhagynak a munkával, minő dolguk lesz a kenyérre szoruló lakósoknak?

E küzdelemben azon párt győz, mely a leghuzamosabb kitartásra képes. Ha az ellenszegülő munkások oly sokáig nem érznek kenyérhiányt, hogy a munkaadó megsokallja a veszteséget, — és a szükség arra kényszeríti, hogy az eléje terjesztett követelésekbe beleegyezzenek, úgy ő lesz a harcvesztett fél. Ellenkezőleg ha a munkásoknak nincs elég pénzük, hetekig elhuzódó hivalkodhatásra, ők kénytelenek engedni, vagy csekélyebb engedményekkel is megelégedni,

A tényálladék alapos megértése után tehát az ilyenmű munkaszüneteket nem lehet társadalmi büntényekavagy vétkeknek bélyegezni. Mert ahol a követelés igazságos s minden más eszköz sikertelen, a passiv ellenállás mindenütt az egész világon jogosult, nevezetesen ott, hol szabad egyezkedés létezik a felek közt, s hol nincsenek rabszolgai viszonyok. Ámde valamint minden hadjáratnál, úgy itt is helyén van a veszélyek komoly mérlegelése. Mindenekelőtt minél nagyobb terjedelmű a munkaszünet, annál bővebb pénzforrásokat vesz igénybe. Oly társaságnál is, melynek több ezer tagja van, egy vagy több gyár munkásainak eltartása gyorsan fogja apasztani a tőkét, és mindazon pénzforrásokat kimerí-

teni, melyek talán nyugdíjalapokra, általában jobb célokra gyűjtöttek.

Továbbá a munkaszünet szenvedőleges magatartásból igen könnyen a tettegesség terére csap át. A munkaszünet csak úgy vezethet eredményre, ha a munkaadó képtelen, a szünetelő munkásokat másokkal helyettesíteni, a kik a régi bérért és az előbbi feltételek mellett hajlandók dolgozni. Azért a strike-oló munkásszövetségnek minden áron arról kell gondoskodnia, hogy azon munkások, kik mérsékeltebb igényeket táplálnak, olcsóbb feltételek mellett, mint a minőket kicsikarni akar, a munkát ne folytassák, és továbbá, hogy idegenek ne vállalkozzanak a támadt hézag betöltésére.

Ezen okból már sok munkaszünetelésnél nyilvános erőszakra került a dolog. Angolországban a hűtlen munkástársak, úgynevezett „knobsticks“ üldöztettek, megfenyítetttek, elűzettek. Mint tulajdonképi hadjáratban az őrszemek egész sora állíttatott fel, valamely titkon elítélt mester műhelye előtt; azon munkások, kik csekélyebb bérért tovább dolgozni akarának, bántalmaztattak s házaik szétdulattak.

Ha a munkaadó bezárta a gyárat, akkor kezdődött csak valóban a zendülés és végződött nem ritkán a gyárüzletek lerombolásával. Ezen a fokon természetesen a munkaszünet már törvénytelenne s büntetésre méltóvá leszen. Senkisé akadályozható és akadályozandó cselekvése szabadságában. Adott szavát kiki tartsa meg, de a ki nem adta szavát, legyen szabadsága munkát oly bérért vállalni, minőért akar.

Minthogy a munkaszövetség 1864 óta mint „internationale“ egyenesen világszövetség alakját öltötte fel, azon üzletek, melyek ezen általános társasággal összeköttetésben vannak, hatalmas támaszzal bírnak. Bizonyos körülmények közt előfordulhatna azon eset, hogy egyetlen egy üzlet munkaszünete az összes hason munkával foglalkozó gyárakat tétlenségre kárhoztatja, ha

az internationale kiadja a parancsot s elég pénze van a szünetelők kártalanítására.

A munkaegyletek 1870-iki gyűlésén azon indítvány tétetett, hogy minden segéd, ki munkaszünetben részt vesz, vagy oly munkaszövetséghez tartozik, kizárassék. A főegyesületek joggal vetették vissza ezen indítványt, mert a passiv ellenállás önmagában véve jogos, mihelyt az a munkaadó igazságtalan bánásmódja következtében más segély hiányában szükségessé válik.

A social-demokrata hírlapok a legújabb időben komoly intéseket bocsátottak közre a meggondolatlan munkaszünet ellen, és pedig teljes joggal. Mert kitűnt, hogy a gyakori munkaszüneteknek azért nincs meg kellő eredményök, mert elég ideig fön nem tarthatók, s a munkásszövetség pénzforrásai szükségtelenül kimerítetnek. Azért az internationale is azon utasítást adta ki, hogy nagyobbyszerű munkaszünetek csak a főegylet s a főtanács előleges beleegyezése és határozott parancsa nyomán szervezhetők.

---

18. §. Munkajog és gyártörvényhozás.

A tőke és a munkások közötti küzdelem, melyet a munkások jobbára szünetelések által folytatnak, a munkaadók részéről leggyakrabban a strike-oló munkások kiutasítása- vagy a gyár ideiglenes bezárásával viszonoztatik. Ilyenkor a munkaszünet a munkások családjára rövid idő alatt nyomort s inséget idéz, mely őket engedékenységre vagy kivándorlásra kényszeríti. —

Miután a termelőtársulatok eszméje gyakorlati tekintetben kiváló népszerűsége vergődött, legújabbán határozatba ment a strikeoló munkások körében, hogy ipartársaik segítségével az előbbi uraik által elvont gyári és házi munka helyébe, most önálló vállalatokat indítanak meg. Csakhogy ezen törekvés igen kevés esetben számíthat gyors sikerre. —

Minden háború fegyverszünettel s végre békekötéssel végződik. Csakhogy a béke olykor drága. Azért az erőszakos rázkodtatások kikerülése végett a munkáskérdés körében is minden követ megmozdítottak, hogy a munkatulajdonosok és munkások közötti peres ügyeket elintéző béke- s választott bíróságok méltányos, bizalmat gerjesztő alapra fektetessenek.

A választott törvényszékek története igen régi. Már a középkori céhtörvényszékek, melyek mesterek és segédekből alakultak, egyes műhelyekben díj, élelem és más külsőségek körül előforduló nehézségek s panaszkok kiegyenlítését vették célba. Ezen céh-törvényszékek, vagy mint Franciaországban a 14. század óta

neveztek: „conseils des prud'hommes,“ sokkal könnyebb ügyekkel foglalkoztak, és föladatuk lényegesen különbözött attól, mit a mai társadalmi kérdés magában foglal.

Európa több országában egész a 19. századig léteztek, és egyes helyeken még most is van nyoma ezen munkás- és szak-törvényszékeknek. Az új iparrend az iparosok tetszésére bizza: akarnak-e magok közt ilyen ipartörvényszékeket állítani vagy sem. Ausztria számára az 1869. máj. 14. hozott ipartörvény által kötelezőleg hozattak be.

Angliában a kézművestörvényszék a „munkások ítélőszékének, justices of labourers“ neveztek, de nem annyira a segédek, mint inkább a mesterek érdekeit tartották szem előtt. E választott törvényszékek feladatának méltányolására figyelembe veendő azon nagy különbség, mely a régi műhelyek és a mostani gyári vállalatok között létezik. Régente a mester szerződése az aránylag kevés számú legényekkel bizonyos tekintetben csak személyi volt. Az üzlet menete is a földolgozásban mindenütt egyenlő hagyomány (bevett szokás) által volt előírva. Minden egyes segéd a kézművesség szabályait és a céh szokásait, melyeknek alávetette magát, pontosan ismerte. Egészen másképen áll a dolog a nagy iparnál. Itt a munkaadónak és tőkéjének a munkások ezrei tőkéletesen alá vannak rendelve. Mindenesetre szabad a gyárba való belépés; a munkások s uraik kölcsönös felmondásra vannak jogosítva. Mindazonáltal ezen szabadnak látszó szerződés a munkásokra nézve több lényeges pontban valóságos szolgál. Mert mindenekelőtt mégis a munkaadó s a gyárigazgató önkényétől függ, miképen határozzák meg a gyárrendet a munkaidőre, munkabírságra, az elrontott cikkekért járó kárpótlásra stb.-re vonatkozólag. Röviden, az egész törvényhozás lényegesen az úr által s a munkás tanácsa nélkül történik, sőt némely gyárrendben

világosan ki van kötve, miszerént az urnak jogában áll a gyárrendet megváltoztatni, ha jónak látja; tehát az egyes munkásnak kell a főnálló gyárrendhez alkalmazkodnia valamint magát e rend változásainak is alávetnie.

Olvastuk p. o. a hirlapokban, mi történt Königs-hütteben Szilézia egyik gyárvárosában, melyben a strike-oló s zavargó munkások katonai karhatalom által lettek megfékezve. A munkaszünetnek oka egyszerűen az volt, hogy a gyár-igazgatók a munkaidőt minden díjmelés nélkül 8 órától 12-re hosszabbították meg. Ezen önkényes változtatás ellen lázadtak föl a munkások s fájdalom, lopásra s rablásra is vetemedtek.

Egyes munkás ellenszegülése az iparviszonyok óriási áramlatával szemközt nem vezethet eredményre. Azért parancsoló szükségesség kifolyása gyanánt tűnik föl, miszerént a másik tényező a munkások, egy-egy gyár testülete, függetlensége megóvása végett oly döntő befolyás, vagy birságra támaszkodhassék, mely az úr és a tőle függő munkások követeléseit közt kiegyenlítést eszközölhessen. Hogy az úr ne legyen úr szorosabb értelemben mint a hűbérúr, a hatósági közvetítés egy neme állítandó fel, a mely mindkét fél kölcsönös követeléseit s igényeit összhangba hozza.

Angliában, mely a társadalmi kérdésre nézve a legfontosabb, több gyárkerületekben alakultak ilyen választott béke-törvényszékek. Ott Boards név alatt ismeretesek, mi a német „Behörde“-nek, a magyar „hatóságnak“ felel meg. Nottinghami John Mundellának érdeme, hogy 1840-ben a választott törvényszékek elterjedtek. A munkatulajdonos és munkások közös bizottmányt választanak, melynek elnöke szintén közmegegyezés útján jelöltetik ki. Több ily munkásegyleti bizottmány egy nagyobb tanácscsá alakul, úgy hogy minden 2000 munkásra egy 10 munkás- s gyártulajdonosból álló bizottmány számítható. Ülések havonként vagy évnegyedenként tartatnak; az indítványok egy

hónappal előbb a munkástanácsnál nyújtandók be. Ezen gyűlések leginkább a munkabérnek az anyag drágasága- és a versenyzéssel arányos magasságát, és azon gyár-szabályok változtatását tárgyalják, melyek a munkás személyiségére terhesek; másrésről pedig határozatokat is hoznak azon igényekre vonatkozólag, melyeket a gyártulajdonos magától ki nem elégíthet, de nem is akar kielégíteni. Ezen „boards“-ok bizonyos hatalommá nötték ki magukat a társadalomban.

Alsóbb hivatalnokaikat évi tagdíjkból tartják fön, és bizonyára van annyi befolyásuk, hogy ha valamely munkaadó nem fizeti ki a törvényszék által meghatározott bért; vagy a békebiróság által méltánytalanoknak ítélt igényeiről le nem mond, a munkások magára hagyják s más gyárnokoknál, kik egyszersmind a béke-törvényszék tagjai, találhatnak alkalmazást.

Újabban a ker.-társadalmi egyletek programmjainak pontjai között a „munkajog,“ az állam-törvényhozásnak tetteges, közvetítő beavatkozása is szerepel. A szabadelvű nemzetgazdászati s ennek élén Schulze-De-litzsch hevesen tiltakozik mindenféle „munkajog“ ellen. A munka és a munkaerők szeréntők nem egyéb, mint pusztá természeti s erőműtani tünemény, melynek jellegén mitsem változtat az, hogy a kéz, mely a kerék-művel együtt működik, hús- s vérből és nem vashból álló gép; már pedig a gép nem támaszthat jogigényeket. A ker. socialis rendszer azonban jeligéül tüzi ki: „A munkás is ember“, azért a munkásban először az emberi méltóságot kell tekintetbe venni, és csak azután a munkaerőt; a munkásnak elvitázhatatlan joga van, hogy ne tekintessék physikai eszköz gyanánt, melyet elhasználva félredobnak, hanem embernek, ki mint ilyen embertársai s különösen azok ótalmára számíthat, kik Istentől hivatvák minden állampolgárnak az őt megillető emberi jogot biztosítani; ilyenek a törvényhozás és az állam képviselői.

Munkajog alatt tehát a munkások védelmére, erejük méltánytalan kizsákmányolása ellen, és a nagy tőke által annyira elszaporodott munkásosztályok egészsége, élete és általában emberhez méltó létének biztosítására hozott szabályok összegét értjük. A ker. munkajog magában foglalja továbbá a törvényes befolyást, a munkásokat a munkaág mivolta, természete szerint testületi érdekeik képviselőjében megóvtalmazni, méltányos bér-fokozatot célzó törekvéseikben támogatni, egyenlenségek s féktelen izgatások alkalmával a magánháborút munkások és urak között állami tekintély által megakadályozni, illetőleg a kitört háborúnak véget vetni. E fölmerülő kérdésre: van-e joga a kormánynak a nagyiparok fejlődési folyamatába beavatkozni? a szabadelvű iskola nemzetgazdászai „nem“-mel felelnek. A nagyipar önmagában oly független állam, melynek belügyeibe senki sem avatkozhatik a nélkül, hogy fejedelmének, a tőkének souverain jogait ne csorbítsa; tőke és munka, árúbecs és munkabér bizonyos törvényeknek hódolnak, melyek tevőleges törvényhozás által nem szabályozhatók.

És mégis ezen állítás határozottan hamis. Mert a törvényhozás olyan viszonyokra is kihat, melyek magokban véve épen oly önállóak, és mégis magasabb intézkedések által szabályoztatnak. Vagy ha az állam törvényhozó testülete váltó- ipar és jelzálogi törvényeket hoz s visz keresztül, ha szigorú szabályok fölállításával igyekszik az egyesek önkényét korlátok közé szorítani s a visszaéléseket megakadályozni: miért hagyná épen a munkálkodó szegény népet a törvény ortalán kívül? Mintha bizony a szegény élete, egészsége, szabadsága s erkölcsössége nem volna ép oly fontos, mint a bankár vagy kereskedő jóléte.

Határozottan kimondjuk tehát, hogy az állam illetékessége ipar dolgában mindenesetre elismerendő s igen kívánatos. Csak az iránt kell tisztába jönnünk:

mit tehet az állam az ipar érdekeinek károsítása nélkül? Mondjuk röviden: az állam az ország legéremesebb szaktudósai tanácsa alapján teremtsen munkajogot, amint kereskedelmi jogot is hozott; alkosson gyártörvényt, mely a nagyobb mérvű visszaéléseket eleve lehetetlenné tegye, és másrésről a munkálkodó tömegnek oly könnyebbitést nyújtson, melyet az saját erőlködései és elszigetelt küzdelmei által vagy éppen nem, vagy csak igen nagy áldozatok árán szerezhethet meg.

A legújabb alakú ker. socialismus követeléseai és Lassalle eszméi némely pontban teljesen megegyeznek. Így a gyári törvényhozás első teendője az lesz, hogy a munkaidőt, melynek túlságos meghosszabbítása oly gyakori, szigorú szabályok által az igazi, normális munkanapra visszavezesse. Mily súlyos az, ha a munkások hetekig, sőt hónapokig tartó munkaszünetek által kénytelenek a munkaidő leszállítását 16 és 14 órától 12-re kiküzdni.

Közönyös-e továbbá az állam jólétére, ha a férfiak, asszonyok és gyermekek ezreinek egész héten át naponként legfőlebb kilenc órájuk van éji nyugalomra s étkezésre, míg a többi időt a legfárasztóbb munkára kell fordítaniok? Nézhetik-e közönyösen a lelkészek, hivatalnokok és polgárok, ha ilyen módon búval terhelt, beteges, eltompult, életunt, vagy legalább szellemileg faragatlan és annál szilajabb erkölcsű nemzedék nő fel, a minőt csak gyárakban láthatni? S ezen romlottság csak onnan ered, hogy eme szegényeknek nincs idejük, testi s méginkább lelki jólétükről gondoskodni.

Az iparviszonyok ellenőrizetlen alakulása a munkástulajdonosra munkásával szemben semminemű kötelezettséget nem ró. Ha a munkás szerencsétlenné lesz, nem köteles vele törődni, hadd veszszen el; ha elaggul a munkás, elutasíthatja s éppen ez történik, ha megbetegszik. Pedig e gyár merítette ki sok éven át a szerencsétlen munkás erejét, vagy a gépek által sérült meg és lett nyomorékká. Már most a világ minden törvény-

hozásánál érvényes azon szabály, hogy a ki másnak kárt okoz, szükségképen kártérítésére is van kötelezve. Csak a munkásra nézve nem létezik ily szabály mai napig sem. Azért nagyon is indokolt a munkajog és egy méltányos gyári törvényhozás azon követelménye, mely szerént a gyártulajdonosnak nem szabad a betegs nyugdíjpénztárak alapítását kizárólag a szegény munkások veritékes filléreire bíznia, hanem törvény útján kényszeríttetés a tőke tiszta jövedelmének bizonyos meghatározott részével betegek, elaggottak s nyomorékok számára ily ápoló intézetek alapítása-, vagy legalább is azok föntartásához tetemes összeggel járulni.

A munkások úgy is nagy erélyt és tevékenységet fejtenek ki, hogy nyomorú sorsukon lendíthessenek. Társadalmi melléksegélyeken kívül, minők a fogyasztási egyletek, különösen egyesületek létesítése által igyekeznek munkájok teljes jövedelmének birtokába jutni.

Ha az állam a vasutak és más nagy iparművek dűsgazdag vállalkozóinak kamatbiztosítással (garantia) kedveskedik; ha a gyártulajdonosoknak iparuk emelésére ezreket előlegez kamat nélkül vagy csak igen csekély százalék mellett: nem követeli-e a méltányosság, hogy a szegény ember betevő falatja nem kevésbbé legyen biztosítva, mint a pénztőzsér milliói; hogy azon munkástársulatokat, melyek némi reményt s kezességet nyújtanak, pénz-, hitel- s egyéb segélyezéssel jól kiszámítandó arányban gyámolítsa és ily módon termelőtársulatokká fejlessze.

Sokat nem kockáztathat ugyan az állam, mert egészen másképen kamatoz a tőke egyes szakember kezében, mint a több tagból álló társulat nehézkes ügyekezése, munkaterve stb. mellett.

Mindazonáltal az ilyféle követelés ellen nem lehet elvileg kifogást tenni. Minden állampolgár szoros kötelességében áll, miszerént a nagy néptömeg családi

élete a sülyedéstől, mely bekövetkezett, megóvassék és a jövőre biztosításék.

A nők és gyermekek alkalmazása a gyárakban, mint már említettük, igen nagy csapás a családi életre.

A női és gyermeki munka azonban a tőkére nézve nagyon előnyös, mivel díja a férfi díjának alig felét teszi, holott a munka eredménye között alig szembetűnő a különbség.

Azon állam, mely a tankötelezettséget behozta, mely a népet üdvös szigorral serkentgeti gyermeki nevelésére, föl van talán jogositva arra is, hogy létének alapelemét s főállásának talpkövét t. i. a családi életet is az ipar kártékony befolyásától megóvja; és ha nem is tilthatja be egészen a női s gyermeki munkát, de legalább kisebb mértékre szállíthatja.

Ellenvethetik itt, hogy ilynemű rendszabályok egyenesen tönkre teszik az ipart, miután a vállalatok nem versenyezhetnek a hasoniparú külföldi gyárakkal, míg ezeknél a női s gyermekmunka még sértelenül megmarad. Nagyon igaz! E bajon nemzetközi módon kell segíteni, és az ipart a népjog ótalma alá helyezni, hogy a munkások családi jóléte mindenütt, hol a tőke uralma és az ipar nagyüzlete által kockára van téve, a romlástól megóvassék.

Egy más igen fontos föladata a munkajognak, az iparszabadalom üdvös korlátozása; e szerént az állam egy nagy üzlet fölállításához csak akkor adjon engedélyt, ha a tulajdonos előlegesen kimutatta, hogy iparágát alaposan tanulta, s pontosan kezelheti. Ez által egy részről meg volna könnyítve a szorgalmas munkásnak törekvése: mesterré lenni, másrésről az oly fájdalmas idegenkedés a tőkepénzes és munkások közt, kik az emberek egész más osztályába látszanak tartozni, legalább bizonyos tekintetben megszűnnék.

Nagyon áldásos tevékenységi kör nyílik továbbá az állam által fölállított egészségügyi bizottságok s

gyárfölügyelők számára. Angliában sok idő telt el, míg a, borzalmas állapotok arra kényszerítették a törvényhozást, hogy az állam által díjazott felügyelők rendszerét megalapítsa, kiknek kötelme volt a grófságokat átutazva a gyártelepeket határozott gyártörvény alapján megvizsgálni és a munkások jóléte ellen irányzott káros befolyások és az egészségtelen épületek ellen az állam nevében intézkedni.

Miután a gyárfölügyelők a legborzasztóbb fölfödözéseket tették (milyen épületekben kellett dolgoznia az angol munkásosztály nagyobb részének!), az állam ennek folytán eltiltotta az ilyféle épületek használatát, s elrendelte, miszerént a gőzgép füstje maga magát emészsze föl s a helyiségek az egészségtelen kipárolgások eltávolítására külön e célra alkalmazott gőzgépek által szellőztessenek. Kevéssel utóbb a munkások halandósága sokkal kedvezőbb arányt öltött néhány év alatt. Különben már az is elég csüggesztő, ha némely munkásosztályok foglalkozásuk módja után ítélve már előre azon kétségtelen meggyőződésben vannak, hogy a közép életkort sem fogják elérni. Így p. o. a higanybányákban és ólomolvasztó kemencéknél, valamint a higanypirhutákban dolgozó munkások közül igen kevés éri el a 40. évet. Jól tudják ezt a munkások, hanem mégis dolgoznak, mivel nem tudják életüket más módon föntartani.

Hasonló halandósági arány van az ólmacs (olomfehér), acéltoll és tügyárakban foglalkozó munkások között. Ha ezen különben is szomorú halandósághoz a gyártulajdonosok fukarsága és birvágya következtében még egyéb szenvedések is járulnak, akkor nagyon természetes, hogy a halál bő aratásra talál.

Az állam tehát rendeljen fölügyelőket s adjon nekik fölhatalmazást, hogy a mutatkozó visszaéléseket vagy magok szüntessék meg, vagy erről az illető hatóságnak jelentést adjanak; mert egyes munkás, ha nyo-

mora miatt panaszt emel, elbocsáttatik vagy legalább durva s kemény bánásmód által lakol.

Az egészségügyi bizottságok föladata a munkások lakviszonyaira is terjedjen ki. Angliában is az ugynevezett truckrendszer, mely mint már fönebb vázoltuk, a munkásoknak pénz helyett csak a gyártulajdónos kalmárboltjaira szóló utalványokat adott, és ezáltal a legakávalóbb zsarolásnak tette ki a szegényeket, — szintén csak a gyárfelügyelők süjtő kritikája s erélyes fölépése folytán szünt meg.

19. §. A műveltség társadalmi hatalma.
— Szabadelvű munkásképző egyletek.
— Vallás és munkáskérdés.

„A műveltség hatalom“ („Knowledge is power“) !
így hangzik most a jelszó, melyet Angolországból ki-
indulva a népek majdnem minden rétege hangoztat, az
egyik által valódi jelentőségében fölfogva, a másik ol-
dalon, mint sok ilyes, csak hangzatos szólamúl (phrasis),
vagy cégérül használva.

Az egyletek, melyek a munkásosztályok emelésére
ez irányban fejtették ki tevékenységöket — Nagybrit-
tania itt is mintakép — céljokat különféle oktató intéze-
tek, mű- és ipariskolák, olvasóköri és könyvtárak
alapítása által vélik elérhetőnek. —

Németországban különösen Schulze-Delitzsch és
társai karolták föl ezen eszmét és számos gyülekezet-
ben, estéli előadásokban, munkáskaszinókban és ha-
sonló utakon törekedtek a művelődés panaceaáját (?)
mennél szélesebb körökben népszerűvé tenni. Vizsgál-
juk meg, minő sikerrel.

Ama rovatos úrlapok, melyek a szabadelvű pártnak
ez irányú tevékenységére vonatkozó statisztikai adatokkal
töltendők ki, s melyek tervezetét — az illető előadók
javaslatai nyomán — a berlini nemzetközi statisztikai
kongresszus ötödik ülészakának programmjában kinyo-

nyomatta, élénk tárják a nagyszerű tervezetet és tághatáskört, melyben a munkásosztály javára irányult tevékenységnek kifejlennie kellene. —

A nevezett kimutatásban a munkásképző egyletek e szerény cím alá sorolvák : „A tagok szellemi tőkéjének gyarapítása végett alakult egyesületek.“ Aztán egy sor pont következik, melyekről jelentést kell tenni. „Az egylet célja“ című rovatban következő kérdésekkel találkozunk : Eléri-e e célját a) oktatás, b) ülések és előadások rendes megtartása, c) könyvtárszervezés és fentartás, d) természettudományi tárgyak szerzése és gyűjtése, e) természettudományi és műtani kirándulások rendezése, f) utazási díjak kitűzése és megszavazása, hírlapok kiadása által. Ezekhez fűződnek ugyanazon rovatban a következő kérdések :

a) Rendez-e családi gyűléseket? mily gyakran? részt vehetnek-e azokban a tagok gyermekei?

b) Rendez-e néha hangversenyt? mily gyakran? Közreműködik-e néha az egylet zenekara? Miképen? Hányszor egy évben?

c) Az egylet tornatársulata rendez-e néha tornaünnepélyeket? Tornakirándulásokat? Hányszor egy évben?

d) Bir-e az egylet színházzal és rendez-e néha, vagy rendszeren színielőadásokat? Hányszor egy évben?

e) Nyujt-e az egylet tagjai számára karácsonyi ajándékokat? s így tovább.

E részleteket azért közöltük, hogy hűképét nyujtsuk a keretnek, melybe a munkásképző egyleteket foglalni szándékolják. —

Azok célja nem más, mint hogy a munkást egész életén át minden tekintetben, anyagilag s szellemileg, de meg élvezeteit, felüdüléseit, sőt családi életét is felöleljék és azon kéz alá rendeljék, mely az egyleteket igazgatja s vezeti.

Ha azt kérdezzük most már magunktól, mennyiben szolgálhat eszközül az így szervezett munkásképző-egy-

let azon cél elérésére, mely itt mindenk felett tekintetbe jő, hogy t. i. a munkásnak az általános verseny mellett munkájáért nagyobb bér biztosíttassék, mint azt a végső életszükséglet követeli: meggyőződése, hogy e munkás-egyletekkel ép úgy vagyunk, mint az önsegélyezés ujonnan kitalált eszközeivel, hogy t. i. távolról sem váltják be, a mit ígérnek. — Valódi kézműves iskolák, hol a kézművesek saját foglalkozásuk folytatására szükségelt technikai ismeretekre tehetnek szert, képeznek lényeges hiányt. Csak annyiban jők a munkásképző-egyletek, a mennyiben erre közreműködnek. — E közreműködés azonban legkevesebbé sem sajátságuk. A fentebbi pontokban elősorolt művelődési eszközök összes készlete először is a munkásosztály anyagi helyzetén általában legkevesebbet sem változtat. E tekintetben a munkásosztálylyal valóságos humbugot üzenek. A munkásosztály nagyobb része mindennap a munka fárasztó igájában görnyed; sőt a gyermekek is már azon korban, midőn még az elemi iskolákat kellene látogatniok, többféleképp dologra kényszeríttetnek. A munkások legnagyobb részét a munka physikailag kimeríté s ellankasztá. Aránylag csak igen kevesen vannak még azon helyzetben, hogy a művelődési eszközök e készletével csak néha-néha élhessenek; az előadásokkal összekötött gyűléseken megjelenni képesek közül pedig csak némelyek lesznek szerencsések, hogy abból, mit a tudós férfiak számukra kifejtenek, csak valamit megértsenek. Mint mindenütt, úgy a munkásosztályban is találkoznak egyes kiváló szellemi tehetséggel megáldott egyének, kik abból foglalkozásuk üzésére hasznot meríthetnek. — Ezek azonban elenyésző kisebbséget fognak képezni. De ép oly mérvben, a mint e művelődési eszköz a munkásosztály képzésére igen keveset használ, legszélesebb elterjedésnek fog örvendeni mindaz, mit mellékesen az élvágy követel és mi a nagyravágyást csiklandoztatja. A főnebbi címfelirat szerint az

egylet közvetítése által elérni szándékolt szellemi tőke mindenekelőtt az élvvágyra kedvező összejövetelekben fog gyarapíttatni. Ez oly biztos eredménye emez egyleteknek, mely már jelenleg is mutatkozik; de korántsem eszköz a munkás bérének emelésére, noha az ezt elősegítő eszköz kerestetik különösen és a nép barátaitól el is váratik. Ha a munkásokat, kiknek bére a mindennapi kenyér megszerzésére is alig elég, mindazon családi ülésekre, multságokra, hangversenyekre, színi előadásokra, táncvigalmakra, tornajátékokra meghívják, először is új keresetforrásokat kell nyitniok, ha becsületesen akarnak rólok gondoskodni; különben a helyett, hogy rajtok segítve lenne, tönkre teszik családokkal együtt. — Így aztán a munkásképző egyletek művelődési eszközei nem hogy a munkások szellemi tőkéjét gyarapítanák, hanem a szegény munkásosztálynak még anyagi tőkéjét is megsemmisítik.¹⁾

Egyébiránt hangsúlyozva kell kiemelni, hogy a szabadelvű párt csak legsarkalatosabb alapelvei megtagadásával szerepelhet a társulati eszme ápolója gyanánt. „Önsegély“ és „társulás“ ellenmondó fogalmakat jelölnek a szabadelvű iskola szótárában. A társas önsegély nem a büszke „én“ segélye, hanem ellenkezőleg alázatos bevallása az „én“ gyámoltalanságának. A társas önsegélynek jó értelménye is van, a mennyiben a társak részéről nyújtott támogatást fejezi ki; de ily támogatást a szabadelvű párt elvei a leghatározottabban kizárnak.

Ezek szerint az ember erői- s tehetségének akadálytalan kifejtése céljából egészen magára hagyandó. Minden máshonnan származó támogatás megsértése emberi méltóságának. Gögös képzelődése éppen abban bírja alapját, hogy nem szorul másra. A verseny (concurrenten-

---

¹⁾ Ketteler V. M., mainzi püspök: Die Arbeiterfrage und das Christenthum 44—48. l.

tia) eszméje csak ily módon nyilvánulhat egész fönségében a gyakorlati élet terén; mert minden önmagára utalt egyén a többiben, kik ugyanazon helyzetben vannak, mindmegannyi versenytársat lát, kikkel physical és szellemi fegyvereivel meg kell küzdenie. — Ez a modern szabadelvűség valódi „önsegélye“, ez fogalma az „önérzetes emberi méltóságról.“ De ha az így függetlenített ember mégis máshoz fordul segélyért, nem azt árulja-e el, hogy képtelen önmagán segíteni, hogy mások gyámolítására szorul? A socialis önsegély nem egyéb, mint a társak (socii) által nyújtott segély, s mint ilyen merő ellentéte a szabadelvűek által hangoztatott „önállóság és egyéni függetlenségnek“, mely által oly nagy eredményeket vélt elérhetni a liberalis iskola.¹⁾

Azért a radikalis munkásvezérek e tételt állították fel: a munkakérdés nem anyira műveltségi, mint inkább gyomorkérdés. Mit nyer a munkás a műveltséggel, ha éhezik? Bizonyos angol nemzetgazdász is e fontos szavakat mondotta: „A közinség fokozására a veszélyesen fölbujánczolt műszorgalom s a nagyipar mellett leginkább ipariskolák működnek közre. Mert ezek által kitágul ugyan az ismeretek köre, de azért, hogy a megvetett s szegény ember földi nyomorának fulánkját annál fájdalmasabban érezze.“ Lassalle iránya mindenekelőtt politikai képzettségre törekszik. Minthogy a tervbe vett politikai agitatio sikere a munkásokban bizonyos fokú képzettséget tételez föl, a social-demokratia a vezetése alatt álló munkáskörökben közös műveltségi előismereteken kívül, első sorban a politikai kiképeztetést tűzi ki feladatául.

Ezen ellentétes irányzatok tusája között egy méltóságos és komoly hang emelkedik: „A társadalmi kérdés csak a kereszténység által oldható meg.“ Ketteler mainzi püspök volt az első, ki a keresztény társadalmi

¹⁾ Lásd Ketteler 52—53. l.

iskola zászlajára írta e jelszót, hogy hatásuktól megfoszsza ezen vad kiáltásokat: „a papok az arisztokraták és potrohos polgárokkal együtt a munkások esküdt ellenségei.” Távol attól, mintha egyéb művelődésnek csekély vagy épen kártékony befolyást tulajdonítanánk, mi is e jelszót hangoztatjuk: a társadalmi kérdés csak a kereszténység által oldható meg. Ezen tétel fejtegetésében némely tekintetben fölötte őszintéknek kell lennünk, jóllehet tudjuk, hogy a mai időkben sokan nem értik meg szavainkat. Hogy a társadalmi kérdést egyedül a kereszténység oldhatja meg, már néhány év óta többször hallottuk és olvastuk elismert tekintélyektől, de hallottuk nem igen ritkán olyanoktól is, kik nem hogy nem hatottak mélyebben a dologba, de kis ujjokat sem mozdítottak meg, hogy azt, a mit ajkuk hangoztat, megvalósítása határához közelebb hozzák.

Mert oly sok van e néhány szóval mondva, s oly kevés tényleg érvényesítve, hogy jogosan és alaposan intézik hozzánk e kérdést: Hogy van ez? miért folyt le annyi idő, míg ezen fölfedezésre jutottunk?

Mindenek előtt határozottan kárhoztatjuk Lamenais azon nézetét, mely szerént a társadalmi forradalom felélesztése- és folytatására és egyáltalán az emberiségnek kívülről befelé való átalakítására nem kisebb hatalmat, mint az egyházat illet a vezérszerep, hogy tehát az egyház mindezek végrehajtására közvetlenül van hivatva.

Őszintén s minden utógondolat nélkül fogadjuk el az egyház által határozottan kimondott valóban apostoli nézetet, hogy e kérdésben is a kereszténység útja belülről kifelé működhetik erővel, hogy Isten országa az első, a világé pedig a második.

De a kereszténységnek ezen csak közvetett tevékenységét hogyan koronázhatja siker a társadalmi kérdés döntő küzdelmében? az Ur ezt adta értésünkre: Az igazság az, mely szabaddá tesz, s az ige, mely a világot meggyőzi. Azért

a keresztény hitszónoklatot, a mennyiben az tárgyunkkal foglalkozhatik, első helyre tesszük. A szenvedő néptömegnek a társadalom előkelőbbjei ellen gyakran emelt panasza arra utal, hogy a gazdagság hatalma a szegények erejét megvásárolja és kiméletlenül kizsákmányolja a nélkül, hogy őket csak valamikép is megfélemlőleg részesítené azon szerencse- és élvben, a melyet a szegények veritéke a gazdagoknak szerez. Ezen panasz alapján indokolt, jóllehet örömmel ismerjük a sok fényelt.

A keresztény hitszónoklatnak úgy, mint a keresztény sajtónak első kötelessége tehát a keresztény erényeket és az ezekkel egybekötött kötelességet és felelősséget a gazdagok szívébe újból becsepegtetni. Az istentelen ipar épen azért, mert istentelen, kiméletlenebbül bánik a munkással, mint igavonó barmával, vagy épen valami gép kerekének tekinti, mely iránt csak annyi kötelezettséget ismer, hogy a tőke előnyére, a menyire csak lehet, megerőltesse.

Nagyhatású rajzolatot vázolt a halhatatlan és nagyérdemű Huber Győző Aimé „Janus” című lapjában (1846-ban) arról, mikép fog elbánni egy század múlva az ipar, ha így halad, az emberi cikkel. A többek közt oly nagyiparost jellemez, ki munkásait és munkásnőit mint a barmot megszámozza, eteti, és minden esetre szám szerént köti össze egymással a legényeket és leányokat, hogy a munkások kihalását megakadályozza.

A jövőnek jóllehet csak haragos költői színnel ecsetelt képét tárja az fel előttünk, a melyhez azonban korunk fájdalom! már igen sok találó vonást szolgáltat mintául. Ezen érteményben föladata a keresztény hitszónoklatnak és sajtónak a mammontisztelet ellen harcolni. Nem arról van itt szó, hogy az áldozatkészség rabláncra fűzött geniusát visszahódítsuk, mert nem nyomorék koldusok érdekében kell fegyvert ragadnunk, a mint főnebb már jeleztük; oly szent törvények védelme szó-

lít zászló alá, melyek uralma alól pártütés nélkül senki sem vonhatja ki magát; a lelkiismeret gyöngédségének visszaállítása forog kérdésben, hogy ismét vétékként s keresztényellenes bűntényként gyűlöltessék azon lelketlen eljárás, melynél fogva az ember embertársát, ki neki bérért szolgál, nem tekintí embernek s kereszténynek, hanem pusztán nyers anyagi erőnek, melynek ki-méletlen kiaknázása nem jöhet erkölcsi beszámítás alá. Minden birtokos és munkatulajdonos a kereszténység tanából mint egy eleje tartott tükörből ismerje föl abbeli sulyos, de üdvös kötelezettségét, hogy gazdagodási igényeit korlátozni, s — személyes szabadságainak sérelme nélkül — oda hatni tartozik, miszerént azok, kik érte dolgoznak, emberhez méltó ellátásban részesüljenek és pedig nemcsak munkaerejük tartama alatt, hanem később is, midőn a kimerültség korában nem szolgálhatnak többé pénzaknául.

Személyiségek, mint Londonban a roppant gazdag miss Burdett, vagy mint az amerikai Peabody, ezen keresztény kötelességet nemeslelkűleg méltatták és nemcsak pillanatnyi szükségét enyhítő alamizsna által vélték leróhatni, hanem számos millióikból ismét milliókat fordítottak öregek, betegek, szegények és munkások számára alapított menházakra.

Nálunk is sok büszke pazarfényű, ha nem is fölösleges díszépület, legalább egyszerűbb modorban emel-tethetett volna, ha mellesleg Isten templomának élő épületköveire gondolnának és a sok millióból egy csekély részt kegyes alapítványokra följánlottak volna. — Épen a magasabb osztályok vannak a kereszténység által első sorban segedelem-adásra kötelezve. Hogy azonban ezt tudhassák és megismerhessék, általános ki-képeztetésök egy részének a főnforgó kérdés tanulmányozására kell irányulnia.

És csakugyan Angolországban, Belgiumban és Franciaországban évtizedek óta a legmagasabb osztály-

hoz tartozó személyiségek fényes példaképül állíthatók föl; sőt e tekintetben Németország sem maradt hátra. Valóban a kereszténység van hivatva a társadalmi kérdés megoldására; közel kétezredéves története elég kezességet nyújt, hogy arra képes. A testvériség szelleme, mely a ker. közösségeket az első három században átlengé, oly egygyé olvadó bájvarázst kölcsönzött életközösségöknek, hogy megigézve fogta el a romlott pogányvilág lelkét. „Lássátok, hogy szeretik egymást” mondták a rómaiak és görögök, midőn a régi ker. társadalom, s ennek kapcsa a testvéri szeretet csodáit valódi fényökben megpillanták. Vajjon nem mondhatnák-e most majdnem megfordítva: „Lássátok, mint gyűlölik és üldözik egymást.”

Tekintsünk a későbbi középkorra, s ott látjuk az egyházilag fölavatott céheket és testvérületeket, melyek nemcsak buzgó imatársulatok voltak, hanem közinség, betegség, aggkor és részletes iparpangás esetén tagjaik áldozatkész, szívélyes segélyzői s ápolói. Sok századon át a Merovingiek korától majdnem egészen a saecularisatioig léteztek ily áldásdús társulatok, a katolikus ájtatosság címe és célja mellett társadalmi téren is sokoldalú szeretetműködést fejtve ki.

De hát oly végtelen nehéz volna-e korunkra nézve e társulatokat, melyek maradványai legalább igen sok helyen még ma is fön vannak, bizonyos keresztény értelemben vett socialistikus alakba önteni, úgy hogy azon tagjaik, kik ingatlan záloggal ném rendelkeznek, munkahiány vagy hitelpangás és elhagyatottságuk idején támogatásra találjanak? nem lehetne-e csekély adományok által azoknak, kik ezen testvérületek kebelében megöregedtek, a nélkül, hogy saját tűzhelyök és háztartásuk lenne, menedékhelyet állítani, hol az elaggodtak, az asszonyok, özvegyek és a nemházasultak megvonhassák magokat? Mi akadályozza továbbá a papságot és püspököket abban, hogy ezen irányban a

kezdeményezést magokrá vállalják? Hiszen él még azon egyház, mely egykor képes volt a főnemesség gyermekeit és fiait is az egyház szigorú lovagrendei öltönyének föl vételére birni és mély alázatosságban nevelni. Emberfölötti ereje, mely itt fényes sikert aratott, mint segítő, mint társadalmi vezető és tanácsadó meddő maradna-e? A jelenlegi szegényápolást őrszemmel kísérők által szerzett tapasztalat kétségtelenül arra tanít és jogosít föl, hogy a városi kath. papságot, legalább a kicsiben való alkotásokért, az áldozatkészség és sokoldalú szeretetfáradozás dicséretével tiszteljük meg. Ez nagyon természetes. A társadalmi kérdés legkevesbbé terheli a falvakat. Sok falunak egyetlenegy valódi szegénye sincs. De ugyanezen észleletek bizonyítják, hogy a jobbára gazdagabb falusi papok városi paptársaiknak nem nyújtanak megfelelő segílyt az oly nehéz társadalmi feladatban. Már pedig míg a papság ezen módon a teherben oly egyenlőtlenül osztozik, a sikeres eszközök ép ott, hol a szükség legsürgetőbb, nem fognak rendelkezésükre lenni. Mi a világiakat illeti, ezek közt épen nem a gazdagok, hanem inkább a közép és szegényebb osztály az, a mely a papnak, ha ez társadalmi alkotásokon fáradozik, tevékeny segédkezet nyújt.

Erre nézve a papok végrendeletei különös megfontolásra méltók. Az egyházi alapítványokból szerzett vagy on már a legrégibb időtől fogva jelesül patrimonium pauperum-nak neveztetik. És mégis azt tapasztaljuk, hogy szemben a socialismus és pauperismus borzasztó fenyegetésével a papok nagy hagyatékait úgy végrendeletileg, mint ab intestato nem ritkán gazdag rokonok kapják a nélkül, hogy talán néhány misealapítványt kivéve, abban Krisztus szegényeiről valamikép említés tétetnék. Örömmel s hálával gondolunk a magasztos és épen nem gyér kivételekre. De bátran kimondhatjuk azon alapelvet: a kereszténység csak úgy oldhatja meg a társadalmi kérdést, ha a papság vonzó példája kijelölte

a követendő ösvényt; erre nézve azonban nem elég elragadó fölolvadásokat tartani, hanem a fődolog, hogy mindenki leplezetlenül feleljen e kérdésre: mit tehettek eszközeimmel, s mit állásomnál fogva?

Keltsük föl legelőször a testvériség ezen szellemét a papságban és csak ezáltal a világiakban; használjuk a már Istentől kijelölt utat, a jó emberek által alapított társulatokat, a régi testvérületeket, az újabb sz. Vince- és sz. Erzsébet-egyleteket, valamint a mestertársulatokat és legényegyleteket; tágítsuk alkalmasan ezeknek hatáskörét. Ha ezt megtettük, magunk fogjuk megfontolhatni azután, vajjon üres szólam-e vagy megdöntetlen igazság azon elv: „A társadalmi kérdés csak a kereszténység által oldható meg.“

„Nem mulaszthatom el, — mondja Ketteler — hogy e tárgynál ne pendítsek meg egy eszmét. Az egyházi javak, melyeket a saecularisatio eltulajdonított, nagy értéket képviselnek. Most már jobbra a fiscushoz csatolva, jövedelmök állami kincstárba foly s az adózók terheit kevesbiti. De a saecularisatio erőszakos rablás, mely a tulajdonjog alapját képező összes elvek lábbal tiprása útján foganatosított. Az egyház e hajdani tulajdonáról örökre lemondott ugyan, de a szegények alamizsnaigényei az egyházi birtok iránt nem vonhatók kétségbe, mert ez a kánonjog szabványai és az alapítók szándéka szellemében egyuttal a szegények java. Azért az állam csak kötelmét teljesítené, ha az elrablott birtokot némi kárpótlás fejében szegényalappá változtatná. Ezen eszme igen korszerűtlennek látszik, de a benne rejlő igazság megfontolásra méltó.“¹⁾

A társadalmi működés második feladatának azokra kell irányulnia, a kiken segíteni kell, t. i. a munkásokra, vagyontalanokra és szegényekre. Ők viszonyítva a szerencsésekhez szerencsétlenek, de nem mindig ki-

¹⁾ i. m. 15. l.

zárólagosan helyzetők nyomora, hanem gyakran önhibájok miatt. Sok esetben leginkább ők magok okai annak, hogy inségök nem enyhül, de folytonosan növekedik. Itt értékesíthető a papok s világiak fáradozása másod sorban. A legelső teendő mindenesetre arra irányul, hogy a munkások s munkásnők ismét gyakorlati keresztényekké legyenek.

Ezeknek ezrei régóta vasárnapi keresztények sem többé. A templom belsejét már évek óta nem látták. Persze az is igaz, hogy igen soknak tisztességes ruhája sincs, hogy vasárnap a templomba mehessen. Ez faluhelyen hihetetlennek látszik, de a nagy városokban igenis tudva van. Sőt kisebb városokban is tapasztalhatjuk, hogy gyermekek, öregek és betegek meztelenül vagy alig befedve henteregnek összegyűrt szalmából álló fekhelyökön; hogy sok családanya már nem képes az emberek előtt tisztességesen megjelenni, és a családapa szurtos dolgozó ruháiban legfőlebb a műhelybe mehet.

A nyomor és meztelenségnek ily fokát még oly helységek és városok szegényei között is találhatjuk, hol a látszat szerint igen nagy keresztény érzelem és gyakori egyházi ájtatosság uralkodik. Tanítsuk mindenke előtt ezen embereket arra, hogy Istenhez térjenek. De ezt ne a merő tanítmány útján kísértjük meg, hanem járjunk azon úton, a melyen a mi édes Urunk is megszerezte és megnyerte a lelkeket, a tetteges szeretet útján. Keressük föl a föld mostoha gyermekeit, mint Isten fiait, annak nevében, kiről irva van: „Körüljárt, jót cselekedve.“ Bánjunk a szegényekkel mint keresztényekkel, akkor ők is, legalább némelyek, készséges hallgatókul szegődnek hozzánk azon reményben, hogy mi őket ismét keresztényileg hinni és keresztényileg élni tanítjuk.¹⁾

---

¹⁾ Az alsóbb osztályok romlottságának s az abból eredő végtelen

Mit ér a munkásnak a hangzatos szólam : gyűlés, könyvtár, hangverseny, színház, családi ünnepély stb? A munkásosztály épügy bir boldogság utáni benső ösztönnel, mint a gazdag tőkebirtokosok, gyártulajdonosok és pénzes emberek, kik e vágyakat naponta a legkeresettebb élvekkkel, melyeket e világ csak adhat, törekesznek kielégíteni. Azonban hangverseny, családi ünnepély és könyvtár korántsem csillapítja boldogság utáni szomját. Ha a földin kívül más élv és más lét nincs, akkor az összes emberiség nagy többsége nyomorult, szerencsétlen és gyötrelmes emberekből áll, kiknek egyetlen egy gondolat sem adatott, melynek segítségével létöket s létökben az ellenmondást kimagyarázhatnák. Ők is emberek, mint a gazdagok; a boldogság szükségét érzik, mint amazok, és mégis minden élvezettől hetenként egy óra kivételével, melyet családi ünnepélyen vagy előadáson

nyomornak legfőbb oka Angolországban azon közönyben rejlik, melylyel az anglikán és a többi eretnek felekezetek papsága a munkások érdeke iránt viseltetik. Katholikus tartományainkban fogalmat sem alkothatunk magunknak azon hitközöny és tudatlanságról, melyben az angol nép dúsan javadalmazott papságának e hibája folytán fetreng. Kay kemény kifejezésekben rója meg az anglikán papságot tehetetlensége miatt, melyet a szeretet erényének gyakorlása s a szegények tanítása körül árul el. „Nincs oly papságunk, mely erőt érezne magában naponként és örmest fölkeresni a legsötétebb zúgokat; oly papságunk, melylyel a szegény ember félelem és tartózkodás nélkül közlekedhetnék, mely előtt fájdalmait leplezetlenül kitérhetné azon meggyőződéstől lelkesítve, hogy tőle megértetik és szeretettel fogadtatik. Városainkban a legtöbb szegénynél a lelkipásztor soha vagy oly ritkán fordul meg, mint bármely más idegen. Sőt ha a szegény a pap látogatásában részesül is, ennek rangja és életmódja oly magasan fölötte áll, hogy szükségkép át kell látnia, miszerént egyházának szolgája szükségait és keserveit meg sem értheti. A lelkipásztor tehát mindig a gazdagok és nagyok látogatásánál érzett zavar és kényelmetlenséggel fogadtatik a szegények hajlékában. A lancashirei munkások azt szokták mondani: „Angolországban nincs egyház a szegények, hanem csak a gazdagok számára.“ Social condition of the people I. k. 592.1.

töltenek el, meg vannak fosztva s azonfelül kénytelenek arcuk verejtékével az élvezetek ellenkezőjét, a fáradalmas munkát folytatni, hogy csekély fizetésért másoknak azon bőséget szerezzék meg, melyet ők nélkülöznek. Az ily munkás egész élete kell, hogy megfejthetlen talány, embertársai jogtalansága gyanánt tűnjék föl, mely őt okvetlenül gyűlölet s irigységgel tölti el azok iránt, kik ezen javak részesei. Száz meg száz gyármunkás dolgozik, hogy az őket talán hitőkben megcsalt gazdag gyártulajdonosnak a földi lét valamennyi kényelmét megte-remtsék, ki benső boldogságra törő ösztönének kielégítésére egy napon több földi élvezet él át, mint szegény munkásai ugyanazon vágygyal egész éven át.

Képzeljük végül az ily munkást élte alkonyán. Mit kell akkor gondolnia a természet felől, ha mindazon munkanapokat, fáradalmakat, szenvedéseket, a fáradalmas munkában eltöltött azon ezer meg ezer órát, azt a sok koplalást a mérleg egyik serpenyőjébe veti, a másikba pedig azt a pár morzsa ugynevezett földi örömet, mit részegeskedés és szitkozódás alatt élvezett, és most kénytelen felkiáltani: Létem véget ért; élethossziglan kimondhatlanul sovárogtam boldogság, béke s nyugalom után; be kell ismernem, hogy ez ösztönt a természet oltá belém; hiszem, hogy e földi javakon kívül más nem létezik ez ösztön kielégítésére; én azonban mindezen javaktól — melyek egyedüli javak — meg voltam fosztva; tehát egész létemet elhibáztam s maga ezen létem előtttem megfoghatlan talány.¹⁾

Azért mindenek előtt önmegadásra és türelemre kell a munkást sarkalnunk. De hasztalan lesz minden törekvésünk, ha a pusztá szónál megállapodunk s nem igyekszünk a legégetőbb szükség némi enyhítésén, melynek folytán a munkások helyzete oly nyomasztóvá vált. Itt gyakran igen kellemetlen fölfedezésekre jutunk.

A férfi kétségkívül keveset szerez, de annál töb-

¹⁾ Ketteler, i. m. 126—128. l.

bet prédál el iszákossága által. A mit kötelesség szerint béréből családja számára haza hozhatna, azt önmagára pazarolja el. Arra törekedjünk, — s ez igen nehéz munka! — hogy ezen családpusztító családapákat keresztény kötelmökre tanítsuk. A tapasztalás bizonyítja, hogy e tekintetben a részegesek — e házi zsarnokok — által valóban égbekiáltó vétkek, feleség és gyermekek elleni büntettek követtetnek el. Sokan nyereségök- és eltompult lelkiismeretöknél fogva nemis tudják magokat más vétkekről vádolni, mint hogy némelykor káromkodtak és vasárnapokon nem jártak templomba. Igen súlyos és meggyökerezett baj az, hogy sokak öntudatából épen a legközönségesebb keresztény kötelességek is eltűntek, hahogy abba valaha helyesen beoltattak.

Egy körülmény nagy hordereje miatt különös figyelmet érdemel, s ez a vásár- és ünnepnapok megszentelése. A vasárnap az, mely összegyűjti a kereszténységnek minden erőit, hogy az anyagi élet rabszolgasága fölött babért szerezzen a szellemi élet szabadságának. A vasárnap az, melyen minden munka közben történt lemondás meghozza édes gyümölcsét; a mikor a léleknek Istenével való benső, szabad, nyugodt társalgásában minden fáradság örömmé változik. Árnyas virány a vasárnap az élet sivatagán, hasonlóképe s előize ama földöntúli boldogságnak, melyben az ember tevékenysége Isten végtelen szeretete s kegye folytán le-
rázza magáról a fáradozás békóit.

Azon forrásból, melyből az ember szive és lelke fölüdül, a test is új erőt merít. Az ember ereje és a hétnek hat munkanapja közt bizonyos titokszerű kapocs létezik, melyet a tudomány manap mint tényt kifejezhet ugyan, de melynek szükségét és törvényeit csak a természet bölcs Alkotója ismerhette és alapíthatta meg a lét kezdetén.

A vasárnap megülése által erőben nyerve, fölüdülve s fölvidulva fog az ember új kedvvel a kemény

munkához, melynek keresztjét egész sirjáig kell hordoznia. Fölbátorítva az élvezett lelki vigasztól, napi munkáját könnyebben végzi a jövő vasárnap örömei reményében. Így halad munkáról munkára, reményről reményre azon pontig, mely minden emberi munka- és reménynek végcélja, a hol háborítatlan nyugalom áll be. De lássuk, mire fordítja a munkás e megbecsülhetlen órákat. Hétköznapi többnyire nincs a pazarlásra elég ideje. De vásár- és ünnepnapon eldorbézolja, mit a héten át keresett.

Midőn 1849-ben Londonban Ashley lord a vasárnapi nyugalom társadalmi jelentőségéről pályakérdést tűzött ki, 1005 dolgozat érkezett be. De nem a pályamunkák nagy számának, hanem az ezáltal előidézett szellemi mozgalomnak, a mely hatalommá nőtte ki magát, tulajdonítható a vásár- és ünnepnap legkirívóbb botrányok elleni erélyes föllépés s azok egy részének megszüntetése.

De mihez fogjon vasárnapon a munkás? Lakása szennyes és kietlen. Az istenitisztelet gyakran rövid vagy nem is érdekli; tobzódásra pedig városokban úgy mint falún minden lépten-nyomon kínálkozik alkalom.

Szemben a veszélyek e tömkelegével azon kérdés merül föl, mily módon lehetne a munkás emberben is vasárnap keresztényhez méltó hangulatot ébresztetni, azt gondosan ápolni? Az egész napot nem töltheti imával és e mellett az Úr nyugnapja egyáltalán az emberek fölüdülésére is van szentelve.

Franciaországban vasárnapi időtöltés céljából a katolikus kaszinók szervezetéhez hasonló gazdászati patronatusokat alapítottak, melyekben olvasótermek, időszaki zene- s fölolvadásokról igen tapintatos és kielégítő módon van gondoskodva. De e patronatusok az emberek hajlama ellenében, midőn ivásra és tobzódásra nyílik alkalmuk, csak a tömeg közönyével vívott leg-

makacsabb küzdelmek árán tengődhetnek és ennél fogva igen csekély eredményt mutathatnak föl.

Adjuk vissza a munkást családjának, ébresszük föl benne a családi élethez való ragaszkodást, s közvalamint magánúton igyekezzünk oda hatni, hogy illetelmes szórakozást és ápolást nyerhessen saját tűzhelye mellett, neje és gyermekei körében. Javítsuk a munkások lakásait; adjunk közéjük vonzó, épületes olvasmányt, melynek kedvéért otthon maradjanak. Az is megtörténhetik, de csak kivételkép, hogy a munkások, különösen a nőtlenek, az esteli órákban társas összejöveteleket rendeznek. Ily módon a társadalmi baj, a családokat pusztító korcsmai tivornyázás, ha nem is szűnik meg rögtön, de mindenesetre sokat veszít ingeréből.

Még egy célszerű s hatásaiban páratlan szokásra akarunk utalni. Németország, Anglia, Skóthon, Belgium, Franciaország és Északamerika katolikus templomaiban és kápolnáiban, különösen a nagyiparkerületekben és ott, hol a munkások lakóhelyei elterülnek, esti szent beszédek és istenitiszteletek tartatnak és pedig későn (8 órakor), melyeket közönségesen szentséggel való áldás, rövid beszéd vagy vallási oktatás követ s zár be. Ezen esti ájtatosságok mintegy fél vagy háromnegyed óráig is eltartanak. Szorosan azon órák körül kezdődnek, mikor a munkás közönségesen korcsmába megy. Vajjon mindenkor közönyösen fog-e elmenni a nyílt és fénypompában ragyogó szent hely előtt? A nemesebb szívű férfiú s a gyöngédebb lelkiismeretű munkásnő nem oly könnyen s nem állandóan taszítja vissza a meghívást, kivált ha a belső kegyelem egy szikrája, vagy a gyermekkor kedves emléke villan meg lelkében. De nem csupán a jámbor, hanem néha talán a korhely is bemegy a templomba, ha azt nyitva találja.

Az egyház s a nép önzetlen barátai fájdalmas megütközéssel kénytelenek tapasztalni, hogy az esteli

órákban igen sok helyen, kivált városokban, minden korcsma nyitva van, de templom egy sem. Nem méltánytalanság ez? A déleesti istentisztelet hétköznapiakon úgy mint vasárnap oly időben tartatik, a mikor csak jómódú emberek látogathatják, kiknek az imán kívül egyéb dolguk nincsen. Azon órában pedig, midőn a munkás vagy munkásnő a gyárból kiszabadult és hogy kimehessen, előbb okvetlenül megmosdott, tisztán öltözködött, egyetlen egy templomban sem végezheti ker. kötelmeinek teljesíthető részét, még a nagy ünnepek előestéjén sem.

A ker. befolyás harmadik feladata a munkások és munkásnők személyes vezetését illeti. A kereszténység lemondásra tanít és egyházunk szellemi kincstára a leghathatósabb eszközökben bővelkedik, melyekkel a lemondás eszméjét bármily viszontagság-s munkateljes körülmények között is kedvessé s áldásossá varázsolhatjuk.

Jelenben a munkások nyomorának legdúsabb forrását, mint már előbb is említők, a fiatal embereknek korai önállóságra irányuló idéetlen törekvése képezi. A munkás nem riad vissza attól, hogy nyomorult bére mellett külön lakásra és családra ne tartson igényt. Itt kell tehát a ker. önmegtagadás hatalmának befolyását gyakorolnia. Természetes, hogy itt sem elég mindig csak mondogatni: „Tagadd meg magad,“ hanem teremtetleg és megmentőleg kell felkarolni az ügyet; a szeretetnek menhelyeket kell teremtenie, a hol a munkások és munkásnők jó, erkölcsi szempontból megbízható szállást és agg korukra szeretetteljes gondozást találjanak. Mert jelesül a szegény sorsú cselédek közül ezren meg ezren vannak azon aggodalomban, hogy y mit lesznek teendők, ha majd gyengélkednek és megöregszenek. Ki fog egy koros leányt vagy aggastyánná lett munkásnőt fölfogadni? Azért, noha csak szükség és a mindennapi kenyér szükéből származó „létérti küzdelem“ vár reá alapítandó tűzhelyénél, ezt mégis bizonyos

ellátásnak gondolja, viszonyítva a magánosok sorsának teljes bizonytalanságához. E félelem teszi kíváncsossá, sőt kényszerűvé a házasságkötést és így a proletár háztartások szaporítására vezet. Ellenben, ha a vénülő hajadon, a beteges vagy az aggkorhoz közeledő munkás tudná, hogy valamely ápodában menhelyet találhat és nem kell majd aggódnia, ha már keze reszket és szeme gyöngül, akkor azontanács: „Ne házasodjál mert még nyomorultabb leszel“, némely okos és ker. munkásnál és cselédnél komolyabb és sikeresebb eredményeket mutathatna föl.

A szabadelvű nagy párt, noha a keresztény adakozásokat csak azért, hogy magasztalt önszegélyezését előtérbe állítsa, nagy nehezteléssel fogadta, a keresetképtelen munkások számára szükségelt intézetek alapítását most mégis tevékenysége keretébe akarja szorítani. E tárgy azonban mint eddig, úgy a jövőben is mindenekelőtt a kereszténységet, az egyházat és a felebaráti szeretetet illeti meg. Majdnem valamennyi telek, ház, intézet, melyek a keresztény Európában jelenleg e célt segítik elő, a kereszténységnek és jótékony szellemének köszönik létüket. A mit ehhez képest a humanizmus létesített, jelentéktelen. Az egész keresetképtelenné vált s idegen segélyre szorult munkásosztály most is a kereszténységnek, habár annak áldásait gyakran többé már el nem ismeri, köszöni mindazon segélyt, melyet a szegénység számos menhelyein, kórházakban, szegények házában, rokkantak intézetében stb. talál. Ilyen s hasonló intézetek számára a keresztény szellem nemcsak telkeket ajálott meg, hanem azok belső berendezését, az ellátást, melyben a keresetképtelen munkás ott részesül, egyedül a kereszténység képes oly módon létesíteni, hogy a szegények nyomorán enyhítve legyen. A segély nélküli munkásnak, mint már említők, a fölvetel bizonyos intézetbe még korántsem valódi segély, hanem az a fő, hogy jó ellátásban és szeretetteljes bánásmódban része-

süljön. Hiszem különben, hogy kedvező viszonyok között itt-ott bizonyos ideig, nevezetesen egyes kiváló személyiségek befolyása s ezek élettartama alatt sikerülend a humanizmusnak is az ilyféle intézeteket a jó belső berendezés bizonyos magaslatára emelni. Már a versengés a ker. intézetekkel kényszeríti őt ereje nagyobb kifejtésére s egyes mintaintézetek felállítására ösztönzi, melyek talán nagyobb fényvel rendeztetvén be, látszatra hasonlódhatnak amazokkal. Azonban természetfölötti erő s a kereszténységben letett isteni kegyelem nélkül a világboldogító összes pártok törekvése sem egészben, sem nagyobb részben sikerülni soha sem fog, hogy t. i. a keresetképtelen munkásokat a különböző intézetekbe való felvétel mellett oly bánásmód- és ellátásban részesítsék, mint a kereszténység. Mert a kórházak és tápintézetek belső berendezése szerfölött nehéz. A keresetképtelen munkás úgy is a kórházzal mindig gyámoltalanabbá válik, testileg lelkileg egyaránt elgyöngyül és így mindig nagyobb mérvben szorul segélyre. Emellett az előélet ballépései, szevedélyei, vétkei, szokásai mindinkább mutatkoznak. A tisztasággal ellenkező vétkekre való hajlam gyakran megdöbbenő mérvben, renyheség, házsártosság stb. itt rendszeresen találkoznak. Nincs ház, hol az emberi természet összes gyarlósága annyira kidomborodnék, mint az ily intézetekben, Ki itt kitartani s mindezen lelki és testi gyengeségeken felül akar emelkedni, oly szívvel kell oda mennie, melyet a csupán emberi és földi szeretetnél magasabb rendű tölt el. Hol ez nincs meg, ott a legjobbat akaró gondnokok is a sok rosszal szemben lassanként ellankadnak, az emberi gyarlóságot megszokják s végre bánásmódjuk által a fensőbb felebaráti szeretet törvényei megsértésének veszélyébe kerülnek. A mennyire éltemben hasonlítottak intézetek ismeretére jutni alkalmam volt, meggyőződtem arról, hogy dacára a felügyelő hatóságok által túlzott mérvben kibocsátott sokféle hu-

manus alapszabályoknak, a tisztán világi kezek közt levő intézetek nagyobbára a belberendezés kiáltó hiányait viselik magokon és hogy a legtöbb közölők a gondozatlanság oly állapotában van, hol egyrészt pizok, rendetlenség és korhelység uralkodnak, másrészt pedig mindezen nyomort érzéketlen közöny fedezi.

A szegény betegek és rokkantak naponkénti gondozása és évekig tartó ápolása oly fáradságos foglalkozás, hogy az önmagára utalt emberi természet arra elégtelen. Maga a szülői és gyermeki szeretet is próbára van téve e tekintetben hosszan tartó betegségek és aggkóros senyvedések alkalmával. Mily kevés elaggott atya ápoltatik szeretetteljesen gyermekei által csak azért, mert a gyermeki érzet az évekig tartó nyomor által többé kevésbé eltompíttatik! Minő lehet tehát azon ápolás — melyre gyakran még a gyermeki szeretet is elégtelen — midőn olyanok teljesítik, kik egyedül kenyerkeresetből adják magokat e foglalkozásra? Egyedül a Megváltó által az emberi szívbe öntött természetfölötti szeretet képes arra erőt nyújtani, hogy az emberi nyomor menhelyein a szegények oly tartós és szeretetteljes gondozásban részesüljenek, mint a hogy azt a szegénység valóban követeli. Jól tudom, hogy a liberalismus egyik pártja összeesküdt a kath. szerzetesnők által gyakorolt ker. irgalmasság elleni bujtogatásra. Hisz annak netovábbját a közelmúlt évek alatt először Bécsben, azután Augsburgban, végül itt Mainzban már elértük. Azt is tudom, hogy e bujtogatás nem a szegény, beteg és szükségben levő munkások iránti szerető gondoskodásból, hanem kizárólag pártérdekből történt; tudom, hogy e bujtogatásnál igaztalanabb, inhumanusabb és embergyűlölőbb irány nincs a világon. Mainzban saját szemeimmel láttam s így szemtanúként szólhatok az alávalóságról, mely csupán a vallás iránti gyűlöletből munkálatba vette, hogy a rokkant- és kórházakban táplált szegény munkásoktól elvonják a leg-

szeretetteljesebb ápolást, mit e föld adni képes. A kereszténység és egyház azonban minden bujtogatás dacára tovább is szeretettel folytatja a keresetképtelen munkások irányában az irgalmas samaritán szerepét és ez által a munkásosztály szükségei enyhítésének feladatát részben legalább megoldandja. Az egyház szegény- és betegápolói a munkásosztály valódi barátai, kik a betegek ágyainál szaz elaggottak gondozásában több szeretetet tanúsítanak, mint a szabadelvű párt fecsegői összevéve, kiknek szeretete csak szólamokban s keresztényellenes gyűlöletök nyilvánításában mutatkozik.

Hogy a keresetképtelen munkások gondozása mennyire tartozik kizárólag a kereszténységhez, megcáfolhatlanul kitűnik abból, hogy a főnemmagasztalt őspogányság műveltsége, a görögöké épugy, mint a rómaiaké, azt épenséggel nem ismeré. Újpogányaink nincsenek azon helyzetben, hogy az őspogányság korából a rabszolgák kimondhatlan nyomorának enyhítésére szánt csak egyetlen intézetet is fel tudnának mutatni; nem képesek az összes pogány írónál egy vonást sem fölfedezni annak bebizonyítására, hogy a pogányságban mégis legalább e tevékenység és gondozás tudata létezett. Ez valóban jellemző s kiváló figyelemre méltó. A segélytelenek gondozása mint a múltban, ugy a jövőben egyedül a kereszténységet és egyházat illeti meg. A humanismus utánozhatja őt némileg, azonban, mit ő létesít, mindig csak szánalomra méltó torzkepe leend a kereszténység ez irányú működésének. Ellenben az időviszonyok hatalmasan ösztönzik a ker. lelkeket, hogy célszerű intézetek alapítása által a keresetképtelen munkások gondozását ily módon segítsék elő és egyuttal époly sürgősen felhívják a kath. szerzeteket, melyek ez intézetek vezetését eszközlik, hogy Krisztus szeretetének erejével a szegény elaggott és beteg munkások irányában oly mérvű szeretetet fejtsenek ki,

mely hatalmával a hazugság szellemét megszegy-
nítse.¹⁾

Ideje már, hogy az enemű ügyek és tervek iránt közérdekeltséget támaszszunk s azokat különösen a jó-
módú osztály köreiben ismertessük, socialis horderejüket
feltüntessük. Csakhogy a tapasztalat tanúsága szerint
ezen leleplezések nem tartoznak korunk kedvenc esz-
méihez.

Ennyi, úgy hisszük, elég jelszavunk igazolására :
„Csak a kereszténység oldhatja meg a társadalmi kér-
dést.“ A gazdagok közt keresztényekre van szükségünk,
a szegényeket keresztényekké kell tennünk, és Istent
kérnünk, hogy küldjön férfiakat, kik az emberek nagy
tömegét a szegények iránt szeretetre gyulaszszák, fér-
fiakat, kik azon küldetéssel birjanak, hogy a socialis
tűzvésznek a társadalom talaja alatt lappangó üszkeit
a katholikus szeretet harmatával eloltsák.

---

¹⁾ Ketteler i. m. 106—111. l.

20. §. Segéd- és képzőeszközök a kis kézműipar számára. — A nőkérdés.

Ha az emberiség különböző állapotjaiban, tehát a munkásosztályok körében is a vallási művelődésnek, vég-eredményében tekintvén azt, elsőséget tulajdonítunk, távol vagyunk attól, hogy az oktatás egyéb módjai és törekvéseinek jelentőségét és azoknak társadalmi üdvös hatását tagadnók.

Csupán az a kérdés merülhet föl, mily célokat tartson szem előtt a terjesztendő oktatás és művelés a munkásosztályok között? Itt is a figyelmet ama lényeges különbségre kell irányítanunk, mely a még főnálló kisebb kézművesség és a gyármunkások tulajdonképeni csoportjai között létezik. A kis kézműipar Németországban, ugyszintén Franciaországban is, kevésbbé azonban Angolországban, a műhelyek s a mesterek és segédek egyleteinek ezreiben a nagyipar mellett még mindig tevékeny. Bizonyos, mint ezt kimutattuk, hogy a pusztító erők, melyek a kis kézműipart fenyegetik, hatalmasak.

Az összes- és a nagyipar megváltoztatására irányzott törekvés mindenütt ijesztő mérvet ölt. Innét van az, hogy a kisipar önállóságának, a mennyire csak lehetséges, pártját kell fogni, és a kisebbszerű mesterek- és segédeknek a munkaalakjokban részben már elvesztett területért kiképzés útján megfelelő kárpótlást

adni. Az eszközök megválasztásánál főtekintettel kell lennünk arra, hogy általok a tehetségesebb fiatalok magoknak oly ismereteket szerezhessenek, melyek alapján az egyszerű bémunkások alacsony sorsát még jókor kikerülni vagy legalább abból rövid idő alatt kivergődni képesek legyenek. A mire nézve nemcsak egyes ismeretek, milyen a történelem, földrajz s kivált a számtan és francia nyelv tanítása kívántatik, hanem szakiskolák fölállítására, melyekben az ifjabb mesterek és segédek illető iparmunkásságuknak megfelelő magasabb ügyességre szert tegyenek. Ezért a már jelenleg nagy számban fenálló intézetek u. m. az ipartanodák, szövő-, rajz- és műtanodák a házi ipar és a kis kézműipar ápolása s fejlesztése ügyében megbecsülhetlenek. Csodálatos jelenség, hogy azon iparkerületekben is, melyek kiválólag gépipart üznek, e mellett maga a kézimunka is talált foglalkozást. Azon nagyszerű gőzszövőkön kívül van például Franciaország, Belgium- és Észak-Németországban, továbbá Bádén-, Bajorország-, Würtemberg-, Svájcban és egyebütt még ezer és ezer házi szövőszék, melyeken házivászon, posztó, selyem és szalag készül, még pedig meglehetősen sikerrel.

Legkedvezőbb helyzetnek ezen házi ipar mellett azon családok örvendenek, melyek mellesleg némi mezőgazdaságot is folytathatnak. Ezen házi ipart megjavítani, azt jó minták szétosztása és a nagyipartól eltanult különféle mesterfogások közlése által felsegíteni, még igen köszönetérdemlő feladat.

A francia egyesületek nagy gondot fordítanak a házi ipar szorgos ótalmára. Meleg felszólalások történetek az iránt, hogy a nagy gyárok munkája bizonyos alkatrészekre osztassék s ezekből legalább az előmunkák családi körökben végeztessenek.

Az oktatás befolyása ellenben a tulajdonképi dijmunkások tömegére sokkal csekélyebbnek látszik és sokkal nehezebben is érvényesíthető. Csak egyes sze-

rencsefiaknak sikerül ezen osztályból, kitűnő ismeretek megszerzése által, magokat az üzletfőnökség és művezetőség magasabb állásaira, vagy — a mire nézve egyszersmind példákat is tudunk felmutatni — gyártulajdonosokká felküzdeni. Az oktatás hatása kiváltképen ezen osztályokban erkölcsnemesítő s e mellett kedélyvidítő legyen; ez utóbbi azért, hogy a munkás ama kevés szabad idejét is, melylyel rendelkezik, olyképen töltsse, miszerént gépszerű napszáma körén kívül, mint ember és keresztény nemcsak hason- de más és magasabb rangú keresztény testvérei közepett is magát olyannak ismerje, és érezze, mint ki figyelembe vették és tiszteltetik.

Ez okból Észak-Németországban a munkásosztály érdekében mulató- és tanítóegyleteket alapítottak. Ezen egyletekben a munkások számára mindenekelőtt oktató, azután pedig nemesen felvidító olvasmányokról is gondoskodva van, hogy így az erkölcsmételyező korcsmai lélettől elvonatván, szellemi látkörük szélesbüljön és tisztuljon. Angolországból érkezett tudósítások szerint ott ezen oktató és képzőegyletek oly haladásnak örvendenek, hogy bennök közönséges gyármunkások nemcsak magasabb rendű olvasmányok felfogására és megértésére, hanem műremekek méltatására is képesítették. Némely ezen egész Angliában szétágazó egyletek közül százezerre menő tagot számlál, és az egyes testületek egész Angliában körülbelül ugyanazon alapszabályok szerint igazgattatnak.

Ezek közt legnevezetesebb az ugynevezet „Barát-ság-egylet“ (Friendly Society). Nem egyéb ez egy társaságnál, a mennyiben minden erővel arra törekszik, hogy a hozzátartozóitól megtakarított s összegyűjtött tőkék gyümölcsöző befektetése által, a munkások önálló üzletviteléhez megkivántató pénzeszközt szerezzen — továbbá mint képző társulat egyleti házakat emel, hol a tagok a rendelkezésökre álló hirlapok-, könyv- és

műgyűjteményekből állásuknak megfelelő szellemi tápot nyernek. A „Friendly Society“ az egyesült királyság területén átlagos 5 millio font sterling évi bevétel mellett közel 2 millió tagot számlál. Ennek és másoknak segítségével az iparvárosokban műtanodák és iparmusaeumok, nemkülönben ének- és zenekörök is nyitattak a munkásosztályhoz tartozó egyének és családok számára. Ily módon a nemesítő műélv, a szellemi vívmányok és kincsek élvezete, mely különben csak a felsőbb osztályok kiváltsága, a gyármunka egyik legmegrontóbb következményének is gátat vet, t. i. a kedélyvilág sivárságának, mely a folytonos gépies foglalkozás csaknem elkerülhetlen eredménye.

Néhány év óta csodálatosan gazdag irodalom által fölkarolt s szerfölkött fontos tárgyat képez jelenleg a társadalom terén az ugynevezett „nőkérdés“. ¹⁾ Ezt azonban nem kell egy más, a maga nemében szintén igen nagy fontosságú nőkérdeessel összetéveszteni, azzal t. i. mely a nők, különösen a családanyák gyári alkalmazására vonatkozik, midőn kiragadtatva szerény házi körükből, a nagyipar zajos munkahelyiségébe kerülnek. Az itt jelzett „nőkérdés“ tárgyat ama sok ezer, sőt százezer nőszemély nyomorult állapota képezi, a kiknek hajadon vagy özvegy állapotukban semmi más élelmi forrásuk nincs, mint két kezök munkája.

Mint egyáltalán minden a társadalmi kérdésnél, ugy itt is a tényállás leghelyesebben számok által, te-

---

¹⁾ A legújabb és legfontosabb idevonatkozó művek s röpiratok: Weisz „Der Nothstand unter den Frauen, und die Abhülfe desselben“. Melléklet a „Nőkérdés“-hez. Berlin 1870. — Daul: „Frauen-Arbeit“. Altona 1869. — Holtzendorff: „Ueber die Verbesserung in der gesellschaftlichen und wirthschaftlichen Stellung der Frauen“. Berlin 1870. — König N.: Zur Charakteristik der Frauenfrage. Lpz. — Goldschmidt Henriette, Die Frauenfrage eine Culturfrage“. Leipzig 1870. — Büchner Luiza: „Prakt. Versuche zur Lösung der Frauenfrage“. Berlin 1870. — Hirsch Jenny értekezései az „Arbeiterfreund“-ban 1866) VI. 188. és „Eras“ című nemzetgazdasági évkönyvben I. 69.

hát statisztikai kimutatások után tehető szemléltetővé. Így többek közt Nagy-Britanniában biztos adatok szerint átlag 2 millió nőszemély létezik, kik mindnyájan, hogy magokat fentarthassák, kizárólag sajátkezü szerzeményre utalvák, és mint varró-, divatárus-, gyárimunkás-, és nap-számosnők, sőt a legközönségesebb szolgálatokban is, mint rongyszedők és útcaséprők élnek. Azon aggasztó gondolat, hogy öreg korukban ellátás nélkül maradnak és senki sem szegődtteti őket szolgálatába, eltekintve egyéb kevésbé menthető okoktól, a szegénysorsú leányzók ezreit oly házasság-kötésre bírja, melynek nász-ünnepélyénél már is beköszönt a nyomor, a miből azután az ugynevezett proletariatus legborzasztóbb szaporodását nyeri. Ámde ez még csak a bajok legkisebbike. Bármily utazó tanúskodhatik az ó, sőt fájdalom! az új világ nagy városaiban lézengő, minden keresettől megfosztott leányzók és asszonyok nagy számáról, nemkülönben azok nyomora- és az ebből eredő kísértések- s valóban hajmeresztő megbecstelenítésekről. Hiszen magában Berlinben 100 özvegy közül 80 alamizsnából élődik.

Ezen magokra hagyott nőszemélyek tömege folytonosan új tömeggel szaporodik minden néposztályból, még a legelöllebbeket sem véve ki. Balsors és bűn, a pénzértékének csökkenése és a fényűzés elharpózdása, de különösen a nőnembeli fiatalság ferde nevelése karöltve működnek közre, kivált a nagy és közép-szerű városokban a nővilág ezen „keresetnélküli“ személyeinek csaknem ijesztő szaporítására. Az alsóbb osztályok leányainál sokkal szomorúbb képét nyújtják a nyomornak az ugynevezett államszolgák és kisebb tisztviselők árvái. A jövedelem a családapá életében is közönségesen takarékos háztartás mellett sem enged semminemű megtakarítást, az özvegy és gyermekei netaláni nyugdíja pedig a nép mondása szerint, rendszeren „keves az életföntartásra, de sok az éhenhalásra.“

De nemcsak az örökség és ellátás nélkül maradtak száma, mely már oly nagy és még folyton nő, emeli a nőkérdés fontosságát; ennél súlyosabb gondot és aggodalmat kelt a nép és szegények barátjában a női munka átalakulási iránya és körének ezáltal előidézett megszorítása.

A nő legősibb időktől fogva, már természetszerűen is, fonás-, szövés-, és varrásra van hivatva. Mint háziasszonynak, jövő hivatását találóan jelzik a nászkocsin díszelgő bölcső mellett a guzsaly, orsó, vagy pedig a rokka.

Boldogok azon nők és hajadanok, kik az élet szükségleteivel kellőleg el lévén látva, egy boldog család kebelében csak mellékóráikat töltik el azon női szorgalommal, melyről a költő így énekel:

... munkál keze egyre,
Percig se pihenve,
S mert rendszerető,
Szép birtoka nő.

Szekrénye fiókiba tölti a kincset,
Orsója zajong, mit ügyes keze pörget;
Szekrénybe, a mely fényesre kifent,
Gyűjti a gyapjat, a hószinü lent.¹⁾

Mennyire másképp áll azonban a dolog azon nők- és hajadanokkal, kiknek egyedüli tőkájök s kizárólagos élelmi forrásuk a tű, rokka vagy szövőszék!

Az angol divatárús- és varrónők sorsa a híres „Song of the shirt“ által szép alagrává lett; példányképpül szolgálva egy oly létnek, mely legvégsőbb megterhelésben és legnagyobb inségben keservesen s

¹⁾ Dal a harangról. Fordította Schemiz K. „Remény“. 1870. ápr. 30. A nőkérdés egy részének megoldása a kath. egyházban levő „zárdanők és irgalmas nénék“ kolostori hivatása által, protestáns körökben is az ugynevezett „Diakonissen-Schulen“ kísérleteivel valódi méltatást és utánpótlást idéz elő. —

idejekorán semmisíti meg önmagát. Az öltöny- és fehérneműkészítéssel foglalkozó francia varrónő kedvező esetben legkevesebb 13 órai munka mellett, naponként csak másodfél, legfőlebb két francot képes szerezni; közönséges himzés és tűzés egy ügyes kéznek sem hoz be többet 75 centimenél (31 kr). És ezek még jó díjak, ha ugyanis sok a munka és keresettek a munkások. Németországban egy varrónőnek darabszám vagy napimunka után járó szerzeménye, hacsak nem rendkívüli ügyes és művészileg gyakorlott, alig fele egy francia varrónő kereseténél. Házi fonás és szövés által a nagyüzletekkel szemközt még a legszükségesebb kenyérfalat is csak kivételesen szerezhető meg. A közönséges vászonszövést és gyapot vagy fonalhímzést, még a „szegények foglalkozó-intézete“ és a jótékonyági egyesületek is csak napi 6—8 krral díjazzák.

Most azonban a dolgozó nőintézetek ily feleslegéhez még a varrógép versenye is járul. A legtökéletlenebb szerkezetű varrógép legalább is 5—6 varrónő munkáját teljesíti; azonkívül talán egy neme sincsen a varrásnak, a legdurvábbtól kezdve a lefinomabbig, melyhez a varrógép alkalmazható ne volna. Himzőgépek is kezdenek már használatba jönni úgy a városokban mint falvakon, kézművek- és családi körökben.

Mi korántsem tagadhatjuk, hogy ezen gépek is könnyítik a munkát; de egyúttal hány embernek kevesbítik munkáját s szállítják alább munkabérét!

Ha az eddig divó női kézimunka becse fokonyként sülyed, vele a nővilág keresetképesége más téren is hasonlókép mind kedvezőtlenebb fordulatot vesz.

A magasabb hivatalnokok és tudósok osztályához tartozó családok már előre is belátva, hogy leányaiknak sem hozományt, sem pedig elegendő nyugdíj-igényt nem biztosíthatnak, már régóta azon vannak, hogy azokat tan- és nevelési szakra képesítsék. Azon családok száma, melyeknek sem reményök, sem kilátások más-

ként gondoskodni gyermekeikről, belátható okoknál fogva szüntelen növekszik.

Sőt a baj nagyobbitására a pórházakból is mindinkább több és több leány nyer „gondos kiképzést“ vagyis magántanítói és nevelőnői minősítvényt. Nagy-ravágyás, fényesnek képzelt társadalmi állás utáni vágyakodás és talán az intézeti előljáróságok jószándékú ugyan, de kevésbbé előrelátó tanácsa és rábeszélése folytán a haza némely leányai életpályájok megválasztásában úgy félrevezettetnek, hogy ezen hivatás-tesztetés nagyobb részöket az élet legszebb éveiben, egy csalékonny csillámmal gyarlón bevont szolgai állapotra és állhatatlanságra ítéli, öreg korukra pedig annál elhagyottabbakká és sokszor épen fői vagy egész koldúsokká teszi. Katholikus országokban a kolostorok és zárdaiskolák ezen „kiképzett kisasszonyok“ jelentékeny részét kebelökbe fogadják, míg Észak-Németország és Anglia „tanítónők s nevelőnőkben“ (Tutoresses, Gouvernasses) bővelkednek. Azonban a női munka ellen törő ellenséges elemek sora ezáltal még korántsincs befejezve.

Mert azon számos és valóban sajnálatra méltó hajadonoknak és özvegyeknek, kik egyedül kezök munkája által kénytelenek élelmöket keresni, ezen nehéz feladatukban még egy sokoldalú és hatalmas vetélytársal kell küzködniök. Sőt — a mi a legszegényebbeket tökéletesen elcsüggeszti — ezen a „létért vivott harcban“ sem alkalmas fegyverek, sem előnyös helyzet fölött nem rendelkeznek. Minden, a sikerhez multhatlanul megkívántató föltét ellenök fordul. Nemcsak a kedvezőbb állapotú magánzók, hanem egész testületek, állami, sőt egyházi intézetek is versenyre kelnek a világi nőszemélyek tápforrásának t. i. a szükségparancsolta női kézimunka jövedelmének kiapasztására.

Itt mindenek előtt is az állami börtönök, dologházak és fegyintézetek ipara veendő szemügyre. A fegyencek tudomás szerént a legártalmasabban verse-

nyeznek sok szabad kézművessel. A rabok, mint egyes munkások, korábbi foglalkozásukhoz képest posztó- és szőnyegkészítést, asztalosságot, szabó- és cipésmesterséget stb. üznek nagyban a tárlat számára, vagy pedig egyes megrendelésekre. Minthogy pedig főképen az állampénztár fedezi a foglyok élelmezési költségeit, egy ily intézet a fegyencmunka jövedelmezőségét inkább csak mellékesnek tekintve, tömeges iparcikket oly ár mellett szolgáltathat, melylyel egyes szabad iparos az anyag bevásárlására tett kiadásait is alig fődözhetné. Ugyanaz történik a nők számára emelt fenyítő intézetek részéről, mind a foglyoknak kijelölt foglalkozását, mind az ez által piacra hozott árúk becsét illetőleg. A helyett, hogy a nő-foglyokat az iparnak csak gyárilag üzhető ágaival foglalkoztatnák — a mint a szabad munkásnők érdekében kívánatos volna — az igazgatóságok majdnem kivétel nélkül a közönséges női munkákat választják, a melyek épen a szabad munkásnők kenyérkeresete, élelmi forrásai.

A női fegyházakban száz meg száz kéz üzi a fonást, szövést, himzést, varrást, mosást és a finom vasalást; ilyféle árúkészleteket azután összehalmoznak és azokból kereskedők s gyárosok részére való szállításokat és megrendeléseket vállálnak el. Természetes, hogy a fegyencmunka árának rendkívüli leszállítását lehetővé teszi azon körülmény is, hogy ezen intézeteket a tulajdonképeni ellátási szükségletekben az állampénztártól nyert pótlékok is segítik, ugyannyira, hogy ezen ár egy szabad dolgozónőnek hasonló fáradság esetén még száraz kenyeret sem biztosít. Körülbelül ugyanazon viszony mutatkozik a kolostori női munkák tekintetében is. Nincs e helyütt szó a zárdanők ama oly nagyhirű és sajtászerű művészetéről, melynek készítményei évszázadok óta büszkeségei az egyházi ékszerkamráknak és díszremekei a musaeumoknak. Sőt igen öröndetes jelenség, miszerént a tűfestés és az arany-, ezüst- és se-

lyemhimzés díszes műremekei ismét csak zárdákban készülnek, és itt érik el tökélyök legmagasabb fokát.

E helyütt csak az egészen közönséges házi és kézi munkáknak a gyakran túlnépesített zárdái személyzet és növendékek által történt lefoglalása az, a mi kevésbbé érdemli ki tetszésünket, mert nem egyéb, mint az egyes szegény varró- kötő- mosó- és vasalónők ellenében támasztott verseny a mindennapi kenyérért.

A kolostorok különben is takarékos életmódot vivén, s azonkívül biztosítottan a már megszerzett pénztőkék kamatai, s gyakran telekbirtok vagy mezőgazdagság által, ugyszintén a növendékek ápolási díja és a nagyobb háztartásból háramlott előny által is segíttetvén: közönséges kézimunkáikat meglehetősen csekélyebb áron adhatják el, és nyereségüket nem annyira egyes termékeknek magasabb áron való eladására, mint inkább számos munka elvállalására alapítják. És így természetesen a nélkül, hogy tulajdonképen észrevennék, kétszeres csorbát is ejtenek a világi dolgozónők élelmezési állapotán.

Volt eset, hogy nagyobb fegyenházak személyzete még mezei munkák végzésére is szegődtetett már. Oly munkások, kiknek élelmezési szükségleteit az állam fődözi, mindenesetre egy-két garasnyi napidíjjal is megelégszenek.

De még itt sem érte el a baj főfokát. Mert a magasabb rangú és javakkal bőségesen megáldott családok asszonyai és leányai — természetesen többnyire csak pirulva és titokban — befurakodtak versenytárskép a közönséges kézimunkásnő munkaterébe. És ugyan miért? A házi munkára ott vannak a felfogadott szolgálók és szobaleányok; van tehát szabad idő elég.

De a pipere, multságok, színház, és kölcsönkönyvtárak sok kiadást igényelnek, melyeknek fődözésére azonban a rendes tű- és zsebpénz s a férj vagy

az apa bőkezősége vagy szeszélye nem elégségesek. Tehát itt is csak — díj és pénz! a jelszó s csak ezután törnek. Egy meghitt közeg vagy valamely megbízható bazár pénzzé teszi az asszonyok munkáját a legcsekélyebb áron (*à tout prix*) is, mert a francia szerint jobb valami, mint semmi. Arra nézve, hogy még a legszorgalmasabb szegény munkásnő keresetképessége is mennyi oldalról korlátoztatik, és fáradozásának már különben is sovány bére miként nyirbáltatik meg egész a netovábbig: a mondottak elégségesek.

Ezen visszás állapot szülte a „nő-kérdést“, azon fontos társadalmi kérdést, mely törekvéseinek főcéljául tűzte ki a nők, özvegyek és hajadonok érdekében lehetőleg sokféle foglalatosság és keresetforrás után kutatni, nemkülönben azok elő- s kiképeztetését lehetővé tenni s irányozni.

A foglalatosságok szabad megválasztásában — mely eddig is csak igen szűk körben mozgott — nagy akadály azon kis tér, melyet a női nem számára a természet és a hagyomány kijelöl. A munkának arányítva kell lenni a nő fizikai erejéhez, és sohasem szabad annak az egészség és erkölcsiség korlátait áthágnia. Legmegfelelőbb munka mindenestre az, melyhez a nő finomabb keze a természettől látszik már alkotva lenni; vannak olyanok is, melyek véghezvitelére ha nem is valódi műérzék, de mindenestre bizonyos szépízlés kívántatik.

Ennélfogva nagyon áldásos eredménnyel működnek Európa csaknem minden nagyobb államai- és városaiban a női műtanodák, hol a nők előleges tanításban részesülnek a díszaru-, ékszer- és paszománykészítésben, továbbá elemi oktatást nyernek a művésziesebb foglalkozásokban, milyenek például: a mintarajz, képirás, aranyozás, zománcolás, könyvnyomtatás, fametszés stb.

A kereskedelmi iskolákban a lányok könyv- és pénztárvezetésben, valamint üzlet- és pénzügyben oktat-

tatnak. Tényleg már több intézetnél vannak nőkönyvvezetők alkalmazva, még pedig meglehetősen nagy fizetés mellett.

Messzeterjedő munkakört látszott ígérni a női kezeknek a könyvnyomtatás. A mellékmunkákat minden nagyobb nyomdában bizonyára már régóta leányok és asszonyok végzik; azonban a legjövendőmezőbb résztől, a tulajdonképeni typographiától, milyenek a betűszedőláda melletti munkálatok, az asszonyok közönségesen mindig távol maradtak. Még mai napság is egyes nehézségek gördülnek a nőbetűszedők szerződtetése elé. Mert ha mindjárt a megkivántató műügyességre szert is tesz a nő, a kísérletnek mindazonáltal ellenműködnek a férfibetűszedők, nem tűrhetvén, hogy keresetök a női munka versenyzése miatt csökkenjen; — de másodsor ezen munka, mely több órányi állás következtében a testet kifárasztja, a láterőt megfeszíti, s melynél a tüdőt az ólom, olaj és festék kigőzölgései folytonosan izgatott állapotban tartják, kedvezőtlen helyi viszonyok között a gyöngébb női szervezetre különben is kimerítő.

Nagy-Britannia „A nők keresetképességét előmozdító egyesület“ sokoldalú tevékenysége által (1865 óta) gyors egymásutánban nő-iskolákat léptetett életbe: a kereskedelmi ismeretek s a könyvvitelen kívül, hangjegy-, acél-, réz- és fametszés, továbbá porcellán, legyező és szőnyegfestés, ugyszintén a csiszolás és gravírozás mesterségének megtanulása céljából. Az egyesület irodalmi közege a hirneves „Victoria-tár.“ A dublini királyi intézetben (Queen Institution) a leányok fordítási dolgozatokban gyakoroltatnak, jegyzőkké s törvényszéki irnokokká képeztetnek, a valamint xylo- és lythographiában is nyernek oktatást.

Nem ide sorolandók ugyan, de a műveltség fejlődési menete tekintetéből mégis említésre méltók a nők számára emelt külön orvosi tanodák, melyek nagy horderejét csak a jövő fogja feltüntetni; ilyen legújabban

Garret kisasszony esti-iskolája, a physiologia művelésére Edmund és Murphy orvosok „Female medical Society“-ja.

Miss Faithful Londonban oly nyomdát nyitott, mely kizárólag női személyzetet foglalkoztat. A belgiumi (1866) „Ipartanodák a nők számára“ (Écoles professionnelles de Femmes) részvénytársulatok által jöttek létre. Franciaországban köztudomás szerént a nőnem elemi oktatása egész a legújabb időkig folytonosan alább és alább hanyatlott. 1864-ben 5,587 községben nem volt leánytanoda. Dupanloup püspök a katolikus zárdaiskolák és magánneveldek érdekében Duruy kultuszminiszter ellen mondott védbeszédében élénk színekkel ecsetelte az egykori francia császárság világi elemi oktatásának fogyatkozásait. Jelenleg már több helyütt névszerént Párizsban is van már „nő-ipartanoda.“ Ezek közül a legbefolyásosabb Lemonnier asszony „varró- és ruhakészítőiskolája“ (École de couture et de confection).

Esti iskolákat is nyitottak részint nyilvános részint pedig magán tanfolyamokkal különböző korú leányok számára.

Bonheur Rosa, a híres festő-nő, egy rajz- és mintatanoda élére lépett, Dupont pedig tanfolyamot nyitott fogalmazónők és táviráskönyv írók részére. Azonkívül van Párizsban az ugynevezett „Méhek-társulata“ (Corporation des abeilles) mely egyedül azon célból létesült, hogy a női kézimunkát iparcsarnokaiban lehetőleg előnyösen értékesítse.

Összeköttetésben a már régóta virágzó iparágakkal

²⁾ Igen üdvösen működnek a királyi család által alapított intézetek is; ezek között Cambridje hercegnő „Governess Benevolent Institution“-ja a fővárosba be- és kivándorló „nevelőnők“ számára; továbbá ama igen tevékeny „Nőkivándorlók Társulata“ (Female middle classes emigration Society). Ezen intézet leányokat szállíttat a kelet és nyugat minden gyarmataira, majd nőkül a kivándorlóknak, majd szolgálatba vagy munkakeresetre. stb.

vannak a német és francia Svájcban iskolák, melyekben a finomabb szövés len- és selyemgyártás taníttatik; és ipartanodák melyek termeiben a leányok az órákészítés, ötvösség és ékszművesség elő- és mellék-munkáiban képeztetnek ki. Világhírűek Appenzel és St.-Gallen fehér- és aranyhimzései és az illető házi intézetek.

Svédország és Észak-Skandináviában, hol a távir-dai, vasuti és postahivatalokban nők alkalmaztatnak, az ezekhez szükséges tudományos és műszaki kiképeztetést előmozdítja egy „nönevelde,” melynek, első alapítója és pártfogója az ismeretes író nő Bremer Friderika.¹⁾

A párizsi „Méhek-társulatá”-hoz hasonló célt tűzött ki maga elé a „Női-kereseti-egylet” („Frauen-Erwerbs-Verein”) Bécsben (1866), mely a női munka tovafejlesztésére egy ipar- és kereskedelmi iskolát, és egy állandó iparcsarnokot rendezett be.

Ugyanott a cs. kir. államnyomda nevezetesen a levélboríték-gyárban nagyszámú női személyzetet alkalmaz hozzá illő s jól díjazott munkára.

Bajorország és Würtemberg a leányok számára való kereskedelmi-, ipar- és műiskolák emelésében dicséretes buzgalommal, noha elkésve követték az európai nagy nemzetek példáját. Würtembergben a postahivatalok és távirdek-nél nők is vannak alkalmazva, Stuttgart- és Münchenben legújabbán műtanodákat, ugyszintén kereskedelmi iskolákat is nyitottak a leányok számára.

Fölötte terjedelmes a nővilág munkaköre Észak-Amerikában.

Az Unio legtöbb szabad államában a régiségtani, irodai és könyvtári hivatalokra nőket alkalmaznak; bankintézetekben az osztályozással, a kiadandó pénzek és értékpapírok kézbesítésével, valamint a már visszafolyt pénzüsszegekről szóló kötelezvények megsemmisítésével is a nők foglalkoznak. Sőt az Oceánon túl

¹⁾ V. ö. „Bertha” regény, írta Bremer Friderika.

a nők saját érdekekben egy magasabb tanintézetet is alapítottak s annak létét biztosították; ez a poughkeepsie-i „Vassar-College“ (női főtanoda) New-York államban, melyet Matthew Vassar úr alapított, mely a legújabb tudósítások szerint 400 nőtanonccal dicsekedik, kiknek csakis nőtanárok tartanak előadásokat. E tanodákból azután orvos- és sebész-nők kerülnek ki. Így vezetnek 1853-ik év óta Blackwell Erzsébet, Walker Mary és Zakrezewska Mária orvosnők önállóság és kizárólagosan egy betegápolót nők és gyermekek számára; ezen ápolóban 1853—1865-ig 3700 beteg nyert ápolást a legjobb eredménnyel.

Eltekintve a női törekvés és befolyás ezen rendkívüli, habár nem szabályellenes tüneményeitől, bátran elmondhatjuk, hogy sok üdvös terv megvalósítása már ténynyé vált, úgy hogy a hátralévő kísérletek eredményei iránt épen nem táplálhatunk vérmes reményeket. Annyi kétségtelen, hogy a siker első sorban a nőnem munka- és keresetterének kitágítása és bőtermővé tételétől függ.

Ezáltal a tökéletes vagy félszegénység nem csekély része már egyelőre is elhárítva, az alamizsnára utaltak száma és insége pedig bizonyára lepassztva vagy legalább is jóval csökkentve lesz.

Sőt mi több, a még részben jó erkölcsökben nevelt hajadonok mentek maradnak a kísértések legborzasztóbbjától — a melyet különben a szükség és elhagyottság reájok erőszakol — t. i. a „bündj“ förtelmes posványát választani keresetforrásúl („descendre dans la rue“); és továbbá kedvezőbb körülmények mellett szorgalom, becsületesség és tiszta lelkiismerettel megszerezhetik magoknak a mindennapi kenyeret, s elvégre, ha fáradsággal is, de tisztességes úton tehetnek szert, habár leggyakrabban nem független, mindazonáltal mégis önnálló életre. —

TÁRGYMUTATÓ.

Bevezetés.

	lap.
Socialismus és munkáskérdés. — A papság socialis feladat	1

I. Rész. A munkáskérdés lényege s valója.

1. §. A munka. — A munkások társadalmi viszonyainak fejlődési mozzanatai. — A harmadik osztály kiválása a negyedikből	19
2. §. A negyedik osztály. — Eredete s elemei. — Nyomórának alapja és valódjá	38
3. §. Gépek az iparban. — Befolyásuk a negyedik osztályra s a munkások életmódjára	71
4. §. Fíjjeli munka. — Munkaterv. — A gép és a munkások egészsége. — Nők és gyermekek alkalmazása a gyárban. — A „munkanap.”	82

II. Rész. A nemzetgazdászati, communismus és socialismus elméletei.

5. §. Nemzetgazdászati rendszerek okszerű összefüggésben a társadalmi kérdéssel. — Colbert és a kereskedelmi rendszer. — Quesnay physiokratismusa. — Smith Ádám	109
6. §. „A túlnépesedés kérdése.” — Malthus és elődei. — Orvoslási elméletek	121
7. §. Capitalismus. — Communismus és socialismus alapvonalaik s különbségek szerint	143
8. §. Utópiák. — Az ókor communistikus jelenségei. — A kereszténység és a communismus. — A saint-Simonismus. — Fourier s a phalanstère-k	156
9. §. Fourier iskolája. — Babeuf. — A mutualisták. — Proudhon. — Cabet mérsékelt communismusa	183

10. §. Owen Róbert	194
11. §. Cabet ikari communismusa. — Lamennais „evangeliumai.“ Német communisták (Weitling, Marx stb.) — Vallástalan munkásszövetkezések. — Az internationale	206
12. §. Louis Blanc. — Rochefort. — Milliére mérsékelt commu- nismusa. — A socialis kérdés Németországban. — Schulze- Delitzsch	217
13. §. Lassalle Nándor. — A socialdemokratia. — Lassalle kö- vetői	229
14. §. Lassalle és a vallás. — A mezőgazdasági communismus. Marlo. Schäffle. Ker. társadalmi irány: a belmissió; kath. socialismus, óconservativismus. — Az iparszövetség	240

III. Rész. Gyakorlati óv- és gyógyszerek.

15. §. Elővigyázati intézkedések. — Fogyasztási egyletek. — Népkonyhák. — Takarékegyletek	261
16. §. A lak-kérdés. — A szegény osztály lakásainak állapota. — A rossz lakások okai és vészes következményei. — Elhá- rításuk: építési rendszerek; építő társulatok	272
17. §. Munkás-önsegély. — Termelőegyesület. — Verner Gusztáv — Strike	283
18. §. Munkajog és gyártörvényhozás	302
19. §. A műveltség társadalmi hatalma. — Szabadelvtű munkás- képző egyletek. — Vallás és munkáskérdés	312
20. §. Segéd- és képzőeszközök a kis kézműipar számára. — A nőkérdés	335

